

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

«Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΡΕΒΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1830-1912)»

Από τη Γούση Κυριακή

ΑΕΜ : 82

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ «ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

ΔΙΔΑΣΚΩΝ : ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	12
I. Η Μακεδονία μέχρι τον 19ο αιώνα.....	16
II. Η κατάσταση της παιδείας στον υπόδουλο Ελληνισμό	
Μακεδονία – Γρεβενά ως το 19ο αιώνα.....	23
III. Η Μακεδονία τον 19ο αι.....	28
IV. Η παιδεία κατά τον 19ο αιώνα και ο ρόλος της.....	38
<i>Οργάνωση της εκπαίδευσης.....</i>	<i>48</i>
V. Η παιδεία στην περιφέρεια Γρεβενών την περίοδο 1830 – 1912.....	53
A . Βλαχοχώρια	54
<i>Η ρουμάνικη προπαγάνδα.....</i>	<i>55</i>
1. Σαμαρίνα.....	61
<i>Σχολεία.....</i>	<i>62</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>68</i>
<i>Σύλλογοι – Σωματεία.....</i>	<i>73</i>
<i>Σφραγίδες</i>	<i>73</i>
<i>Σχολικό υλικό- βιβλία- εξοπλισμός.....</i>	<i>74</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>75</i>
2. Περιβόλι.....	76
<i>Σχολεία</i>	<i>76</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>80</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης.....</i>	<i>83</i>
3. Αβδέλλα	84
<i>Σχολεία.....</i>	<i>86</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>89</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>91</i>
4. Σμίξη	92
<i>Σχολεία</i>	<i>93</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν.....</i>	<i>94</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης.....</i>	<i>96</i>

5. Κρανιά.....	97
<i>Σχολεία.....</i>	<i>97</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν.....</i>	<i>101</i>
<i>Σχολικό υλικό - βιβλία - εξοπλισμός.....</i>	<i>104</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης.....</i>	<i>105</i>
6. Μπάλντινο (Καλλιθέα – Καταφύγι)	105
<i>Σχολεία</i>	<i>106</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>107</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>107</i>
<i>B . Γρεβενά.....</i>	<i>109</i>
1. Γρεβενά	109
<i>Σχολεία.....</i>	<i>110</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν.....</i>	<i>116</i>
<i>Σύλλογοι – Σωματεία</i>	<i>120</i>
<i>Σχολικό υλικό βιβλία εξοπλισμός</i>	<i>121</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>122</i>
<i>Γ. Κουπατσοροχώρια</i>	<i>124</i>
1. Μπούρα (Δοξαράς).....	125
2. Δόβρανη (Ελατος).....	125
3. Βραβόνιστα (Καληράχη).....	126
4. Μαυραναίοι.....	127
5. Μαυρονόρος.....	128
6. Βοδινσκό (Πολυνέρι).....	129
7. Σιαργκαναίοι (Πανόραμα).....	130
8. Λάβδα.....	130
9. Τούσι (Αλατόπετρα).....	132
10. Δέλνο (Πρόσβορο).....	132
11. Μεσολούρι.....	133
12. Βράστνο (Ανάβρυτα).....	134
13. Τσούργιακα (Αετιά).....	134
14. Φιλιππαίοι.....	134
15. Λεπενίτσα (Περιβολάκι).....	135

16. Σπήλαιο.....	136
<i>Σχολεία</i>	<i>136</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>138</i>
<i>Το Μοναστήρι Κοιμήσεως της Θεοτόκου Σπηλαίου</i>	
<i>και η συμβολή του στην παιδεία</i>	<i>139</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>141</i>
<i>Σχολικό υλικό βιβλία εξοπλισμός</i>	<i>142</i>
17. Τίστα (Ζιάκας).....	142
18. Μοναχίτι.....	143
19. Κυρακαλή.....	144
20. Ζάλοβο (Τρίκωμο).....	144
21. Παλαιοχώρι (Σταυρός).....	146
22. Κοσμάτι.....	146
<i>Σχολεία</i>	<i>147</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν.....</i>	<i>148</i>
<i>Σχολικό υλικό- βιβλία -εξοπλισμός – εποπτεία</i>	<i>148</i>
23. Ριάχοβο (Παρόρειο).....	149
Δ. Χάσια.....	150
1. Λαβανίτσα (Μικρολίβαδο).....	150
2. Ζαπανταίοι (Λαγκαδιά).....	151
3.Κηπουριό.....	151
<i>Σχολεία</i>	<i>152</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>153</i>
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός</i>	<i>154</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>154</i>
4. Σιταράς (Σίτοβο).....	154
<i>Σχολεία</i>	<i>155</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>156</i>
5. Σνίχοβο (Δεσπότης).....	156
6. Καλαμήτσι.....	157
7. Ζηγκόστι (Μεσόλακκος).....	158
8. Καλόχι	158
9. Ελευθεροχώρι.....	159

10. Φελλίον (Φιλί).....	159
11. Γκριντάδες (Αιμιλιανός).....	160
12. Λιμπίνοβο (Διάκος).....	161
13. Μάνηση (Ανθρακιά).....	162
14. Δημινίτσα (Καρπερό).....	163
15. Αράπη (Δήμητρα).....	164
16. Σίντσα (Τριφύλλι).....	164
17. Μπόζοβο (Πριόνια).....	165
<i>E . Χωριά Βοΐου.....</i>	166
1. Ασπρόκαμπος.....	167
2. Κονισκίοτι – Κουσκότι (Ελεύθερο).....	167
3. Μηλιά.....	168
4. Κουσκό (Ταξιάρχης).....	168
<i>Σχολεία</i>	<i>168</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>170</i>
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός εποπτεία σχολείου</i>	<i>170</i>
5. Σούμπινο (Κοκκινιά).....	171
6. Σπάτα (Πολύδενδρο).....	172
7. Τσούρχλι (Άγιος Γεώργιος).....	172
<i>Σχολεία</i>	<i>173</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν.....</i>	<i>174</i>
<i>Σύλλογοι – Σωματεία</i>	<i>175</i>
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμό.....</i>	<i>176</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>176</i>
8.Ντοβρούνιστα (Κληματάκη).....	177
9. Κριθαράκια.....	178
10. Στηζάχι (Αηδόνια).....	178
<i>Σχολεία</i>	<i>178</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>179</i>
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός – εποπτεία</i>	
<i>Σύλλογοι.....</i>	<i>180</i>
11. Βαντσκό (Κυδωνιές).....	181
12. Βίτσι (Λόχμη).....	182

13. Πηκρηβηνίτσα (Αμυγδαλιές).....	183
14. Μεγάλο Σειρήνι.....	183
15. Μικρό Σειρήνι.....	184
16. Τριβένι (Σύδενδρο)	184
17. Ραδοβίστι – Ραντοβίστι (Ροδιά).....	185
18. Λείψι.....	186
19. Βελιά (Οροπέδιο).....	186
20. Ραντοσίνιστα - Ραδοσίνιστα (Μέγαρο).....	187
<i>Σχολεία</i>	<i>188</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>189</i>
<i>Σύλλογοι – Σωματεία</i>	<i>189</i>
<i>Σχολικό υλικό βιβλία εξοπλισμός, εποπτεία</i>	<i>190</i>
21. Βιβίστι (Εκκλησιές).....	190
22. Τσιράκι (Άγιος Κοσμάς).....	191
23. Ντουτσκό (Δοτσικό).....	191
24. Μπίσοβο (Κυπαρίσσι).....	192
25. Μαγέρη.....	192
<i>Σχολεία</i>	<i>193</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>193</i>
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός – εποπτεία</i>	<i>195</i>
26. Τριτσκό.....	196
<i>Σχολεία</i>	<i>196</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδασκαν</i>	<i>196</i>
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός – εποπτεία.....</i>	<i>197</i>
27. Λούντζι (Καλλονή).....	197
<i>Σχολεία</i>	<i>198</i>
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	<i>199</i>
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία εξοπλισμός.....</i>	<i>200</i>
<i>Εποπτεία εκπαίδευσης</i>	<i>200</i>
 ΣΤ. Χωριά του καζά Καλαμπάκας.....	201
1. Γεωργίτσα.....	201
2. Κατάκαλη.....	202
3. Τσαπουρνιά (Τρικοκκιά).....	203

4. Σμιάτζι (Παλουργιά).....	204
5. Δεσκάτη (Ντισικάτα).....	204
<i>Σχολεία</i>	205
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	206
Z. Βέντζια	208
1. Γκοστόμι (Πόρος).....	208
2. Πιστικό (Πισκό).....	209
3. Κοπρίβα (Κνίδη).....	209
4. Πυλωρί (Πυλωροί).....	210
5. Βάρεση(Βάρη)	210
6. Έξαρχος.....	211
7. Βαήπεση (Δαφνερό).....	211
8. Παλιόκαστρο	212
9. Σφίλτζι (Χρώμιο)	212
10. Παλαιοχώρι.....	213
11. Σαρακίνια.....	214
<i>Σχολεία</i>	214
<i>Δάσκαλοι που δίδαξαν</i>	215
<i>Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός</i>	
<i>εποπτεία – Σύλλογοι</i>	216
<i>Η Ιερά Μονή του Οσίου Νικάνορα και η συμβολή της</i>	
<i>στην παιδεία</i>	216
12. Γουρνάκι (Νεοχώρι).....	218
13. Τορνίκι (Παναγιά).....	218
14. Χολένιστα (Δίπορο).....	218
VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	220
VII. Αντιστοιχία παλιάς - νέας ονομασίας οικισμών.....	253
VIII. Βιβλιογραφία.....	257
IX. Παράρτημα.....	270

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ενδιαφέρον για τη βαθύτερη γνώση της ιστορίας και ειδικότερα της παιδείας στα Γρεβενά, που είναι η ιδιαίτερη πατρίδα μου, δημιουργήθηκε κατά την παρακολούθηση του μαθήματος «*Ιστορία και Κοινωνία*» ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Τ.Ε.Π.Α.Ε. (Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης) του Α.Π.Θ. Συγκεκριμένα προκειμένου να εκπληρώσω τις υποχρεώσεις του μαθήματος του Γ' εξαμήνου ανέλαβα τη συγγραφή μιας εργασίας με θέμα «*Η παιδεία στην περιφέρεια Γρεβενών κατά την ύστερη Τουρκοκρατία (1878-1912)*», στην οποία ασχολήθηκα με την ευρύτερη περιφέρεια Γρεβενών, δηλ. τους καζάδες Καϊλαρίων, Ανεσελίτσας, Σερβίων, Γρεβενών και Κοζάνης. Κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παραπάνω εργασίας, η κατάσταση της παιδείας και ο ρόλος που διαδραμάτισε στο σημερινό νομό Γρεβενών εκείνη τη μακρινή αλλά και τόσο κοντινή περίοδο μου προσέκλυσε το ενδιαφέρον για περαιτέρω έρευνα. Καρπός αυτής της προσπάθειας είναι η παρούσα Διπλωματική εργασία με τίτλο «*Η παιδεία στην περιφέρεια Γρεβενών (1830-1912)*».

Κατά τη διάρκεια της έρευνας με έκπληξη διαπίστωσα την ύπαρξη σημαντικής ιστορίας του τόπου μου, που αγνοούσα έως τότε, κατανόησα σημαντικά ιστορικά γεγονότα που έλαβαν χώρα, έμαθα για πρόσωπα και εξέχοντες φυσιογνωμίες, θαύμασα το θάρρος και το ήθος πολλών δασκάλων που ήταν εν ενεργεία εκείνη τη δύσκολη χρονική περίοδο και διαπίστωσα πόσο δύσκολο ήταν για τους μαθητές να απολαμβάνουν τα αγαθά της παιδείας, αγαθά που σήμερα θεωρούνται δεδομένα και ενδεχομένως να μην εκτιμώνται όσο θα έπρεπε.

Θα ήθελα στο σημείο αυτό να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον κ. *Κωνσταντίνο Α. Βακαλόπουλο*, καθηγητή του μαθήματος της Ιστορίας στο Τ.Ε.Π.Α.Ε. του Α.Π.Θ., για το ενδιαφέρον της τοπικής ιστορίας που μου έχει εμπνεύσει, για την εποπτεία της εργασίας και την αμέριστη ηθική και ψυχολογική υποστήριξη που μου έχει προσφέρει.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. *Απόστολο Ι. Παπαδημητρίου*, λόγιο και ιστορικό ερευνητή, για το χρόνο που μου προσέφερε, την προθυμία του να μου λύνει κάθε απορία και ιστορική ασάφεια που συναντούσα, για τη βιβλιογραφική του καθοδήγηση, καθώς και για τις εύστοχες παρατηρήσεις και υποδείξεις του κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υπομονή που έδειξε μαζί μου και τη φιλόλογο Δέσποινα Καραγιάννη για τη φιλολογική επιμέλεια του κειμένου.

I. Η Μακεδονία μέχρι τον 19ο αιώνα

Ο όρος Μακεδονία κατά την αρχαιότητα προσδιόριζε την περιοχή που εκτεινόταν σε όλα σχεδόν τα εδάφη της σημερινής ελληνικής Μακεδονίας, που περιλαμβάνονται από Νότο προς Βορρά μεταξύ του Ολύμπου και των Καμβουνίων μέχρι την Μπουμπούνα και το Μπάλες (Κερκίνη) και από τη Δύση προς την Ανατολή μεταξύ του Βοΐου και του Βαρνούντος μέχρι το Στρυμόνα. Η Χαλκιδική και οι περιοχές ανατολικά του Στρυμόνα μέχρι το όρος Μάλες και το όρος Πιριμίν προς Βορρά και του Νέστου Ανατολικά προσαρτήθηκαν στο βασίλειο της Μακεδονίας επί Φιλίππου Β΄ ο οποίος επέκτεινε αργότερα το κράτος του και στα εδάφη της ανατολικής Παιονίας¹.

Ο γεωγραφική αυτή περιοχή διαιρούνταν σε τρία μεγάλα γεωγραφικά διαμερίσματα: την *Άνω Μακεδονία*, την *Κάτω Μακεδονία* και την *Ανατολική Μακεδονία*. Το καθένα από αυτά υποδιαιρούνταν διοικητικά στις λεγόμενες φυλετικές χώρες. Συγκεκριμένα, η *Άνω Μακεδονία* περιλάμβανε έξι τέτοιες χώρες: την Ελιμιώτιδα ή Ελίμεια, την Ορεστίδα, την Εορδαία, τη Λυγκιστίδα, την Πελαγονία και τη Δερρίοπο. Η *Κάτω Μακεδονία* περιλάμβανε πέντε χώρες: την Βοττιαία, την Αλμωπία, την Πιερία, την Αμφαξίτιν και τη Μυγδονία. Τέλος η *Ανατολική Μακεδονία* περιλάμβανε έξι χώρες: την Κρηστωνία, την Βισαλτία, την Σιντική, την Οδομαντική, την Ηδωνίδα και την Πιερίδα². Η σημερινή περιφέρεια Γρεβενών που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της Μακεδονίας εκτεινόταν την εποχή εκείνη στην Ελιμιώτιδα χώρα³ και στην Τυμφαία χώρα τα σύνορα των οποίων είναι μέχρι σήμερα απροσδιόριστα⁴.

Η παλαιότερη πληροφορία για την εγκατάσταση των Μακεδόνων στη Μακεδονία προέρχεται από τον Έλληνα ποιητή Ησίοδο, γύρω στο 700 π.Χ. Αναφέρει ότι ο Δευκαλίων που ζούσε στη Θεσσαλία είχε ένα γιο τον Έλληνα και μία κόρη τη Θυΐα. Εκείνη χάρισε δύο γιους στο Δία, τον Μάγνητα και τον Μακεδόνα, οι

¹ Π. Νιγδέλη, «*Η Ιστορία της Μακεδονίας*», στην Εγκυκλοπαίδεια : Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τόμος : τεσσαρακοστός, εκδόσεις : Πάπυρος, σσ. 62-63.

² Αποστόλου. Ε. Βακαλόπουλου, «*Ιστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912*», Θεσσαλονίκη 1983, εκδόσεις : Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, σ. 11.

³ Χρήστου Μ. Ενισλείδου, «*Η Πίνδος και τα χωριά της, Σπήλαιον –Γρεβενά – Σαμαρίνα* », Αθήνα 1996, εκδόσεις : Εκδοτική Αθηνών, σ.10 & Αθανασίου Μ. Ράχου, «*Τα Γρεβενά*», Ιστορική Μελέτη, (850 π.Χ. – 17/1/1822), α΄ μέρος, Δράμα 1952, Τυπογραφείο: Αναστ. Λ. Καλφαδήμου, σ. 7.

⁴ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, , «*Σελίδες Ιστορίας των Γρεβενών*», τομ. Α΄, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, Αναπτυξιακή Γρεβενών Α.Ε., Γρεβενά 2002, εκδόσεις : University Studio Press, Θεσσαλονίκη. σ. 26.

οποίοι κατοικούσαν στην περιοχή της Πιερίας και του Ολύμπου. Έτσι οι Μάγνητες και οι Μακεδόνες σχετίζονταν στενά με τους Έλληνες καθώς ήταν συγγενείς και χρησιμοποιούσαν την ίδια γλώσσα, την Ελληνική⁵.

Η ιστορία των Μακεδόνων αρχίζει με ένα μύθο, τον οποίο διέσωσε ο Ηρόδοτος (θ 137-139). Σύμφωνα με αυτόν οι Μακεδόνες είχαν έρθει από το Άργος της Πελοποννήσου και οδηγήθηκαν στην Ιλλυρία⁶ και από εκεί στη Λεβαΐη, κάπου στη Δυτική Μακεδονία, την ονομαζόμενη *Άνω Μακεδονία*. - Εκεί υπάρχει ακόμη και σήμερα ένα άλλο Άργος, το *Ορεστικό* - . Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες κατέβηκαν κατά κύματα από το Βορρά προς το Νότο. Τελευταίο κύμα ήταν οι Δωριείς, που τον 12^ο π.Χ. αι. κατέβηκαν από την Πίνδο προς το Νότο και έφτασαν μέχρι την Πελοπόννησο και τα νησιά. Τμήματά τους όμως έμειναν στη Μακεδονία⁷. Στα ιστορικά χρόνια διακρίνουμε εκεί τα εξής φύλα : τους Ελιμιώτες, τους Ορέστες και τους Λυγκηστές⁸. Ειδικότερα φύλα σχετιζόμενα με την ιστορία της περιοχής των Γρεβενών αναφέρονται οι Περαιβοί, οι Λαπίθες, οι Αίθικες, οι Μολοσσοί, οι Τυμφαίοι που ήταν κλάδος των Μολοσσών, οι Θεσσαλοί, οι Βοιωτοί και οι Παραναίοι⁹.

Οι Μακεδόνες ανήκουν λοιπόν στους Δωριείς τους οποίους τους συναντάμε στα τέλη του 2000 π.Χ. γύρω από την Πίνδο. Είχαν τις ίδιες στρατιωτικές και πολιτικές αρετές με τους νότιους Έλληνες. Έδειξαν την ίδια προσαρμοστική ικανότητα για έναν ανώτερο πολιτισμό, τον ελληνικό, τον οποίο διέδωσαν σ' όλο τον κόσμο. Η θρησκεία τους, το καθεστώς τους, καθώς και οι θεσμοί τους ήταν ίδιοι με τις αρχέγονες ελληνικές κοινωνίες. Η διάλεκτος που μιλούσαν ήταν ελληνική, πιθανόν συγγενική με την θεσσαλική και τα ονόματά τους ήταν ανέκαθεν ελληνικά¹⁰.

Στα χρόνια του Φιλίππου και του διαδόχου του Αλεξάνδρου του Γ' το βασίλειο της Μακεδονίας έφτασε στο απόγειο του. Ο Φίλιππος υπήρξε λαμπρός στρατηγός, ικανός διπλωμάτης και πολιτικός. Ο ίδιος κατόρθωσε όχι μόνο να ενώσει τους Έλληνες και να αναδείξει τη Μακεδονία ως τη μεγαλύτερη δύναμη της

⁵ Nicholas Hammond, «*Το θαύμα που δημιούργησε η Μακεδονία*», μετάφραση: Φ. Κ. Βώρος, Αθήνα 1995, εκδόσεις : Παπαδήμα. σ. 23.

⁶ Ορεινή περιοχή της Βαλκανικής Χερσονήσου με κύριο κορμό τα παράλια της Αδριατικής. (Τεγόπουλος – Φυτράκης, *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, επιμέλεια : Βασιλική Μανδάλια, Ευγενία Μακρυγιάννη, έκδοση Γ', εκδόσεις : Αρμονία Α.Ε., Αθήνα, 1997, σ. 86.

⁷ Δουβίτσας Βασίλης (συντ.), *Εγκυκλοπαίδεια Δομή*, τ. 17^{ος} «*Μακεδονία – Από την αρχαιότητα έως τους ελληνιστικούς χρόνους*», εκδόσεις : Δομή, Αθήνα, 2002-2005, σσ. 594-595.

⁸ Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1983, όπ.π., σ.14.

⁹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002. σσ. 22-26.

¹⁰ Αποστόλου Βακαλόπουλου (1983), όπ.π. σσ. 13-14.

Ευρώπης, αλλά και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις μιας νέας εποχής. Ο γιος του Αλέξανδρος ο Γ΄ πραγματοποίησε το σχέδιο του πατέρα του επεκτείνοντας το κράτος του στην Ασία και φτάνοντας ως τις Ινδίες¹¹. Στα χρόνια του Φιλίππου και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η Ελμιώτιδα χώρα αποτέλεσε μια από τις λαμπρότερες επαρχίες του Μακεδονικού Βασιλείου¹².

Η κατάρρευση του ένδοξου κράτους του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου του Γ΄ έπληξε οδυνηρά όλους τους Μακεδόνες. Το τέλος της Μακεδονίας θα σημάνει το 168 π.Χ. με την κατάληψη της από τους Ρωμαίους¹³. Η χώρα διαιρέθηκε σε τέσσερα διαμερίσματα (μερίδες ή μέρη) με αντικειμενικό σκοπό, να κρατηθεί διαιρεμένη και έτσι στρατιωτικά αδύναμη. Παρ' όλα αυτά όμως η Ρώμη δεν έπαψε να θεωρεί τη Μακεδονία ως μια εθνικοπολιτική ενότητα¹⁴. Η Ελμιώτιδα χώρα συμπεριλήφθηκε την εποχή εκείνη στο τέταρτο διαμέρισμα¹⁵.

Στις αρχές των βυζαντινών χρόνων (6^{ος} -9^{ος} αι.), ο όρος Μακεδόνας αποκτά καθαρά γεωγραφικό και όχι εθνικό περιεχόμενο και δηλώνει όλους τους κατοίκους της ιστορικής αυτής περιοχής, ανεξάρτητα από την εθνική τους προέλευση¹⁶. Κατά τους βυζαντινούς χρόνους η Μακεδονία γνώρισε μεγάλη ακμή και συνδέθηκε στενότερα με τη ζωή και την ακτινοβολία της Αυτοκρατορίας. Τα Γρεβενά την εποχή εκείνη διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο λόγω της επίκαιρης στρατηγικής τους θέσης¹⁷.

Η διατήρηση της γεωγραφικής ακεραιότητας της Μακεδονίας και της εθνολογικής της ταυτότητας υπήρξε αποτέλεσμα μακροχρόνιων αγώνων σε όλες τις περιόδους της ιστορίας του Βυζαντίου. Η στρατηγική της θέση υπήρξε σημαντικό ερέθισμα για ποικίλες διεκδικήσεις τόσο από τα βαρβαρικά φύλα του Βορρά όσο και από τους ισχυρούς λαούς της Δύσης. Στους πρώτους αιώνες το κύριο πρόβλημα δημιουργήθηκε από τις επιδρομές ή τις διεκδικήσεις των βαρβαρικών φύλων του Βορρά, στους μέσους χρόνους από τους εγκατεστημένους στη Χερσόνησο του Αίμου σλαβικούς λαούς και στους τελευταίους αιώνες από τους Νορμανδούς και τους

¹¹ Βλέπε Αποστόλου Βακαλόπουλου (1983), όπ.π. σσ. 21-29 & Π. Νιγδέλη, όπ.π., σ.65.

¹² Αθανασίου Μ. Ράχου, (1952), όπ.π. σ.14.

¹³ Β. Μ. Σακελλάριου (επιμέλεια), «Μακεδονία 4000 χρόνια ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού», Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. Αθήνα 1982 σ. 192.

¹⁴ Β. Μ. Σακελλάριου (επιμέλεια), όπ. π. σ. 192.

¹⁵ Χρήστου Μ. Ενισλείδου (1996), όπ.π. σ. 36, & Αθανασίου Μ. Ράχου, (1952), σ. 24.

¹⁶ Σακελλάριου Β. Μ. (επιμέλεια), όπ. π. σ. 224.

¹⁷ Αθανασίου Μ. Ράχου, (1952), όπ.π. σ. 28.

Σταυροφόρους της Δύσης, από τους σλαβικούς λαούς της Χερσονήσου του Αίμου και από τους Τούρκους της Ανατολής¹⁸.

Η οθωμανική κατάκτηση στα τέλη του 14^{ου} αιώνα πρέπει να θεωρηθεί ως αρχή της νεότερης ιστορίας της Μακεδονίας . Οι βαλκανικοί λαοί αποδυναμωμένοι από τους μεταξύ τους πολέμους και τις εσωτερικές τους αναταραχές, επιτρέπουν στους κατακτητές να εδραιωθούν και τα τρία χριστιανικά κράτη Σερβία, Βουλγαρία και Βυζάντιο γίνονται φόρου υποτελή σ' αυτούς¹⁹. Η Δυτική Μακεδονία μαζί με τα Γρεβενά έπεσε στα χέρια των Τούρκων γύρω στο 1385²⁰.

Οι Τούρκοι δεν υπέταξαν όμως με ευκολία την ύπαιθρο της Μακεδονίας. Στη Δυτική Μακεδονία, καθώς το έδαφος δεν είναι πεδινό αλλά ορεινό και δύσβατο, κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες και διεξήγαγαν σκληρούς αγώνες γι' αυτό το σκοπό²¹. Ενδεικτικό για την ένταση του αγώνα είναι ότι το 1537 ο σουλτάνος Σουλεϊμάν διαίρεσε την Ελλάδα σε 15 αρματολίκια. Τα 5 από αυτά ανήκαν στη Δυτική Μακεδονία και σ' ένα μέρος της Κεντρικής. Τα αρματολίκια αυτά ήταν της Βέροιας, των Σερβίων, της Ελασσόνας, των Γρεβενών και της Μηλιάς²².

Στους πέντε αιώνες της τουρκοκρατίας ο γεωγραφικός όρος Μακεδονία διαφοροποιήθηκε ουσιαστικά και σήμαινε γενικά την περιοχή που περικλείουν : ανατολικά ο Νέστος, νότια το Αιγαίο, ο Όλυμπος, τα Χάσια και τα Καμβούνια, δυτικά οι ηπειρωτικές και σημερινές αλβανικές οροσειρές της Πίνδου και βόρεια τα μεγάλα ελληνικά κέντρα του Κρουσόβου, του Περλεπέ, των Βελεσών, της Στρώμνιτσας και του Μελενίκου²³.

Καθ' όλη την περίοδο της τουρκοκρατίας οπότε τα βαλκανικά κράτη παύουν να υφίστανται, παρατηρούνται συνεχώς ειρηνικές μετακινήσεις χριστιανικών και μουσουλμανικών πληθυσμών προς κάθε κατεύθυνση. Από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα οι Τούρκοι προβαίνουν και στον εποικισμό των πιο εύφορων περιοχών της Μακεδονίας και ορισμένων ορεινών. Έτσι ομάδες Τούρκων, κυρίως των πολεμικών Γιουρούκων, εγκαθίστανται σε διάφορα σημεία, όπως : Καβάλα, Σέρρες, βόρεια της λίμνης του

¹⁸ Π. Νιγδέλη, *«Η Ιστορία της Μακεδονίας»*, στο Εγκυκλοπαίδεια : Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τόμος τεσσαρακοστός, εκδόσεις Πάπυρος, σσ. 68-69.

¹⁹ Βασίλη, Δουβίτσα (συντ.), *Εγκυκλοπαίδεια: Δομή*, τ. 17^{ος} «Μακεδονία – Από την αρχαιότητα έως τους ελληνοιστικούς χρόνους», εκδόσεις : Δομή, Αθήνα 2002-2005, σ. 599.

²⁰ Αποστόλου Ι Παπαδημητρίου, (2002), *όπ.π.* σ. 150.

²¹ Χρήστου, Μ. Ενισλείδου (1996), *όπ.π.* σ. 117.

²² Αποστόλου Βακαλόπουλου, (1969), σ. 119, και Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (2002), *όπ.π.* σσ. 277-279.

²³ Βασίλη Δουβίτσα (συντ.), *Εγκυκλοπαίδεια Δομή*, τ. 17^{ος} «Μακεδονία – Από την αρχαιότητα έως τους ελληνοιστικούς χρόνους», εκδ. Δομή, Αθήνα 2002-2005, σ. 599.

Λαγκαδά, Σαρή Γκιολ, Καϊλαρίων και Καραγιαννίων²⁴. Οι δημογραφικές αυτές αλλαγές είχαν ως αποτέλεσμα την εθνολογική αλλοίωση του πληθυσμού στη σημερινή ελληνική Μακεδονία²⁵.

Στα τέλη του 15^{ου} αιώνα νέα γεγονότα προσθέτουν ένα νέο πληθυσμιακό στρώμα στη Μακεδονία, τους Εβραίους, που εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη, στα Μαντεμοχώρια, στη Βέροια, στο Μοναστήρι και στα Σκόπια. Επίσης, παρατηρείται κίνηση εποχιακών χωρικών εργατών ή πλανόδιων εμπόρων από διάφορα χωριά της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Αλβανίας προς τη Μακεδονία, τη Θράκη, τη Μ. Ασία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία και τις παραδουνάβιες χώρες. Μερικοί σταθμεύουν και μένουν μόνιμα σε περιοχές που βρίσκουν εργασία. Παρόμοιο αντίρροπο μεταναστατευτικό ρεύμα παρατηρήθηκε ιδίως από τη Βουλγαρία μέσα από τις κοιλάδες του Στρυμόνα και του Νέστου, καθώς και από τα στενά περάσματα των βουνών προς την ελληνική Μακεδονία.. Αλλά και οι Έλληνες κτηνοτρόφοι (Σαρακατσάνοι) με χιλιάδες πρόβατα ανέβαιναν να ξεκαλοκαιριάσουν στα βουλγαρικά βουνά. Το ρεύμα αυτό γίνεται ορμητικό στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι παραπάνω μετακινήσεις είχαν ως αποτέλεσμα την ανάμειξη των πληθυσμών, Ελλήνων, Τούρκων, Εβραίων, Σέρβων, Βουλγάρων στη Μέση Βαλκανική ή *Μείζον Μακεδονία* και την αλλοίωση του εθνολογικού της χαρακτήρα. Η ανάμειξη αυτή έδωσε και την αφορμή στα τέλη του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα σε Βουλγάρους και Σέρβους, να αποβλέπουν στην επέκτασή τους στη Νότια ή Ελληνική Μακεδονία²⁶.

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα και στις αρχές του 17^{ου} παρατηρούνται ζοηρές επαναστατικές ζυμώσεις για την απελευθέρωση της Μακεδονίας και των υπόλοιπων ελληνικών γειτονικών χωρών Ηπείρου και Θεσσαλίας, που γίνονται όλο και πιο έντονες και εκδηλώνονται με ληστείες και με ανταρσίες ραγιάδων. Η ληστεία ιδιαίτερα έχει γίνει μία ενδημική αρρώστια, που οδηγεί σε μεγάλο αποδημητικό

²⁴ Η περιοχή των Καραγιαννίων εκτείνεται Δυτικά του Βατερού ως τη Σιάτιστα, περιλαμβάνει δηλ. τα χωριά Ξηρολίμνη, Αλωνάκια, Σκήτη, Ανθότοπος, Σιδερά και Λεβερά. Αυτές οι ομάδες Τούρκων άσκησαν πίεση εξισλαμισμού στην περιοχή των Βεντζίων Γρεβενών. Ένα χωριό η Γιάγκοβη κοντά στον Αλιάκμονα είχε εξισλαμισθεί τελείως. Το χωριό μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών εγκαταλείφθηκε. (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη).

²⁵ Αποστόλου Ι. Βακαλόπουλου (1983), όπ.π. σσ. 141-142 & Αποστόλου Βακαλόπουλου, (1969), «*Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*», Θεσσαλονίκη 1969 σσ.49-55.

²⁶ Αποστόλου Βακαλόπουλου (1983), όπ.π. σσ. 148-149

ρεύμα των κατοίκων της Μακεδονίας. Στην περιοχή κυρίως των Γρεβενών αναφέρονται πολύ συχνές επιδρομές Αλβανών²⁷.

Με τη συνθήκη του *Κάρλοβιτς* το 1699 και τη συνθήκη του *Πασσάροβις* το 1718, διευρύνονται οι πρώτες βάσεις για την εμπορική ανάπτυξη μεταξύ Τουρκίας και Αυστρίας²⁸. Η δυνατότητα της ελεύθερης άσκησης του εμπορίου σε ξηρά, θάλασσα καθώς και στο Δούναβη, έδωσε την ευκαιρία στους Μακεδόνες να αναπτύξουν μεγάλη εμπορική δραστηριότητα²⁹. Στη Θεσσαλονίκη καταφτάνουν οι πρώτοι ξένοι έμποροι και αρχίζουν να σχηματίζονται οι πρώτες ευρωπαϊκές παρουκίες. Το εμπόριο στο εσωτερικό της Μακεδονίας διεξάγεται με τις μεγάλες εμποροπανηγύρεις, όπως των Σερβίων, του Μαυρονόρους κ.ά.³⁰.

Το 1768 ξεσπάει ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος (1768-1774) και το 1770³¹ η επανάσταση στην Πελοπόννησο με δυσμενείς επιπτώσεις στην παραπάνω ανάπτυξη. Ο αντίκτυπος της ελληνικής επανάστασης του 1770 εκδηλώνεται με αλλεπάλληλες οικονομικές επιβαρύνσεις και καταπιέσεις των Τούρκων, με σκοπό την τρομοκράτηση των κατοίκων της Μακεδονίας, καθώς ορισμένοι κλεφταρματολοί, όπως ο γερο Ζιάκας των Γρεβενών, ο Ζήδρος, ο Λάζος, ο Τόσκας και ο Βλαχάβας εξακολουθούσαν τους αγώνες τους εξουσιάζοντας όλη την γύρω περιοχή. Με τη συνθήκη του *Κιουτσούκ Καϊναρτζή* (1774) η κατάσταση επιδεινώνεται στη Μακεδονία εξαιτίας της αρβανιτοκρατίας που επικρατεί.³²

Ένα από τα πιο αξιομνημόνευτα γεγονότα που έγιναν εκείνη την εποχή, είναι οι εξισλαμισμοί πολλών κατοίκων της Μακεδονίας και ιδιαίτερα της Δυτικής. Στα Γρεβενά οι εξισλαμισμοί αναφέρονται ήδη από τις αρχές του 15^{ου} αιώνα και συνεχίστηκαν διαδοχικά καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας³³. Οι χριστιανοί που αλλαξοπιστούσαν ονομάζονταν Βαλαάδες, από τον όρκο «Βαλλαχί = μα τον

²⁷ Αποστόλου Βακαλόπουλου (1969), ό.π. σσ. 179-201, 295 & Αποστόλου Βακαλόπουλου, (1983), ό.π., σσ. 149-150.

²⁸ Η Αυστρία, μετά τις νίκες της εναντίον των Τούρκων, ενσωματώνει στα εδάφη της τα εδάφη του Βελιγραδίου, το μεγαλύτερο μέρος της Σερβίας με τη μικρή Βλαχία και το Βανάτο του Τέμεσβαρ και υψώνεται σε μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη (Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1969, ό.π. σ. 258 & του ίδιου, ό.π. 1983, σ. 156 & Βασίλη Δουβίτσα, 2002-2005, σ. 600.

²⁹ Αποστόλου Ι. Βακαλόπουλου 1969, ό.π. σσ. 258-284 & του ίδιου 1983, ό.π. σσ.156-157.

³⁰ Αποστόλου Βακαλόπουλου 1969, ό.π. σ.275. Του ίδιου 1983, ό.π. σ. 157,

³¹ Το 1770 ξεσπάει η επανάσταση στην Πελοπόννησο ύστερα από την υποκίνηση της Ρωσίας η οποία γρήγορα καταπνίγεται στο αίμα. (Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1969 ό.π. σσ. 301-307).

³² Οι αλβανοί μισθοφόροι που είχαν κατεβεί στην Πελοπόννησο για την κατάπιξη της επανάστασης του 1770 επιστρέφοντας τρομοκρατούν όχι μόνο τους ελληνικούς αλλά και τους τούρκικους πληθυσμούς. (Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1969 ό.π. σσ. 307-312).

³³ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (2002), ό.π. σσ. 167-168.

θεό», που ήταν και η μόνη τούρκικη λέξη που ήξεραν³⁴. Στην περιοχή Γρεβενών αναφέρονται 17 ελληνικά χωριά Βαλαάδων, από τα οποία τα 10 ήταν αμιγή και τα 7 είχαν μεικτό πληθυσμό.³⁵

Το ρεύμα αυτό αναστέλλεται κάπως με την πνευματική άνοδο στη Μακεδονία, η οποία συμβαδίζει με την οικονομική άνοδο. Πολύτιμη ήταν η συμβολή της Αθωνιάδας Ακαδημίας από την οποία αποφοίτησαν φωτισμένες προσωπικότητες, που συντέλεσαν στη πνευματική άνοδο των κατοίκων. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Κοσμάς ο Αιτωλός, που με το κήρυγμά του στήριξε την πίστη των χριστιανών και συνετέλεσε στην ίδρυση πολλών σχολείων³⁶. Την ίδια εποχή πληθαίνουν οι Μακεδόνες απόδημοι κυρίως της Δυτικής Μακεδονίας προς τις χώρες της Βαλκανικής, την Κεντρική Ευρώπη, και τις παραδουνάβιες περιοχές, πρωτοστατώντας στο διαφωτισμό του έθνους μέσω της πνευματικής, οικονομικής και πολιτιστικής τους δράσης³⁷.

Στα Γρεβενά δεν αναφέρονται ονόματα κατοίκων που να ταξιδεύουν προς Βορρά και επιδράσεις αυτών στην πατρίδα τους³⁸. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην τρομακτική καταστροφή της περιοχής από τις αλβανικές επιδρομές. Η επαρχία όμως παρ' όλα αυτά δέχτηκε επιδράσεις, καθώς ήταν σε συνεχή επικοινωνία με τον ελληνισμό της διασποράς μέσω των караβανιών των Βλάχων και των Κουπατσαραίων³⁹.

³⁴ Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, (1983), όπ.π. σ. 160.

³⁵ Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου (1969), όπ.π. σ. 319

³⁶ Για το ρόλο της παιδείας θα αναφερθούμε διεξοδικά παρακάτω.

³⁷ Αποστόλου Βακαλόπουλου 1969, όπ.π. σσ. 301-431 & του ίδιου 1983, σσ. 160-164.

³⁸ Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου (1969), όπ. π. σ. 402.

³⁹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (2002), όπ.π., σσ. 274-275.

II. Η κατάσταση της παιδείας στον υπόδουλο Ελληνισμό - Μακεδονία – Γρεβενά ως το 19ο αιώνα.

Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης σημαδεύει την πτώση του ελληνικού πνευματικού επιπέδου την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Ένα μεγάλο μέρος των πνευματικών θησαυρών καταστράφηκε, πολλά βιβλία διασκορπίστηκαν και πολλά χειρόγραφα φυγαδεύτηκαν στο εξωτερικό. Η οθωμανική κατάκτηση κατέστρεψε τα έργα τέχνης και τους πνευματικούς θησαυρούς, ανέστειλε τη στενή πνευματική επικοινωνία του ελληνοβυζαντινού πολιτισμού της Ανατολής με το νεολατινικό της Δυτικής Ευρώπης, εμποδίζοντας την ολοκλήρωση του νεότερου ευρωπαϊκού πολιτισμού⁴⁰.

Η ελληνική παιδεία κινδύνευσε να εξαφανισθεί. Οι Τούρκοι με το να απαγορεύουν την ίδρυση σχολείων επιδίωκαν την αγραμματοσύνη των Ελλήνων, γιατί έτσι θα αποκόπτονταν από τις ρίζες τους και θα οδηγούνταν ευκολότερα στον εξισλαμισμό και ολοκληρωτικό αφανισμό.

Μέσα σε αυτές τις δύσκολες συνθήκες η Εκκλησία διαδραματίζει έναν εθνοσωτήριο ρόλο αναλαμβάνοντας να διατηρήσει και να διαμορφώσει την εθνική αυτοσυνείδηση των υπόδουλων. Ως μοναδικός θεσμικός φορέας και έχοντας ως μοναδικό εφόδιο την παιδεία, ανέλαβε την ευθύνη για τη διάσωση του Ελληνικού Γένους⁴¹.

Η Πατριαρχική Σχολή, η Μεγάλη του Γένους Σχολή, που ιδρύθηκε το 1454, αποτέλεσε την κυριότερη εστία όπου διατηρήθηκε η εκπαιδευτική ακτινοβολία του ελληνισμού και στην οποία φοίτησαν εκατοντάδες νέοι από την Ελλάδα και τα Βαλκάνια⁴².

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα η παιδεία είχε σημειώσει πρόοδο, καθώς γνωρίζουμε ότι λειτουργούσαν στην Κωνσταντινούπολη 2 Δημοτικά Σχολεία, 3 στα Ιωάννινα, 1 στην Αδριανούπολη, 1 στην Φιλιππούπολη, 2 στη Θεσσαλονίκη, 1 στο Άργος, και από 1 στη Βέροια, στην Καστοριά, στη Σιάτιστα και στη Μοσχόπολη όπου λειτουργούσε και τυπογραφείο. Το 1746 φημίζονταν η σχολή της Κοζάνης που

⁴⁰ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1993, «*Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*» εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1993 σ. 41.

⁴¹ Αλέξανδρου Αδαμίδη, 1991, «*Η Παιδεία στη Δυτική Μακεδονία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*», στο «Χρονικά», Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας, τομ. Η' Θεσσαλονίκη 1991, σ. 61-62

⁴² Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1993, ό.π. σ.42.

ήταν γνωστή ως «Στοά Κοζάνης», στην οποία δίδαξε για ένα έτος ο Ευγένιος Βούλγαρης.

Δε θα πρέπει να μας διαφεύγει η πνευματική εστία της «*Αθωνιάδας Ακαδημίας*» (1758) που λειτουργούσε υπό τη διεύθυνση του *Ευγενίου Βούλγαρη* ο οποίος συνεργάζονταν με τον έξοχο γραμματικό *Νεόφυτο Κουσοκαλυβίτη*. Στο Άγιο Όρος λειτουργούσε επιπλέον και τυπογραφείο.

Το 1760 μνημονεύεται επίσης στη Θεσσαλονίκη το «*Ελληνομουσείο*» που βρισκόταν υπό τη διεύθυνση του *Αθανασίου Παρίου*⁴³.

Πολλοί Έλληνες λόγιοι επίσης βρίσκουν καταφύγιο στις φραγκοκρατούμενες ελληνικές χώρες, στην Κύπρο, στην Κρήτη και στην Κέρκυρα. Η Κρήτη θεωρείται η σημαντικότερη εστία των ελληνικών σπουδών και των ελληνικών γραμμάτων.

Επιπλέον στη Δύση εξακολουθούν να λειτουργούν διάφορα ελληνικά σχολεία κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα. Η παρουσία εκεί των Ελλήνων λογίων υπήρξε καθοριστική, γιατί έστρεψε την προσοχή των ξένων λογίων στο ελληνικό ζήτημα και οδήγησε στη δημιουργία φιλελληνικού ρεύματος.

Σε αντίθεση με την άνθιση των γραμμάτων και τη μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, που παρατηρείται στη Δύση, η κατάσταση της παιδείας στις ελληνικές χώρες ήταν τραγική. Τα υποτυπώδη σχολεία που υπήρχαν απευθύνονταν μόνο στα αγόρια και ήταν προσαρτημένα στην εκκλησία, χωρίς τάξεις. Η εκπαίδευση που υπήρχε είχε περιοριστεί στα λεγόμενα κολλυβογράμματα⁴⁴. Ο μοναδικός δάσκαλος ήταν συνήθως ο ιερέας που δίδασκε στους νάρθηκες των εκκλησιών την ανάγνωση μόνον εκκλησιαστικών βιβλίων, το Ωρολόγιο, την Οκτώηχο, το Ψαλτήρι, διάφορες ακολουθίες κ.α.⁴⁵.

Τα «*κρυφά σχολεία*» που επινοήθηκαν και οργανώθηκαν από την Εκκλησία σε περιόδους τυραννίας, ονομαζόταν έτσι, γιατί λειτουργούσαν παράνομα μέσα σε απόκρυφους και συνήθως μη προσπελάσιμους εκκλησιαστικούς χώρους, όπως ήταν τα μοναστήρια και τα μετόχια των μοναστηριών⁴⁶.

Έτσι και στη Δυτική Μακεδονία δημιουργήθηκε ο μοναδικός αυτός θεσμός από τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Απ' ότι γνωρίζουμε κρυφά σχολεία

⁴³ Γεωργίου Χατζηκυριάκου, 1928, «*Η εν Μακεδονία Εκπαίδευσις κατά τους επί Τουρκοκρατίας Χρόνους*», στο Μακεδονικό Ημερολόγιο (Σφενδόνη), 1928, σσ. 119-120.

⁴⁴ «Στοιχειώδης γνώση γραφής και ανάγνωσης» στο Τεγόπουλος – Φυτράκης, ό.π. σ. 600.

⁴⁵ Κωνσταντίνου Α., Βακαλόπουλο, 1993, ό.π. σσ.43-44.

⁴⁶ Αθανασίου Αγγελόπουλου, 2004, «*Σχολεία κρυφά και φανερά*», στο Ημερολόγιο Κοζάνης, έτος 29^ο, τομ. 19^ο σσ.17-18.

λειτουργούσαν στην επαρχία Βοΐου στη Σιάτιστα, στην Αγία Σωτηρία, στη Λούβρη και στη Βλάστη Πτολεμαΐδας⁴⁷.

Στην περιοχή των Γρεβενών οι ελάχιστοι που κατάφεραν να γίνουν μέτοχοι της παιδείας του γένους την εποχή εκείνη, ήταν κάποιοι κληρικοί που έρχονταν να μάθουν γράμματα στα μοναστήρια, αρχικά των Μετεώρων και της Μπουνάσιας και αργότερα της Ζάμπορντας. Από τη διαθήκη του αγίου Νικάνορα πληροφορούμαστε ότι ο άγιος είχε ιδρύσει στη μονή σχολείο, στο οποίο φοιτούσαν μόνο κληρικοί και μοναχοί. Στα σχολεία των μονών έρχονται να προστεθούν κατά το α' μισό του 17^{ου} αιώνα αυτά της Παλιοκαρυάς και του Σπηλαιού⁴⁸.

Σημαντικός σταθμός για την ανάπτυξη της παιδείας, αλλά και γενικότερα για την ιστορία του έθνους, σημειώνεται το 1593, όταν ο πατριάρχης Ιερεμίας Β' ο Τρανός συγκαλεί σύνοδο και ανάμεσα σε άλλα αποφασίζεται να φροντίσουν οι ορθόδοξοι μητροπολίτες να κινητοποιηθούν για τη διάδοση της ελληνικής παιδείας και να ιδρύσουν σχολεία. Έτσι ο δεσμός εκκλησίας – σχολείου, ο οποίος και στα χρόνια της βυζαντινής περιόδου υπήρξε στενός, γίνεται ακόμη στενότερος⁴⁹.

Από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα εμφανίζεται η πρώτη δραστηριοποίηση των Ελλήνων των αστικών κέντρων σε εκπαιδευτικά θέματα. Οι μοναχοί του Αγίου Όρους ενδιαφέρονται ζωηρά για τη διατήρηση των ελληνικών χειρογράφων και την αντιγραφή τους, καθώς η συνεχής διαρροή τους είχε δημιουργήσει μεγάλο ρήγμα στο επίπεδο της ελληνικής παιδείας⁵⁰.

Στην περιοχή της αρχιεπισκοπής Αχρίδας όπου υπάγονταν και τα Γρεβενά η ελληνική παιδεία εξέπεμπε αξιόλογη ακτινοβολία, καθώς μάλιστα οι περισσότεροι ιεράρχες ήταν Έλληνες. Με κέντρο την αρχιεπισκοπή και ικανούς μορφωμένους ιεράρχες δημιουργήθηκε σχετική θεολογική κίνηση, που εκδηλώθηκε και στα μοναστήρια. Εκεί αντιγράφονται παλαιότερα θεολογικά έργα, αλλά γράφονται και νέα ελληνικά και σλαβικά από ιερωμένους συγγραφείς. Στην περιοχή αναφέρεται ότι ξεχώριζαν τρεις πολιτιστικές ζώνες : 1) ελληνικής παιδείας (Αλβανία, επαρχία Γρεβενών και Σισανίου), 2)σλαβικής (βόρεια Μακεδονία, δυτική Βουλγαρία,

⁴⁷ Αλέξανδρου Αδαμίδη, 1991, ό.π. σ. 63.

⁴⁸ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, «Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών», τομ. Α' Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2002, σσ. 239-240

⁴⁹ Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1983, ό.π. σ. 152.

⁵⁰ Αποστόλου Βακαλόπουλου, (1993), ό.π. σ. 44.

επαρχίες Σερβίας) και 3) ελληνοσλαβικής (υπόλοιπες επαρχίες Μακεδονίας που υπάγονταν στην αρχιεπισκοπή Αχρίδας)⁵¹.

Από τα τέλη του 16^{ου} και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα πολλαπλασιάζονται τα ελληνικά σχολεία στα περισσότερα αστικά κέντρα του ελλαδικού χώρου (Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη, Αθήνα, Χίος, Πάτμος, Κυκλάδες)⁵². Τα Ιωάννινα είναι η πρώτη κοντινή στα Γρεβενά πόλη, στην οποία λειτουργεί σχολείο ήδη προ του 17^{ου} αιώνα. Καθώς αποτελούσε έδρα του σαντζακιού, στο οποίο υπαγόταν ο καζάς Γρεβενών, πολλές ήταν οι αφορμές για επισκέψεις στην πόλη κираτζίδων αλλά και Βλάχων, κυρίως Σαμαριναίων. Αργότερα με την ίδρυση σχολείων στη Θεσσαλία πολλοί Βλάχοι και Κουπατσαραίοι έχοντας το προνόμιο της μετακινήσεως έστελναν τα παιδιά τους σε αυτά. Σχολεία μαρτυρείται ότι υπήρχαν επίσης στα Τρίκαλα, στο Ζάρκο στην Κοζάνη και στη Σιάτιστα. Έτσι κάποιοι Γρεβενιώτες που προέρχονταν κυρίως από την περιοχή των Βεντζίων είχαν τη δυνατότητα να σπουδάσουν σε αυτά τα σχολεία. Ακόμη μνημονεύεται ότι τον 17^ο αιώνα λειτουργούσε σχολείο στο ορεινό χωριό Περιβόλι.

Στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας μαρτυρείται ότι λειτουργούσαν σχολεία κατά τον 18^ο αιώνα στην Καστοριά (1700), στη Σέλιτσα (Εράτυρα) (1720) και στη Σιάτιστα.(1730). Στην έδρα της μητρόπολης Γρεβενών, τις Αυλές, λειτουργούσε σχολείο στα 1750⁵³.

Γύρω στα 1780 το κρυφό σχολείο αντικαταστάθηκε από το υποτυπώδες πρώτο σχολείο, στην αρχή σε μερικά κεφαλοχώρια κι αργότερα σε όλα σχεδόν τα χωριά του δυτικομακεδονικού χώρου και γενικεύτηκε μετά το φλογερό κήρυγμα του Πατροκοσμά⁵⁴.

Στα Γρεβενά το σχολείο που προαναφέρθηκε ότι λειτουργούσε στις Αυλές διαλύθηκε το 1773 από τους Αλβανούς και ανασυστάθηκε τρία χρόνια αργότερα από τον άγιο Κοσμά. Το σχολείο αυτό ήταν της νέας χριστιανικής συνοικίας του σημερινού Βαροσίου. Επίσης σχολείο λειτουργούσε από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στην ιερά μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στο ορεινό χωριό Σπήλαιο, όπου υπήρχε και σπουδαία βιβλιοθήκη. Ακόμη την ίδια εποχή λειτουργούσαν σχολεία και στα Βλαχοχώρια : Σαμαρίνα, Περιβόλι, Αβδέλλα, Σμίξη. Τα παιδιά των Βλάχων είχαν

⁵¹ Αποστόλου Βακαλόπουλου, (1969), ό.π. σ. 138.

⁵² Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, (1993), ό.π. σ.44.

⁵³ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002,σ.σ. 240, 374-376

⁵⁴ Παντελή Π. Οικονόμου, 1992, «Τα σχολεία των χωριών στον καιρό της Τουρκοκρατίας», Θεσσαλονίκη, 1992, σ.σ.6-19

την ευκαιρία να συμπληρώνουν τις σπουδές τους κατά το β' μισό του 18^{ου} αιώνα, εκτός από τα παραπάνω σχολεία, και σε αυτό της Τσαρίτσανης⁵⁵.

Τα πρώτα αυτά σχολεία δεν έχουν καμιά σχέση με το οργανωμένο σχολείο που γνωρίζουμε σήμερα. Οι συνθήκες ήταν δύσκολες και τα μέσα διδασκαλίας υποτυπώδη. Συνήθως ήταν ημιυπαίθρια και στεγάζονταν στους νάρθηκες των εκκλησιών και αργότερα σε ισόγεια δωμάτια και αποθήκες. Για έπιπλα δεν γίνεται λόγος. Τα παιδιά κάθονταν κάτω, στο χώμα, σε πέτρες ή σε ψάθες. Σχημάτιζαν ημικύκλιο με κέντρο το δάσκαλο που κάθονταν επάνω σε ένα σκαμνί ή σε καρέκλα. Για τη θέρμανση το χειμώνα οι μαθητές οι ίδιοι έφερναν τα ξύλα από το σπίτι τους, καθώς δεν υπήρχαν χρήματα για την αγορά τους. Οι μαθητές έγραφαν επάνω στο χώμα με ξυλάκια ή με κομμάτια από μαλακό μαρμαροειδές πέτρωμα. Ως μέθοδος διδασκαλίας αναφέρεται η ομαδική συλλαβιστική. Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα το διδακτικό προσωπικό προέρχονταν από τους κατοίκους των χωριών που γνώριζαν ανάγνωση και γραφή⁵⁶.

⁵⁵ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, σσ. 374-376.

⁵⁶ Παντελή Π. Οικονόμου, 1992, όπ. π.

III. Η Μακεδονία τον 19^ο αι.

Η διοικητική οργάνωση της Μακεδονίας έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα υπήρξε ασταθής. Το 1864 θεσπίστηκε ο θεσμός των *βιλαετίων* και η διοικητική διαίρεση του Μακεδονικού χώρου οριστικοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1880-1890⁵⁷.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα την μείζονα Μακεδονία αποτελούσαν τα *βιλαέτια* του Μοναστηρίου, του Κοσσυφοπεδίου και της Θεσσαλονίκης. Κάθε βιλαέτι υποδιαιρούνταν σε *σαντζάκια* (υποδιοικήσεις-νομούς), στις πρωτεύουσες των οποίων είχε την έδρα του ο *μουτσαρίφης* (διοικητής). Κάθε σαντζάκι υποδιαιρούνταν σε *καζάδες* (διαμερίσματα – επαρχίες), με επικεφαλής τους *καϊμακάμηδες* (υποδιοικητές). Τέλος κάθε καζάς περιλάμβανε τους *ναχιγιέδες* (δήμους) με υπεύθυνους τους *μουδέρηδες*⁵⁸.

Το *βιλαέτι Μοναστηρίου* διαιρούνταν σε πέντε σαντζάκια. Στο *σαντζάκι Μοναστηρίου* υπαγόταν οι καζάδες Μοναστηρίου, Περλεπέ, Φλώρινας, Κιρτσόβου και Αχρίδας. Στο *σαντζάκι Κορυτσάς* υπαγόταν οι καζάδες Κορυτσάς, Καστοριάς, Σταρόβου και Κολώνιας. Στο *σαντζάκι Σερβίων* υπαγόταν οι καζάδες Σερβίων, Καϊλλαρίου, Κοζάνης, Ανασελίτσης, Γρεβενών και Ελασσόνας. Στο *σαντζάκι της Δίβρας* οι καζάδες Δίβρας, Ματ, Ντόλνα, Ρέκας, Ντεμπρέι-Ζιρ. Τέλος στο *σαντζάκι του Ελβασάν* υπαγόταν οι καζάδες Ελβασάν, Γράμμοστας και Πεκίν⁵⁹.

Έδρες των μητροπόλεων ήταν το *Μοναστήρι* (Πελαγονίας), το *Κρούσοβο* (Αχριδών και Πρεσπών), το *Κίρτσοβο* (Δεβρών και Βελεσσού), η *Φλώρινα* (Μογλενών), η *Κορυτσά*, η *Καστοριά*, η *Κοζάνη*, (Σερβίων και Κοζάνης), η *Σιάτιστα* (Σισανίου και Σιατίστης), τα *Γρεβενά* και η *Ελασσόνα*⁶⁰.

Τα Γρεβενά υπάγονταν από την αρχή της τουρκοκρατίας και μετέπειτα ως το 1881, κατά τα χρόνια του Αλή πασά, στο βιλαέτι Ηπείρου. Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα (1881) άλλαξε η διοικητική διαίρεση του τουρκικού κράτους. Τα Γρεβενά συνέχισαν να είναι έδρα καϊμακάμη δηλ. επάρχου, υπάγονταν υπό τον *Μουτσαερίφη*, το νομάρχη Σερβίων και Κοζάνης και ανήκαν στο βιλαέτι

⁵⁷ Κυριάκου Θ. Μπινίδη, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1864-1914)*, Θεσσαλονίκη 1996, εκδ. Αφοι Κυριακίδη, σσ. 13-14.

⁵⁸ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, «*Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*», Θεσσαλονίκη 1988, εκδ. Αφοι Κυριακίδη, σ.129.

⁵⁹ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1988, όπ.π. σ.129

⁶⁰ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1988, όπ.π. σ.131

Μοναστηρίου μέχρι το 1912⁶¹. Η επαρχία Γρεβενών διαιρούνταν επίσης κυρίως για φορολογικούς σκοπούς σε 4 κόλια (διαμερίσματα), τα οποία ήταν των Βεντζίων, των Χασίων, των Βλάχων και του Τσουρχλίου⁶².

Η Μακεδονία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποτελούσε ένα σύνθετο μωσαϊκό πληθυσμών διαφορετικών θρησκειών και γλωσσών και διαφορετικών εθνοτήτων. Η γλωσσική σύνθεση ήταν ποικίλη. Την εποχή εκείνη οι πληθυσμοί μπορούσαν να διακριθούν γλωσσικά σε ελληνόφωνους, σλαβόφωνους, βλαχόφωνους και αλβανόφωνους⁶³.

Όσον αφορά τη διάκριση των πληθυσμών με βάση τη θρησκεία που ασπάζονταν, διακρίνουμε το μουσουλμανικό και το χριστιανικό στοιχείο. Το μουσουλμανικό στοιχείο απαρτιζόταν από τους παλιούς Γιουρούκους και Κονιάρους, τους Κιρκάσιους –που εγκαταστάθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1860-, τους εξισλαμισμένους χριστιανούς και Εβραίους και τους Αλβανούς μουσουλμάνους της Βορειοδυτικής Μακεδονίας.⁶⁴

Οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας είναι δυνατόν να διαιρεθούν σε τρεις γεωγραφικές ζώνες ανάλογα με τη γλωσσική τους διαστρωμάτωση και εθνική σύνθεση. Στη *βόρεια ζώνη* που άρχιζε από τις οροσειρές Σαρ-Σκάρδου και Ρίλας και εκτεινόταν στο νότο ως τη γραμμή Αχρίδας, βόρεια του Μοναστηρίου και της Στρώμνιτσας μέχρι το Μελένικο και το Νευροκόπι. Σε αυτή την γεωγραφική περιφέρεια κατοικούσαν σλαβόφωνοι πληθυσμοί οι οποίοι από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ταυτίστηκαν με την βουλγάρικη εθνική κίνηση. Στη *νότια ζώνη* που εκτεινόταν από τα σύνορα της Θεσσαλίας προς τα βόρεια της γραμμής Πίνδου-Καστοριάς και προς την κατεύθυνση βόρεια της Βέροιας και της Θεσσαλονίκης ως τις Σέρρες και τη Δράμα. Εδώ ο πληθυσμός ήταν κυρίως ελληνόφωνος με ελληνική εθνική συνείδηση. Στη *μεσαία ζώνη* που οριζόταν στα βόρεια από μια νοητή ευθεία, που κατευθυνόταν από τη λίμνη της Αχρίδας στο Κρούσοβο, στα νότια του Περγλεπέ στα βόρεια του Μοναστηρίου ως το Νέστο περιλαμβάνοντας και τις πόλεις Στρώμνιτσα, Πετρίτσι, Μελένικο και Νευροκόπι⁶⁵. Η πλούσια αυτή γλωσσική διαστρωμάτωση μπορεί να εξηγηθεί γνωρίζοντας κανείς τις βίαιες ή ειρηνικές

⁶¹ Ενισλείδου Μ. Χρήστου, (1996), όπ. π. σ. 114.

⁶² Αθανασίου Μ. Ράχου (1953), όπ. π. σ. 34.

⁶³ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, «*Νεώτερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912) από τη γένεση του νεοελληνικού κράτους ως την απελευθέρωση*», Θεσσαλονίκη 1986, εκδ. Μπαρμπουνάκη, σ. 51.

⁶⁴ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, «*Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*», εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σ.240.

⁶⁵ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1993, όπ.π.

μετακινήσεις πληθυσμών από Βορρά προς Νότο και από Νότο προς Βορρά κατά τη διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας της Μακεδονίας.

Αυτή η γλωσσική σύνθεση των χριστιανών κατοίκων της Μακεδονίας έθετε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη γένεση και επέκταση διαφόρων εθνικών ή άλλων προπαγανδιστικών κινήσεων. Η βουλγάρικη κίνηση υπήρξε η μόνη εθνική κίνηση η οποία άρχισε να αναπτύσσεται στο μακεδονικό χώρο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και να αποκτά ισχυρά λαϊκά ερείσματα. Πολύ πιο ασθενείς υπήρξαν στα τέλη του ίδιου αιώνα η αλβανική και η σέρβικη. Η ρουμάνικη, η καθολική και η προτεσταντική κίνηση που δραστηριοποιούνται στα μέσα του ίδιου αιώνα στη Μακεδονία δεν χαρακτηρίζονται εθνικές, καθώς αντιπροσωπεύουν ένα ελάχιστο πληθυσμιακό ποσοστό βλαχόφωνων (ρουμάνικη) και σλαβόφωνων (καθολική, προτεσταντική) και οι οποίες εξασθένησαν και ατόνησαν στα τέλη του περασμένου αιώνα, εκτός από τη ρουμάνικη. Έτσι η εξακρίβωση της εθνικής ταυτότητας του χριστιανικού πληθυσμού της Μακεδονίας δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση, καθώς το κριτήριο της θρησκείας και της παιδείας δεν ήταν δυνατό τουλάχιστον ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, να προσδιορίσει απόλυτα την εθνική σύνθεση των κατοίκων⁶⁶.

Καθώς η Μακεδονία παρ' όλους τους αγώνες της το 1821 δεν κατάφερε να συμπεριληφθεί μέσα στα σύνορα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, βρισκόταν ως το 1912 σε μια μόνιμη φάση αναταραχής⁶⁷. Η πρώτη σοβαρή προσπάθεια για την απελευθέρωσή της έγινε το 1854 με αφορμή τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856)⁶⁸. Τα πιο αξιόλογα επαναστατικά κινήματα του 1854 υπήρξαν της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, με τα οποία είναι στενά συνδεδεμένη η επανάσταση που σημειώθηκε στη Δυτική Μακεδονία. Πρωτεργάτης της επανάστασης στη Δυτική Μακεδονία και ιδιαίτερα στην περιφέρεια Γρεβενών υπήρξε ο γνωστός αρματολός *Θεόδωρος Ζιάκας*, απόγονος της αρματολίτικης οικογένειας των Ζιακαίων⁶⁹.

Ο *Θεόδωρος Ζιάκας* ήδη από τον Απρίλιο του 1831 μαζί με άλλους αρματολούς είχε συγκροτήσει στον Ασπροπόταμο ένα σώμα 300 ανδρών με το οποίο εισέβαλε στα Γρεβενά. Σκοπός του ήταν να χτυπήσει τα Γρεβενά και να εκδικηθεί τον τοπάρχη *Μεχμέτ Τάγο* που το 1826 είχε σκοτώσει τον αδελφό του *Γιαννούλα Ζιάκα*, αρματολό της περιοχής των Γρεβενών. Το σώμα του *Θεόδωρου Ζιάκα*

⁶⁶ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, «*Νεώτερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912) από τη γένεση του νεοελληνικού κράτους ως την απελευθέρωση*», Θεσσαλονίκη 1986, εκδ. Μπαρμπουνάκη, σσ. 51-57

⁶⁷ Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1969, όπ.π. σσ. 519-643.

⁶⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, «*Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*», Θεσσαλονίκη 1970, εκδ. Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών, σσ. 9-20.

⁶⁹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ.21.

κατόρθωσε να φτάσει ως την πόλη των Γρεβενών και κατέλαβε το συνοικισμό *Βαρόσι* με τη μητρόπολη. Ο αντικειμενικός σκοπός της εισβολής, δηλ. η εξόντωση του *Μεχμέτ Τάγου* απέτυχε και οι άνδρες του περιορίστηκαν στην λεηλασία αρκετών οθωμανικών σπιτιών. Την ίδια εποχή αναφέρονται και άλλες επιθετικές ενέργειες του αρματολού. Επίσης μνημονεύεται ότι το 1832 ο Ζιάκας συγκρούστηκε κοντά στο χωριό *Σπήλαιο* με πολυάριθμο στρατό που τον διοικούσε ο *Μεχμέτ Τάγος*. Δίχως να γνωρίζουμε λεπτομέρειες, φαίνεται ότι ο Ζιάκας παρέμεινε με το σώμα του και συνέχισε τη δράση του στην περιοχή των Γρεβενών ως το τέλος του 1835, οπότε πιεζόμενος από την έντονη τούρκικη καταδίωξη αναγκάστηκε να επιστρέψει στην ελεύθερη Ελλάδα.

Λίγα χρόνια αργότερα, στις αρχές του 1853, ο ίδιος ξεσήκωσε την περιοχή των Αγράφων εναντίων των Τούρκων. Μετά πέρασε στην περιφέρεια Γρεβενών και με τη δράση του ανάγκασε να μεταφέρουν εκεί οι Τούρκοι αρκετούς Αλβανούς ατάκτους και Τουρκομάνους ιπείς. Αποστολή του ήταν να εξεγείρει την επαρχία Γρεβενών και ιδιαίτερα τη Δυτική Μακεδονία, να εμποδίσει τη διάβαση των τούρκικων δυνάμεων από την Ήπειρο προς τη Μακεδονία και αντίστροφα, μετατρέποντας την περιοχή εκεί σε συντονιστικό κέντρο ανάμεσα στα επαναστατημένα τμήματα της Ηπείρου και στις δυνάμεις της Θεσσαλίας και Μακεδονίας. Η πρώτη νικηφόρα αναμέτρηση (10/22 Μαΐου 1854) έγινε κοντά στο χωριό *Δημνίτσα* (Καρπερό).⁷⁰ Στη μάχη πήραν μέρος πολλοί κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής, πράγμα που δείχνει ότι η επανάσταση είχε επεκταθεί στη Δυτική Μακεδονία.

Στις 27 Μαρτίου/8Απριλίου 1854 οι Τούρκοι ανακατέλαβαν το Μέτσοβο, οδηγώντας τους επαναστάτες σε πραγματικά δύσκολη θέση, καθώς ήταν αποκομμένοι από παντού. Έτσι ο Ζιάκας με το σώμα του κατέφυγε στο ορεινό χωριό *Σπήλαιο*. Οι Τούρκοι για να καταπνίξουν την επανάσταση εξαπέλυσαν άγρια τρομοκρατία εναντίον του άμαχου πληθυσμού απειλώντας μέχρι και το μητροπολίτη *Αγάπιο* και συγκέντρωσαν στην περιοχή ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις. Στο μεταξύ

⁷⁰ Εκείνη τη μέρα ένα караβάνι οικογενειών από τα ορεινά βλαχοχώρια (Σαμαρίνα, Αβδέλλα, Φούρκα, Δέντσικο κ.α.) κατευθυνόταν από τα χειμαδιά της Θεσσαλίας προς τα ορεινά χωριά τους. Οι νομάδες ήταν εφοδιασμένοι με διαβατήρια των τούρκικων αρχών της Θεσσαλίας και πριν ακόμη φτάσουν στα Γρεβενά τους επισκέφτηκαν στον καταυλισμό οι αρχηγοί των Αλβανών ατάκτων *Μεχμέτ Αγάς* και *Οσμάν Αγάς*. Αργότερα έφτασαν εκεί Τουρκομάνοι ιπείς που επιτέθηκαν εναντίον τους και μετά τράβηξαν για τα Γρεβενά. Αυτό το γεγονός το πληροφορήθηκε ο Ζιάκας και έσπευσε αμέσως με το σώμα του και τους χτύπησε κοντά στο χωριό Δημνίτσα (σημερινό Καρπερό). (Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, ό.π., σσ. 24-25)

έφτασαν εκεί και ο Άγγλος πρόξενος του Μοναστηρίου *Longworth* μαζί με τον συνάδελφό του των Ιωαννίνων *B.Bertrand*. Αυτοί συναντήθηκαν με τον *Ζιάκα* προσπαθώντας να τον πείσουν να παραιτηθεί και να καταφύγει στη νότια Ελλάδα. Ο ίδιος δεν πείστηκε και έτσι άρχισε η επίθεση των Τούρκων στις 16/28 Μαΐου. Οι απώλειες των Τούρκων ήταν μεγάλες αλλά η συνέχιση της αντίστασης μάταιη. Έτσι ο *Ζιάκας* αναγκάστηκε να παραιτηθεί και να δεχτεί τη μεσολάβηση των Ευρωπαίων προξένων και αποχώρησε στις 19/31 Μαΐου για την ελεύθερη Ελλάδα. Μετά την αποχώρησή του έγινε πραγματικός χαλασμός στην επαρχία Γρεβενών. Πρώτα λεηλατήθηκε το χωριό *Σπήλαιο* και ακολούθησαν και άλλα χωριά⁷¹.

Στη Χαλκιδική επίσης ο *Τσάμης Καρατάσος* είχε σημαντικές επιτυχίες σε συμπλοκές με τους Τούρκους. Η εκστρατεία του, που αποτελούσε το ένα σκέλος πολεμικού σχεδίου που τελικά απέτυχε, επηρέασε και την εξέλιξη του δεύτερου σκέλους, δηλ. της εισβολής στη Δυτική Μακεδονία που προαναφέρθηκε, και της εισβολής από την Όσσα Όλυμπο, όπου το σώμα έφτασε μέχρι την Κατερίνη, αλλά τελικά αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να επιστρέψει στο ελληνικό βασίλειο.⁷²

Ο Κριμαϊκός πόλεμος τελείωσε με τη *συνθήκη των Παρισίων* (18/30 Μαρτίου 1856). Η Τουρκία, ως αντάλλαγμα για τις πολλές ωφέλειες που εξασφάλισε η συνθήκη, ανακοίνωσε το «*Χάτι-χουμαγιούν*», ανοίγοντας μια νέα περίοδο μεταρρυθμίσεων την «*Τανζιμάτ*», που διήρκεσε μέχρι το 1880. Η περίοδος αυτή άρχισε το 1839 με την έκδοση του χατι-σερίφ του *Γκιουλ-χανέ*. Το διάταγμα αυτό υποσχόταν σεβασμό της τιμής και της περιουσίας όλων των υπηκόων του Σουλτάνου. Επιδίωκε την αναδιάρθρωση του διοικητικού συστήματος μέσω της αλλαγής του τρόπου των φορολογικών εισπράξεων, την οργάνωση της στρατολογίας και του τρόπου απονομής της δικαιοσύνης⁷³. Με το *Χάτι-χουμαγιούν* (1856) ο σουλτάνος υποσχόταν ισοπολιτεία και ισονομία σε όλους τους υπηκόους του, χωρίς διάκριση φυλής ή θρησκευματος. Επιδιώκοντας τον εκσυγχρονισμό του κράτους, η προσπάθεια αυτή καρποφόρησε με την έκδοση του Ποινικού και Αστικού κώδικα, την ίδρυση Οθωμανικής Τράπεζας και την αλλαγή στη διοικητική οργάνωση του κράτους. Επίσης, συντάχθηκαν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο οι «*Γενικοί*

⁷¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, όπ.π. σσ. 21-30 & Κωνσταντίνου Βακαλόπουλου, όπ.π. σσ.28-30.

⁷² Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970 όπ.π. σσ. 31-49 & Αποστόλου Βακαλόπουλου 1983, όπ. π. σ. 170.

⁷³ Μ.Θ. Λάσκαρη, «*Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1878*», Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 127-133.

Κανονισμοί» περιορίζοντας την αρμοδιότητά και τη δικαιοδοσία του σε θρησκευτικά και πνευματικά ζητήματα⁷⁴.

Οι παραπάνω εξελίξεις και με την υποκίνηση της Ρωσίας έδωσαν αφορμή για την εμφάνιση του βουλγάρικου εκκλησιαστικού ζητήματος και την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των «εξαρχικών» της Μακεδονίας⁷⁵. Κατά την εθνοσυνέλευση για τη σύνταξη των «Γενικών Κανονισμών» μεταξύ άλλων συμμετείχαν και τέσσερις Βούλγαροι, οι οποίοι μέσω των αιτημάτων που έθεσαν, απαιτούσαν την ίδρυση ανεξάρτητης βουλγάρικης Εκκλησίας. Το 1870 τελικά με σουλτανικό φερμάνι ιδρύθηκε η *Βουλγάρικη Εξαρχία* περιλαμβάνοντας τις 13 από τις 30 επαρχίες που διεκδικούσαν οι Βούλγαροι. Το επίμαχο όμως δέκατο άρθρο προέβλεπε την επέκταση της δικαιοδοσίας του Βούλγαρου Εξάρχου και σε άλλες περιοχές της οθωμανικής επικράτειας, όπου τα 2/3 του πληθυσμού θεωρούνταν Βούλγαροι. Το Φανάρι αντέδρασε άμεσα κηρύσσοντας την βουλγάρικη Εκκλησία σχισματική.⁷⁶ Έτσι γενικεύθηκε η εθνική διαπάλη στη Μακεδονία και ξεκίνησε η βουλγάρικη θρησκευτική και εθνική προσηλυτιστική προπαγάνδα στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Παράλληλα η συνθήκη του *Αγίου Στεφάνου* (21 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1878)⁷⁷ αποτέλεσε τον πιο μεγάλο κίνδυνο για τον Ελληνισμό της Μακεδονίας. Προέβλεπε ανάμεσα σε άλλα την ίδρυση ανεξάρτητων κρατών (Βουλγαρία, Μαυροβούνιο, Σερβία, Ρουμανία) όπου το Βουλγάρικο κράτος θα περιελάμβανε πολλές ελληνικές πόλεις όπως το Μοναστήρι, την Καστοριά, την Έδεσσα, τη Δυτική Μακεδονία, την Καβάλα, την Ανατολική Μακεδονία και άλλα παράλια ελληνικά κέντρα στον Εύξεινο Πόντο⁷⁸.

Ύστερα όμως από τις αλληπάλληλες αντιδράσεις των Μεγάλων Δυνάμεων ιδίως της Αγγλίας, συγκλήθηκε το *Συνέδριο του Βερολίνου* (Μάιος 1878), για να αναθεωρήσει τους όρους της προηγούμενης συνθήκης. Το τελικό κείμενο της καινούργιας συνθήκης προσκαλούσε την Πύλη να συμφωνήσει ως προς την συνοριακή διαρρύθμιση Θεσσαλίας και Ηπείρου, θέσπιζε την ίδρυση βουλγάρικης ηγεμονίας και προέβλεπε ουσιαστικές μεταβολές στο πολιτικό καθεστώς της

⁷⁴ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, «*Ιστορία της Ελλάδος*» Επίτομη-Συνθετική, Από τη Γένεση του Νέου Ελληνισμού (1204) στη Σύγχρονη Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 2005, εκδ. Αντ. Σταμούλη, σ. 219.

⁷⁵ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, ό.π. σσ. 38, 58-60 & του ίδιου, 1993, σσ. 248-253

⁷⁶ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1993, σσ. 248-251.

⁷⁷ Υπογράφηκε με τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου ανάμεσα στους νικητές (Ρωσία) και ηττημένους (Τουρκία) (Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 2005, σ. 273).

⁷⁸ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου 2005, σσ. 273-274. Του ίδιου, 1986, σσ. 120-124. Μ.Θ. Λάσκαρη, 1978, σ. 291.

ανατολικής Ρουμελίας. Για την Μακεδονία προέβλεπε την εφαρμογή διοικητικών μεταρρυθμίσεων⁷⁹.

Στη Μακεδονία εντωμεταξύ, ήδη από το 1876, εντεινόταν οι επαναστατικές ενέργειες με τη συνεργασία μητροπολιτών και Ελλήνων προξένων. Το 1878 εκδηλώθηκε επαναστατικό κίνημα στην περιοχή του Ολύμπου με αρχηγό τον *Κοσμά Δουμπιώτη* και με την υποστήριξη του ελληνικού Βασιλείου. Στις 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου το 1878 σχηματίστηκε στο Λιτόχωρο η «*Προσωρινή Κυβέρνησις της Μακεδονίας*» με πρόεδρο τον *Ευάγγελο Κοροβάγκο*. Πρώτο μέλημα της ήταν η σύνταξη μιας διακηρύξεως που απευθυνόταν προς τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι Μακεδόνες ζητούσαν την υποστήριξη στο δίκαιο αγώνα τους, την προστασία των γυναικόπαιδων από την τούρκικη θηριωδία και παράλληλα κήρυσσαν την ένωση της Μακεδονίας με την Ελλάδα⁸⁰. Δυστυχώς όμως η έλλειψη συντονισμού των επιχειρήσεων και η χαλαρή στάση της επίσημης ελληνικής πολιτικής είχαν οδηγήσει σε αποτυχία το επαναστατικό κίνημα, φαινόμενο όμως που δεν επαληθεύτηκε στη Δυτική Μακεδονία.

Εκεί η επαναστατική κινητοποίηση υπήρξε περισσότερο ισχυρή και ήταν πιο βαθιά ριζωμένη. Οι προετοιμασίες για εξέγερση είχαν ήδη ξεκινήσει από τα τέλη του 1877. Στις 18 Φεβρουαρίου /2 Μαρτίου του 1878 – ενώ μόλις είχε αρχίσει η επανάσταση του Ολύμπου - 500 ένοπλοι με αρχηγό τον *Ιωσήφ Λιάτη* συγκεντρώθηκαν στο όρος *Βούρινος* της Κοζάνης έτοιμοι να αρχίσουν τις επιχειρήσεις και σχηματίζοντας την «*Προσωρινή Κυβέρνησις εν τη Μακεδονία Επαρχίας Ελιμείας*»⁸¹ Ο *Λιάτης* τελικά αναγκάστηκε ύστερα από δώδεκα ημέρες να αναστείλει το κίνημα που προετοίμαζε – λόγω της άσχημης τροπής του αγώνα στον Όλυμπο - γιατί δεν ενισχύθηκε με εθελοντές, όπλα και πολεμοφόδια. Έτσι οι Δυτικομακεδόνες κατέφυγαν στον κλεφτοπόλεμο και οργάνωσαν διάφορες τοπικές επαναστατικές ομάδες, επεκτείνοντας την επαναστατική κινητοποίηση στην ευρύτερη περιοχή και φέρνοντας σε πραγματικά δύσκολη θέση την τούρκικη διοίκηση. Τα τούρκικα στρατιωτικά αποσπάσματα προέβαιναν σε αλλεπάλληλες βιαιοπραγίες σε

⁷⁹ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, ό.π. σσ. 125-129 & Μ.Θ. Λάσκαρι, 1978, ό.π. σσ. 294-301.

⁸⁰ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, ό.π. σσ. 105-114 & του ίδιου 2005, ό.π. σσ. 267-271. Στεφάνου Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ.21, 73-105.

⁸¹ Την ίδια μέρα η προσωρινή αυτή κυβέρνηση συνέταξε προκήρυξη που την απηύθυνε μέσω του προξένου Βατικιώτη στην ελληνική κυβέρνηση και στην οποία διακήρυσσαν την απόφασή τους να αγωνιστούν για την αποτίναξη του τούρκικου ζυγού και την ένωση της Μακεδονίας με την Ελλάδα. (Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου 1970, ό.π. σσ. 111-112).

βάρος των πληθυσμών της Βορειοδυτικής Μακεδονίας, χωρίς όμως να καταφέρουν να ανακόψουν την ελληνική αντάρτικη δραστηριότητα. Η κάμψη του αγώνα άρχισε μόνο στα μέσα Νοεμβρίου εξ αιτίας του πρόωρου χειμώνα που ερχόταν. Μπορεί οι ελπίδες για αναζωπύρωση του αγώνα την ερχόμενη άνοιξη να διαψεύστηκαν - επειδή η διεθνής διπλωματία δεν είχε ακόμη αποφασίσει την απελευθέρωση της Μακεδονίας - άφησαν όμως ικανά σπέρματα για διαίωνη των επαναστατικών κινητοποιήσεων σε ολόκληρο το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και έθεσαν τις απαραίτητες βάσεις για την ευόδωση του Μακεδονικού Αγώνα⁸².

Η περίοδος μετά το συνέδριο του Βερολίνου (1878-1893) είναι μια από τις πιο δύσκολες και αποφασιστικές, για την εξέλιξη της ιστορικής πορείας της Μακεδονίας. Οι χριστιανικοί κάτοικοι δέχονται τις συνέπειες των ανταγωνισμών των μεγάλων δυνάμεων, καθώς και των Βαλκανικών κρατών.⁸³ Τα τελευταία⁸⁴ προκειμένου να προσελκύσουν τους «αλύτρωτους» ακόμη πληθυσμούς ενθαρρύνονταν από την ιδιαίτερη εθνογραφική και γλωσσολογική πραγματικότητα του χώρου⁸⁵. Έτσι δημιουργήθηκε το *Μακεδονικό Ζήτημα*, που αναφέρεται στην τάση των χριστιανικών κρατών των Βαλκανίων για εθνική αποκατάσταση και εδαφική επέκταση.⁸⁶ Το *Μακεδονικό ζήτημα* έχει άμεση σχέση με το *Ανατολικό*, το πρόβλημα δηλαδή που δημιουργήθηκε στην Ευρώπη με την κατάρρευση της οθωμανικής κυριαρχίας⁸⁷.

Στη βόρεια ζώνη η συντριπτική πλειοψηφία του σλαβόφωνου πληθυσμού είχε προσχωρήσει μετά το 1870 στη βουλγάρικη Εξαρχία αποκτώντας βουλγάρικη εθνική συνείδηση. Η νότια ζώνη αποτελούνταν από αμιγή ελληνικό πληθυσμό, ενώ προβληματική παρέμενε η κατάσταση στη μεσαία ζώνη. Εκεί παρά την ύπαρξη συμπαγούς σλαβόφωνου πληθυσμού – κυρίως αγροτικού- που είχε ακαθόριστη, ρευστή ή βουλγάρικη εθνική συνείδηση και παρά την εδραίωση της βουλγάρικης κίνησης, ο γηγενής αστικός πληθυσμός, αλλά και το σημαντικότερο ποσοστό του

⁸² Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, *όπ. π.*, σσ. 106-124 & Κωνσταντίνου Βακαλόπουλου, 1986, σσ. 114-119 & του ίδιου, 2005, *όπ.π.* σσ. 271-273.

⁸³ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, *όπ.π.* σ. 189.

⁸⁴ Η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Σερβία, η Ρουμανία και η αλβανική εθνότητα δυσαρεστημένες από την τελική ρύθμιση των εθνικών τους ορίων, θέτουν ως βασικό σκοπό την ολοκλήρωση των εθνικών τους βλέψεων προσπαθώντας με κάθε τρόπο να συμπεριλάβουν στην επικράτειά τους, τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, που ζούσαν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία. (Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1993, *όπ.π.* σ. 315.

⁸⁵ Σοφίας Βούρη, 1992, «*Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια*», η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας (1878-1904), Αθήνα 1992, εκδ. Παρασκήνιο, σ. 20.

⁸⁶ Ν.Β. Βλάχου, «*Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1890*», Αθήνα, 1935, σ.1

⁸⁷ Μ.Θ. Λάσκαρι, 1978, *όπ.π.* σσ. 11-12.

αγροτικού, διατηρούσε στα 1878 στη μεγαλύτερη πλειοψηφία του την ελληνική συνείδηση, ανεξάρτητα από τη γλώσσα που μιλούσε⁸⁸.

Την περίοδο μετά το 1878 σε πολύ μικρότερο βαθμό από το βουλγάρικο παράγοντα δραστηριοποιήθηκαν στη Μακεδονία η ρουμανική, η σερβική και η αλβανική προπαγάνδα. Η ρουμάνικη προπαγάνδα που επεκτάθηκε στο δυτικό και βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο, παρά τις συντονισμένες ενέργειες των Αυστριακών προξένων και της γενικότερης αυστριακής πολιτικής, δε στάθηκε ικανή να σημειώσει σημαντικές επιτυχίες ανάμεσα στους βλαχόφωνους πληθυσμούς⁸⁹. Ο αγώνας για να πειστούν οι Κουτσόβλαχοι⁹⁰ ότι αποτελούσαν ιδιαίτερη εθνότητα, που έπρεπε με κάθε τρόπο ν' αποκοπεί από την ελληνική, ήταν πολιτικό κατασκεύασμα. Αυτό αποδεικνύεται από τα πενιχρά αποτελέσματα, παρά την επίμονη προπαγάνδα και τα ποσά που δαπανήθηκαν. Μικρός αριθμός Κουτσοβλάχων, συνειδητά ή από λόγους ανάγκης, αναγνώρισε την ύπαρξη φυλετικού ζητήματος. Η μεγάλη πλειοψηφία έμεινε αδιάσπαστα ενωμένη με το ελληνικό στοιχείο⁹¹.

Στην περιφέρεια Γρεβενών η ρουμάνικη προπαγάνδα δραστηριοποιήθηκε έντονα σε αντίθεση με την βουλγάρικη, η οποία απουσίαζε παντελώς και είχε σημαντικές επιτυχίες κυρίως στην Αβδέλλα και στο Περιβόλι.

Η θέση του χριστιανικού στοιχείου εκείνη την περίοδο επηρεάζεται από τη στάση της Πύλης, του Πατριαρχείου και των βαλκανικών και ευρωπαϊκών κυβερνήσεων. Η Πύλη προκειμένου να διατηρήσει την αυτοκρατορία της και έχοντας ως όπλο το δόγμα «*διαίρει και βασίλευε*», κράτησε επιφυλακτική στάση, επιδιώκοντας τη διάσπαση του χριστιανικού στοιχείου. Το Πατριαρχείο με την πανορθόδοξη οικουμενική πολιτική του δεν ήταν δυνατόν να συμβιβαστεί άμεσα με

⁸⁸ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, ό.π. σ. 190.

⁸⁹ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, ό.π. σ. 200-101.

⁹⁰ Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα δημιουργήθηκε γύρω στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Πριν από την εποχή αυτή υπήρχε μια εκδήλωση ενδιαφέροντος σχετικά με τη γλωσσική ιδιαιτερότητα των κουτσοβλαχικών πληθυσμών, σε αναζητήσεις φυλετικής υφής. Το ενδιαφέρον ήταν αποτέλεσμα περισσότερο τεχνικών συνθηκών που διαμορφώθηκαν από τον ρουμάνικο πολιτικό προσανατολισμό και από την εμφάνιση ικανών ανθρώπων που κατόρθωσαν να εκμεταλλευτούν την αναταραχή που δημιουργήθηκε από την πολιτική εμπλοκή στο θέμα. Έτσι δεν είναι σωστή η άποψη ότι υπάρχει μια συνεχής γραμμή στην όλη εξέλιξη του Κουτσοβλαχικού ζητήματος. Η μετάπτωση του ενδιαφέροντος που αναπτύχθηκε γύρω από το κουτσοβλαχικό ιδίωμα σ' έντονη προπαγανδιστική δραστηριότητα, με στόχο τη φυλετική αυτοσυνειδησία, δεν έχει σχέση με τη φυσιολογική ροή των πραγμάτων. Η γλωσσική ιδιομορφία ήταν ένα πραγματικό γεγονός. Αν αφηνόταν ν' αντιμετωπιστεί μέσα στο πλαίσιο των γενικότερων εξελίξεων του περασμένου αιώνα, θα έβρισκε σίγουρα άλλη έκφραση από κείνη που της έδωσε η ρουμανική προπαγάνδα. (Ελευθερίας Νικολαΐδου, «*Η ρουμάνικη προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*», τ. Α' (μέσα 19^{ου} αι. - 1900), εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995, σ. 60).

⁹¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ. 60-61.

τα πολιτικά συμφέροντα οποιασδήποτε ορθόδοξης χώρας και να εξυπηρετεί συγχρόνως τα ελληνικά, σέρβικα και ρωσικά συμφέροντα. Από την άλλη πλευρά η πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων στο επίμαχο ζήτημα των εδαφικών διεκδικήσεων στο μακεδονικό χώρο την εποχή εκείνη χαρακτηρίζεται ασαφής⁹².

⁹² Οι ελληνικές κυβερνήσεις που έπρεπε να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο σοβαρά προβλήματα προτεραιοτήτων, το Κρητικό Ζήτημα και το Ηπειρωτικό-Μακεδονικό, δεν μπόρεσαν να επιβάλουν μια ενιαία και σταθερή γραμμή. (Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 2005, σ. 312 & του ίδιου, 1993, σ. 316).

IV. Η παιδεία κατά τον 19^ο αιώνα και ο ρόλος της

Οι εθνικοί ανταγωνισμοί εκφράστηκαν στο πολιτικό, θρησκευτικό και κυρίως στο εκπαιδευτικό επίπεδο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η εκπαίδευση, ως κατεξοχήν ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, επιστρατεύτηκε από όλες τις ενδιαφερόμενες εθνικές δυνάμεις να υπηρετήσει δύο βασικές λειτουργίες: την *εκμάθηση της γλώσσας* και την *συγκρότηση της εθνικής συνείδησης*, που ακόμη ήταν θολή και ρευστή⁹³. Η εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων ενός τόπου αποτελεί ασφαλώς την καλύτερη απόδειξη της εθνικότητάς τους, γιατί αποτελεί την πιο σαφή εκδήλωση της ελεύθερης βούλησης και της κοινωνικής ορμής τους⁹⁴.

Μέσα σε αυτό το κλίμα εθνικών ανταγωνισμών και εδαφικών διεκδικήσεων η εκπαίδευση αποκτά ιδιαίτερο βάρος. Η ίδρυση σχολείων και η φοίτηση όσο το δυνατόν περισσότερων μαθητών σε αυτά θεωρήθηκε το καταλληλότερο εθνικό όπλο για την γλωσσική και πολιτιστική αφύπνιση και ενσωμάτωση αυτών των πληθυσμών στο σώμα του Ελληνικού Έθνους⁹⁵.

Οι συνέπειες της επανάστασης του 1854 ήταν οδυνηρές για την ευρύτερη περιοχή⁹⁶. Γνωρίζουμε ότι καταστράφηκαν 130 μουσουλμανικά χωριά και 160 χριστιανικά που εκτείνονταν από το σημερινό Επταχώρι μέχρι το Λιβαδερό και έως τον Αλμυρό και το Σμόκοβο. Στα Γρεβενά γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι καταστράφηκαν ολοσχερώς η Τίστα, το Ζάλοβο και το Παλαιοχώρι (Σταυρός). Επίσης ζημιά έπαθαν και πολλοί Βλάχοι· κάποιοι μάλιστα πήραν την απόφαση να μην ξεκαλοκαιριάζουν στην Πίνδο. Τα παραπάνω γεγονότα οδήγησαν σε κάμψη την εκπαίδευση εκείνη την περίοδο⁹⁷.

Στην επαρχία Γρεβενών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα άρχισε η ρουμάνικη προπαγάνδα να δραστηριοποιείται έντονα, χρησιμοποιώντας ως μέσα για την επίτευξη των στόχων της την ίδρυση ρουμάνικων σχολείων και την εξασφάλιση ιδιαίτερων λατρευτικών χώρων. Τα σπουδαιότερα στελέχη της ήταν ο μοναχός

⁹³ Σοφίας Βούρη, 1992, όπ.π. σ. 20.

⁹⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, «*Εκπαιδευτική και Κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*», εκδ. Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1970, σ.11.

⁹⁵ Μαγδαληνής Ευαγγέλου, 1997, «*Η Εκπαιδευτική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία (1912-1914)*». Στο «*Η Εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*», Πρώτη προσέγγιση και καταγραφή, Τερζή Ν.Π.& Ζιώγου, Σ. (επιμ.), Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη.

⁹⁶ Βλέπε στην ίδια εργασία σελ. 15-17.

⁹⁷ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου (προσωπική συνέντευξη).

Αβέρκιος, κατά κόσμον *Αθανάσιος*, και ο *Απόστολος Μαργαρίτης* που καταγόταν και οι δύο από την Αβδέλλα Γρεβενών.

Ο μοναχός *Αβέρκιος* άρχισε την περιοδεία του στα γύρω βλαχόφωνα χωριά αποβλέποντας σε διπλό στόχο: να επιτύχει με το κήρυγμα και το χρήμα την εθνική διαφοροποίηση του πληθυσμού και να φροντίσει για τη σύσταση ρουμάνικων σχολείων, τα οποία θα αποτελούσαν φυτώρια των στελεχών της προπαγάνδας, ενώ ταυτόχρονα θα υποχρέωναν τους γονείς να δρουν πάντα σύμφωνα με τις προθέσεις τους. Άμεση συνάρτηση με τις δραστηριότητές του αποτελούσε και το αμείωτο ενδιαφέρον του για τη στρατολόγηση νέων προς φοίτηση στα σχολεία του Βουκουρεστίου. Ο ίδιος αγωνίστηκε να συγκροτήσει σχολεία στα σπουδαιότερα βλαχοχώρια της Πίνδου, χωρίς αρχικά να το πετύχει. Ο διάδοχος του *Απόστολος Μαργαρίτης*, που κατάγονταν και αυτός από την Αβδέλλα, συνέχισε το έργο του *Αβέρκιου* ιδρύοντας το 1866 το πρώτο ρουμάνικο σχολείο στην Αβδέλλα και το 1870 ένα δεύτερο μάλλον στο Περιβόλι. Με τον τίτλο του επιθεωρητή των ρουμάνικων σχολείων (τον κατείχε από το 1870) άρχισε να αγωνίζεται για την εξασφάλιση διασυνδέσεων με όλη την κλίμακα της τούρκικης διοίκησης. Κύριος στόχος του ήταν η ίδρυση σχολείων με απώτερο στόχο την επίτευξη του έργου της προπαγάνδας. Δεν δίστασε μάλιστα να χρησιμοποιήσει ψεύτικες κατηγορίες σε βάρος όσων αντιδρούσαν στα σχέδιά του⁹⁸.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Έλληνες δάσκαλοι εξαιτίας της προπαγάνδας έμειναν με δυσκολία στη θέση τους στα σχολεία των βλαχόφωνων χωριών. Συχνά τους κατηγορούσαν ως ενεχόμενους σε επαναστατικές κινήσεις και τους υποχρέωναν να φύγουν για να σωθούν. Αν δεν έφευγαν, χρησιμοποιούσαν για την εκδίωξή τους την πρόκληση και επίθεση δημιουργώντας κινδύνους για τη ζωή τους⁹⁹. Γενικότερη πρόθεση των ρουμάνων πρακτόρων ήταν να εμποδίσουν τη λειτουργία όλων των ελληνικών σχολείων της Πίνδου εκτοξεύοντας απειλές προς κάθε κατεύθυνση¹⁰⁰.

Μέσα σ' ένα περιβάλλον εθνικών αντιπαραθέσεων, ο ελληνισμός της Μακεδονίας άρχισε να οργανώνεται προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τα προβλήματά του και να αγωνίζεται για τη διάσωσή του. Η εκστρατεία αυτή του ελληνισμού άρχισε το 1860-70 με την εκπαιδευτική πολιτισμική εξόρμηση. Σ' αυτό συνετέλεσε

⁹⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995 «*Η ρουμάνικη προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*», τ. Α' (μέσα 19^{ου} αι. - 1900), εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995, σσ. 72-96.

⁹⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 269

¹⁰⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 327.

η άνοδος της αστικής τάξης στην οθωμανική αυτοκρατορία, ανατροφοδοτήθηκε όμως και από τη δυναμικότερη παρουσία των ανταγωνιστικών εθνικισμών των Βουλγάρων και των Σέρβων. Η παρακμή της οθωμανικής κρατικής ισχύος και ο πολλαπλασιασμός των σημείων που προμήνυαν την άμεση διάλυση της αυτοκρατορίας υπήρξε από την άλλη πλευρά η αναγκαία προϋπόθεση¹⁰¹.

Ως την εποχή εκείνη η παιδεία στον υπόδουλο Ελληνισμό αποτελούσε κυρίως φροντίδα των τοπικών κοινοτικών ή εκκλησιαστικών αρχών και μερικές φορές των επαγγελματιών συντεχνιών. Σ' αυτούς τους φορείς τώρα προστίθεται και η συμβολή της καλύτερης κοινωνικής τάξης με τη μορφή συλλόγων κι έτσι το βάρος μετατοπίζεται προς τα εκεί. Οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι εμφανίζονται σχεδόν ταυτόχρονα στον υπόδουλο Ελληνισμό και στο ελεύθερο ελληνικό βασίλειο προμηνύοντας μια νέα πνευματική αναγέννηση του έθνους¹⁰².

Η ίδρυση των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων ήταν αποτέλεσμα των ιδιαίτερων συνθηκών που δημιουργήθηκαν στα Βαλκάνια μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου. Ο εθνικισμός και ο ανταγωνισμός μεταξύ των βαλκανικών λαών που ακολούθησε, οδήγησε στην εμφάνιση μιας πνευματικής δραστηριότητας που στόχευε στον εθνικό προσηλυτισμό όσων είχαν αδιαμόρφωτη ακόμη εθνική συνείδηση. Οι διάφοροι σύλλογοι που εμφανίστηκαν εκείνη την εποχή στα Βαλκάνια, ενίσχυαν ιδεολογικά το παραπάνω κλίμα.¹⁰³ Η παρουσία τους συνετέλεσε όχι μόνο στη διάδοση της παιδείας αλλά και στην εθνική αφύπνιση του υπόδουλου ελληνισμού¹⁰⁴.

Πρώτα στην Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε το 1861 ο «*Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*» και το 1869 στην Αθήνα ο «*Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων*». Οι παραπάνω σύλλογοι αποτέλεσαν τις κύριες εστίες κάτω από τις οποίες ιδρύθηκαν και αναπτύχθηκαν και πολλοί άλλοι¹⁰⁵. Ως τέκνα του «*Φιλολογικού Συλλόγου*» θεωρούνται : ο «*Σύλλογος υπέρ γυναικείας παιδείσεως*» (1871), η «*Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητης*» (1871), ο «*Θρακικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος*» (1872), ο «*Ηπειρωτικός*» και ο «*Θεσσαλικός*» (1873)¹⁰⁶.

¹⁰¹ Αναστασίου Ν. Δάρδα, «*Η Εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας ως αυτοάμυνα του ελληνισμού*», Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 38-39.

¹⁰² Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σσ. 11-12.

¹⁰³ Κυριάκου Θ. Μπινίδη, «*Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*», εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 16-17.

¹⁰⁴ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 2005, όπ.π. σ. 222.

¹⁰⁵ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 12.

¹⁰⁶ Στεφάνου, Ι. Παπαδόπουλου 1977, «*Ιστορίας μνήμης και παρουσίες τιμής*», εκδ. της ΜΦΑ (1871), Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 10.

Στη δεκαετία του 1880-1890 αυτοί οι εκπαιδευτικοί φορείς των δύο κέντρων του Ελληνισμού για διάφορους λόγους θα αλλάξουν. Έτσι το Πατριαρχείο εξέφραζε την εκπαιδευτική του πολιτική με την Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα Κωνσταντινουπόλεως «*Αγαπάτε Αλλήλους*» και η Ελλάδα με την «*Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας*»¹⁰⁷.

Σταθμός στην ιστορία της παιδείας της Δυτικής Μακεδονίας αποτελεί η ίδρυση της «*Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας*» (ΜΦΑ), η οποία ιδρύθηκε το 1871 ύστερα από πρόταση του ιερομόναχου *Στέφανου Νούκα*, από Δυτικομακεδόνες της Κωνσταντινουπόλεως και αποτελεί ένα εθνικό γεγονός υψίστης σημασίας, λόγω των ιδιαίτερων ιστορικών συνθηκών εκείνης της εποχής. Σκοπός του σωματείου ήταν η σύσταση αλληλοδιδακτικού και ελληνικού σχολείου, καθώς και ελληνικού Γυμνασίου στο *Τσοτύλι* της μακεδονικής επαρχίας *Ανασελίτσης*. Ευρύτερος σκοπός της αδελφότητας ήταν η καλλιέργεια των γραμμάτων και η ίδρυση σχολείων στις επαρχίες των μητροπόλεων *Καστοριάς, Σιατίστης και Σισανίου, Γρεβενών, Κοζάνης, Μογλενών και Κορυτσάς*¹⁰⁸.

Ο Μητροπολίτης Γρεβενών *Κλήμης* έπαιξε ηγετικό ρόλο στην κίνηση για την ίδρυση της Αδελφότητας. Προήδρευσε μάλιστα κατά την ιδρυτική συνέλευση, δυστυχώς όμως απεβίωσε ένα έτος μετά την ίδρυσή της. Ο διάδοχός του *Γεννάδιος Παρούσης* υπήρξε επίσης ένθερμος υποστηρικτής της ιδέας και βοήθησε πολύ την Αδελφότητα¹⁰⁹. Ως μέλη της μνημονεύονται πολλά ονόματα που καταγόταν από την περιοχή των Γρεβενών. Ειδικότερα αναφέρονται οι : 1) *Ανδρέας Ιωάννου, Αθανάσιος Σπύρου, Αθανάσιος Ι. Παντόπικος, Αθανάσιος Δημητρίου, Αθανάσιος Στάχης, Βασίλειος Παπάζογλου, Γεώργιος Ιωάννου Σπανόπουλος, Γεώργιος Ζάχου, Δημήτριος Πραγοτόπουλος, Δημήτριος Κλεισιάρης, Ιωάννης Δημητρίου, Νικόλαος Παπάζογλου, Νικόλαος Γιάννης, Παναγιώτης Βασιλείου, Χατζηδημήτριος Ζάμπας, Χαρίσης Δημητρίου και Χρήστος Δημητρίου* από το Στηζάχι (Αηδόνια). 2) *Βασίλειος Κοσμάς, Βασίλειος Παπάζογλου, Γεώργιος Χρήστου Βέργος, Δημήτριος Βασίλειος, Ευάγγελος Κωνσταντίνος, Ιωάννης Παναγιώτης, Ιωάννης Γραφωτόπουλος, Κωνσταντίνος Βέργος, Νικόλαος Χριστόδουλος, Παναγιώτης Αντώνιος, Στέργιος Ιωάννου Ταβατζής και Χρήστος Ιωάννης* από το Βαντσκό. 3) *Αθανάσιος Γεωργίου, Θεόδωρος Νικολάου, Κωνσταντίνος Δημητρίου και ο Νικόλαος Γ. Λαμόπικος* από τα Κριθαράκια.. 4)

¹⁰⁷ Κυριάκου Θ. Μπινίδη, 1996, ό.π. σ. 17.

¹⁰⁸ Αναστασίου Ν. Δάρδα, 1995, ό.π. σσ. 23-32 & Κυριάκου Μπινίδη, 1996, ό.π. σσ. 47-48.

¹⁰⁹ Αθανασίου Θ. Γιομπλάκη 1978, «*Η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα*», (Κωνσταντινούπολις 1871-1924, Θεσσαλονίκη 1924-1977), τομ. Α', Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 5-20.

Νικόλαος Παπανδρέου από τα Σπάτα. 5) Ιωάννης Ζαχαρία από το Λούντζι. 6) Ιωάννης Καρακωστής από τη Ραδοσίιστα. 7) Στέργιος Παπαλεξίου από το Μπίσοβο. 8) Δημήτριος Γεωργίου Προύσαλης από την Τίστα. 9) Αθανάσιος Κωνσταντίνος, Αναστάσιος Τζιλόκας και Αθανάσιος Κωστής από την Παλιοκόπρια. 10) Δημήτριος Κώστας και Σαράντης Παπαδίνας από το Τσούρχλι. 11) Αθανάσιος Γεωργίου, Αργύρης Γρηγορίου και Ευθύμιος από την Πικρηβενίτσα. 12) Βαρσάμης Ζήσου και Ευθύμιος Αθανασίου από τη Δοβρούνιτσα. 13) Βασίλειος Σιώμου από το Τσιράκι¹¹⁰. Από το 1911 – 1913 πρόεδρος της Αδελφότητας έγινε ο Γεώργιος Μπούσιος από τα Γρεβενά, ο οποίος διετέλεσε και βουλευτής του νομού Κοζάνης στην οθωμανική βουλή¹¹¹.

Η ΜΦΑ, αμέσως μετά τη σύστασή της (1871), ανέλαβε την ίδρυση σχολής στο Τσοτύλι, φρόντισε για την ανάπτυξη του εκπαιδευτικού ιδρύματος και για την οικοδόμηση νέου κτιρίου. Στο διάστημα 1881-1888 το εκπαιδευτικό ίδρυμα απέκτησε τρεις γυμνασιακές τάξεις και μια βιβλιοθήκη. Από το 1888 άρχισε η περίοδος ακμής του Γυμνασίου. Το 1890-1891 το Γυμνάσιο έγινε πλήρες καθώς απέκτησε και την τέταρτη τάξη. Οι μαθητές προέρχονταν από περιοχές που εκτείνονταν μεταξύ Μακεδονίας, Θράκης, Πόντου, Μ. Ασίας, νησιών του Αιγαίου και Ελλάδας. Η αύξηση μάλιστα του αριθμού των μαθητών οδήγησε στην οικοδόμηση νέου κτιρίου το οποίο ολοκληρώθηκε το 1894. Την ίδια χρονιά η διευθύνουσα επιτροπή της αδελφότητας και ο διευθυντής του γυμνασίου εξασφάλισαν την αναγνώριση του Γυμνασίου Τσοτυλίου από την ελληνική κυβέρνηση και την Πρυτανεία του Πανεπιστημίου Αθηνών ως ισότιμου με τα γυμνάσια της Ελλάδας¹¹². Στα εκπαιδευτήρια Τσοτυλίου δίδαξαν εξέχοντες εκπαιδευτικοί. Ανάμεσά τους μνημονεύεται και ο Ιωάννης Μόλυβος από τα Γρεβενά¹¹³.

Η ίδρυση το 1872 στην Κωνσταντινούπολη του «*Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*» συνέβαλε αποφασιστικά στην ανύψωση της κατάστασης της παιδείας στα Γρεβενά, καθώς, όπως αυτά προαναφέραμε, ανήκαν στο βιλαέτι Ηπείρου ως το 1881. Την εποχή της δραστηριοποίησης του Συλλόγου, στα Γρεβενά τα γράμματα «*ευρίσκονται εν τη κατωτάτη αυτών βαθμίδι*». Αυτό οφείλονταν τόσο

¹¹⁰ «Κατάλογος μελών της ΜΦΑ», εν Κωνσταντινουπόλει, Μεγάλη οδός του Πέρα, αρ. 312, Τύποις Καγιόλ, 1874.

¹¹¹ Αθανασίου Θ. Γιομπλάκη 1978, όπ.π. σ. 65.

¹¹² Κυριάκου Θ. Μπονίδη 1997, «*Η δραστηριότητα των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1869-1914*», στο : Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, Τερζή Ν.Π. & Ζιώγου Σ. (επιμ.), Θεσσαλονίκη, εκδ : αφοι Κυριακίδη, σσ. 78-79.

¹¹³ «*Ιστορίας Μνήμες και παρουσίες τιμής*», 1977, Θεσσαλονίκη, 1977, εκδ : ΜΦΑ, σ. 15.

στο γεγονός ότι οι περισσότεροι κάτοικοι κτηνοτρόφοι εγκατέλειπαν την πατρίδα τους για έξι μήνες προκειμένου να ξεχειμωνιάσουν στις πεδιάδες της Θεσσαλίας, όσο και στο ότι οι γεωργοί και μόνιμοι κάτοικοι δεν είχαν τα μέσα προκειμένου να ιδρύσουν σχολεία. Ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» ύστερα από έρευνα στην περιοχή γράφει χαρακτηριστικά : «...η επαρχία αυτή ευρίσκεται σήμερα εις αξιοδάκρυτον πνευματικήν κατάστασιν αναλόγος του πληθυσμού, ἐστὶ δε' ἀπαραίτητος ἀνάγκη ἵνα ληφθῆ ταχεῖα φροντίς πρὸς ἰδρύσιν δημοτικῶν σχολείων, νηπιαγωγείων καὶ παρθεναγωγείων». ¹¹⁴.

Ο Λαμπρίδης αναφέρει ότι το 1880 ο «*Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος*» επιχορηγούσε συνολικά 42 σχολεία και εκκλησίες στην επαρχία Γρεβενών. Ειδικότερα : 1) Το βλάχικο τμήμα δεχόταν επιχορήγηση 200-4000 γρόσια για τη συντήρηση 11 εκκλησιών και σχολείων στα χωριά *Βοδεντσικό, Λάβδα, Περιβολίου* και *Σαμαρίνας*. 2) Το τμήμα των Χασίων δεχόταν επιχορήγηση 300-3000 γρόσια για τη συντήρηση 8 σχολείων και εκκλησιών στα χωριά *Μοναχήτι, Καλόχι, Δημηνίτσα, και Κρασιά*. 3) Το τμήμα του Τσουρχλίου δεχόταν επιχορήγηση 200-1800 γρόσια για τη συντήρηση 13 σχολείων και εκκλησιών στα χωριά *Πικριβηνίτσα, και Στηζάχι*. 4) Το τμήμα των Βεντζίων δεχόταν επιχορήγηση 200-600 γρόσια για τη συντήρηση 10 σχολείων και εκκλησιών στα χωριά *Σαρακίνα, Έξαρχο και Σφίλτσι*¹¹⁵

Οι παραπάνω και πολλοί άλλοι σύλλογοι, καθώς και η ανάπτυξη επικοινωνίας με τον ελεύθερο νότο ευνόησαν και συνετέλεσαν στη συνεχή άνοδο της παιδείας στον υπόδουλο Ελληνισμό.¹¹⁶ Ακόμη η ίδρυση και η λειτουργία του Πανεπιστημίου Αθηνών βοήθησε στην αναβάθμιση και βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Το ίδρυμα αυτό, μοναδικό στο Βαλκανικό χώρο, μορφώνει πολλούς ομογενείς γιατρούς, νομικούς, και εκπαιδευτικούς οι οποίοι επιστρέφοντας στις πατρίδες τους μεταλαμπαδεύουν αυτά που αποκόμισαν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους στην πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού Βασιλείου. Η παραπάνω διαδικασία είχε ιδιαίτερη σημασία για την παιδεία, καθώς συνέβαλε στην ευθυγράμμιση των σχολικών προγραμμάτων, των μεθόδων διδασκαλίας και της

¹¹⁴ ΕΠΕΤΗΡΙΣ : «*Του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*», εν Κωνσταντινουπόλει, έτος Α', 1872, 1873, Κωνσταντινούπολη 1873, εκ του τυπογραφείου Α. Κορομηλά, 1873.

¹¹⁵ Ιωάννου Λαμπρίδη 1880, «*Περί των εν Ηπείρω Αγαθηρημάτων*», Β' μέρος, Αθήνα, Εκ του τυπογραφείου Ν. Ρουσόπουλου, σ. 134

¹¹⁶ Αναστασίου Ν. Δάρδα, 1995, όπ.π. σ. 10.

γενικότερης πνευματικής κίνησης ανάμεσα στον ελεύθερο και υπόδουλο ελληνισμό¹¹⁷.

Επίσης μεγάλη ανάπτυξη παρουσίασαν στα τέλη του 19ου αιώνα τα τρία μεγαλύτερα εκπαιδευτικά κέντρα του ελληνισμού της Μακεδονίας: Η *Θεσσαλονίκη*, το *Μοναστήρι* και οι *Σέρρες*. Κοντά σ' αυτά υπήρχαν και πολλά άλλα μικρότερα τα οποία είχαν και αυτά αναπτύξει αξιόλογη δραστηριότητα. Έτσι στο Βιλαέτι Θεσσαλονίκης ξεχώριζαν : η Δράμα, η Καβάλα, η Θάσος, η Τζουμαγιά, η Νιγρίτα, η Στρώμνιτσα, ο Λαγκαδάς, η Έδεσσα, η Βέροια, η Νάουσα, η Κατερίνη και ο Πολύγυρος. Στο βιλαέτι Μοναστηρίου διακρίθηκαν, επίσης, πολυάριθμα επίκαιρα εκπαιδευτικά κέντρα του ελληνισμού τα οποία ήταν : το Κρούσοβο, το Μεγάροβο, η Νιζόπολη, το Γκόπεσι, η Μηλόβιτσα, η Ρέσνα, η Νεβέσκα, το Πισοδέρι, η Νεγοβάνη, η Καστοριά, η Κλεισούρα, η Χρούπιτσα, η Βλάστη, η Σιάτιστα, η Σέλιτσα, το Ζουπάνι, το Τσοτύλι, τα Σέρβια, το Βελβενδό, και η Κοζάνη¹¹⁸.

Το 1875 ιδρύθηκε το πρώτο Διδασκαλείο αρρένων στη Θεσσαλονίκη υπό τη διεύθυνση του παιδαγωγού *Χαρίσου Παπαμάρκου*. Στο διδασκαλείο ήταν προσαρτημένο και πρότυπο Αστικό (Δημοτικό) σχολείο όπου έκαναν οι δάσκαλοι και οι δασκάλες την πρακτική τους. Παράλληλα λειτουργούσε στη Θεσσαλονίκη και ανώτερο (κεντρικό) Παρθεναγωγείο πέντε τάξεων όπου συνδυάζονταν η παροχή γενικής και διδακτικής μόρφωσης των γυναικών. Και αυτό είχε προσαρτημένο Αστικό σχολείο θηλέων και Νηπιαγωγείο για την πρακτική άσκηση των διδασκαλισσών. Μέχρι το 1878 είχαν αποφοιτήσει 165 δασκάλες που διανεμήθηκαν στα Δημοτικά Σχολεία της Μακεδονίας συμβάλλοντας στην εκπαιδευτική της ανάπτυξη¹¹⁹.

Το 1876-78 το επίπεδο της παιδείας στη Μακεδονία έπεσε σημαντικά εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων που προαναφέραμε. Στις αρχές του 1880 οι εκπαιδευτικές ανάγκες αυξάνονταν συνεχώς και έτσι υπήρξε άμεση η ανάγκη της οικονομικής επιχορήγησης των σχολείων από το ελεύθερο ελληνικό κράτος, καθώς και της επιστημονικής βοήθειας. Οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι σε συνεργασία ή μη

¹¹⁷ Σιδηρούλας Ζιώγου-Καραστεργίου (εκδ.-επιμ.), 1998, «*Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους, Κείμενα-πηγές: 1830-1914*», εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 25.

¹¹⁸ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1988, «*Νεότουρκοι και Μακεδονία*», εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 163-166.

¹¹⁹ Γεωργίου Χατζηκυριάκου 1928, «*Η εν Μακεδονία Εκπαίδευσις κατά τους επί Τουρκοκρατίας Χρόνους*», στο Μακεδονικό Ημερολόγιο (Σφενδόνη), 1928, σσ. 121-122.

με την Εκκλησία και την Τοπική Αυτοδιοίκηση συνέβαλαν σημαντικά στην κάλυψη αυτών των αναγκών¹²⁰.

Η κατάσταση της παιδείας και ο μεγάλος αριθμός των σχολείων που λειτουργούσαν αποτελεί βασικό στοιχείο της υπεροχής του ελληνικού πολιτισμικού στοιχείου στην Μακεδονία την περίοδο 1880-90. Οι μαθητές είχαν την ευχέρεια να επιλέξουν το σχολείο όπου θα φοιτούσαν. Η σαφής προτίμηση προς τα ελληνικά σχολεία αποδείκνυε την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης αλλά και την εθνική συνείδηση των Μακεδόνων. Στα ρουμάνικα και στα βουλγάρικα σχολεία, αντίθετα, η στάθμη των σπουδών ήταν χαμηλή και το διδακτικό προσωπικό ελάχιστα εκπαιδευμένο¹²¹.

Ο πρόξενος Ελασσόνας *Αριστείδης Παπαδόπουλος* συνέβαλε αποφασιστικά στην εξάπλωση της Ελληνικής Παιδείας σε όλα τα ελληνικά χωριά. Ο ίδιος με το σύνθημα : «*Δεν θα πρέπει να υπάρχει χωριό χωρίς να χτυπάει κουδούνι*» βοήθησε στην εθνική αφύπνιση και εθνική σφυρηλάτηση¹²².

Το 1883 ο ελληνισμός της Μακεδονίας βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση, καθώς η Πύλη αμφισβήτησε τα πατριαρχικά προνόμια θέλοντας έτσι να πλήξει το υψηλό επίπεδο της ελληνικής παιδείας και να εξασθενήσει την εκπαιδευτική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας. Εφάρμοσε αυστηρά μέτρα επιβάλλοντας τον έλεγχο των πτυχίων των Ελλήνων δασκάλων, των διδακτικών βιβλίων και των σχολικών προγραμμάτων. Επίσης απαγόρευσε τη συμμετοχή των νεοδιορισμένων μητροπολιτών Σισανίου και Καστοριάς στα διοικητικά συμβούλια των νομών. Ακόμη υπήγαγε τους μητροπολίτες και ιερείς στην αρμοδιότητα των πολιτικών δικαστηρίων. Το Πατριαρχείο καθώς βρέθηκε σε τραγική θέση προκάλεσε την παραίτηση του πατριάρχη *Ιωακείμ Γ'* ξεσηκώνοντας θύελλα αντιδράσεων ολόκληρου του μακεδονικού ελληνισμού¹²³.

Στα 1880-1890 ο ελληνισμός της Μακεδονίας αντιμετώπισε ιδιαίτερες δυσκολίες. Αφορμή στάθηκε η κατάσχεση της αλληλογραφίας του Έλληνα δασκάλου Καστοριάς *Αναστασίου Πηχεώνα*, που καταγόταν από την Αχρίδα, με τον «*Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών Γραμμάτων*», ύστερα από καταγγελίες

¹²⁰ Αναστασίου Ν. Δάρδα, ό.π. σ. 39.

¹²¹ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, «*Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894), Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*», εκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 173-177.

¹²² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου 1993, «*Η Σαμαρίνα*» (Από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας 1882 – 1912), σ. 19.

¹²³ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, ό.π. σσ. 190-191. & του ίδιου, 2005, ό.π., σσ. 317-318.

πολλών ρουμανιζόντων. Ο Πηγεών ήταν εκπρόσωπος του Συλλόγου και στενός συνεργάτης του προξενείου Μοναστηρίου. Ο ίδιος κατέβαλε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα πολλές προσπάθειες για την ίδρυση και οργάνωση ελληνικών σχολείων. Επίσης οργάνωσε μια μυστική επαναστατική οργάνωση με σκοπό τον ξεσηκωμό των Ελλήνων της Βορειοδυτικής Μακεδονίας. Η Πύλη με αφορμή το γεγονός αυτό εφάρμοσε αυστηρό έλεγχο στα σχολικά προγράμματα και στα διδακτικά βιβλία, απέκλεισε τους Έλληνες υπηκόους από τις σχολικές εφορείες και αμφισβήτησε το δικαίωμα σε αυτές να διορίζουν να μεταθέτουν και να απολύουν τους Έλληνες δασκάλους. Τέλος ανέστειλε τη λειτουργία πολλών ελληνικών σχολείων¹²⁴.

Στα πλαίσια των μαζικών συλλήψεων που έγιναν στα τέλη του 1886 και στις αρχές του 1887, ανάμεσα σε άλλους πιάστηκε αιχμάλωτος ο *A. Πηγεών* και μεταφέρθηκε από την Καστοριά στις φυλακές Μοναστηρίου. Από την πολύχρονη δίκη που ακολούθησε αποκαλύφθηκε η δράση του καθώς και η δράση των συνεργατών του. Το τουρκικό δικαστήριο επέβαλε βαρύτατες ποινές και οι συλληφθέντες καταδικάστηκαν σε αρκετά χρόνια εξορίας στην Πτολεμαΐδα της Κυρηναϊκής και στην Κασταμονή. Στο φρούριο της Πτολεμαΐδας ο Πηγεών έμεινε φυλακισμένος από τον Ιούνιο του 1890 ως τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, οπότε πέτυχε να δραπετεύσει με τη βοήθεια του εκεί Έλληνα υποπρόξενου και να φτάσει με πολλές δυσκολίες στην Αθήνα. Στις αρχές του 1892 διορίστηκε στη Ριζάρρειο σχολή όπου δίδαξε ως το 1908, οπότε και επέστρεψε στην Καστοριά επωφελούμενος από την αμνηστία των Νεότουρκων. Πέθανε το 1913 ευτυχισμένος στην Καστοριά, γιατί αξιώθηκε να δει την πατρίδα του ελεύθερη¹²⁵.

Σ' επιστολή του Μητροπολίτη Κλήμη (1-2-1989) αναφέρεται ότι στα Γρεβενά στις 28-2-1989 οι τούρκικες αρχές πραγματοποίησαν έρευνα σε σπίτια δύο δασκάλων της σχολής των Γρεβενών, του *Χριστόδουλου Αθανασίου* από το Στιζάχι και του *Γεωργίου Πιάχα* από την Αβδέλλα. Κατά την έρευνα κατάσχισαν τα βιβλία και την αλληλογραφία των δασκάλων. Τα ίδια έκαναν και στα σπίτια των κατοίκων *Γεωργίου Καραστεργίου* μέλους της Δημογεροντίας, *Χρήστου Παπανικολάου*, *Γεωργίου Βασιλόπουλου* (γιατρός) και του *Σακελλαρίου Παπαγεωργίου* (στο σπίτι του νοίκιαζε ο προανεφερθέντας δάσκαλος *Γεώργιος Πιάχας*). Έρευνα πραγματοποίησαν

¹²⁴ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, όπ. π. σσ. 191-192 & του ίδιου, 1983, όπ.π. σσ. 212-261 & του ίδιου, 2005, όπ.π. σσ. 318-319.

¹²⁵ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1992, «*ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*» *Ιστορία του βόρειου Ελληνισμού*», εκδ. : Αφοί : Κυριακίδη, εκδ. Γ' Θεσσαλονίκη 1992, σσ.288-291.

επίσης στο σπίτι του δασκάλου στην Κρασιά¹²⁶. Ακόμη σε κείμενο του *Παπασερβερή* σημειώνεται ότι την ίδια μέρα έγινε έρευνα στο σπίτι του από τις τούρκικες αρχές, καθώς είχε αποσφραγιστεί επιστολή από τον πρόξενο Ελασσόνας *Αριστείδη Παπαδόπουλο*, που του ζητούσε να δηλώσει το αριθμό των παιδιών που φοιτούσαν στα Ελληνικά Σχολεία και στο ρουμάνικο. Ο ίδιος πρόφτασε να εξαφανίσει κάθε ενοχοποιητικό στοιχείο. Φαίνεται ότι ο *Παπασερβερής* ήταν ο σύνδεσμος στα Γρεβενά με το Προξενείο Ελασσόνας και την ελεύθερη Ελλάδα. Ο ίδιος αυτοεξορίστηκε την ίδια χρονιά στο Λαύριο, καθ' υπόδειξη του Τούρκου επάρχου, καθώς η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, ήταν επικίνδυνη για αυτόν και την οικογένειά του¹²⁷.

Την ίδια εποχή η παιδεία και ο ελληνισμός του Μακεδονικού χώρου δέχτηκαν αλληπάλληλα πλήγματα. Αυτά οφείλονται τόσο στην αδυναμία του Πατριαρχείου για δραστικά μέτρα, όπως η αντικατάσταση ακατάλληλων μητροπολιτών, όσο και στη διαμάχη του με τις ελληνικές κυβερνήσεις για θέματα εκπαιδευτικού συντονισμού, καθώς και στη διακοπή της συνεργασίας εκκλησιαστικών εκπροσώπων με τα ελληνικά προξενεία. Επίσης, η κακή οικονομική διαχείριση ορισμένων Ελλήνων προκρίτων και η διακοπή σημαντικών χορηγημάτων οδήγησαν στη διακοπή του διδασκαλείου Θεσσαλονίκης και στη διάλυση της Ιερατικής Σχολής του Μοναστηρίου κάμπτοντας για ακόμη μια φορά την εκπαιδευτική δραστηριότητα του μακεδονικού Ελληνισμού¹²⁸.

Παρ' όλα αυτά ο μακεδονικός ελληνισμός στα 1894-1895 διατηρούσε την πρωτοβουλία στον τομέα της εκπαιδευτικής δραστηριότητας σε όλη τη Μακεδονία, έχοντας αυξήσει σημαντικά τον αριθμό των εκπαιδευτικών του ιδρυμάτων. Έτσι χαρακτηριστικά το 1894-1895 λειτούργησαν 907 ελληνικά σχολεία με 1.245 δασκάλους και καθηγητές και 53.633 μαθητές. Ο αριθμός αυτός αντικατόπτριζε όχι μόνο την υπεροχή των ελληνικών σχολείων έναντι των βουλγάρικων και ρουμάνικων, αλλά κυρίως φανέρωνε την πληθυσμιακή υπεροχή του ελληνισμού ολόκληρης της Μακεδονίας στα τέλη του 19ου αιώνα¹²⁹.

¹²⁶ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 115-116.

¹²⁷ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2001, «Πασερβερή ή Σερβερή π. Γεωργίου : Ιστορία των Γρεβενών», στο περ. : «Δυτικομεκεδονικά Γράμματα», Συνδέσμου Γραμμάτων κι Τεχνών νομού Κοζάνης, Κοζάνη 2001, τομ. 12^{ος} σσ. 227-244.

¹²⁸ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1986, ό.π. σ. 195.

¹²⁹ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 1988, «Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)», εκδ. Αφοί Κυριακίδη, 1988, σ. 157.

Μέσα σε αυτές τις δύσκολες συνθήκες για τον μακεδονικό ελληνισμό, φούντωναν τα εκπαιδευτήρια που ήδη λειτουργούσαν και ιδρύθηκαν και πολλά άλλα. Στη Δυτική Μακεδονία ξεχωρίζουν το Γυμνάσιο Τσοτυλίου, το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο της Σιάτιστας και το Βαλταδώρειο Γυμνάσιο Κοζάνης. Η ελληνική παιδεία τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα βρισκόταν συνεχώς σε ανοδική πορεία και μαζί με την εκκλησία και την κοινότητα διαδραματίζει έναν κρίσιμο ρόλο για το εθνικό φρόνημα και την ελληνική συνείδηση. Η Μακεδονία σώθηκε όχι μόνο χάρη στα όπλα αλλά και χάρη στην παιδεία¹³⁰.

Οργάνωση της εκπαίδευσης

Με την έκδοση των Κανονισμών του 1846 και 1851 ολοκληρώνεται η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος που περιλαμβάνει *Αλληλοδιδασκτικά, Ελληνικά Σχολεία και Παρθεναγωγεία*¹³¹. Τα σχολεία αυτά αντικατέστησαν τα Σχολεία των κοινών ή *ιερών γραμμάτων*, γιατί η διάκριση σε Σχολεία *ιερών γραμμάτων* και *Ελληνικά Σχολεία* υπήρχε και πριν τον 19^ο αιώνα. Τα αμέσως ανώτερα, τα κεντρικά σχολεία του Γένους είχαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα διάφορες ονομασίες, όπως για παράδειγμα η Σχολή της Σμύρνης ονομάστηκε «*Φιλολογικό Γυμνάσιο*», ενώ πριν το 19^ο αιώνα τα σχολεία αυτά ονομαζόταν «*Φροντιστήρια*» ή «*Ακαδημίες*»¹³².

Όσον αφορά τις *βαθμίδες εκπαίδευσης* απ' ό,τι φαίνεται το εκπαιδευτικό σύστημα περιλάμβανε τρεις βαθμίδες: τη *στοιχειώδη* στην οποία ανήκαν τα κοινά σχολεία, τη *μέση* που περιλάμβανε τα ελληνικά σχολεία και την *ανώτερη* που σε ορισμένα ελληνικά σχολεία λειτουργούσε και ένας ετήσιος ανώτερος κύκλος σπουδών¹³³. Στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση ανήκαν τα Νηπιαγωγεία και τα Δημοτικά Σχολεία. Στη Μέση Εκπαίδευση ανήκαν τα Ελληνικά Σχολεία ή Σχολαρχεία που στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο περιλάμβαναν τις τρεις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, και τα Γυμνάσια¹³⁴.

Η εκπαίδευση στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο διαμορφώνονταν κάτω από την επίδραση τριών παραγόντων : της *βυζαντινής εκπαιδευτικής παράδοσης* που διατηρήθηκε στα χρόνια της τουρκοκρατίας, του *διαφωτισμού της Δύσης* που

¹³⁰ Αναστασίου Ν. Δάρδα, 1995, όπ.π. σσ. 51-53.

¹³¹ Σιδηρούλας, Ζιώγου-Καραστεργίου, 1998, όπ.π. σ.26.

¹³² Αναστασίου Ν. Δάρδα, 1995, σσ. 13-14.

¹³³ Αναστασίου Ν. Δάρδα, 1995, όπ. π. σσ. 21-22.

¹³⁴ Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα, 2001, «*Η Εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας*», Θεσσαλονίκη, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, σσ. 293-294

μετέφεραν οι Έλληνες διανοούμενοι στον ελλαδικό χώρο και της οργάνωσης της εκπαίδευσης γύρω από την *κλασική παιδεία*¹³⁵.

Η επικρατούσα *μέθοδος διδασκαλίας* ως το 1875 ήταν η *αλληλοδιδασκτική μέθοδος*¹³⁶ του Κλεόβουλου η οποία βελτιώθηκε από τον Ιωάννη Κοκκώνη¹³⁷. Με την ίδρυση του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης η μέθοδος αντικαταστάθηκε από τη νεότερη μέθοδο του ερβάρτιανού συστήματος¹³⁸, την οποία εισήγαγε ο Χαρίσιος Παπαμάρκου¹³⁹ που ήταν και διευθυντής του Διδασκαλείου.

Μετά το 1836 η *εποπτεία* της εκκλησίας σε θέματα παιδείας γίνεται ουσιαστικότερη, πράγμα που εντάσσεται στα πλαίσια των γενικότερων οθωμανικών μεταρρυθμίσεων που πραγματοποιήθηκαν την εποχή εκείνη. Το 1856 αποτελεί αφετηρία για τη διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού θεσμικού πλαισίου του υπόδουλου

¹³⁵ Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα, 2001, όπ.π. σ. 294.

¹³⁶ Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στις αρχές 19^{ου} αιώνα και αναφέρεται στην ανάθεση σε μεγαλύτερους και ευφυείς μαθητές της διδασκαλίας και καθοδήγησης των μικρότερων και αδύναμων μαθητών. (Μείζον Ελληνικό Λεξικό, Τεγόπουλου Φυτράκη, 1997, σ. 63)

¹³⁷ Ο Κοκκώνης Ιωάννης υπήρξε μια από τις επιφανέστερες παιδαγωγικές προσωπικότητες του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα. Ήταν ένθερμος οπαδός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου διδασκαλίας, με την οποία αφ' ενός μεν η διδασκαλία επεκτείνεται χωρίς πολλά έξοδα, αφ' ετέρου δε, επιτυγχάνεται η ηθική διάπλαση των μαθητών, αφού αυτοί, άλλοτε διοικώντας και άλλοτε διοικούμενοι, μαθαίνουν στην πράξη να άρχουν και να άρχονται και να σέβονται τους νόμους και τις διατάξεις. Αν και κάποια παιδαγωγικά μέσα που υποστήριζε θεωρούνται άστοχα, οι μεθοδολογικές του θέσεις μπορούν να χαρακτηριστούν ως καινοτόμες και προοδευτικές. Ξεκινώντας από την άποψη ότι η διδασκαλία πρέπει να κινείται από το γνωστό στο άγνωστο, απέρριπτε τη χρονική πρόταξη της διδασκαλίας της αρχαίας γραμματικής και τόνιζε ότι η γραμματική που πρέπει αρχικά να διδάσκεται είναι η γραμματική της καθομιλουμένης. Στην αριθμητική υποστήριζε ότι τα προβλήματα πρέπει να είναι πραγματικά και να χρησιμοποιούνται συγκεκριμένοι και όχι αφηρημένοι αριθμοί. (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, εκδ. Πάπυρος, τομ. 34^{ος} σ. 291.)

¹³⁸ Ο Χέρμπαρτ Γ,Φ, υπήρξε Γερμανός φιλόσοφος που διατύπωσε σημαντικές ψυχολογικές παιδαγωγικές και φιλοσοφικές θεωρίες. Η ψυχολογική θεωρία που διατύπωσε αποτέλεσε τη βάση της παιδαγωγικής του. Ακολούθησε την κατεύθυνση της παιδαγωγικής θεωρίας που είχε ξεκινήσει από τον Λοκ και άλλους εμπειριστές φιλοσόφους. Ο ίδιος εισήγαγε πιο πρωτοποριακά στοιχεία σε σύγκριση με τον συνειρμό που είχε συσχετιστεί ο εμπειρισμός. Ο Χέρμπαρτ ανέλυσε ψυχολογικά τις νοητικές λειτουργίες που σχετίζονται με την παρατήρηση. Υποστήριζε ότι η διαδικασία της εκπαίδευσης αρχίζει με τις μάζες παραστάσεων τις οποίες έχει ήδη αποκτήσει το παιδί από την εμπειρία και τις κοινωνικές συναναστροφές. Μέσω μιας παιδευτικής διδασκαλίας ο δάσκαλος δημιουργεί τη γνώση με βάση την εμπειρία και την «συμπόνια» με βάση τις κοινωνικές συναναστροφές. Τελικός στόχος είναι η διαμόρφωση του χαρακτήρα με την ανάπτυξη μιας φωτισμένης θέλησης, ικανής να κρίνει τι είναι ορθό και λάθος. Ο Γερμανός παιδαγωγός κατόρθωσε να μεταδώσει στους μαθητές του μια «παιδευτική διδασκαλία» που συνδύαζε την επιστήμη και τις ανθρωπιστικές σπουδές, επιτυγχάνοντας μια ισορροπία που σπάνια χαρακτηρίζει τα παιδαγωγικά συστήματα. (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, εκδ. Πάπυρος, τομ. 61^{ος} σ. 73.)

¹³⁹ Ο Παπαμάρκου Χαρίσιος υπήρξε Έλληνας παιδαγωγός ο οποίος ήταν οπαδός των παιδαγωγικών αρχών του Γ.Φ. Χέρμπαρτ και εισηγήθηκε πολλές προοδευτικές για την εποχή του μεταρρυθμίσεις. Πρωτοστάτησε στην σύνταξη επιστημονικά τεκμηριωμένων και σύγχρονων για την εποχή του ωρολόγιων και αναλυτικών προγραμμάτων, ενώ υπήρξε παράλληλα ιδρυτής των τριτάξιων διδασκαλείων και υποδιδασκαλείων. (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, εκδ. Πάπυρος, τομ. 48^{ος} σ.48).

ελληνισμού¹⁴⁰. Την χρονιά εκείνη ο σουλτάνος εξέδωσε, όπως προαναφέρθηκε, το Χάτι-ι-Χουμαγιούν και εγκαινίασε την περίοδο του Τανζιμάτ που αναγνώριζε ισότητα δικαιωμάτων σε όλους τους Οθωμανούς υπηκόους ανεξάρτητα από θρησκεία και εθνική καταγωγή. Επίσης διατηρούσε σε ισχύ τα προνόμια που είχαν κατά καιρούς δώσει οι Σουλτάνοι στα μη μουσουλμανικά μιλλέτια (κοινότητες).

Το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης κατά την περίοδο του 1856-1902 περιλαμβάνει την εποπτεία της Πύλης, του Πατριαρχείου και την παράλληλη λειτουργία των *επαρχιακών και κοινοτικών αρχών*. Μετά το 1914 έχουμε την οριστική υποκατάσταση της κοινοτικής εκπαίδευσης από την κρατική.

Ειδικότερα η Πύλη είχε τη δυνατότητα ελιγμών μιας και το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης δεν ήταν απολύτως σαφές¹⁴¹. Επίσης θεωρεί την εκπαίδευση απόρροια των θρησκευτικών προνομίων του Πατριάρχη, την εποχή που όλοι οι χριστιανοί τον θεωρούν πνευματική τους κεφαλή. Κάτω από αυτή την οπτική συντάσσονται τα σουλτανικά φερμάνια και τα υπομνήματα των υπουργών του Σουλτάνου. Σύμφωνα με αυτά παρέχεται από την Πύλη στους υπηκόους της η δυνατότητα ίδρυσης σχολείων, ναών και άλλων εθνικών κτιρίων. Προκειμένου να απολαύσει αυτά τα δικαιώματα η κάθε κοινότητα θα πρέπει να προηγηθεί αίτηση του Μητροπολίτη προς την Πύλη, η οποία αποφασίζει ανάλογα. Ακόμη σύμφωνα με το φερμάνι του 1856 η Πύλη έχει λόγο σχετικά με τον τρόπο διδασκαλίας και την πρόσληψη των καθηγητών. Τα παραπάνω υπάγονται στην αρμοδιότητα του «Μικτού Συμβουλίου της Εκπαίδευσης» τα μέλη του οποίου είναι διορισμένα από την Πύλη.

Ο παρεμβατισμός αυτός της Πύλης το 1891 μειώνεται σημαντικά με σχετική Εγκύκλιο και πλέον τα προγράμματα των σχολείων και οι διορισμοί των δασκάλων περνούν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου. Παρ' όλα αυτά όμως η Πύλη διατηρεί την εποπτεία και τον έλεγχο μέσω του «μουδίν» (Διευθυντής Δημόσιας Εκπαίδευσης) και του «μουφέτι» (Επιθεωρητής) οι οποίοι δεν έχουν το δικαίωμα της παρέμβασης στην εκπαιδευτική διαδικασία, εκτός και αν υπάρχει συγκατάθεση του Πατριαρχείου.

Το Πατριαρχείο διαμορφώνει το θεσμικό πλαίσιο της Εκπαίδευσης με την ψήφιση των «Γενικών Κανονισμών» το 1860, με τους οποίους όπου διευθετούνται θέματα Χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου και με την έκδοση το 1902 του

¹⁴⁰ Σοφίας Ηλιάδου – Τάχου, 2001, «Η εκπαίδευση στη δυτική και βόρεια Μακεδονία (1840-1914)». Θεσσαλονίκη : Ηρόδοτος. σ. 73.

¹⁴¹ Σοφίας Ηλιάδου Τάχου, 2001, όπ. π. σ.73-83.

«Θεμελιώδους Κανονισμού», που αφορά την εκλογή και τα καθήκοντα των ενοριακών κοινοτικών και επαρχιακών αρχών.

Οι διατάξεις αυτές καθορίζουν ότι η εποπτεία του Πατριαρχείου εκπληρώνεται με δύο σώματα, τη *Σύνοδο των Μητροπολιτών* και το *Διαρκές Μικτό Συμβούλιο*. Στις επαρχίες η εκπαίδευση κατευθύνεται από τα *Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια* και τις *Εκπαιδευτικές Επιτροπές*. Στις κοινότητες εκπαιδευτικές αρμοδιότητες έχει ο *Μητροπολίτης* και η *Εφορεία*.

Τα *επαρχιακά όργανα* συνιστούν μια ακόμη παράμετρο του θεσμικού πλαισίου της κοινοτικής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, εκπαιδευτικές λειτουργίες αναλαμβάνουν τα *Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια* και οι *Εκπαιδευτικές Επιτροπές*, που συγκροτούνται στις πρωτεύουσες των βιλαετιών και τελούν υπό την αιγίδα του Μητροπολίτη του οποίου η έδρα βρίσκεται σε πρωτεύουσα επαρχίας. Έτσι οι Μητροπολίτες που εδρεύουν στις πρωτεύουσες των επαρχιών συγκέντρωναν τις εκπαιδευτικές εξουσίες στα χέρια τους, ενώ αποδυναμώνεται ο ρόλος των Μητροπολιτών οι οποίοι έχουν τις έδρες τους σε μικρότερες πόλεις των επαρχιών και οι οποίοι ως παράγοντες της κοινοτικής αυτοδιοίκησης υποχρεώνονται να λογοδοτούν για τις εκπαιδευτικές τους πρωτοβουλίες.

Οι εκπαιδευτικές αρμοδιότητες της *κοινότητας* ολοκληρώνουν το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης. Η κοινότητα είχε αρχικά δημοσιονομικά καθήκοντα και με την εξέλιξη του θεσμού αποκτά εκπαιδευτικά, νομοθετικά και δικαστικά. Μέσα στα κοινοτικά πλαίσια εκπαιδευτικές λειτουργίες αναλαμβάνουν η Μητρόπολη και η Εφορεία λειτουργώντας παράλληλα και οι δύο. Οι κυριότερες εκπαιδευτικές λειτουργίες που επιτελούν είναι η διαχείριση της περιουσίας των σχολείων της κοινότητας και οι προσλήψεις των δασκάλων.

Η οθωμανική κυριαρχία δεν νοιαζόταν για την παιδεία των μη μουσουλμάνων και το Πατριαρχείο αδυνατούσε πολλές φορές να ενισχύσει οικονομικά τα σχολεία. Έτσι οι *πόροι* για τη συντήρηση και λειτουργία των σχολείων προέρχονταν από άλλες πηγές, όπως κληροδοτήματα εύπορων Ελλήνων κυρίως της διασποράς, δωρεές χρηματικών ποσών, προσφορές ακινήτων. Επίσης οι κοινότητες με διάφορες επιχορηγήσεις και οι συντεχνίες με διάφορα χρηματικά ποσά που προσέφεραν δυνάμωναν όσο μπορούσαν τη λειτουργία των σχολείων¹⁴². Σημαντικοί ήταν και οι πόροι για τα σχολεία των Γρεβενών που προέρχονταν από τα βακούφικα

¹⁴² Αναστασίου Ν. Δάρδα, 1995, όπ. π. σσ. 19-21.

κτήματα, μύλους και διάφορα οικήματα¹⁴³. Επιπλέον η προσφορά των Φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και των διάφορων Αδελφοτήτων ήταν ανεκτίμητη.

Η καθιέρωση ενός ενιαίου εκπαιδευτικού προγράμματος και κοινών αναλυτικών προγραμμάτων δεν ήταν εύκολη υπόθεση, καθώς απουσίαζε ο κρατικός φορέας. Το ελληνικό κράτος έκανε βέβαια κάποιες προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση, μέσω του θεσμού του *Γενικού Επιθεωρητή*, ο οποίος όμως δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα¹⁴⁴.

Όσον αφορά την φιλοσοφία της εκπαίδευσης, το έργο της τον 19^ο αιώνα εστιάζεται όχι τόσο στην παροχή γνώσεων και την καλλιέργεια πνευματικών ικανοτήτων, όσο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και στην ηθική διάπλαση των νέων¹⁴⁵.

Το Πατριαρχείο προσπάθησε να εκπαιδεύσει και να αφυπνίσει τους υπόδουλους Έλληνες. Τα Προγράμματα Σπουδών που κατάρτιζε χαρακτηρίζονται από μια θεολογική κατεύθυνση και έναν αρχαιογνωστικό προσανατολισμό. Η συνεργασία επίσης της Εκκλησίας με τον ελεύθερο Νότο και οι επιδράσεις που δέχτηκε από αυτόν συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού δικτύου ικανού ν' ανταποκριθεί στις ανάγκες των υπόδουλων και στις δύσκολες εκείνες συνθήκες.

¹⁴³ IAM, φακ. 57.

¹⁴⁴ Σοφίας, Ηλιάδου Τάχου 2001, ό.π. σσ. 95-98.

¹⁴⁵ Μανώλη Γ. Μυλωνά, 2004, «Τύποι σχολείων, κανονισμοί σχολείων, και προγράμματα μαθημάτων ως πηγή για τη γνωστική και επαγγελματική διάσταση της εκπαίδευσης στον υπόδουλο ελληνισμό το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα», Δυτικομεγαδικά Γράμματα, έτος ΙΕ' (2004), Εκδ. Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Κοζάνη 2004.

Ν. Η παιδεία στην περιφέρεια Γρεβενών την περίοδο 1830 – 1912

Η περιφέρεια Γρεβενών κατά την ύστερη Τουρκοκρατία ήταν διαιρημένη σε τέσσερα κόλια (διαμερίσματα), κυρίως για φορολογικούς σκοπούς. Αυτά ήταν, όπως αναφέραμε και πριν, των *Βεντζίων*, του *Τσουρχλίου*, των *Χασίων* και των *Βλάχων*¹⁴⁶. Ο *Παπαδημητρίου Α.* ονομάζει του *Τσουρχλίου* ως Γρεβενών¹⁴⁷. Ο καζάς Γρεβενών απλωνόταν στην έκταση της δικαιοδοσίας της μητροπόλεως Γρεβενών. Δεν περιλάμβανε τους βόρειους οικισμούς που ανήκουν ως σήμερα στη μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης ούτε αυτούς της επισκοπής Σταγών (περιήλθαν στα Γρεβενά μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1882) ούτε την περιοχή Δεσκάτης.

Ο διαχωρισμός αυτός ήταν αυθαίρετος βασιζόμενος μόνον στα φυσικά γεωγραφικά σύνορα. Εμείς κατά τη συγγραφή της έρευνας μας θα χρησιμοποιήσουμε έναν διαφορετικό διαχωρισμό με βάση τα κοινά ήθη και έθιμα, την κοινή ιστορική πορεία καθώς και την κοινή πολιτιστική παράδοση. Έτσι διαιρέσαμε την περιφέρεια Γρεβενών σε 1) *Βλαχοχώρια*, 2) *Κουπατσοροχώρια*¹⁴⁸, 3) *χωριά προς Βόιο (Μαστοροχώρια)*, 4) *χωριά των Βεντζίων*¹⁴⁹, 5) *χωριά των Χασίων*¹⁵⁰ και 6) *χωριά που ανήκαν τότε στον καζά Καλαμπάκας*.

Επειδή η εκπαίδευση είναι πάντοτε συνυφασμένη με το μέγεθος του πληθυσμού, πριν από κάθε διαμέρισμα παρατίθεται αναλυτικός πίνακας με αναφορά στον πληθυσμό των χωριών τριών χρονικών περιόδων. Η 1^η στήλη αναφέρεται στα στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» κατά το 1873-1874, η 2^η της απογραφής του 1904 από το Προξενείο Ελασσόνας και η 3^η, της απογραφής του 1912 από την ελληνική κυβέρνηση.

¹⁴⁶ Αθανασίου Μιχ. Ράχου. 1952, «*Τα Γρεβενά*», Ιστορική Μελέτη, (850 π.Χ. – 17/1/1822), α' μέρος, Δράμα 1952, Τυπογραφείο, Αναστ. Α. Καλφαδήμου. σ. 34.

¹⁴⁷ Αποστόλου, Ι. Παπαδημητρίου 2002, ό.π., σ. 199.

¹⁴⁸ Το όνομα «Κουπατσιάρης» προήλθε από το κουπάτσι που είναι ένα είδος θαμνώδους βελανιδιάς το ονομαζόμενο «κλαδί» που αφθονεί στην περιοχή. Δόθηκε κατά μία εκδοχή από τους Βλάχους περιφρονητικά στους γείτονες τους, που ζούσαν κάτω από την ζώνη του πεύκου του δασικού συμπλέγματος της Πίνδου. (Αποστόλου, Ι. Παπαδημητρίου 2002, ό.π., σ. 141-142)

¹⁴⁹ Τοπωνύμιο της αρχαιότητας, (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, ό.π., σ. 142)

¹⁵⁰ Το όνομα Χάσια προήλθε από την τούρκικη λέξη «Χας» (hassa) την περίοδο της τουρκοκρατίας. «Hassa» ονομαζόταν τα τιμάρια που επέφεραν στο δικαιούχο άνω των 100.000 πιάστρων (Παπαδημητρίου Ι. Αποστόλου, 2002, ό.π., σ. 142,188).

A. Τα Βλαχοχώρια

Η περιοχή αυτή ήταν η πιο πυκνοκατοικημένη την εποχή της Τουρκοκρατίας. Σημειώνεται ότι κατά την απελευθέρωση της Μακεδονίας συγκέντρωνε το 32 % του πληθυσμού της επαρχίας, αν και κατοικούσαν σε 8 μόνον οικισμούς. Είναι βέβαιο μάλιστα ότι το ποσοστό των Βλάχων στο σύνολο του πληθυσμού της επαρχίας Γρεβενών ήταν μεγαλύτερο, ίσως μάλιστα και να υπερέβαινε το 40 % πριν από το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αι.¹⁵¹.

Τα Βλαχοχώρια της μητροπολιτικής επαρχίας Γρεβενών, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν : η Αβδέλλα, η Σαμαρίνα, το Περιβόλι, η Σμίξη, η Κρασιά, το Μπάλινο και το Βελόνι¹⁵². Τα χωριά αυτά, μαζί με τα βλαχόφωνα χωριά της Ηπείρου και με επικεφαλής την ιστορική κωμόπολη του Μετσόβου ανήκουν στο ίδιο ορεινό συγκρότημα της Πίνδου και αποτελούν όλα μαζί μια ενότητα. Κατά την ιστορική διαδρομή αυτής της περιοχής διαπιστώνεται ως επί το πλείστον ενιαία κατεύθυνση στις δραστηριότητες των κατοίκων, ιδιαίτερα στον εθνικό τους προσανατολισμό, όπως αυτός εκδηλώθηκε κατά την επαναστατική κινητοποίηση στους χρόνους της δουλείας¹⁵³.

Πολλά έχουν ειπωθεί μέχρι σήμερα για το θέμα της καταγωγής αυτών των κατοίκων των ονομαζόμενων Βλάχων ή Κουτσόβλαχων ή Αρωμούνων. Στο χώρο της ελληνικής επιστημονικής έρευνας τείνει να γίνει αποδεκτό ότι οι Βλάχοι είναι απόγονοι εκλατινισμένων ομάδων ελληνικής καταγωγής από την περίοδο της ρωμαιοκρατίας¹⁵⁴.

Ο βλαχόφωνος πληθυσμός αυτών των κοινοτήτων αυτοπροσδιορίστηκε μέσα στην αδιάσπαστη ελληνική παρουσία του ως ιδιαίτερο τμήμα του λαού¹⁵⁵.

¹⁵¹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου 2002, όπ.π. σ. 136.

¹⁵² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995 «*Η ρουμάνικη προπαγάνδα στο βιλιάτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*», τ. Α' (μέσα 19^{ου} αι. - 1900), εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995, σσ. 59-60. (Η Νικολαΐδου αναφέρει ως βλοχοχώρια τα Γρεβενά και τη Λαμπανίτσα, πράγμα που δεν ευσταθεί, καθώς τα Γρεβενά και η Λαμπανίτσα ουδέποτε υπήρξαν βλαχοχώρια α. (Αποστόλου Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη)).

¹⁵³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 16.

¹⁵⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π., σ.22. Βλέπε επίσης περί γλώσσας και καταγωγής των Βλάχων στο Αποστόλου Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σσ. 134-141.

¹⁵⁵ Αντωνίου Μ., Κολτσίδα 2002, «*Η εκπαίδευση των βλαχόφωνων κοινοτήτων στην επαρχία Γρεβενών πριν το 1912*». Στο «Γρεβενά, Ιστορία – Τέχνη – Πολιτισμός», Πρακτικά συνεδρίου 2002, έκδοση : Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, επιμ. Παπανικολάου Μ. Μιλτιάδης, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής σ. 279

Είχε ως χαρακτηριστικό τη γλώσσα – την κουτσοβλαχική ή αρωμούνικη – που ήταν η πρώτη μητρική τους γλώσσα και την μιλούσαν όλοι, αντίθετα με την ελληνική την οποία δεν μιλούσαν όλοι, κυρίως οι γυναίκες. Ο πολιτισμός τους είχε πολλά κοινά στοιχεία με τους ελληνόφωνους γείτονες¹⁵⁶.

Ο χαρακτήρας της εκπαίδευσης των Βλάχων γενικότερα και ειδικότερα της επαρχίας Γρεβενών είναι ευδιάκριτος και συγκεκριμένος και λειτούργησε αποκλειστικά μέσα στα πλαίσια της ελληνικής γλώσσας, της ελληνικής παιδείας και της ελληνικής εκπαίδευσης¹⁵⁷.

Τα σχολεία λειτουργούσαν όπως και στα άλλα βλαχόφωνα χωριά (εκτός από την Κρανιά και το Μέτσοβο) από τις αρχές Μάιου έως τα τέλη Σεπτεμβρίου για τη θερινή περίοδο, και για τη χειμερινή περίοδο στους οικισμούς της Θεσσαλίας όπου παραχείμαζαν¹⁵⁸. Το σχολικό έτος άρχιζε την 16^η Σεπτεμβρίου και συνέχιζε κανονικά μέχρι που εκκενώνονταν το χωριό. Οι μαθητές έχοντας τα κατάλληλα αποδεικτικά μαθήτευαν στα σχολεία της χειμερινής τους διαμονής. Οι δάσκαλοι τοποθετούνταν για τη χειμερινή μόνον περίοδο, με τη μεσολάβηση του προξενείου και τη συνεργασία των Μητροπολιτών (αργότερα με τον αρμόδιο επιθεωρητή) σε σχολεία της περιφέρειας ή παραχείμαζαν μαζί με τους κατοίκους των χωριών στους χειμερινούς τόπους διαμονής τους και συνέχιζαν να διδάσκουν στα εκεί σχολεία. Κατά τις 10-20 Μάιου (παλιού ημερολογίου) επανέρχονταν στα βλαχοχώρια οι οικογένειες μαζί με τους μαθητές, καθώς και οι δάσκαλοι, αρχίζοντας και πάλι τα μαθήματα.. Οι μαθητές εάν είχαν την τύχη και πήγαιναν σχολείο κατά την χειμερινή περίοδο ήταν εφοδιασμένοι και πάλι με αποδεικτικά. Το σχολικό έτος συνεχιζόταν όλο το καλοκαίρι έως τις 15 Σεπτεμβρίου και τελείωνε με εξετάσεις ποιήματα κ.λ.π. Την αμέσως επόμενη μέρα άρχιζε το νέο σχολικό έτος.¹⁵⁹.

Η ρουμάνικη προπαγάνδα

Κατά τον 19^ο αιώνα, περίοδο των μεγάλων εθνικιστικών ζυμώσεων και των διπλωματικών παιχνιδιών των Μεγάλων Δυνάμεων, μαζί με το θέμα των Σλάβων

¹⁵⁶ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου (Προσωπική συνέντευξη).

¹⁵⁷ Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα 2002, ό.π. σ. 280

¹⁵⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου 1993, «Η Σαμαρίνα» (από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912) σσ.19-20, 20-21. Κάποιες χρονολογίες που σημειώνονται στην εργασία προερχόμενες από το συγκεκριμένο αρχείο διαφέρουν από το πρωτότυπο (στο οποίο υπάρχουν κάποια λάθη) ύστερα από τις υποδείξεις του Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου.

¹⁵⁹ Γρηγορίου Αθ. Νασίκα, 1971, ό.π. σ. 72.

ανακινήθηκε και το θέμα της εθνικής υπόστασης των Βλάχων, που ζούσαν στην καταρρέουσα τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι φανερό ότι λόγω του κινδύνου που διέτρεξε η Μακεδονία από τη βουλγαρική επιβουλή, αυτή της Ρουμανίας έγινε ελάχιστα αισθητή στην ελεύθερη τότε Ελλάδα, πράγμα που οφείλεται στην γνωστή ελληνική αδιαφορία που εκτρέφει την άγνοια.¹⁶⁰ Η ρουμάνικη προπαγάνδα είναι ακόμη και σήμερα ελάχιστα γνωστή και δεν γίνεται σχεδόν καμία αναφορά στα βιβλία της Ιστορίας, σχολικά ή μη. Είναι όμως απαραίτητο κατά την παρούσα έρευνα να γίνει μία αναφορά στη δράση της, γιατί το σχολείο ήταν το βασικότερο μέσο που χρησιμοποίησε προκειμένου να επιτευχθούν οι επιδιώξεις της και γιατί επηρέασε άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο την εκπαιδευτική κατάσταση αυτών των χωριών.

Ελάχιστοι θα μπορούσαν να αρνηθούν ότι η ρουμάνικη προπαγάνδα ήταν κάτι το διαφορετικό από τις υπόλοιπες εθνικές κινήσεις των άλλων σημερινών βαλκανικών κρατών, που διεκδικούσαν την κληρονομιά των εδαφών της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ανυπαρξία εδαφικών διεκδικήσεων αποδυναμώνει τα ιδεολογικά της κίνητρα και ορίζεται ως μια κοινή συναλλαγή. Σκοπός της ήταν ο εφοδιασμός της Ρουμανίας μ' ένα διαπραγματευτικό όπλο απέναντι στα γειτονικά κράτη και κυρίως απέναντι στη Βουλγαρία¹⁶¹. Το ενδιαφέρον για τους Βλάχους της Τουρκίας και του εξωτερικού αρχίζει να εκδηλώνεται τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα και στρέφεται κυρίως σε θέματα που έχουν σχέση με το γλωσσικό ιδίωμα, ήθη και έθιμα¹⁶², παρά στην εθνολογική τους κατάταξη. Η γλωσσική ιδιαιτερότητα αυτών των πληθυσμών έδωσε την αφορμή για σοβαρές επιστημονικές ενασχολήσεις αλλά και για μια στυγνή, αντιεπιστημονική πολιτική εκμετάλλευση, με πρωταγωνιστές πολλούς ηγέτες της ρουμάνικης επανάστασης του 1848 και άλλους αργότερα. Η στροφή προς αυτή την κατεύθυνση αρχίζει να γίνεται στα μέσα του 19^{ου} αι.¹⁶³

Η Ρουμανία ύστερα από την ένωση των Παραδουνάβιων ηγεμονιών το 1859 και παρά το γεγονός ότι παρέμεινε υποτελής ως το Συνέδριο του Βερολίνου, άρχισε να αποκτά εθνική φυσιογνωμία και σε πολλές περιπτώσεις να συμπεριφέρεται ως

¹⁶⁰ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου 1995, «Η ρουμάνικη προπαγάνδα», Δυτικομεγαδικά Γράμματα, έτος ΣΤ' (1995), Εκδ. Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Κοζάνη 1995, σ. 375.

¹⁶¹ Ελευθερίας, Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σ. 11-12

¹⁶² Τα ήθη και έθιμα Βλάχων και Ρουμάνων διαφέρουν ουσιαστικά (Παπαδημητρίου Απόστολος, προσωπική συνέντευξη).

¹⁶³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σσ. 67 – 68.

ανεξάρτητο κράτος¹⁶⁴. Προσπαθώντας να εκπληρώσει τις εθνικές της βλέψεις αντέδρασε, όπως ήταν φυσικό, στους ερεθισμούς που ερχόταν από τις περιοχές των αλύτρωτων. Οι Ρουμάνοι αλύτρωτοι βρισκόταν όμως κυρίως στην Τρανσυλβανία που ανήκε στην Αυστροουγγαρία. Τυχόν προστριβές ωστόσο με την Αυστροουγγαρία ίσως απέβαιναν καταστροφικές, μια και την ήθελαν συμπαραστάτη για την αντιμετώπιση της Ρωσίας που κατείχε ρουμάνικα εδάφη στην Βεσσαραβία. Την ίδια εποχή οργανώνονται οι ρομαντισμοί πολιτικών και συγγραφέων που ανακαλύπτουν ως αδελφούς τους Βλάχους που βρίσκονται πολύ μακριά από τα σύνορα της Ρουμανίας και κυρίως στη Μακεδονία, Ήπειρο και Θεσσαλία. Αυτή τη θέση εκμεταλλεύτηκε η Αυστροουγγαρία προκειμένου να εξυπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα. Έτσι έστρεψε την προσοχή των ρουμάνικων κυβερνήσεων στους Βλάχους υποθάλποντας τις προθέσεις τους γι' αυτούς προκειμένου να αποφύγει ενοχλήσεις από τη δημιουργία αλυτρωτικού ζητήματος¹⁶⁵.

Οι Λαζαριστές που εγκαταστάθηκαν στο Μοναστήρι το 1857 με ηγούμενο τον αββά Faveryal εκπροσωπώντας τη γαλλική πολιτική είχαν ως κύριο στόχο τον προσηλυτισμό των Σλάβων στον Καθολικισμό. Καθώς όμως τα σχέδιά τους ναυάγησαν με την ίδρυση της Εξαρχίας το 1870, άρχισαν να στρέφονται προς τους Βλάχους και τους αλβανόφωνους. Ως καταλληλότερο όργανό τους είχαν βρει το πρόσωπο του *Απόστολου Μαργαρίτη* από την Αβδέλλα Γρεβενών, πρωτεργάτη της ρουμάνικης εθνικής ιδέας και δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στο ελληνικό στοιχείο της Μακεδονίας. Προς τιμή όλων των βλαχοφώνων Ελλήνων, δεν κατάφεραν να σχηματίσουν ούτε μια ουνιτική κοινότητα¹⁶⁶.

Η Ρουμανία παράλληλα προσπαθεί μέσω της διπλωματίας να εξασφαλίσει την ευνοϊκή γι' αυτήν στάση της Τουρκίας. Κύριος στόχος της αποτελεί η άλωση της διοίκησης του οθωμανικού κράτους μέσα από υπαλλήλους πιστούς σ' αυτήν. Έτσι αναπτύσσεται και η δωροδοκία αξιωματούχων της Πύλης για την έκδοση ευνοϊκών διαταγμάτων.

Η ρουμάνικη προπαγάνδα είχε θέσει στην υπηρεσία της και διακεκριμένους επιστήμονες έναντι οικονομικών συναλλαγών. Μεταξύ αυτών οι κυριότεροι υπήρξαν ο A.E. Picot και ο G. Weigand.

¹⁶⁴ Το 1878 αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της Ρουμανίας. (Παπαδημητρίου Απ., 1995, όπ.π., σσ. 375-376)

¹⁶⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου 1995, όπ.π., σς. 83-84.

¹⁶⁶ Αποστόλου, Ι., Παπαδημητρίου 1995, όπ.π. σς. 376-378

Το Πατριαρχείο με το κίνημα των ρουμανιζόντων βρέθηκε και πάλι σε δύσκολη θέση,¹⁶⁷ καθώς εκπροσωπούσε τα συμφέροντα όλων των Ορθοδόξων ανεξαρτήτου έθνους. Ελάχιστοι θα μπορούσαν να αρνηθούν ότι δεν υπήρξε υπέρ το δέον προσηλωμένο στην εθνική ιδέα. Για να καλύψει το χαμένο έδαφος από την αρπαγή των σχολείων και εκκλησιών από τους ρουμανίζοντες με την ανοχή των οθωμανικών αρχών, ενίσχυσε οικονομικά την ίδρυση σχολείων και την ανέγερση ιερών ναών¹⁶⁸.

Το ελληνικό κράτος μη συνειδητοποιώντας τον κίνδυνο δεν έδειξε το απαραίτητο ενδιαφέρον για τα συμβαίνοντα. Η εφημερίδα «*ΑΓΩΝ*» αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο ελληνισμός στην επαρχία Γρεβενών εγκαταλείφθηκε σαν αγρός, όπου μπορούν να βοσκήσουν κάθε είδους άγρια θηρία¹⁶⁹. Οι κάτοικοι αφέθηκαν ανυπεράσπιστοι να αντιμετωπίσουν την αυθάδεια της προπαγάνδας και πολλοί από αυτούς στερήθηκαν την ελληνική παιδεία «...διότι δεν εσκέφθημεν ημείς να συστήσωμεν σχολεία...».¹⁷⁰

Μόλις μετά τη θυσία του *Παύλου Μελά* ξύπνησε το ελληνικό κράτος από τον λήθαργο. Εκτός από τον *Λάμπρο Κορομηλά* και τον *Γιωνα Δραγούμη*, διπλωμάτες που αναδείχτηκαν εξέχουσες μορφές του Μακεδονικού αγώνα, ξεχώρισαν και δύο διπλωμάτες που διετέλεσαν πρόξενοι στο προξενείο Ελασσόνας εκείνη τη δύσκολη περίοδο. Ο Πρόξενος *Αριστείδης Παπαδόπουλος* που συνέβαλε στην διάδοση της ελληνικής παιδείας και ο *Λάμπρος Ενυάλης* που συνέφερε πολλά στην οργάνωση του Μακεδονικού αγώνα¹⁷¹.

Ως θεμελιωτές της ρουμάνικης προπαγάνδας θεωρούνται ο μοναχός *Αβέρκιος* και ο διάδοχος του *Απόστολος Μαργαρίτης*, που κατάγονταν και οι δύο από την Αβδέλλα Γρεβενών¹⁷².

Τα γεγονότα στην επαρχία Γρεβενών εξελίχτηκαν ως εξής : Ο *Αβέρκιος* με ορμητήριο την Αβδέλλα άρχισε περιοδείες στα γύρω βλαχόφωνα χωριά αποβλέποντας στην εθνική διαφοροποίηση του πληθυσμού και στη σύσταση ρουμάνικων σχολείων που θα αποτελούσαν βασικό μηχανισμό της διάδοσης των

¹⁶⁷ Πρώτα με το σχίσμα της ελλαδικής Εκκλησίας που αυτοανακηρύχθηκε αυτοκέφαλη υπό την πίεση των Βαυαρών. Μετά με την απόσχιση των Βουλγάρων και την αναγνώριση της Εξαρχίας. (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου 1995, όπ.π. σ. 386.)

¹⁶⁸ Αποστόλου Ι., Παπαδημητρίου, 1995, όπ.π. σσ. 386-388.

¹⁶⁹ «*Αγών*» (εφημερίδα) 1899, Δημοσιογραφικών όργανων Ηπειρωτών και Μακεδόνων, αρ. 2, σ. 2.

¹⁷⁰ «*Αγών*» (εφημερίδα) 1899, όπ.π. αρ. 2., σ. 2.

¹⁷¹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου 1995, όπ.π. σσ. 388-389.

¹⁷² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π., σσ. 72-94.

ρουμάνικων ιδεών, καθώς και τα φυτώρια για την ανάδειξη στελεχών της προπαγάνδας. Είχε γίνει κατανοητό ότι το σχολείο ως κοινός παρονομαστής των επιδιώξεων των κατοίκων κάθε κοινότητας ήταν το μέσον της άρρηκτης σύνδεσης των ανθρώπων με τη νέα πατρίδα - τη Ρουμανία - που κήρυτταν «οι απόστολοι». Ο ίδιος ζήλος θα επιδειχθεί αργότερα και με τη χρήση της ρουμάνικης γλώσσας στις ακολουθίες των εκκλησιών, καθώς και για τη χειροτονία ρουμάνων ιερέων και επισκόπων. Ο Απόστολος *Μαργαρίτης* συνέχισε το έργο του προκατόχου του με ιδιαίτερο ζήλο για την επαύξηση των δραστηριοτήτων. Επιτυχία του είναι η ίδρυση του 1^{ου} ρουμάνικου Σχολείου στην Αβδέλλα (1867), στο Περιβόλι (1877) και στη Σμίξη για μικρό όμως διάστημα. Με τον τίτλο του επιθεωρητή των ρουμάνικων σχολείων, που κατείχε από το 1870, αγωνίστηκε για την εξασφάλιση διασυνδέσεων στην ιεραρχία της τούρκικης διοίκησης. Οι γνωριμίες του αυτές μαζί με τους αυστριακούς προξένους στο Μοναστήρι που είχε ως συμπαραστάτες και τα οικονομικά ανταλλάγματα που χρησιμοποιούσε αποτελούσαν τα κυριότερα όπλα του για την επιβολή των σχεδίων του¹⁷³. Ανέλιπτος βοηθός του στάθηκε θελημένα ή άθελα και ο μητροπολίτης Γρεβενών *Γεννάδιος*¹⁷⁴. Παρ' όλα αυτά οι προσπάθειές του δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς κατάφερε να πάρει με το μέρος του ένα πολύ μικρό μέρος των κατοίκων¹⁷⁵.

Κάτω από αυτές τις αντίξοες συνθήκες το έργο των δασκάλων ήταν εξαιρετικά δύσκολο. Αντιμετώπιζαν ανυπέβλητα εμπόδια και κινδύνους, που οδηγούσαν ακόμη και στη φυσική τους εξόντωση. Για να τους διώξουν οι ρουμανίζοντες χρησιμοποιούσαν όλα τα μέσα. Άρχιζαν από απειλές ραβδισμών, που δεν αργούσαν να τις υλοποιήσουν, συνέχιζαν με καταγγελίες στις τούρκικες αρχές, και αν και αυτές δεν έφερναν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, οργάνωναν δολοφονικές απόπειρες¹⁷⁶. Ο Μητροπολίτης Γρεβενών *Κλήμης* σε επιστολή του (24-4-1891) μνημονεύει ονόματα δασκάλων που βρίσκονταν στη φυλακή, θέλοντας να δώσει μια εικόνα της ζωής και των παθημάτων των δασκάλων¹⁷⁷.

Παρ' όλα αυτά το μεγαλύτερο μέρος των Βλάχων συμπεριφέρθηκε τόσο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας όσο και αργότερα στην περίοδο της ελευθερίας ως

¹⁷³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π., σσ. 72-94. & Αχιλλέα Λαζάρου, 1993, «*Βαλκάνια και Βλάχοι*», εκδ: Παρνασσός, Αθήνα 1993, σ. 193

¹⁷⁴ Αχιλλέα Λαζάρου, 1993, όπ.π., σ. 193.

¹⁷⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π., σσ. 82 - 96

¹⁷⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π., σ. 309.

¹⁷⁷ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 319.

γνήσιο τμήμα του Ελληνισμού. Η πλειοψηφία τους εκδήλωσε σταθερά ελληνική εθνική συνείδηση ταυτόχρονα με τον ελληνικό περίγυρο τόσο στο χώρο που ζούσαν όσο και στις παροικίες του εξωτερικού¹⁷⁸.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε την ιστορία της εκπαίδευσης στο καθένα από τα επτά διαμερίσματα που αναφέραμε.

Τα Βλαχοχώρια, όπως ήδη γράψαμε και μπορούμε να δούμε από τον παρακάτω πίνακα ήταν το πιο πυκνοκατοικημένο διαμέρισμα.

Πίνακας εξέλιξης του πληθυσμού του διαμερίσματος των Βλαχοχωρίων

Όνομα οικισμού	Απογραφή ¹⁷⁹ 1873-1874	Απογραφή 1905 ¹⁸⁰	Απογραφή 1912 ¹⁸¹
1. Σαμαρίνα	3170 κατοίκους ¹⁸²	3059 βλαχόφωνοι κάτοικοι : 3007 ελληνοφρονούντες 52 ρουμανίζοντες	3500-7500 βλαχόφωνοι κάτοικοι ¹⁸³ .
2. Περιβόλι	1521 κατοίκους	1700 βλαχόφωνοι κάτοικοι: 1300 ελληνοφρονούντες, 400 ρουμανίζοντες	1500 βλαχόφωνοι κάτοικοι ¹⁸⁴
3. Αβδέλλα	828 κατοίκους	850 βλαχόφωνοι κάτοικοι: 765 ελληνοφρονούντες, 85 ρουμανίζοντες	1578 βλαχόφωνοι κάτοικοι
4. Σμίξη	309 κατοίκους	451 βλαχόφωνοι κάτοικοι	800 βλαχόφωνοι ελληνόφωνες κάτοικοι
5. Κρασιά	712 κατοίκους	872 βλαχόφωνοι κάτοικοι: 682 ελληνοφρονούντες, 190 ρουμανίζοντες	1200 βλαχόφωνοι κάτοικοι : 200 ελληνοφρονούντες, 1000 ρουμανίζοντες ¹⁸⁵
6 Μπάλντινο		178 κάτοικοι	180 κάτοικοι
ΣΥΝΟΛΟ	6540	7110 βλαχόφωνοι κάτοικοι : 6383 ελληνοφρονούντες, 727 ρουμανίζοντες	8758 (+4000) βλαχόφωνοι κάτοικοι : 7750 ελληνοφρονούντες 1000 ρουμανίζοντες

¹⁷⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π., σ. 25.

¹⁷⁹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ : «Του εν Κων/πόλει Ηπειρωτικού Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου» Κων/πολις» έτος Β' 1873-1874, Κων/πολη 1875, τύποις Βουτυρά και Σ/ας σ. 224-258

¹⁸⁰ ΑΠΕ, 1994, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σσ. 227-240.

¹⁸¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁸² Δεν αναγράφεται εάν η απογραφή ήταν σε κατοίκους , σε άντρες ή σε οικογένειες. Πιο αληθοφανές θεωρείται ο αριθμός να αναφέρεται σε κατοίκους.

Μέχρι το 1780 ο πληθυσμός έφτανε στις 2500 οικογένειες περίπου. Ο πληθυσμός μειώθηκε μετά την επανάσταση του 1821 και την επανάσταση του 1854. Επομένως ο αριθμός ήταν σαφώς μικρότερος. (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη).

¹⁸³ Τα στοιχεία επιβεβαιώνονται το 1941 από την έκθεση του Γ. Σακελλάρη επιθεωρητού των Δημοτικών Σχολείων Γρεβενών (ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη», σ.32.)

¹⁸⁴ Από τους οποίους οι περισσότεροι είχαν γίνει ρουμανίζοντες, ενώ μετά την απελευθέρωση παρουσιάζονταν και πάλι ως Έλληνες (ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57)

¹⁸⁵ Οι ρουμανίζοντες αμέσως μετά την απελευθέρωση δήλωναν και πάλι Έλληνες (ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57)

1. Σαμαρίνα

Η Σαμαρίνα είναι ένα ορεινό χωριό της Β. Πίνδου, σκαρφαλωμένο στο Σμόλικα σε υψόμετρο 1500 μ¹⁸⁶. Την εποχή της Τουρκοκρατίας ήταν ο μεγαλύτερος σε πληθυσμό οικισμός, που άκμασε χάρη στην κτηνοτροφία, το εμπόριο των μάλλινων ειδών και τις μικρές βιοτεχνίες κυρίως μαχαιριών. Οι αγωγάτες της με τα μεγάλα караβάνια που ταξίδευαν ως την Κωνσταντινούπολη, συνετέλεσαν στην οικονομική της πρόοδο. Έτσι οι κάτοικοι της είχαν τη δυνατότητα μιας άνετης ζωής με μεγαλύτερη σχετικά ασφάλεια και ελευθερία¹⁸⁷.

Ο ακριβής προσδιορισμός του πληθυσμού της Σαμαρίνας - και γενικότερα του βλάχικου πληθυσμού - παρουσιάζει δυσχέρειες και οι αριθμοί που συναντιούνται στις στατιστικές εκείνης της εποχής ποικίλλουν ανάλογα με τις σκοπιμότητες που υπηρετούσαν¹⁸⁸.

Η Σαμαρίνα αναδείχτηκε σ' ένα αυτοδύναμο εκπαιδευτικό κέντρο με κυρίαρχη την Αστική της Σχολή, που επηρέασε και την ποιότητα της εκπαίδευσης στα υπόλοιπα βλαχόφωνα χωριά (Αβδέλλα, Περιβόλι, Σμίξη, Κρασιά,) της επαρχίας Γρεβενών καθώς και άλλων γειτονικών.¹⁸⁹ Οι δάσκαλοι της Σαμαρίνας δίδασκαν στα σχολεία κατά τη θερινή περίοδο από τις αρχές Μαΐου ως τα τέλη Σεπτεμβρίου. Κατά τη χειμερινή περίοδο οι περισσότεροι από αυτούς ακολουθούσαν τους γονείς με τα παιδιά τους στις χειμερινές τους διαμονές στην πόλη των Γρεβενών και σε κοινότητες της Ελασσόνας, όπου δίδασκαν στα ελληνικά σχολεία στα οποία φοιτούσαν και τα βλαχόπουλα των θερινών σχολείων¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Για τη Σαμαρίνα και το τοπωνύμιο της βλέπε : Χρήστου Μ., Ενισλείδου, 1996, «*Η Πίνδος και τα χωριά της, Σπήλαιο – Γρεβενά - Σαμαρίνα*», Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, β' έκδοση σσ. 91-112. Χ.Π. Συμεωνίδη, 1966, «*Σαμαρίνα*». Στο περ. «*Μακεδονικά*» έτος 7^ο (1966-67) σσ. 200 – 209. Κωνσταντίνου, Δ., Ντίνα 1980 , «*Το τοπωνυμικό της Σαμαρίνας Γρεβενών*», στο περ. «*Μακεδονικά*» έτος 20^ο (1980) σσ. 307 – 341.

¹⁸⁷ Αποστόλου Βακαλόπουλου 1937, «*Ιστορικά έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*», Θεσσαλονίκη, εκδ. Γρηγόρης Παλαμάς, σσ.23-24.

¹⁸⁸ Ελευθερίας, Ι. Νικολαΐδου , 1995, ό.π., σσ. 37 – 50.

¹⁸⁹ Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα, 2002, «*Η εκπαίδευση των βλαχόφωνων κοινοτήτων στην επαρχία Γρεβενών πριν το 1912*», στο : «*Γρεβενά Ιστορία – Τέχνη – Πολιτισμός*», Οργάνωση έκδοση : Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, Οργανισμός Πολιτιστικής Ανάπτυξης Γρεβενών, επιμ. Μιλτιάδη Μ. Παπανικολάου, Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής, σ. 281.

¹⁹⁰ Αντωνίου Μιχ Κολτσίδα,. 2002, ό.π. σ. 285.

Σχολεία :

Σχολείο απ' ό τι φαίνεται λειτουργούσε στη Σαμαρίνα στα τέλη του 18^{ου} αι., το οποίο έκλεισε μάλλον εξαιτίας της ελληνικής επανάστασης του 1821. Το σχολείο ξανάνοιξε περί το 1830 και έκλεισε πάλι με την επανάσταση του 1854¹⁹¹. Ο Σαμαρινιώτης ιερέας *Διοκλής Χρύσανθος Χατζή Μπίρρου* - μετέπειτα μητροπολίτης Δομοκού - ως ένθερμος ζηλωτής της ελληνικής παιδείας προτρέπει (1856) τους Σαμαρινιώτες να φροντίσουν για την ανασύσταση και διατήρηση του ελληνικού σχολείου. Ο ίδιος κάνει λόγο για κάποιους κατοίκους που αντιδρούσαν σ' αυτό προφασιζόμενοι δήθεν οικονομικούς λόγους.¹⁹² Το σχολείο αυτό, μαζί με κάποιο άλλο, μνημονεύεται ότι λειτουργούσαν ίσως από το 1838¹⁹³. Πρώτη πληροφορία για ανασύσταση σχολείου έχουμε το 1867, με δάσκαλο τον *Ζήση Γ. Χοτόπουλο* και ότι το 1871 χτίστηκε νέο με δάσκαλο τον ίδιο¹⁹⁴.

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*» λειτουργούσε στη Σαμαρίνα Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι, φοιτούσαν 200 μαθητές και η ετήσια δαπάνη ανέρχονταν στις 1500 γρόσια. Επίσης λειτουργούσε Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο, όπου δίδασκαν 3 δάσκαλοι, φοιτούσαν 30 μαθητές στο Ελληνικό, 400 μαθητές στο Αλληλοδιδασκτικό και η ετήσια δαπάνη ανέρχονταν στα 4500 γρόσια¹⁹⁵.

Το 1879-1880 ύστερα από ενέργειες του «*Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων*» έγινε αναδιοργάνωση και επέκταση του Ελληνικού Σχολείου που λειτουργούσε και ιδρύθηκε σχολείο αρρένων και θηλέων¹⁹⁶. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται το 1880 από τον «*Ηπειρωτικό Σύλλογο*» και καταγράφονται από τον Λαμπρίδη, όπου ανάμεσα σε άλλα αναφέρεται ότι τα σχολεία λειτουργούσαν στη Σαμαρίνα από το Μάιο ως το Σεπτέμβριο, λόγω της μετεγκατάστασης των κατοίκων το χειμώνα σε κοινότητες της Θεσσαλίας κ.α¹⁹⁷.

¹⁹¹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (προσωπική συνέντευξη).

¹⁹² Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1937, όπ.π. σ.9, 27.

¹⁹³ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη», σ. 32.

¹⁹⁴ Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1937, όπ.π. σ. 29.

¹⁹⁵ ΕΠΕΤΗΡΙΣ : «*Του εν Κων/πόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*» Κων/πολις» έτος Β' 1873-1874, Κων/πολη 1875, τύποις Βουτυρά και Σ/ας σ. 237, 258

¹⁹⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 102-103.

¹⁹⁷ Ιωάννου Λαμπρίδη, 1880, «*Περί των εν Ηπειρώ Αγαθηρημάτων*», Β' μέρος, Αθήνα, Εκ του τυπογραφείου Ν. Ρουσόπουλου, σ.151.

Το 1879 συγκροτήθηκε επιπλέον στην κωμόπολη ρουμάνικο σχολείο, σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής¹⁹⁸. Το σχολείο ιδρύθηκε από τον *Χονδρόσωμο* (διευθυντή αργότερα του ρουμάνικου Γυμνασίου Μετσόβου¹⁹⁹) και απ' ό,τι φαίνεται με την οικονομική ενίσχυση της *Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Σαμαρίνας*, η οποία την εποχή εκείνη διοικούνταν από πρόσωπα που είχαν προσηλυτιστεί από την προπαγάνδα. Το 1880 δίδασκε ένας δάσκαλος στο ρουμάνικο σχολείο και αναμενόταν η άφιξη μιας δασκάλας²⁰⁰. Οι πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνονται από τον Κρυστάλλη, ο οποίος αναφέρει ότι το 1880 είχαν πεισθεί μέλη της αδελφότητας να χρησιμοποιήσουν το κεφάλαιο της για τη διάδοση της ρουμάνικης παιδείας²⁰¹. Στην λειτουργία ρουμάνικου σχολείου πριν το 1888 αναφέρεται και η «έκθεση Σακελλάρη»²⁰².

Το 1882-1883 το Ελληνικό Σχολείο εξακολουθεί να λειτουργεί και εμφανίζεται ως «*Ελληνική Σχολή*» όπου δίδασκαν 3 δάσκαλοι, 2 από τους οποίους προσέφεραν τις υπηρεσίες τους δωρεάν²⁰³. Ακόμη αναφέρεται ότι το 1882 υπήρχε στη Σαμαρίνα και *Νηπιαγωγείο*²⁰⁴, η λειτουργία του οποίου μνημονεύεται και αργότερα, το 1889, σε μία έκθεση του προξένου Ελασσόνας, όπου ανάμεσα σε άλλα γράφει ότι φοιτούσαν 50 νήπια. Στην ίδια έκθεση σημειώνεται επίσης ότι λειτουργούσε το 1889 *Παρθενγωγείο* με 50 μαθήτριες και παρθενγωγό την *Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου*²⁰⁵.

Σε έκθεση του προξένου Ελασσόνας το 1887 *Αριστείδη Παπαδόπουλου* αναφέρεται ότι στη Σαμαρίνα λειτουργούσαν 4 Ελληνικά Σχολεία, όλα αλληλοδιδασκτικά, σε ένα από τα οποία διδάσκονταν και ελληνικά μέχρι την Γ' τάξη του Ελληνικού Σχολείου. Στα σχολεία αυτά φοιτούσαν 450 μαθητές και δίδασκαν 7 δάσκαλοι²⁰⁶.

Στην ίδια έκθεση (1887) μνημονεύεται και η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου, όπου φοιτούσαν 70 μαθητές και δίδασκαν 3 δάσκαλοι. Στο σχολείο που

¹⁹⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ. 104 & ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 28

¹⁹⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ. 160-161.

²⁰⁰ Ιωάννου Λαμπρίδη, 1880, «*Περί των εν Ηπείρω Αγαθηργημάτων*», Β' μέρος, Αθήνα, Εκ του τυπογραφείου Ν. Ρουσόπουλου, σ.153.

²⁰¹ Κώστα Κρυστάλλη, 1948, «*Οι Βλάχοι της Πίνδου*», Άπαντα, τ. Γ' «Τα Γιάννενα», Ιωάννινα, σ.26.

²⁰² ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη», σ. 32.

²⁰³ Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα, 2001, «*Η Εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας*», Θεσσαλονίκη, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, σ. 189

²⁰⁴ Στεφάνου Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ.203.

²⁰⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 48

²⁰⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «*Η Σαμαρίνα*» (από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας 1882-1912), Ελασσόνα, εκδ. εφημερίδας «Η μικρά της Ελασσόνας», σ. 27-28. & Ελευθερίας, Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 176.

λειτουργούσε διδάσκονταν εκτός από τη ρουμάνικη γλώσσα, η γαλλική και η ελληνική²⁰⁷.

Το 1888 σε επιστολή του προξένου Ελασσόνας προς τον Πρόεδρο της «Επιτροπής ενίσχυσης της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας», μνημονεύεται η λειτουργία «Αστικής Σχολής», της οποίας τα αποτελέσματα υπήρξαν άριστα χάρη στις προσπάθειες του δασκάλου Δ. Σάδα.²⁰⁸

Η λειτουργία του ρουμάνικου σχολείου δεν ήταν συνεχής, παρ' όλο που οι δάσκαλοι βρίσκονταν στις θέσεις τους καταβάλλοντας προσπάθειες να προσηλυτίσουν τους μαθητές²⁰⁹. Το 1888 μνημονεύεται ότι δίδασκαν στο ρουμάνικο σχολείο Σαμαρίνας 3 δάσκαλοι και φοιτούσαν 70 μαθητές²¹⁰. Ωστόσο, σε έγγραφο του προξένου Αριστείδη Παπαδόπουλου (11-5-1888) αναφέρεται ότι το ρουμάνικο σχολείο Σαμαρίνας δεν λειτουργούσε τακτικά, μολονότι οι ρουμανοδιδάσκαλοι μετέβησαν εκεί προσπαθώντας να συγκεντρώσουν μαθητές χρησιμοποιώντας διάφορα ανταλλάγματα²¹¹. Επιπλέον σε άλλο μεταγενέστερο έγγραφο (15-10-1888) σημειώνεται η μείωση του αριθμού των μαθητών του ρουμάνικου σχολείου²¹². Με τη λήξη της θερινής σχολικής περιόδου του 1889 λειτουργούσε στη Σαμαρίνα ρουμάνικο σχολείο με μόλις 20-25 μαθητές και ένα δάσκαλο τον οποίο βοηθούσε κάποιος υπότροφος του γυμνασίου Μοναστηρίου²¹³.

Το 1889 μνημονεύεται ότι στο μαθητολόγιο της Ελληνικής Αστικής Σχολής ήταν εγγεγραμμένοι 300 μαθητές που μοιράζονταν σε 7 τάξεις. Η ανώτερη από αυτές ισοδυναμούσε με την Γ' τάξη του Ελληνικού Σχολείου. Επίσης μνημονεύεται το 1889 η λειτουργία Νηπιαγωγείου με 50 μαθητές και η λειτουργία Παρθεναγωγείου με 50 μαθήτριες²¹⁴.

Το 1891, ωστόσο, σε επιστολή του Μητροπολίτη Κλήμη προς τον Πατριάρχη αναφέρεται ότι στη Σαμαρίνα λειτουργούν 2 Σχολεία, που ήταν η Αστική Σχολή και το Παρθεναγωγείο, με 2 δασκάλους και με 120 μαθητές. Επίσης λειτουργούσε ρουμάνικο σχολείο όπου δίδασκαν 3 δάσκαλοι. Οι μαθητές διδάσκονταν ελληνικά,

²⁰⁷ Ελευθερίας, Ι., Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 176-177.

²⁰⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα» (από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας 1882-1912), Ελασσόνα, εκδ. εφημερίδας «Η μικρά της Ελασσόνας», σ. 39.

²⁰⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 34.

²¹⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σ. 202.

²¹¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 34.

²¹² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 39.

²¹³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σ. 208 & ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 49, & Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 207.

²¹⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου. 1993, ό.π. σ. 48

ρουμάνικα και γαλλικά.²¹⁵ Η αισθητή αυτή μείωση στον αριθμό των μαθητών που παρατηρείται, ενδεχομένως να οφείλεται στην ελάττωση του πληθυσμού στη Σαμαρίνα που σημειώθηκε εκείνη τη χρονική περίοδο. Η ελληνική κυβέρνηση ευνοούσε τη μετανάστευση επειδή φοβόταν την επέκταση της προπαγάνδας. Επιπλέον, η δυσβάσταχτη φορολογία που επιβλήθηκε στην περιοχή για την κατασκευή αμαξιτών οδών ενίσχυε το μεταναστευτικό ρεύμα. Η ελάττωση του πληθυσμού της Σαμαρίνας ήταν ιδιαίτερα αισθητή με αποτέλεσμα ο αριθμός των οικογενειών το 1889 να έχει περιοριστεί στις 650²¹⁶.

Το 1892 ανάμεσα στα γεγονότα που συνέβησαν στη Σαμαρίνα αναφέρεται και το εξής : το Δεκέμβριο του 1892 με την υποκίνηση του *Ζήση Παπαθανασίου* από τη Βωβούσα, εγκατεστημένο στα Γρεβενά, επιτέθηκαν οι ρουμανίζοντες εναντίον των ελληνοδασκάλων της συνοικίας «*Κάτω Παναγιά*» και κατέλαβαν το σχολείο. Οι Σαμαριναίοι δάσκαλοι των άλλων σχολείων, *Δ. Σάδας* και *Δ. Τσιτώτας*, αντέδρασαν έντονα και συγκεντρώνοντας περισσότερους από 300 μαθητές περικύκλωσαν το σχολείο και διέταξαν τους άλλους (τους ρουμανίζοντες) να το εγκαταλείψουν. Στην άρνησή τους που συνοδεύτηκε και με επίθεση με ραβδιά και μαχαίρια, οι ελληνοφρονούντες μαθητές με εντολή των δασκάλων τους, άρχισαν να λιθοβολούν το σχολείο, πράγμα που υποχρέωσε τους ρουμανίζοντες να το εγκαταλείψουν. Για εκδίκηση ακολούθησε ξυλοδαρμός του ελληνοδασκάλου *Δ. Τσιτώτα* από τους ρουμανίζοντες²¹⁷.

Στα τέλη του Αυγούστου του 1893 οι ρουμανίζοντες της Σαμαρίνας κατάφεραν και κατέλαβαν τα 2 σχολεία του χωριού. Ο αριθμός όμως των μαθητών τους έφτανε μόλις τους 24, ενώ τα 2 ελληνικά συγκέντρωναν περισσότερους από 300 μαθητές²¹⁸.

Το επόμενο σχολικό έτος 1893-1894, σύμφωνα με την ρουμάνικη κυβέρνηση, το ρουμάνικο σχολείο στη Σαμαρίνα αναφέρεται ότι συγκέντρωνε 60 μαθητές²¹⁹.

Την ίδια χρονιά η προπαγάνδα συνέχιζε τις δραστηριότητες για την άλωση της Σαμαρίνας και όχι μόνον. Έτσι δημιουργήθηκαν αλληπάλληλα επεισόδια που στόχο είχαν την κατάληψη των σχολείων και εκκλησιών, καθώς η προπαγάνδα είχε ως

²¹⁵ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 322, 323.

²¹⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ. 210-211. Γιάννη, Αδάμου, 1993, ό.π. σσ. 49-50.

²¹⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 282.

²¹⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 307.

²¹⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 314.

στόχο να εμποδίσει τη λειτουργία όλων των σχολείων της Πίνδου και εκτόξευε απειλές προς κάθε κατεύθυνση.

Ειδικότερα, το 1893, όπως προαναφέρθηκε, οι ρουμανίζοντες είχαν κατορθώσει να καταλάβουν τα 2 σχολεία της κωμόπολης. Κατά την απουσία τους όμως το χειμώνα που ακολούθησε οι επίτροποι της «Μεγάλης Παναγιάς», *I. Χρυσόχοος και Μ. Παπαζήσης*, ύστερα από συνεννόηση με τρεις χοτζάδες από τα Γρεβενά, άνοιξαν βίαια τα σχολεία και εγκατέστησαν εκεί Έλληνες δασκάλους και έναν δάσκαλο της τουρκικής. Οι ρουμανίζοντες επιστρέφοντας τον Απρίλιο του 1894 κατήγγειλαν το γεγονός και πέτυχαν τη σύλληψη των δύο επιτρόπων ως ταραξιών. Τα σχολεία στο μεταξύ έκλεισαν παρά την παρουσία του Τούρκου δασκάλου. Η κατάληψη και ανακατάληψη των ελληνικών σχολείων είχε ως αποτέλεσμα οι περισσότεροι από τους 400 ελληνοφρονούντες μαθητές να κάνουν μάθημα στους νάρθηκες των εκκλησιών. Το ρουμάνικο σχολείο αριθμούσε την εποχή εκείνη 15-30 μαθητές²²⁰.

Τελικά οι επίτροποι πέτυχαν την έκδοση ευνοϊκής διαταγής για τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων και εκκλησιών. Σε αντίδραση τότε ο ρουμανοδιδάσκαλος γιος του Παπαγιάννη²²¹, κατέλαβε το σχολείο και κλείστηκε μέσα αφήνοντας έξω στη βροχή τους 400 μαθητές του ελληνικού σχολείου. Τυφλωμένος στη συνέχεια από το πάθος του άρχισε να ξυλοκοπά τους μαθητές, που εξαγριωμένοι πλέον εισόρμησαν στο σχολείο κι άρχισαν να τον λιθοβολούν²²².

Οι ρουμανοδιδάσκαλοι παρά τον μικρό αριθμό των μαθητών προσπαθούσαν να καταλάβουν και τα 4 σχολεία, καθώς και τη μεγαλύτερη εκκλησία. Το 1895 αναφέρεται ότι τα σχολεία τους είχαν απομείνει με πολύ λίγους μαθητές και οι δάσκαλοι έμειναν σχεδόν αργόμισθοι. Σύμφωνα με στοιχεία του προξένου Ελασσόνας τα ρουμάνικα σχολεία αριθμούσαν 8-10 μαθητές, ενώ τα ελληνικά είχαν 162 άρρενα (ο αριθμός των θηλέων δεν αναφέρεται). Οι αντιμισθίες των δασκάλων στα 3 ελληνικά σχολεία σύμφωνα με τον προϋπολογισμό ανέρχονταν στις 30 λίρες.

²²⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 329. 351.

²²¹ Η αντίδραση του ρουμανοδιδάσκαλου γιου του Παπαγιάννη οφείλονταν όχι μόνον σε ιδεολογικούς αλλά και σε συμφεροντολογικούς λόγους. Την άνοιξη του 1894 οι ρουμανίζοντες της Σαμαρίνας με αρχηγό τον ιερέα τους Παπαγιάννη κατέλαβαν και την εκκλησία της «Μεγάλης Παναγιάς». Η εκκλησία είχε ιδιοκτησία της στην αγορά τη Σαμαρίνας όλα σχεδόν τα εργαστήρια από τα οποία είχαν μισθώσει ένα οι υιοί του Παπαγιάννη. Χωρίς να πληρώνουν ενοίκιο. Οι επίτροποι αντέδρασαν και κατέφυγαν στις τούρκικες αρχές οι οποίες έστειλαν ταγματάρχη για τη διεξαγωγή ανακρίσεων. Τελικά εκδόθηκε απόφαση με την οποία γινόταν κατάσχεση του εμπορεύματος του μαγαζιού. (Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 328-329).

²²² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου 1995, όπ.π. σ. 327-329.

Δεν έγινε δυνατός ο διορισμός Τούρκου δασκάλου που είχαν προγραμματίσει οι έφοροι, γιατί δεν βρέθηκε Έλληνας δάσκαλος που να γνωρίζει καλά την τουρκική²²³.

Στη «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894 – 1895» φαίνεται ότι στη Σαμαρίνα λειτουργούσε ένα Σχολείο με 4 δασκάλους, 459 μαθητές και με ετήσια δαπάνη συντήρησης 1840 φράγκα²²⁴.

Το καλοκαίρι του 1896 οι ρουμανοδιδάσκαλοι είχαν καταλάβει τα κοινοτικά σχολεία, τα οποία είχαν ανακαταλάβει και πάλι οι ελληνοδιδάσκαλοι. Έτσι οι πρώτοι περιορίστηκαν να διδάσκουν μέσα στους νάρθηκες των εκκλησιών. Επίσης ο αριθμός των μαθητών του κάθε ελληνικού σχολείου παρουσίαζε μικρή αύξηση συγκριτικά με το προηγούμενο έτος²²⁵.

Το θέρος του 1898 ο μητροπολίτης Γρεβενών Δωρόθεος, που ενέπνευσε εμπιστοσύνη στο ποίμνιο του, κατόρθωσε να υποχρεώσει τους ρουμανίζοντες της Σαμαρίνας να εγκαταλείψουν την εκκλησία της «Μεγάλης Παναγιάς» και το κοινοτικό σχολείο που είχαν καταλάβει. Στις ενέργειές του λέγεται ότι οφείλονταν η μείωση του αριθμού των μαθητών του ρουμάνικου σχολείου από 50 σε 3, αν και κάτι τέτοιο αναφέρεται ότι δεν ήταν ακριβές²²⁶.

Η εφημερίδα «Αγών» σε μια στατιστική πληθυσμού, σχολείων και μαθητών αναφέρει ότι κατά το θέρος του 1898 στη κωμόπολη της Σαμαρίνας συντηρούνταν Αστική Σχολή 4 τάξεων και με αριθμό μαθητών να ποικίλει από 80 το χειμώνα έως 180 το καλοκαίρι. Επίσης σημειώνει τη λειτουργία ρουμάνικου Γραμματοδιδασκαλείου, όπου φοιτούσαν περίπου 25 μαθητές.²²⁷

Στις αρχές του 20^{ου} αι. η Ελληνική Σχολή Σαμαρίνας καταγράφεται στους «χάρτες των σχολείων» ως εκπαιδευτικό συγκρότημα με 2 Σχολεία (Αρρεναγωγείο και Παρθεναγωγείο), όπου φοιτούσαν 523 μαθητές και μαθήτριες²²⁸.

Κατά την απογραφή των Ελληνικών Σχολείων που συνέταξε το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από σχετική εντολή της «Επιτροπής προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» κατά το σχολικό έτος 1901-1902, φαίνεται ότι στη

²²³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 349-350.

²²⁴ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894 – 1895», Θεσσαλονίκη, 1896.

²²⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 365.

²²⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 382.

²²⁷ «Αγών» (εφημερίδα) 1899, Δημοσιογραφικόν όργανον Ηπειρωτών και Μακεδόνων, «Κατάστασις της ελληνικής παιδείας. – Στατιστική πληθυσμού, Σχολείων και μαθητών», Αθήνα (30 – 4 – 1899), έτος Α', αρ. 4, σ.2. (2-4-1899) & αρ. 2, (2-4-1899) σ. 2.

²²⁸ Αντωνίου Μιχ Κολτσίδα., 2002, όπ.π. σ. 189.

Σαμαρίνα λειτουργούσαν 2 Αστικές Σχολές, 1 Δημοτική Σχολή και 1 Παρθεναγωγείο, όπου φοιτούσαν συνολικά 315 μαθητές, από τους οποίους οι 63 ήταν μαθήτριες. Στα σχολεία δίδασκαν 6 δάσκαλοι και 1 παρθεναγωγός. Ο συνολικός αριθμός μαθητών και μαθητριών ανέρχονταν στους 378. Στην ίδια έκθεση σημειώνεται και η λειτουργία ενός ρουμάνικου Σχολείου όπου φοιτούσαν 20 με 30 μαθητές²²⁹.

Πριν την απελευθέρωση (1912) σημειώνεται η λειτουργία ρουμάνικου Δημοτικού σχολείου, όπου φοιτούσαν 10-15 μαθητές και δίδασκαν 4 δάσκαλοι, οι μισθοί των οποίων προέρχονταν από την ρουμάνικη προπαγάνδα. Οι δάσκαλοι δίδασκαν σε διδακτήριο που είχαν καταλάβει από τους ελληνοφρονούντες. Επίσης λειτουργούσε και ρουμάνικο Παρθεναγωγείο, όπου φοιτούσαν 20-30 μαθήτριες και δίδασκαν 2 δασκάλες που πληρώνονταν και αυτές από την προπαγάνδα.

Τέλος κατά το σχολικό έτος 1912 – 1913 μνημονεύεται επίσης η λειτουργία του *Ελληνικού Παρθεναγωγείου Σαμαρίνας* με 2 δασκάλες και 118 μαθήτριες καθώς και η λειτουργία *Ελληνικού Αστικού Σχολείου* με 3 δασκάλους και 294 μαθητές. Τα σχολεία λειτουργούσαν από τις αρχές Μαΐου έως τα τέλη Σεπτεμβρίου.²³⁰

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Ο *Μίλων Σακελλαρίου*, που ήταν απόφοιτος της Σχολής της Κοζάνης, απ' ό τι φαίνεται άρχισε να διδάσκει στη Σαμαρίνα γύρω στο 1830 και συνέχισε να διδάσκει ως το 1890 περίπου.²³¹

Ο *Ζήσης Γ. Χοτόπουλος* δίδαξε στο Ελληνικό Σχολείο Σαμαρίνας το 1867 στο παλιό κτίριο και το 1871 στο νεόκτιστο²³².

Το 1879 σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής δίδαξε στο ρουμάνικο σχολείο ως πρώτος δάσκαλος ο *Γ. Δαούτης*. Επίσης στάλθηκε για σπουδές στο Βουκουρέστι ο Αναστάσιος Μπέσιος²³³.

Από το 1880 μαρτυρείται ότι στην Αστική Σχολή Σαμαρίνας δίδασκε ο *Δ. Σάδας*, ο οποίος είχε αναλάβει και τα καθήκοντα του διευθυντή. Ο μισθός του προερχόταν από την Σχολική Επιτροπή²³⁴.

²²⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, «*Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912*», Κοζάνη, εκδ. Συνδέσμου γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, σ. 244

²³⁰ ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («*Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους*»).

²³¹ Παναγιώτη Ν. Λιούφη, 1924, «*Ιστορία της Κοζάνης*», Αθήνα 1924, τύποις Ιωάν. Βάρτσου, σ. 215.

²³² Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1937, ό.π. σ. 29

²³³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σ. 104.

Το 1887 σε μία έκθεση του προξένου Ελασσόνας προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας φαίνεται ότι στα 4 Ελληνικά Σχολεία της Σαμαρίνας δίδασκαν κατά την θερινή περίοδο : ο *Αδάμ Πιτένης* φοιτητής του Πανεπιστημίου, ο *Ζήσης Κιοσές*, επίσης φοιτητής με υποτροφία της κυβέρνησης, ο *Δημήτριος Αδαμαντίδης*, , ο *Δημήτριος Τσιτώτας* και ο ιερέας *Ιωάννης Παλάσκας* με μισθό από 15 – 25 Οθωμανικές λίρες. Οι μισθοί των παραπάνω δασκάλων προέρχονταν όλοι από τα εκκλησιαστικά εισοδήματα. Επίσης στην ίδια έκθεση μνημονεύεται ο δάσκαλος *Δ. Σάδας* πτυχιούχος του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης και ο γηραιός *Μίλων Σακελλαρίου*,²³⁵ που για πολλά χρόνια υπηρέτησε τον Ελληνισμό²³⁶. Οι μισθοί αυτών προέρχονταν από το 1880 και εξής από το «*Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων*» και ανέρχονταν για κάποιους σε 50 Οθωμανικές λίρες ο καθένας.

Ο *Δ. Σάδας* εκτός από τη θερινή περίοδο δίδασκε και τη χειμερινή, καθώς κατέβαινε να παραχειμάσει μαζί με τους κατοίκους στο χωριό Βλαχογιάννη Ελασσόνας. Αναφέρεται μάλιστα ότι ο ίδιος κατά την τελευταία θερινή περίοδο εφάρμοσε το νέο σύστημα της διδασκαλίας του Μωραΐτου²³⁷. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι ο *Δ. Σάδας* χαρακτηριζόταν ως ο καλύτερος δάσκαλος της Πίνδου.²³⁸ Τα αποτελέσματα που επέφερε στην Αστική Σχολή όπου δίδασκε υπήρξαν άριστα «...*χάρης εις τας άοκνους προσπαθείας και τους καταβληθέντας κόπους του μόχθου κατά την Πίνδον εργαζόμενου υπέρ του Ελληνισμού...*»²³⁹

Το 1887 επίσης στην ίδια έκθεση του προξένου (1887) μνημονεύονται ότι δίδασκαν στο ρουμάνικο σχολείο Σαμαρίνας οι : *Γιαννούλης Σιώμου ή Δασκαλίκος*²⁴⁰ ως διευθυντής έναντι μισθού 72 λιρών, ο *Αθανάσιος Παπαϊωάννου* έναντι μισθού 20 λιρών, υπότροφος στο Μοναστήρι και ο *Μιχαήλ Πινώτας* πρώην καφεπώλης από τα Γρεβενά έναντι μισθού 45 λιρών²⁴¹.

²³⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα», όπ.π., σ. 27

²³⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα», σσ.27-28

²³⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα», όπ. π. σ.37

²³⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα», όπ.π. σ. 27-28.

²³⁸ ΑΠΕ, Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 224.

²³⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα» όπ.π. σ.39.

²⁴⁰ Ο *Γιαννούλης* αναφέρεται και ως *Τομέσκου*. (Παπαδημητρίου Αποστόλου, προσωπική συνέντευξη) Το όνομα του *Γιαννούλη Σιώμου* επιβεβαιώνεται σε επιστολή του μητροπολίτη Κυρίλλου (9-9-1887). . (Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας*», του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου, 1874-1888), Γρεβενά : 2004, σ. 354.

²⁴¹ Ελευθερίας, Ι. Νικολαΐδου 1995, όπ.π., σ. 176-177.} Αξίζει εδώ να αναφέρουμε ότι από τη Σαμαρίνα καταγόταν δύο σημαντικά στελέχη της προπαγάνδας που σπούδαζαν ως υπότροφοί της στο Βουκουρέστι οι : *Ιωάννης Χονδρόσωμος* που διορίστηκε το 1887 διευθυντής του ρουμάνικου σχολείου

Το 1889 συνέχιζαν να διδάσκουν οι Δ. Σάδας και ο Δ. Αδαμαντίδης ως βοηθός διδασκάλου. Και οι δύο μισθοδοτούνταν από την Σχολική Επιτροπή. Επίσης δίδασκαν και άλλοι δύο δάσκαλοι τα ονόματα των οποίων δεν αναφέρονται. Ο ένας από αυτούς πληρώνονταν από τα εισοδήματα της εκκλησίας και ο δεύτερος από την «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Σαμαρίνας»²⁴². Ακόμη την ίδια χρονιά μνημονεύεται ο Μίλων Σακελλαρίου να διδάσκει σε 50 νήπια, καθώς και η Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου ως διευθύντρια στο Παρθεναγωγείο έχοντας 50 μαθήτριες²⁴³. Οι μισθοί των παραπάνω προέρχονταν από την Σχολική Επιτροπή²⁴⁴. Η Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου δίδασκε και κάποια χρόνια πριν ίσως από το 1885 και πληρωνόταν τότε από το «Σύλλογο».

Το 1890 μνημονεύονται ως δάσκαλοι που υπηρέτησαν σε σχολεία της Σαμαρίνας και εναντιώθηκαν μάλιστα ενεργά στη ρουμάνικη προπαγάνδα οι : Δημήτρης Αδαμαντίδης (ο ίδιος κατά τη χειμερινή περίοδο συνέχιζε το έργο του στην Βλαγογιάννη Ελασσόνας), η Αικατερίνη Λασποπούλου και ο Γιαννούλης Ταμπούρας - ιερέας και δάσκαλος ²⁴⁵.

Κατά το επόμενο σχολικό έτος (1891) αναφέρονται ότι δίδασκαν, μέσα σε ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες λόγω της ρουμάνικης προπαγάνδας, οι : Δημήτριος Σάδας με μισθό 60 λιρών, Μίλων Σακελλαρίδης 30 λιρών, Δημήτρης Τσιτώτας 15 λιρών και ο ιεροδιδάσκαλος Γιαννούλης Ταμπούρας με μισθό 5 λιρών. Οι μισθοί τους προέρχονταν όλοι από την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν».²⁴⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι τότε ο γιος του Μίλωνα, Αριστείδης Σακελλαρίου, προσχώρησε στην προπαγάνδα²⁴⁷. Επίσης κατά το σχολικό έτος 1891-1892 φαίνεται ότι δίδασκε στη Σαμαρίνα και ο δάσκαλος Δημήτριος Ζούκης, ο οποίος εκδιώχτηκε από την Αβδέλλα από τους ρουμανίζοντες²⁴⁸.

Ιωαννίνων και ο Γεώργιος Κουβάτης καθηγητής στη ρουμάνικη σχολή Μοναστηρίου (Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σ. 176-177)}.

²⁴² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 48. (Πληροφορία που επιβεβαιώνει το πέρασμα εκ νέου σε χέρια ελληνόφωνων).

²⁴³ Σε μία επιστολή του Μητροπολίτη Γρεβενών Κυρίλλου αναφέρεται, ότι η Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου που σπούδασε στο Βουκουρέστι, μάλλον κατά το 1885-1886 δεν παρουσιάστηκε στη Σαμαρίνα, αν και πληρώθηκε από το «Σύλλογο», λόγω κολλήματος στην αλληλογραφία. (Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας», του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου, 1874-1888), Γρεβενά : 2004, σ. 132.

²⁴⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα» ό.π. σ. 48.

²⁴⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ. 234-235.

²⁴⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σσ.269-270.

²⁴⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 219.

²⁴⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σσ. 269-270.

Το Δεκέμβριο του 1892 ο *Δ. Τσιτώτας* έπεσε θύμα ξυλοδαρμού από τους ρουμανίζοντες για εκδικητικούς λόγους, εξαιτίας των προαναφερθέντων γεγονότων που έγιναν στο σχολείο. Οι ρουμανοδιδάσκαλοι του επιτέθηκαν στην αίθουσα του σχολείου, όταν ο συνάδελφός του απουσίαζε. Τον χτύπησαν με ξύλα «μέχρι αιματώσεως» και κακοποίησαν πολλούς μαθητές (από τους 6 μαθητές που τραυματίστηκαν, οι 2 ήταν σοβαρά), όταν προσπαθούσαν να βοηθήσουν τον δάσκαλό τους. Εναντίον του ίδιου του δασκάλου είχε προηγηθεί επίθεση και 2 μήνες νωρίτερα, όταν ο ελληνοδιδάσκαλος περικυκλώθηκε στο σχολείο της συνοικίας «*Μεγάλη Παναγιά*» από τους ρουμανοδιδασκάλους, οι οποίοι αξίωσαν να τους παραδώσει τους μαθητές του. Στη συμπλοκή που ακολούθησε τραυματίστηκε σοβαρά ο *Τσιτώτας*²⁴⁹.

Το 1894 δίδασκαν στη Σαμαρίνα 2 δάσκαλοι που τα ονόματά τους δεν είναι γνωστά καθώς και ο *Δημήτριος Τσιτώτας*. Ο ένας από τους δύο ανώνυμους δασκάλους δίδασκε το χειμώνα στη Ελασσόνα και ο άλλος στο Δαμάσι. Ο *Τσιτώτας* δίδασκε στη Βλαχογιάννη. Διευθυντής των σχολείων ήταν ο *Δημήτριος Σάδας* και βοηθοί ο *Δημήτριος Ζούκης* και *Δημήτριος Τσιτώτας*. Οι μισθοί των δασκάλων ανέρχονταν σε 30 λίρες το χρόνο²⁵⁰.

Ο γιος του *Παπαγιάννη* αναφέρεται ότι δίδασκε το 1894 στο ρουμάνικο σχολείο της Σαμαρίνας²⁵¹. Την ίδια χρονιά φαίνεται ότι δίδασκε επίσης ο *Αριστείδης Μ. Σακελλαρίου*, γιος του βαθύτατου προσηλωμένου στον Ελληνισμό *Μίλωνα Σακελλαρίου*. Ο ίδιος δεν δίστασε να πλαστογραφήσει την υπογραφή του πατέρα του προκειμένου να τον ενοχοποιήσει μαζί με τους δύο προκρίτους *Μ. Παπαζήση* και *Ι. Χρυσόχοου* για επαναστατικές ζυμώσεις εναντίον των Τούρκων. Τελικά αποδείχτηκε η ενοχή του Αριστείδη Σακελλαρίου, ο οποίος καταδικάστηκε σε φυλάκιση ενός έτους, πράγμα που αποτέλεσε οδυνηρό πλήγμα για την προπαγάνδα²⁵².

Κατά το σχολικό έτος 1899-1900 φαίνεται ότι δίδασκαν στην κωμόπολη της Σαμαρίνας : ο *Δημήτριος Σάδας*, ο *Δημήτριος Τσιτώτας* (α' βοηθός) και ο *Βασίλειος Παπα – Αδάμ* (β' βοηθός)²⁵³. Ο ίδιος απ' ότι φαίνεται τελείωσε το Διδασκαλείο Λαρίσης αργότερα το 1903²⁵⁴.

²⁴⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 289.

²⁵⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 351.

²⁵¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 328-329

²⁵² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 330-331.

²⁵³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, ό.π., σ. 397.

²⁵⁴ Ο *Ιωάννης Τσούρης* δίδασκε κατά τη χειμερινή περίοδο στο χωριό Πραιτώρι. Ο ετήσιος μισθός του ανέρχονταν στις 46 λίρες. (IAM/ΓΑΜ, φακ. 58.)

Σε μια απογραφή των Ελληνικών Σχολείων του προξενείου Ελασσόνας ύστερα από εντολή της «Επιτροπής προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» το 1902 αναφέρεται ότι δίδασκαν στη Σαμαρίνα : ο Δημήτριος Σάδας, που εκτελούσε και χρέη διευθυντή (απεβίωσε προ του Ιουλίου του 1902), ο Δημήτριος Τσιτώτας τελειόφοιτος του Γυμνασίου Τρικάλων και ο Νικόλαος Παπαϊωάννου τελειόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου. Ακόμη δίδασκαν οι βοηθοί : Αστέριος Τριανταφύλλου, φοιτητής της Ιατρικής, ο Βασίλειος Παπα – Αδάμ απόφοιτος του Διδασκαλείου Λαρίσης το Μάιο του 1903²⁵⁵ και Ιωάννης Τσούρης απόφοιτος του Διδασκαλείου Λαρίσης²⁵⁶. Επιπλέον αναφέρεται και το όνομα της παρθεναγωγού Μαριγίτσας Δ. Μούσιου²⁵⁷. Την ίδια χρονιά μνημονεύεται και ο δάσκαλος Δημ. Ζιωγάνας που δίδαξε στη Σαμαρίνα μόνο για 15 ημέρες, καθώς μετά τοποθετήθηκε σε άλλο κενό²⁵⁸. Επίσης σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας (18-12-1902) μνημονεύεται ότι δίδαξε για 2 εβδομάδες στη Σαμαρίνα ο Δημ. Ζιωγάνας, αλλά μετά με εντολή του αρμόδιου τοποθετήθηκε σε άλλο σχολείο²⁵⁹.

Τέλος το 1909 φαίνεται ότι συνέχιζε να διδάσκει στη Σαμαρίνα ο Δ. Τσιτώτας. Ακόμη μνημονεύονται τα ονόματα των δασκάλων Ι. Τσούρη, Ξ. Ματούσου. Επιπλέον αναφέρονται και ένας ακόμη δάσκαλος και μια διδασκάλισσα, τα ονόματα των οποίων όμως δεν μας είναι γνωστά σύμφωνα με το ΑΠΕ.²⁶⁰ Ωστόσο, υποθέτουμε ότι ο ανώνυμος δάσκαλος ή ήταν ο Δημήτριος Ν. Χατζιμπύρου τελειόφοιτος της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας, με ετήσιο μισθό 7 λιρών, καθώς σημειώνεται ότι δίδασκε πριν την απελευθέρωση ως δάσκαλος στο χωριό Σκόμπα, τόπος χειμερινής διαμονής των Βλάχων ή ο Γεώργιος Παπαδημητρίου από τη Σαμαρίνα, απόφοιτος της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας, καθώς δίδασκε στο Κεφαλόβρυσο τόπο επίσης χειμερινής διαμονής των Βλάχων²⁶¹.

²⁵⁵ Ο Βασίλειος Παπα-Αδάμ υπηρετούσε κατά την χειμερινή περίοδο στο Κοκκινοπλό και ο ετήσιος μισθός του ανέρχονταν στις 40 λίρες. (IAM/ΓΔΜ, φακ. 58).

²⁵⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ. 58.

²⁵⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 61.

²⁵⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, «Η Σαμαρίνα», ό.π. σ. 63

²⁵⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ. 63.

²⁶⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, ό.π. σ.95.

²⁶¹ IAM/ΓΔΜ, φακ. 58.

Σύλλογοι – Σωματεία :

Το 1874 αναφέρεται ότι συστάθηκε στη Σαμαρίνα αδελφότητα με κεφάλαιο πάνω από 50.000 γρόσια και έχοντας ως σκοπό τη βελτίωση των εκπαιδευτηρίων της κωμόπολης²⁶². Το ποσό του κεφαλαίου της μνημονεύεται σε άλλη πηγή ότι ήταν μικρότερο γύρω στα 30.000 γρόσια²⁶³.

Το προεδρείο της Αδελφότητας όμως απ' ότι φαίνεται είχε προσηλυτιστεί το 1880 από τη ρουμάνικη προπαγάνδα, αλλάζοντας προσανατολισμό και κατεύθυνση και βρισκόμενη τώρα υπό την εποπτεία του Μακεδονο - ρουμάνικου συλλόγου. Σκοπός της ήταν πλέον η ενίσχυση της ρουμάνικης γλώσσας²⁶⁴. Η αδελφότητα φαίνεται ότι διαλύθηκε, καθώς το κεφάλαιο της τότε, που ανέρχονταν σε 700 τούρκικες λίρες, κρατήθηκε από την εφοροδημογεροντία²⁶⁵.

Οι Σαμαριναίοι απόδημοι στην Αμερική οργάνωσαν επίσης εκεί μία Αδελφότητα με αποκλειστικό σκοπό τη συγκέντρωση πόρων, για τη συντήρηση των ελληνικών σχολείων και του ναού της γενέτειράς τους. Ως εβδομαδιαία συνδρομή είχαν μάλιστα ορίσει να πληρώνει κάθε μέλος της 1 φράγκο και 25 εκατοστά, έτσι ώστε να διαμορφώνεται ένα ετήσιο κεφάλαιο 7.500 φράγκων²⁶⁶.

Επιπλέον πριν την απελευθέρωση λειτουργούσε στη Σαμαρίνα σωματείο με την ονομασία «*Νεολαία Σαμαρίνης*» που είχε καθαρά κοινωνικό χαρακτήρα. Οι δραστηριότητές του αναφέρονταν σε γιορτές, διασκεδάσεις, καθώς και σε έργα κοινής ωφέλειας όπως π.χ. η κατασκευή μικρής γέφυρας, επισκευή βρυσών κ.α. Ένα άλλο σωματείο ακόμη που μνημονεύεται το 1912 είχε την ονομασία «*Πρόοδος*»²⁶⁷.

Σφραγίδες :

Η χρήση των σφραγίδων στα επίσημα σχολικά και εκπαιδευτικά έγγραφα των εκπαιδευτηρίων και των σχολικών επιτροπών και εφορειών αποτελεί μία άλλη παράμετρος της παιδείας εκείνης της εποχής.

²⁶²Κώστα Κρυστάλλη, 1948, «*Οι Βλάχοι της Πίνδου*», Άπαντα, τ. Γ' «*Τα Γιάννενα*», Ιωάννινα, σ.26

²⁶³ Ιωάννου Λαμπρίδου., 1880, «*Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*», Α' μέρος, εκδ. Γεωργίου Κιούση, Αθήνα, σ. 153.

²⁶⁴ Ιωάννου Λαμπρίδου, 1880, Α' μέρος, όπ.π. σς. 153-154. Κρυστάλλη Κώστα, 1948, όπ.π. σ.26

²⁶⁵ «*Αγών*», εφημ. 1899, αρ. 4, όπ.π. σ. 4.

²⁶⁶ Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα, 2002, όπ.π. σ. 286.

²⁶⁷ Wace J.B. Alan – Thompson S. Maurice, 1989 (1914), «*Οι νομάδες των Βαλκανίων*», μετ. Καραγιώργος Πάνος, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, σ. 71.

Υπήρχε στρογγυλή σφραγίδα της Εφορείας των Εκπαιδευτηρίων της Σαμαρίνας, όπου στον εξωτερικό κύκλο ήταν γραμμένο με κεφαλαία γράμματα «ΕΦΟΡΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ» και στο μέσο του εσωτερικού κύκλου αποτυπωνόταν το σχήμα μιας κουκουβάγιας να κάθεται πάνω σε ένα κλαδί ελιάς, κάτω από το οποίο αναγραφόταν η ημερομηνία 1882²⁶⁸.

Επίσης υπήρχε στρογγυλή σφραγίδα της Εφοροεπιτροπής της Ορθόδοξης κοινότητας Σαμαρίνας, όπου στον εξωτερικό κύκλο αναγράφονταν με κεφαλαία γράμματα «ΕΦΟΡΟΕΠΙΤΡΟΠΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ» και στο κέντρο του εσωτερικού κύκλου από πάνω προς τα κάτω αποτυπωνόταν ένα μικρό διακοσμητικό σχέδιο και η γραφή «ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ 1892»²⁶⁹ (σε τρεις σειρές).

Μια άλλη σφραγίδα της οποίας η χρήση μαρτυρείται, ήταν αυτή της Δημογεροντίας της Σαμαρίνας. Ήταν στρογγυλή όπου εξωτερικά του κύκλου αναγραφόταν με κεφαλαία γράμματα : «ΕΦ. ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ 1903» και στο κέντρο αποτυπωνόταν μία κουκουβάγια με τα φτερά της ανοιχτά έτοιμη να πετάξει²⁷⁰.

Σχολικό υλικό - βιβλία - εξοπλισμός

Ξεχωριστός λόγος πρέπει να γίνει για τη σημαντική βιβλιοθήκη που υπήρχε στο μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής, η οποία απ' ό,τι λέγεται αριθμούσε 2.000 – 3.000 τόμους. Δυστυχώς το μεγαλύτερο μέρος αυτών έχει καταστραφεί λόγω της αμάθειας των κατοίκων. Αναφέρεται ότι τα βιβλία τα έκαίγαν τα μικρά παιδιά παίζοντας και οι γυναίκες για να ψήσουν τις πίττες. Ο Απ. Βακαλόπουλος κατά την έρευνά του στη Σαμαρίνα το 1936 εντόπισε 50 περίπου βιβλία, άλλα έντυπα και άλλα χειρόγραφα, μεταξύ των οποίων και παλιές εκδόσεις του 16^{ου}, 17^{ου} και 18^{ου} αι., που φυλάγονταν στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού. Κατά την ίδια έρευνα βρέθηκε και ένα πολύτιμο χειρόγραφο του Σαμαρινιώτη Διοκλή Χρύσανθου παπα Ιωάννου, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το κείμενο της διήγησης²⁷¹.

Ακόμη αναφέρεται η αποστολή γεωγραφικών πινάκων, εικονογραφημένων βιβλίων της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης και πινάκων ζωολογίας, για χρήση τους

²⁶⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα», ό.π. σ. 31.

²⁶⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα», ό.π. σ. 31.

²⁷⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, «Η Σαμαρίνα», ό.π. σ. 31.

²⁷¹ Αποστόλου Βακαλόπουλου, 1937, ό.π. σσ. 3, 16-17,.

στο νεοσύστατο Παρθεναγωγείο²⁷². Επιπλέον μνημονεύεται, εκτός από τον προαναφερθέντα εξοπλισμό, η χρήση γεωγραφικών πινάκων Ζαφειροπούλου, αναγνωστήρια και αριθμητήρια²⁷³.

Εποπτεία εκπαίδευσης

Τα σχολεία στη Σαμαρίνα λειτουργούσαν με την εποπτεία και αρωγή των τοπικών αρχών και αποτελούσαν ένα πρότυπο κοινοτικής αυτοδιοικούμενης εκπαίδευσης²⁷⁴. Το 1887 μνημονεύονται τα ονόματα των ακόλουθων προκρίτων : *Ζήσης Τζημοζιώγας, Μιχάλης Χατζίκος, Χρήστος Μπέσιος, Ζήσης Χατζημήχος, Δημήτριος Παγώνης και Ζήσης Τσιόπας*. Ανάμεσα στις δραστηριότητές τους περιλαμβάνεται και η μέριμνά τους για τον άπορο μαθητή *Ζήση Ιωάννου Γάτσα*. Σε επιστολή «προς το έντιμον Προεδρείον της εν Αθήναις προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και παιδείας Επιτροπής» ζητούσαν οικονομική βοήθεια για τη συνέχιση των σπουδών του άπορου Σαμαρινιώτη μαθητή, που σπούδαζε στο Γυμνάσιο Λαρίσης και προάχθηκε στη Δ' τάξη²⁷⁵.

Η ελληνική κυβέρνηση διέθεσε το σχολικό έτος 1888-1889 τρεις υποτροφίες για τη Σαμαρίνα. Πιο συγκεκριμένα υπότροφοι ήταν οι : *Ζήσης Κιοσές, Επαμεινώνδας Σακελλαρίου*, γιος του δασκάλου Μίλωνα Σακελλαρίου, φοιτητές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με υποτροφία του Βελιείου κληροδοτήματος, και ο *Ζησάκης* που φοιτούσε στο Διδασκαλείο Αθηνών. Αντίθετα ο αριθμός των υπότροφων της ρουμάνικης προπαγάνδας ήταν πολύ μεγαλύτερος, καθώς 6 νέοι σπούδαζαν στο ρουμάνικο γυμνάσιο Μοναστηρίου²⁷⁶.

Πολύτιμη ήταν η αρωγή που προσέφεραν η Μητρόπολη Γρεβενών και τα εκκλησιαστικά εισοδήματα της κοινότητας, συμβάλλοντας στη μισθοδοσία των δασκάλων²⁷⁷. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε την μέριμνα και αρωγή που προσέφερε το Ελληνικό Προξενείο Ελασσόνας, καθώς ανάμεσα σε άλλα φρόντιζε για το διορισμό και την μισθοδοσία των δασκάλων²⁷⁸.

²⁷² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, όπ.π. σ. 31.

²⁷³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, όπ.π. σ. 37.

²⁷⁴ Αντωνίου Μιχ. Κολτσιδά., 2002, όπ.π. σ. 284.

²⁷⁵ Γιάννη Αδάμου, 1993, όπ.π. σ. 25.

²⁷⁶ Ελευθερίας Νικολαΐδου, όπ.π., σ. 181-182.

²⁷⁷ ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους»). Γιάννη Αδάμου, 1993, όπ.π. σ. 48.

²⁷⁸ Γιάννη Αδάμου, 1993, όπ.π. σ. 50.

2. Περιβόλι

Το Περιβόλι είναι χτισμένο σε μία περίοπτη θέση πάνω σε μια πλαγιά της Πίνδου. Σύμφωνα με την παράδοση ιδρύθηκε στα τέλη του 17^{ου} αι. με την συνένωση τριών χωριών. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν ένα πλούσιο χωριό, χάρη στην κτηνοτροφία με την οποία ασχολούνταν οι περισσότεροι κάτοικοι. Υπήρξε μάλιστα εποχή που ο αριθμός των προβάτων ήταν τόσο μεγάλος που πολλοί κτηνοτρόφοι αναγκάστηκαν να αναζητήσουν νέες θερινές κατοικίες. Το χειμώνα οι περισσότεροι κάτοικοι, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις δύσκολες καιρικές συνθήκες κατέβαιναν στα χειμαδιά με προορισμό το Βελεστίνο και τα γειτονικά χωριά του, καθώς και σε περιοχές των Τρικάλων²⁷⁹. Οι κάτοικοι ασχολούνταν ακόμη με την υλοτομία και την επεξεργασία των μάλλινων ειδών. Η οικοτεχνία διευρύνθηκε και δημιουργήθηκαν έμποροι μαλλιών, γαλακτοκομικών και δασικών προϊόντων, ενώ υπήρξαν και απόδημοι στην Κωνσταντινούπολη, στη Μοσχόπολη²⁸⁰ και στη Βενετία.²⁸¹

Η ποιότητα της εκπαίδευσης του Περιβολιού επηρεάστηκε αποφασιστικά από το αυτοδύναμο εκπαιδευτικό κέντρο της Σαμαρίνας²⁸². Τα σχολεία λειτουργούσαν (χωρίς να γνωρίζουμε από πότε) γράφει ο Σαράντης ως την απελευθέρωση μόνον το καλοκαίρι (Ιούνιος – Σεπτέμβριος). Το χειμώνα οι δάσκαλοι ακολουθούσαν κι αυτοί τους κατοίκους στα χειμαδιά και όπου μπορούσαν συνέχιζαν τα μαθήματα.. Ένα τέτοιο χειμερινό σχολείο λειτουργούσε πάντοτε στο Βελεστίνο, το σημαντικότερο χειμερινό κέντρο των Περιβολιοτών²⁸³.

Σχολεία :

Ο Σαράντης αναφέρει ότι στα τέλη του 17^{ου} αι. χτίστηκε στο Περιβόλι το κεντρικό Σχολείο, το οποίο στεγάζονταν έως τότε στην εκκλησία του Αγ. Γεωργίου.

²⁷⁹ Wace J.B. Alan – Thompson S. Maurice, 1989, ό.π. σσ. 174-176.

²⁸⁰ Μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης, το 1769 πολλοί κάτοικοι της καθώς ήταν βλάχοι εγκαταστάθηκαν στο Περιβόλι γιατί ήταν βλαχοχώρι, και ακόμη επειδή πολλοί κάτοικοι ήταν αγωγιάτες και είχαν πάντοτε επικοινωνία μεταξύ τους. (Παπαδημητρίου Αποστόλου, προσωπική συνέντευξη).

²⁸¹ Θεοδώρου Κ.Π. Σαράντη, 1977, «Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών, Αθήνα, σσ. 82-83. Ο Σαράντης αναφέρει και απόδημους στη Βουδαπέστη και Βιέννη, πληροφορία που κρίνεται ως υπερβολή. (Αποστόλου Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη)

²⁸² Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα,, 2002, ό.π., σ.281.

²⁸³ Θεοδώρου Κ.Π. Σαράντη 1977, ό.π. σσ. 81-82.

Παράλληλα αναφέρει ότι λειτουργούσε πάντοτε και το παλαιότερο σχολείο, που στεγάζονταν στην εκκλησία του Αγ. Αθανασίου²⁸⁴. Η παραπάνω πληροφορία κρίνεται ως υπερβολή, καθώς είναι γνωστό ότι ο ναός του Αγίου Γεωργίου χτίστηκε το 1766²⁸⁵. Έτσι υπολογίζεται ότι μάλλον στα τέλη του 18^{ου} αι. χτίστηκε το ονομαζόμενο κεντρικό σχολείο του χωριού. Τα σχολεία αυτά συνέβαλαν στην πνευματική ώθηση του χωριού και από εκεί αποφοίτησαν κληρονομικές γενεές ιερωμένων (Παπαστεργίου, Παπαδάμ, Παπαθανασίου, Παπαζήση, Παπαρίζου, Παπαποστόλου κ.α.), μορφωμένων μοναχών, οικογένειες δασκάλων (Οικονόμου, Παπαζήση, Σακελλάριου, Νασίκα, κ.α.) και μορφωμένων αρχόντων (Εξάρχου, Κογιάντες, Νιμπής, Μπατακόγιας, Σαράντης, Ίττης, κ.α.).

Στην έκθεση Σακελλάρη μνημονεύεται ότι το 1871 με δαπάνες των κατοίκων χτίστηκε διδακτήριο, όπου διδάσκονταν μόνον η ελληνική γλώσσα²⁸⁶. Το σχολείο αυτό απ' ό,τι φαίνεται, επιχορηγούνταν από το «*Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*»²⁸⁷.

Ο Σαράντης αναφέρει ότι το πρώτο ρουμάνικο σχολείο στο Περιβόλι ιδρύθηκε το 1867²⁸⁸. Ο Λαμπρίδης επιβεβαιώνει τη λειτουργία του σχολείου στο Περιβόλι το 1878, που συντηρούνταν από την ρουμάνικη προπαγάνδα²⁸⁹. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι μέσα από τα σχετικά δημοσιεύματα αντλούνται αντιφατικά στοιχεία, δημιουργώντας σύγχυση στον ακριβή προσδιορισμό της χρονολογίας. Έτσι μάλλον μεταξύ του 1870 και 1877 ιδρύθηκε το πρώτο ρουμάνικο σχολείο στο Περιβόλι. Ωστόσο η επικρατέστερη πιθανότητα τοποθετείται στο έτος 1877²⁹⁰. Στην έκθεση Σακελλάρη επισημαίνεται ότι γύρω στο 1890 άρχισε η ρουμάνικη προπαγάνδα (το σίγουρο είναι ότι σφάλλει) στο χωριό, που είχε ως αποτέλεσμα τη διεκδίκηση του σχολείου και της εκκλησίας από τους ρουμανίζοντες. Τελικά τους παραχωρήθηκε ένα μικρό τμήμα του Ελληνικού σχολείου μαζί με το ναό της Αγίας Παρασκευής²⁹¹. Ο Σαράντης αναφέρει ότι οι ρουμανίζοντες με την

²⁸⁴ Θεοδώρου Κ.Π. Σαράντη, 1977, ό.π. σ. 81.

²⁸⁵ IAM, Έκθεση Σακελλάρη & Μ. Χρήστου Ενισλείδου, 1996, «*Η Πίνδος και τα χωριά της, Σπήλαιον –Γρεβενά – Σαμαρίνα*», Αθήνα 1996, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, σ. 90. Ο Παπαδημητρίου αναφέρει ότι χτίστηκε το 1766 (Παπαδημητρίου Ι. Αποστόλου, προσωπική συνέντευξη).

²⁸⁶ IAM, Έκθεση Σακελλάρη.

²⁸⁷ Κώστα Κρυστάλλη, 1948, ό.π. σ. 27.

²⁸⁸ Σαράντη Κ.Π. Θεοδώρου, 1977, ό.π. σ. 115.

²⁸⁹ Λαμπρίδου Ιωάννου., 1880, «*Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*», Α' μέρος, εκδ. Γεωργίου Κιούση, Αθήνα, σ. 152.

²⁹⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ. 93-94.

²⁹¹ IAM, Έκθεση Σακελλάρη.

βοήθεια των τούρκικων αρχών κατέλαβαν το μισό σχολείο του Αγ. Γεωργίου²⁹². Τη λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στο Περιβόλι μνημονεύει και ο Κρυστάλλης δίχως να το προσδιορίζει χρονικά²⁹³.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Περιβόλι Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι, φοιτούσαν 210 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 2000 γρόσια²⁹⁴.

Σε επιστολή του μητροπολίτη Κυρίλλου (19-7-1885) αναφέρεται η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στο χωριό²⁹⁵.

Στην έκθεση που συνέταξε ο πρόξενος Ελασσόνας μερικά χρόνια αργότερα (1887) ύστερα από εντολή του υπουργείου αναφέρεται ότι στην κωμόπολη λειτουργούσε Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό σχολείο με 80 μαθητές²⁹⁶. Κατά το επόμενο σχολικό έτος (1888-1889) φαίνεται ότι στο παραπάνω σχολείο ο αριθμός των μαθητών ανέβηκε στους 108²⁹⁷.

Επίσης λειτουργούσε ρουμάνικο σχολείο που ιδρύθηκε το 1869 (σύμφωνα με την έκθεση), όπου συνέχιζε να διδάσκει ο ιερέας Δημήτριος Τέγου που είχε αποσκιρτήσει και ασπαστεί την Ουνία, μαζί με τον υπότροφο Περικλή Τσεβίκα. Το σχολείο αριθμούσε 50 μαθητές.²⁹⁸ Την επόμενη χρονιά, το καλοκαίρι δηλ. του 1888, επιβεβαιώνεται ο ίδιος αριθμός μαθητών (50) στο ρουμάνικο σχολείο²⁹⁹. Το θέρος του 1889 αναφέρεται ότι η λειτουργία του ρουμάνικου σχολείου ήταν υποτονική, καθώς συγκέντρωνε μόνον 25 μαθητές, στους οποίους δίδασκαν ο δάσκαλος Δημήτριος Τέγου και ένας υπότροφος³⁰⁰. Η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι το καλοκαίρι του 1889 επιβεβαιώνεται και σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη (9-8-1889)³⁰¹.

Το Μάιο του 1891 σε μία επιστολή του Μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμη μνημονεύεται η λειτουργία ενός ελληνικού Σχολείου στο Περιβόλι, όπου φοιτούσαν

²⁹² Θεοδώρου Κ.Π. Σαράντη, 1977, ό.π. σ. 116.

²⁹³ Κώστα Κρυστάλλης, 1948, «Οι βλάχοι της Πίνδου, τομ. Γ' σ. 26.

²⁹⁴ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ.249

²⁹⁵ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου(1874-1888) Γρεβενά έκδοση της Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών. σ 123.

²⁹⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 177.

²⁹⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 208

²⁹⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ.177-178.

²⁹⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 202.

³⁰⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 209.

³⁰¹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), «Ο κώδικας αλληλογραφίας» του Μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμη 1888-1896, 2004, σ. 206.

95 μαθητές. Την ίδια χρονιά λειτουργούσε και ρουμάνικο σχολείο όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι και φοιτούσαν 90 μαθητές³⁰². Το επόμενο όμως σχολικό έτος το Ελληνικό σχολείο αυτό δεν μπόρεσε να λειτουργήσει λόγω της σφοδρής αντίδρασης των εκεί ρουμανιζόντων³⁰³. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε ως το 1899, καθώς σε μια έντυπη στατιστική των ελληνικών Σχολείων που αναφερόταν στα Βιλαέτια Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, για το σχολικό έτος 1894-1895 δεν σημειώνεται στο Περιβόλι η λειτουργία σχολείου³⁰⁴. Το σχολείο παρέμεινε κλειστό έως και το καλοκαίρι του 1898, καθώς τον Απρίλιο του 1899 η εφημερίδα «Αγών» σημειώνει ότι το χωριό στερείται προ εξαετίας σχολείο, αναγκάζοντας έτσι τους κατοίκους να στέλνουν τα παιδιά τους στο ρουμάνικο³⁰⁵. Ωστόσο, το καλοκαίρι του 1899 σύμφωνα με έναν κατάλογο του Προξενείου Ελασσόνας φαίνεται ότι το ελληνικό σχολείο άρχισε να επαναλειτουργεί, καθώς μνημονεύεται ως δάσκαλος ο Ζήσης Σακελλαρίου³⁰⁶.

Το ρουμάνικο σχολείο κατόρθωσε να ανεβάσει τη δύναμη του στους 120 μαθητές κατά το θέρος του 1894. Αλλά ο αριθμός αυτός μειώθηκε αισθητά τα επόμενα χρόνια, καθώς το θέρος του 1897 μνημονεύεται ότι συγκέντρωνε μόλις 15 μαθητές (εξαιτίας και της μεσολάβησης του πολέμου). Παρά τις επιφυλάξεις που υπάρχουν για αυτόν τον μικρό αριθμό, είναι βέβαιη η μεταστροφή σημαντικής μερίδας του πληθυσμού³⁰⁷. Την επόμενη χρονιά (1899) η εφημερίδα «Αγών» επιβεβαιώνει τη λειτουργία «ελεεινού» ρουμάνικου γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό, «διότι δεν εσκέφθημεν ημείς να συστήσωμεν Σχολεία», θέλοντας να τονίσει την αδιαφορία της ελληνικής κυβέρνησης³⁰⁸.

Κατά την απογραφή των σχολείων που πραγματοποίησε το Προξενείο Ελασσόνας, ύστερα από εντολή της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» το σχολικό έτος 1901-1902 στο Περιβόλι λειτουργούσε Δημοτική Σχολή 4 τάξεων και μίας προκαταρκτικής με συνολικό αριθμό μαθητών 102, από τους οποίους οι 13 ήταν μαθήτριες.

³⁰² Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), «Ο κώδικας αλληλογραφίας» του Μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμη 1888-1896, 2004, σ. 322-323.

³⁰³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 283.

³⁰⁴ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896. «Αγών» (εφημ.), 1899, ό.π., 30-4-1899, έτος Α', αρ. 4, σ. 2.

³⁰⁵ «Αγών» (εφημερίδα) (16-4-1899), αρ. 4, ό.π., σ. 2.

³⁰⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ.397.

³⁰⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ.352, 367.

³⁰⁸ «Αγών» (εφημερίδα) (2-4-1899), αρ. 2, ό.π., σ. 2.

Επίσης στην ίδια απογραφή (1901-1902) σημειώνεται η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στο Περιβόλι όπου δίδασκαν 4 δάσκαλοι και φοιτούσαν 21 μαθητές³⁰⁹.

Επιπλέον ο Στέφανος Παπαδόπουλος επιβεβαιώνει τη λειτουργία σχολείου στο Περιβόλι στις αρχές του 20^{ου} αι. με περισσότερους από 50 μαθητές³¹⁰. Το 1904 φαίνεται ότι ιδρύθηκε στο Περιβόλι και ΠαρθENAωγαγείο όπου φοιτούσαν 50 μαθήτριες³¹¹. Την ύπαρξη Σχολείου επιβεβαιώνουν και οι Wace & Thomson (1910), καθώς αναφέρουν ότι βρισκόταν πίσω από την εκκλησία μαζί με το ρουμάνικο σχολείο³¹².

Τέλος κατά το σχολικό έτος 1912 – 1913 εμφανίζεται στο Περιβόλι η λειτουργία Ελληνικού Δημοτικού Σχολείου, το οποίο συντηρούνταν από την Μητρόπολη Γρεβενών και αριθμούσε 165 μαθητές και 45 μαθήτριες. Στο Σχολείο δίδασκαν 2 δάσκαλοι και 1 δασκάλα. Ακόμη λειτουργούσε ρουμάνικο Δημοτικό σχολείο 1994 όπου δίδασκαν 5 δάσκαλοι και ρουμάνικο ΠαρθENAωγαγείο όπου δίδασκαν 2 δασκάλες³¹³.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Τα σχολεία του Περιβολίου έδωσαν αρκετές οικογένειες Ελλήνων δασκάλων, όπως οι οικογένειες Οικονόμου, Παπαζήση, Εζάρχου, Σακελλαρίου, Νασίκα κ.α³¹⁴.

Η Νικολαΐδου σημειώνει ότι δίδαξε ως πρώτος δάσκαλος στο ρουμάνικο σχολείο του χωριού (1877) ο Βλάχος Γ. Περδίκης που είχε σπουδάσει στο Βουκουρέστι. Ο ίδιος συγκαταλέγονταν σε εκείνους που χρησιμοποιήθηκαν για τη διδασκαλία λίγων παιδιών κατά τα χρόνια της δραστηριότητας του Αβέρκιου³¹⁵. Ωστόσο, η ίδια αναφέρει και το όνομα του ιερέα Δημητρίου Τέγου, που είχε ασπαστεί την ουνία³¹⁶, ότι δίδαξε ως πρώτος δάσκαλος από το 1869 στο Περιβόλι³¹⁷.

³⁰⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994 «Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912», σ. 243.

³¹⁰ Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ. 204.

³¹¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 206.

³¹² Wace J.B. Alan – Thompson S. Maurice, 1989 (1914), «Οι νομάδες των Βαλκανίων», μετ. Καραγιώργος Πάνος, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, σ. 176.

³¹³ IAM (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους»).

³¹⁴ Θεοδώρου Κ.Π Σαράντη., 1977, ό.π. σσ. 81-82.

³¹⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σ. 92.

³¹⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π., σ. 178.

³¹⁷ Στα σχολικά του Περιβολίου πρωταγωνίστησε ο ιερέας Δημήτριος Τέγου Κωνσταντινέσκου,

Σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου ο Δημήτριος Τέγου ήταν ο ιδρυτής του ρουμάνικου σχολείου³¹⁸. Ο ιερέας *Δημήτριος Τέγου* μάλιστα σημειώνεται ότι υπήρξε υπαρχηγός της προπαγάνδας στην ευρύτερη περιοχή των Γρεβενών³¹⁹. Σε επιστολή του μητροπολίτη Κυρίλλου (19-7-1885) επιβεβαιώνονται τα παραπάνω ονόματα ως ρουμανοδιδάσκαλοι στο χωριό³²⁰.

Το 1887 σε μία έκθεση που συνέταξε ο πρόξενος Ελασσόνας Αριστείδης Παπαδόπουλος μνημονεύεται ως δάσκαλος στο Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Περιβολίου ο *Ιωάννης Δημητριάδης* από την Ήπειρο. Ο μισθός του ανέρχονταν στις 30 λίρες το χρόνο και προέρχονταν από το «*Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων*». Ο ίδιος δεν ακολουθούσε τους μετακινούμενους κατοίκους το χειμώνα. Το 1887 ήταν ο τελευταίος χρόνος της υπηρεσίας του στο Περιβόλι, καθώς την επόμενη χρονιά είχε συμφωνήσει να διδάξει στη Λάιστα. Επίσης, στο ρουμάνικο σχολείο συνέχιζε να διδάσκει ο *Δημήτριος Τέγου* ως διευθυντής έναντι μισθού 45 λιρών και ο *Περικλής Τσεβίκας* υπότροφος της ρουμάνικης σχολής Μοναστηρίου έναντι μισθού 20 λιρών.³²¹

Σε μια επόμενη έκθεση του Προξένου το 1889 εμφανίζεται να διδάσκει στο Δημοτικό Σχολείο Περιβολίου κατά το θερινό εξάμηνο ο *Χριστόδουλος Αθανασιάδης* που δίδασκε τη χειμερινή περίοδο στα Γρεβενά και καταγόταν από το Στεζάχι³²². Ο ίδιος ύστερα από ενέργειες της ρουμάνικης προπαγάνδας, την επόμενη χρονιά, το 1890, συνελήφθηκε και φυλακίσθηκε. Η κράτησή του συνεχίστηκε και στις αρχές του επόμενου έτους³²³. Ο ίδιος υπηρετώντας μετά την αποφυλάκισή του κατά το σχολικό έτος 1890 – 1891 στο Περιβόλι συνέχισε τον αγώνα του εναντίον της ρουμάνικης προπαγάνδας³²⁴. Την ίδια χρονιά (1890-1891) αναφέρεται ότι υπηρέτησε

βλέπε Νικολαΐδου σσ. 148-149, 178 & Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ.123.

³¹⁸ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου (Προσωπική συνέντευξη).

³¹⁹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμη 1888-1896*», 2004, σ. 323.

³²⁰ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ.123.

³²¹ Νικολαΐδου Ι. Ελευθερίας, 1995, ό.π. σσ.177-178. Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ.334

³²² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 208 & Σιγάλα Σεργίου (Μητροπολίτου Γρεβενών), «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμη*» 1888-1896, 2004, σ. 324.

³²³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σσ. 227-228.

³²⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ.234.

και ο ιερέας και δάσκαλος *Αστέριος Οικονόμου* ο οποίος αγωνίστηκε επίσης θερμά εναντίον της προπαγάνδας³²⁵.

Το 1889 δίδασκε στο ρουμάνικο σχολείο Περιβολίου ο ιερέας *Δημήτριος Τέγου* μαζί με έναν υπότροφο του γυμνασίου Μοναστηρίου³²⁶.

Τη θερινή περίοδο του 1892 τοποθετήθηκε στο Περιβόλι ο δάσκαλος *N. Μπέρσο*. Ο ίδιος, ωστόσο, δεν μπόρεσε να αναλάβει τα καθήκοντά του ύστερα από ενέργειες της ρουμάνικη προπαγάνδας³²⁷. Ο ίδιος κίνδυνος ήταν ακόμη πιο έντονος την επόμενη χρονιά (1893), καθώς οι ψεύτικες καταγγελίες εναντίον του συνεχιζόταν κάτω από την ανοχή της τούρκικης διοίκησης³²⁸.

Το καλοκαίρι του 1893 ο *N. Μπέρσο* αντικαταστάθηκε από τον δάσκαλο Περιβολίου *Κων. Παπαδημητρίου*, που ήταν διορισμένος από την «*Επιτροπή προς ενίσχυσιν...*». Κατά τη άφιξή του από την Ελασσόνα και την διαμονή του στα Γρεβενά δέχτηκε εξονυχιστικό έλεγχο από τις αρχές, ύστερα από καταγγελίες των ρουμανιζόντων. Μετά από μερικές μέρες (1-6-1893) με παρέμβαση του μητροπολίτη Κλήμη κατόρθωσε να φτάσει στο Περιβόλι. Στο χωριό ήταν τόση η τρομοκρατία που είχαν σπείρει οι ρουμανίζοντες, ώστε κανείς δεν τολμούσε να απαντήσει στο χαιρετισμό του. Η παρουσία του Έλληνα δασκάλου κάτω από αυτές τις δύσκολες συνθήκες ήταν αδύνατη. Όταν άρχισε να διδάσκει σ' ένα σπίτι τους πρώτους 25 μαθητές που κατόρθωσε να συγκεντρώσει, αντιμετώπισε τις δύο πρώτες μέρες απόπειρες σωματικής βίας. Την τρίτη ημέρα, ύστερα από αναφορά των ρουμανιζόντων, έγινε η σύλληψη του ως υπόπτου. Οδηγήθηκε τελικά πάλι στα Γρεβενά, ανακρίθηκε πολλές φορές κι άλλαξε πολλές φυλακές. Μετά από 14 ημέρες απολύθηκε (22-6-1893) με παρέμβαση του μητροπολίτη Ελασσόνας, αφού απειλήθηκε πως αν ξαναπήγαινε στο Περιβόλι ή διορίζονταν σε άλλη θέση από την «*Επιτροπή*», θα πέθαινε στις φυλακές. Η γνώμη του δασκάλου ύστερα από τα παθήματά του ήταν ότι δεν μπορούσε να λειτουργήσει σχολείο στο Περιβόλι, γι' αυτό και δεν θα έπρεπε να σταλεί Έλληνας δάσκαλος³²⁹.

³²⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 235

³²⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 209.

³²⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 270.

³²⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σσ. 301-302.

³²⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 308-309.

Σύμφωνα με το κατάλογο του Προξενείου Ελασσόνας το σχολικό έτος 1899-1900 στο Περιβόλι δίδασκε κατά τη θερινή περίοδο ο δάσκαλος *Ζήσης Σακελλαρίου*³³⁰.

Κατά την απογραφή των Ελληνικών Σχολείων το 1902 ύστερα από εντολή της «*Επιτροπής προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας*» φαίνεται ότι δίδασκαν στο Περιβόλι ο *Στάυρος Π. Οικονόμου* ως δάσκαλος και ο *Ιωάννης Ν. Νασίκας* ως βοηθός³³¹.

Επίσης σύμφωνα με την παραπάνω απογραφή (1901-1902) δίδασκαν στο ρουμάνικο σχολείο ο *Δημήτριος Τέγου ή Παπαδημήτριος, ο Στέργιος Π. Περδίκης, ο Κ. Νούσιας και ο Μιχ, Τέγου Γιάννης*³³².

Επιπλέον μνημονεύεται και ο δάσκαλος *Φώτης Αργυρόπουλος* από την Τσαριτσάνη, ότι δίδασκε πριν την απελευθέρωση στο Ελληνικό Σχολείο Περιβολίου κατά την θερινή περίοδο έναντι μισθού 20 λιρών³³³.

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Τα σχολεία στο Περιβόλι λειτουργούσαν με την εποπτεία των τοπικών κοινωνιών³³⁴. Ακόμη, σημαντική αρωγή προσέφεραν και τα εκκλησιαστικά εισοδήματα της κοινότητας³³⁵. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε και την συμβολή της Μητρόπολης Γρεβενών, αφού αναφέρεται ότι το 1913 συντηρούσε το Σχολείο στο Περιβόλι³³⁶.

Η ρουμάνικη προπαγάνδα αναφέρεται ότι συντηρούσε από το Περιβόλι ως υπότροφους 2 νέους που σπούδαζαν στο Μοναστήρι και την κόρη του παπα-Τέγου, που εκπαιδευόταν ως υπότροφος στη σχολή των «*Αδελφών του Ελέους*» στη Θεσσαλονίκη³³⁷.

³³⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 397.

³³¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. 243.

³³² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. 243.

³³³ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58.

³³⁴ Αντωνίου Μιχ Κολτσιδά,, 2002, ό.π., σ.284.

³³⁵ Νικολαΐδου Ι. Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 172

³³⁶ ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («*Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους*»).

³³⁷ Νικολαΐδου Ι. Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ.181.

3. Αβδέλλα

Η Αβδέλλα είναι ένα τυπικό βλάχικο χωριό χτισμένο στην πλευρά ενός βουνού. Γύρω της έχει μεγάλα δάση κυρίως έλατα που επέφεραν αρκετό πλούτο στους κατοίκους προερχόμενο από την εκμετάλλευση και το εμπόριο της ξυλείας³³⁸. Το σίγουρο είναι ότι ο οικισμός υπήρχε στα τέλη του 16^{ου} αι., αφού αναφέρεται στον Κώδικα της Ζάμπορντας, καθώς και στην πρόθεση 215 της μονής Βαρλαάμ³³⁹.

Οι κάτοικοι της Αβδέλλας λειτουργούσαν κι αυτοί τα σχολεία τους μόνον κατά τη θερινή περίοδο από τις αρχές Μαΐου ως τα τέλη Σεπτεμβρίου. Τη χειμερινή περίοδο κατέβαιναν σε χωριά των περιφερειών Τρικάλων και Λαρίσης³⁴⁰. Ειδικότερα οι κάτοικοι παραχείμαζαν στο Ζάρκο της Θεσσαλίας, στο Δαμάσι της Ελασσόνας και στα Γρεβενά. Τις εκπαιδευτικές ανάγκες των Αβδελιωτών των Γρεβενών τις κάλυπτε ο *Γ. Πιάχας* που παραχείμαζε εκεί, και του Ζάρκου πρέπει να εξυπηρετούσαν οι δάσκαλοι του ελεύθερου ελληνικού κράτους³⁴¹.

Αξιοσημείωτο είναι ότι από την Αβδέλλα καταγόταν οι πρωτεργάτες της ρουμάνικης προπαγάνδας : ο ιερομόναχος *Αβέρκιος* και ο *Απόστολος Μαργαρίτης*, ερμηνεύοντας έτσι τη συγκρότηση ισχυρής φιλορουμάνικης κίνησης σ' αυτή την κωμόπολη.

Ο ιερομόναχος Αβέρκιος γεννήθηκε στην Αβδέλλα το 1818. Όσον αφορά τα αίτια που τον οδήγησαν να γίνει ο πρώτος «απόστολος» της προπαγάνδας , υπάρχουν διαφορετικές απόψεις³⁴². Το 1865 ο ίδιος γύρισε στην Αβδέλλα από το Βουκουρέστι, όπου κατόρθωσε να πείσει έναν αριθμό γονέων να του παραδώσουν τα παιδιά τους. Έφερε μαζί του ρουμάνικα αλφαβητάρια και άλλα σχολικά είδη, τα οποία χρησιμοποίησε με την υποστήριξη των τουρκικών αρχών για τον προσηλυτισμό των παιδιών. Τους μαθητές τους συγκέντρωνε στο σπίτι του και τους μάθαινε λίγες ρουμάνικες λέξεις για συνεννόηση. Με υποσχέσεις και παροχές οικονομικών ενισχύσεων εξασφάλισε τη στρατολόγηση παιδιών από το χωριό καθώς και από το Περιβόλι και το Κάτω Βέρμιο³⁴³. Οι παραπάνω οικότροφοι του Βουκουρεστίου θέλοντας να δημιουργήσουν εντυπώσεις, όταν επέστρεφαν στην

³³⁸ J.B. Alan – Thompson S. Maurice, 1989 (1914), όπ.π. σ.172.

³³⁹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου , 2002, όπ.π. σ. 259.

³⁴⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1993, όπ.π. σσ. 20-21.

³⁴¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 177.

³⁴² Βλέπε Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, όπ.π. σσ. 72-76.

³⁴³ Εξηγείται γιατί αρχηγός των βλάχων του χωριού ήταν ο Ι. Πατραλίζης που καταγόταν από την Αβδέλλα. (Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 77-78).

πατρίδα τους, φορούσαν κατακόκκινη ενδυμασία και το σήμα του ρουμάνικου σχολείου στα περιλαίμια τους. Φυσικό ήταν να εντυπωσιάζονται οι απλοϊκοί χωρικοί και να δημιουργείται ευνοϊκό κλίμα για την προπαγάνδα.

Ο Αβέρκιος με ορμητήριο την Αβδέλλα άρχισε τις περιοδείες του στα γύρω βλαχόφωνα χωριά αποβλέποντας στην εθνική διαφοροποίηση του πληθυσμού και στη σύσταση ρουμάνικων σχολείων, καθώς αυτό ήταν το μέσον της άρρηκτης σύνδεσης των ανθρώπων με τη νέα πατρίδα που κήρυτταν οι «απόστολοι». Το τέλος του ήταν άδοξο, γιατί ανακαλύφθηκαν καταχρήσεις στη διαχείριση χρημάτων που του είχαν διατεθεί για τη λειτουργία του ρουμάνικου οικοτροφείου στο Βουκουρέστι. Πέθανε το 1874 ή 1875³⁴⁴.

Ο Απόστολος Μαργαρίτης ήταν ο διάδοχος του Αβέρκιου. Ο ίδιος δεν ήταν τυχαία φυσιογνωμία. Μάλιστα ήταν τόσο φιλόδοξος και τυχοδιώκτης, ώστε κατόρθωσε με την δράση του να έχει γνώμη πάνω στη βαλκανική και εξωβαλκανική πολιτική της Ρουμανίας. Γεννήθηκε στη Αβδέλλα το 1839 και λέγεται ότι σπούδασε στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων. Ξεκίνησε την καριέρα του ως ελληνοδιδάσκαλος στην Κλεισούρα όπου δίδαξε ως το 1860. Ο ίδιος μέσα από την επαφή του με τον Αβέρκιο και την μύηση στα κείμενα που αποτέλεσαν την προδρομική φάση του κουτσοβλαχικού ζητήματος έστρεψε το ενδιαφέρον του στο Βουκουρέστι. Έτσι ο Μαργαρίτης έχοντας και αυτός ως ορμητήριο την Αβδέλλα άρχισε τη δική του δραστηριότητα, παράλληλα με τις προσηλυτιστικές δραστηριότητες του Αβέρκιου.

Ο Μαργαρίτης το 1866 άρχισε να μισθοδοτείται από το δημόσιο ταμείο της Ρουμανίας έχοντας αποβάλλει την ελληνική του ιθαγένεια. Ο ίδιος ίδρυσε στην πατρίδα του την Αβδέλλα το πρώτο ρουμάνικο σχολείο το 1867, ενώ ακολούθησαν και πολλά άλλα. Έγινε επιθεωρητής των ρουμάνικων σχολείων το 1870 και είχε ως πρωταρχικό στόχο την ίδρυση ρουμάνικων σχολείων τα οποία θα βοηθούσαν την προπαγάνδα³⁴⁵.

³⁴⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 72-82.

³⁴⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 72-96.

Σχολεία :

Το πρώτο Ελληνικό Σχολείο ιδρύθηκε το 1867 στην Αβδέλλα και λειτούργησε ως το 1876 χωρίς εμπόδια. Τα χρόνια που ακολούθησαν οι ενέργειες της ρουμάνικης προπαγάνδας επέφεραν πολλές δυσκολίες στην ομαλή λειτουργία του σχολείου³⁴⁶.

Το πρώτο ρουμάνικο σχολείο ιδρύθηκε στην Αβδέλλα επίσης το 1867 από τον *Απόστολο Μαργαρίτη*³⁴⁷. Το σχολείο στελεχώθηκε από σπουδαστές στο Βουκουρέστι³⁴⁸ και απ' ό,τι φαίνεται σύμφωνα με τα σχετικά δημοσιεύματα συνέχιζε να λειτουργεί το 1872³⁴⁹. Ο *Λαμπρίδης* (1880) επιβεβαιώνει τη λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στην κωμόπολη όπου δίδασκε ένας δάσκαλος έναντι μισθού 7000 γροσίων το χρόνο. Ο δάσκαλος δίδασκε όλη την εβδομάδα και ανάμεσα σε άλλα δίδασκε και την ρουμάνικη γλώσσα³⁵⁰.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Αβδέλλα Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 100 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 6000 γρόσια³⁵¹.

Σε επιστολή του μητροπολίτη *Κυρίλλου* (11-4-1887) γίνεται αναφορά για τη λειτουργία σχολείου στην Αβδέλλα το έτος 1885³⁵².

Ο Πρόξενος *Αριστείδης Παπαδόπουλος* στην έκθεση που συνέταξε στα τέλη του 1887 ύστερα από περιοδεία που πραγματοποίησε στην περιοχή, σημειώνει ότι η Αβδέλλα είχε δύο Ελληνικά Σχολεία, ένα Αλληλοδιδασκτικό και ένα Ελληνικό, όπου φοιτούσαν 143 μαθητές, 130 στο Αλληλοδιδασκτικό και 13 στο Ελληνικό³⁵³. Την ίδια χρονιά σε μια έκθεση του δασκάλου Αβδέλλας *Γ. Αθ. Πιάχα* σημειώνεται ότι το Ελληνικό σχολείο συγκέντρωσε 150 μαθητές και 30 μαθήτριες³⁵⁴.

³⁴⁶ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 / 4 «Έκθεση Σακελλάρη»

³⁴⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 90.

³⁴⁸ Αχιλλέα Λαζάρου, 1993, «*Βαλκάνια και Βλάχοι*», εκδ. Παρνασσός, Αθήνα 1993, σ. 192.

³⁴⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 91.

³⁵⁰ Ιωάννου Λαμπρίδου., 1880, «*Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*», Β' μέρος, εκδ. Γεωργίου Κιούση, Αθήνα, σ. 152.

³⁵¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ.249.

³⁵² Σιγάλα Σεργίου(Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ.324

³⁵³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 283.

³⁵⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 172.

Ωστόσο, την επόμενη χρονιά (1888-1889) μνημονεύονται προβλήματα στη λειτουργία των παραπάνω ελληνικών σχολείων, διότι υστερούσαν σε σχέση με το ρουμάνικο και ως προς το αριθμό των μαθητών και ως προς το ποιόν της εργασίας³⁵⁵.

Το 1887 λειτουργούσε επιπλέον και ρουμάνικο σχολείο στην κωμόπολη σύμφωνα με την ίδια έκθεση, όπου φοιτούσαν 45 μαθητές και δίδασκαν 5 δάσκαλοι³⁵⁶. Το 1888 σημειώνεται ότι λειτουργούσε στην κωμόπολη 1 ρουμάνικο σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος και φοιτούσαν 45 μαθητές³⁵⁷. Οι ρουμανίζοντες της Αβδέλλας κατέλαβαν στις αρχές της θερινής περιόδου του 1889 το ελληνικό σχολείο του χωριού στο οποίο εγκατέστησαν το δικό τους σχολείο, υποχρεώνοντας τους ελληνοφρονούντες να χρησιμοποιήσουν τον νάρθηκα της εκκλησίας³⁵⁸. Η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου επιβεβαιώνεται και σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη (9-8-1889), όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι³⁵⁹.

Δύο χρόνια αργότερα σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη (1-5-1891) αναφέρεται ότι στην Αβδέλλα λειτουργούσε το Μάιο του 1891 ρουμάνικο σχολείο, όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι και φοιτούσαν 45 μαθητές³⁶⁰.

Το σχολικό έτος 1891-1892 παρά τις προσπάθειες που έγιναν τελικά δεν λειτούργησε το ελληνικό σχολείο, εξαιτίας της σφοδρής αντίδρασης των εκεί ισχυρών ρουμανιζόντων³⁶¹. Επίσης η εφημερίδα «Αγών» (16-4-1899) σημειώνει και αυτή ότι στην Αβδέλλα δεν λειτουργούσε σχολείο από το 1892³⁶². Η ίδια εφημερίδα σε άλλο της φύλλο (2-4-1899) σημειώνει χαρακτηριστικά : «... οι Ρωμουνισταί συντηρούσιν ελεεινά γραμματοδιδασκαλεία, διότι δεν εσκέφθημεν ημείς να συστήσωμε Σχολεία...»³⁶³, θέλοντας να τονίσει την αδιαφορία του ελεύθερου ελληνικού Βασιλείου.

Σύμφωνα με την «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895» στην Αβδέλλα φαίνεται ότι λειτουργούσαν δύο σχολεία με 3 δασκάλους και 143 μαθητές

³⁵⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ.208.

³⁵⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 177.

³⁵⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 202.

³⁵⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 209.

³⁵⁹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), «Ο κώδικας αλληλογραφίας» του Μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», 2004, σ. 206

³⁶⁰ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), «Ο κώδικας αλληλογραφίας» του Μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», 2004, σ. 323

³⁶¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 283.

³⁶² «Αγών» εφημερίδα, (16-4-1899), όπ.π. αρ. 4, σ. 2.

³⁶³ «Αγών» εφημερίδα (2-4-1899), όπ.π. αρ. 2, σ. 2.

και με ετήσια δαπάνη συντηρήσεως των σχολείων 276 φράγκα³⁶⁴. Η ανταπόκριση αυτή κρίνεται ως μη αληθής, γιατί από την άλλη πλευρά ο τύπος χαρακτηρίζει απελπιστική την κατάσταση στην Πίνδο κατά τη θερινή περίοδο του 1892 και μας πληροφορεί ότι μόνο στη Σαμαρίνα λειτουργούσε Ελληνική Σχολή. Επίσης η Νικολαΐδου αναφέρει ότι κατά το σχολικό έτος 1897-1898 το μόνο σχολείο που δεν λειτούργησε ήταν αυτό της Αβδέλλας. Επιπλέον στον προϋπολογισμό του προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1895-96 δεν αναγράφονται κονδύλια για τους δασκάλους των σχολείων της Αβδέλλας. Τέλος η εφημερίδα «Αγών» σημειώνει και αυτή ότι στην Αβδέλλα δεν λειτουργούσε σχολείο από το 1890³⁶⁵. Οι παραπάνω πληροφορίες μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα στοιχεία της Στατιστικής δεν είναι σωστά και ότι δεν λειτούργησε σχολείο από το 1891 έως το 1898 στην Αβδέλλα³⁶⁶.

Σύμφωνα με στοιχεία της ρουμάνικης πλευράς, τα οποία μάλλον είναι διογκωμένα και γίνονται δεκτά με επιφυλάξεις, στην Αβδέλλα το καλοκαίρι του 1894 το ρουμάνικο σχολείο συνέχιζε να λειτουργεί έχοντας 120 μαθητές³⁶⁷. Τη λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στην κωμόπολη το καλοκαίρι του 1898 το οποίο χαρακτηρίζεται «ελεεινό» επιβεβαιώνει η εφημερίδα «Αγών»³⁶⁸.

Κατά τα σχολικά έτη 1897-1899 στην κωμόπολη μάλλον συνέχιζε να μην λειτουργεί ελληνικό σχολείο αναγκάζοντας τις οικογένειες να στέλνουν τα παιδιά τους στο ρουμάνικο σχολείο που λειτουργούσε συνεχώς³⁶⁹. Την επόμενη χρονιά (1899-1900), όμως, εμφανίζεται να επαναλειτουργεί, αφού διορίστηκε εκεί Έλληνας δάσκαλος το καλοκαίρι του ίδιου σχολικού έτους³⁷⁰. Ο δάσκαλος ήταν ο *Ιωάννης Πολυαρέος*, σημαντικό πρόσωπο του Μακεδονικού Αγώνα³⁷¹.

Κατά την απογραφή των σχολείων στην οποία προέβη το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από εντολή της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» για το σχολικό έτος 1901-1902, στην Αβδέλλα λειτουργούσε Δημοτική Σχολή 5 τάξεων και 1 προκαταρκτικής με συνολικό αριθμό μαθητών 120, από τους οποίους οι 17 ήταν μαθήτριες. Στο σχολείο δίδασκαν 2 δάσκαλοι.

³⁶⁴ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

³⁶⁵ «Αγών» εφημ. (2-4-1899) όπ.π. αρ. 2, σ. 2.

³⁶⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 234, 274, 382, 352.

³⁶⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 314.

³⁶⁸ «Αγών» εφημερίδα (16-4-1899), όπ.π. αρ. 4, σ. 2.

³⁶⁹ «Αγών» εφημ. (16-4-1899) όπ.π. αρ. 4, σ. 2.

³⁷⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 397, 382. «Αγών» εφημ. αρ. 2 (2-4-1899), σ. 2.

³⁷¹ IAM, φακ. 58

Επιπλέον λειτουργούσε ρουμάνικο σχολείο στο οποίο φοιτούσαν 51 μαθητές και δίδασκαν 5 δάσκαλοι³⁷².

Το 1904 επίσης συστάθηκε ελληνικό Παρθεναγωγείο στην Αβδέλλα, όπου φοιτούσαν τη χρονιά εκείνη 50 μαθήτριες³⁷³.

Στις αρχές του αιώνα μας επιβεβαιώνεται η λειτουργία ελληνικού σχολείου στην Αβδέλλα με περισσότερους από 50 μαθητές³⁷⁴. Οι Wace & Thompson αναφέρουν ότι λειτουργούσαν στον οικισμό δύο σχολεία ένα ελληνικό και ένα ρουμανικό (1910). Το δεύτερο (ρουμάνικο), συμπληρώνουν, είχε περισσότερους μαθητές απ' ότι το πρώτο³⁷⁵.

Μετά την απελευθέρωση (1912-1913) μνημονεύεται ότι λειτουργούσε Ελληνική Δημοτική Σχολή με 2 δασκάλους και 92 μαθητές, καθώς και Ελληνικό Παρθεναγωγείο με 1 δασκάλα και 51 μαθήτριες.

Επίσης λειτουργούσε ρουμάνικο σχολείο στην Αβδέλλα, όπου δίδασκαν 6-8 δάσκαλοι και 2 δασκάλες και φοιτούσαν 60-70 μαθητές και 60-70 μαθήτριες³⁷⁶.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Στην έκθεση που συνέταξε στα τέλη του 1887 ο Πρόξενος Αριστείδης Παπαδόπουλος, ύστερα από περιοδεία που πραγματοποίησε στην περιοχή, σημειώνει ότι στην Αβδέλλα δίδασκαν ο *Γεώργιος Πιάχας* που από το 1882 πληρωνόταν από το «*Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών Γραμμάτων*» και ο ιερέας *Ιωάννης Παπαϊωακείμ* με μισθό 6 λιρών που τις πλήρωνε η κοινότητα³⁷⁷. Ο *Γ. Πιάχας* συνέχιζε να διδάσκει και τα επόμενα χρόνια στην Αβδέλλα. όπως φαίνεται από μία επιστολή του μητροπολίτη Γρεβενών Κυρίλλου (1-10-1885)³⁷⁸.

Το 1887 επίσης αναφέρεται στην ίδια έκθεση ότι δίδασκαν στο ρουμάνικο σχολείο της κωμόπολης ο *Γιαννούλης Σιόμου ή Δασκαλίκος* που ήταν και ο πρώτος δάσκαλος του ρουμάνικου σχολείου. Ακόμη δίδασκαν ο *Γεώργιος Δαούτης*,

³⁷² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

³⁷³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 207.

³⁷⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ.204.

³⁷⁵ Wace J.B. Alan – Thompson S. Maurice, 1989 (1914), όπ.π. σ. 174.

³⁷⁶ IAM (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («*Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους*»)

³⁷⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 177 & Γιάννη Αδάμου, 1993, όπ.π. σ. 19, 39 & Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1874-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών σ.324.

³⁷⁸ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1874-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σσ. 132-134

Νικόλαος Γιαννούλη Τάσιου, Ι.Δ. Μπαράκος, Ηλίας Ι. Παπαχατζής και Νικόλαος Τόλιας. Όλοι (εκτός από τον Γιαννούλη Σιόμου ή Δασκαλίκο) υπήρξαν υπότροφοι της ρουμάνικης σχολής Μοναστηρίου. Η αντιμισθία τους ήταν : του Δαούτη 72 εικοσόφραγκα το χρόνο και των άλλων, ως υπότροφων, από 20 λίρες ο καθένας³⁷⁹.

Ωστόσο, στην έκθεση Σακελλάρη αναφέρονται ως πρώτοι δάσκαλοι του ρουμάνικου σχολείου Αβδέλλας οι : Γεώργιος Πιάχας και Γάκης Παπάς³⁸⁰.

Κατά τη θερινή περίοδο του 1891 ο δάσκαλος Νικόλαος Παπαγεωργίου, πτυχιούχος του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης με οκταετή διδασκαλική εμπειρία και με μισθό 4 λιρών, διορίστηκε στην Αβδέλλα αντικαθιστώντας τον Γεώργιο Πιάχα που απολύθηκε, λόγω της προσχώρησής του στην προπαγάνδα³⁸¹. Το επόμενο σχολικό έτος 1891-1892 διορίστηκε ως δάσκαλος στην κωμόπολη για τη θερινή περίοδο ο Σπυρίδων Ευθυμιάδης³⁸².

Σε μια έκθεση του επιθεωρητή προξενικών αρχών αναφερόμενη στο Προξενείο Ελασσόνας κατά τη θερινή περίοδο του έτους 1892 σημειώνεται ότι προσλήφθηκαν στην Αβδέλλα ο δάσκαλος Δημήτριος Ζούκης με μισθό 50 λιρών και ο Δημήτριος Μακεδών ως βοηθός δασκάλου. Στην έκθεση αναφέρεται ότι οι δάσκαλοι συνάντησαν πολλά εμπόδια λόγω της ρουμάνικης προπαγάνδας και δεν παρέμειναν στις θέσεις τους. Έτσι ο Δημήτριος Μακεδών, βοηθός του δασκάλου Αβδέλλας, δεν παρουσιάστηκε καθόλου στη θέση του εκείνο το καλοκαίρι και παρέμεινε στην πατρίδα του την Κοζάνη. Ο Δημήτριος Ζούκης εκδιώχτηκε από τους ρουμανίζοντες, καθώς και από το Περιβόλι, όπου πήγε να διδάξει και υποχρεώθηκε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στη Σαμαρίνα³⁸³.

Κατά τη θερινή περίοδο του έτους 1899 διορίστηκε ως δάσκαλος ο Ιωάννης Πολυαρέος, που στα χρόνια που ακολούθησαν αποδείχτηκε ένθερμος κήρυκας της ελληνικής ιδέας στην περιοχή³⁸⁴. Την ίδια χρονιά αναφέρεται επίσης ότι υπηρέτησε

³⁷⁹Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 177.

³⁸⁰ IAM, Έκθεση Σακελλάρη.

³⁸¹ Στον δάσκαλο Αβδέλλας Γ. Πιάχα τόσο τα ελληνικά προξενεία όσο και η «Επιτροπή προς ενίσχυσιν...» είχαν εμπιστοσύνη πριν το 1890. Απόδειξη ότι ζητούσαν τη γνώμη του για τις ενέργειες που θα ακολουθούσαν προκειμένου να αντιμετωπίσουν την ρουμάνικη προπαγάνδα. Καθώς όμως οι κίνδυνοι και για την ίδια του τη ζωή αυξάνονταν φαίνεται ότι οδηγήθηκε ο ίδιος σε μια αμφίρροπη στάση που έδινε λαβή για παρεξηγήσεις. (Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 219, 234, 238).

³⁸² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 239. Ο Σπυρίδων Ευθυμιάδης ήταν πεθερός του Ταλιαδούρη, πρώην βουλευτή και ευεργέτη της πόλης των Γρεβενών καθώς με δωρεά του χτίστηκε το παλιό νοσοκομείο. (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη).

³⁸³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 269-270.

³⁸⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 397.

στο Ελληνικό Σχολείο Αβδέλλας ο δάσκαλος Ζήσης Βέρρος, ο οποίος καταγόταν από το ίδιο χωριό και συνεργαζόταν στενά με το δάσκαλο Κρανιάς Βλαχιώτη³⁸⁵.

Κατά την απογραφή των σχολείων που προέβη το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από εντολή της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» κατά το σχολικό έτος 1901-1902, στην Αβδέλλα δίδασκαν ο Ιωάννης Δ. Πολυαρέος ως δάσκαλος και ο Ζήσης Δ. Βέρρος που φοιτούσε στο Γυμνάσιο Τσοτυλίου,³⁸⁶ ως βοηθός.

Στην ίδια (1901-1902) απογραφή σημειώνεται ότι δίδασκαν στο ρουμάνικο σχολείο Αβδέλλας οι : Ιωάννης Τομέσκου, Νικόλαος Π. Σιαραμούτης, Γεώργιος Πιάχας, Δημήτριος Πιάχας και Αριστείδης Απ. Πιάχας.³⁸⁷

Ο Ιωάννης Δ. Πολυαρέος δίδαξε στην Αβδέλλα κατά την θερινή περίοδο ως την απελευθέρωση (1912)³⁸⁸.

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Στην Αβδέλλα όπως και στα άλλα βλαχόφωνα χωριά, τα σχολεία λειτουργούσαν με την αρωγή και την εποπτεία των τοπικών αρχών³⁸⁹.

Η Μητρόπολη Γρεβενών συντηρούσε επίσης σχολεία συμβάλλοντας στην βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης³⁹⁰. Χαρακτηριστική είναι επιστολή του Μητροπολίτη Κλήμη το Μάιο του 1891 στην οποία φαίνεται το ενδιαφέρον του για τη σύσταση σχολείων στην Αβδέλλα³⁹¹. Επίσης το 1899 ο διάδοχος του Δωρόθεος έδειξε κάποιο ενδιαφέρον αρχικά και ζητούσε από το Προξενείο να διορίσει στην Αβδέλλα δύο δασκάλους με την υποχρέωσή του να φροντίσει για την ομαλή εγκατάσταση αυτών στο χωριό³⁹².

Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε και τη μέριμνα του Προξενείου Ελασσόνας, καθώς και του «*Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων..*». Για παράδειγμα το

³⁸⁵ Αθανασίου Γ. Κακαφίκα, 1995, «*Ιστορία της περιφέρειας Γρεβενών*», εκδ. Τζιαμπίρης – Πυραμίδα, Θεσσαλονίκη, 1995, σ. 166.

³⁸⁶ Δεν αποφοίτησε σύμφωνα με το Αρχείο του Γυμνασίου Τσοτυλίου. (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη).

³⁸⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

³⁸⁸ IAM, φακ. 58.

³⁸⁹ Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα, , 2002, όπ.π. σ.16-17

³⁹⁰ IAM (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («*Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους*»)

³⁹¹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 322.

³⁹² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 382, 396. Δυστυχώς όμως αμέσως μετά «την κοπάνησε» για την Κωνσταντινούπολη (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη).

1887 φοιτούσε στο Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης ο *Λεωνίδας Γ. Πιάχας* που έπαιρνε υποτροφία από τον προαναφερθέντα Σύλλογο³⁹³.

Η ρουμάνικη προπαγάνδα αναφέρεται επίσης ότι είχε ως υπότροφους 12 νέους από την Αβδέλλα στη Ρουμανία και το Μοναστήρι. Επιπλέον αρχές του Φθινοπώρου του 1887 πήγαν εκεί και ο *Ι. Καραγιάννης* ο οποίος μαζί με τον *Μαργαρίτη* κατέγραψαν και νέους υπότροφους αγνώστου αριθμού, για να εκπαιδευτούν στη Ρώμη³⁹⁴.

4. Σμίξη

Η Σμίξη είναι ένα γραφικό χωριό που βρίσκεται στο βαθούλωμα του πάνω μέρους μιας μικρής κοιλάδας. Είναι λιγότερο εκτεθειμένο σε σχέση με τα άλλα χωριά, παρ' όλα αυτά οι κάτοικοί της παραχειμάζουν σε πεδιάδες γύρω από την Ελασσόνα τη Λάρισα και ειδικότερα στα χωριά Γούνιτσα του δήμου Λάρισας και Τσιαταλούρ του δήμου Τυρνάβου. Επειδή οι κάτοικοι του χωριού σκορπίζονταν σε πολλά σημεία, οι δάσκαλοι δεν ακολουθούσαν τους Σμιξιώτες στα χειμαδιά, αλλά τοποθετούνταν κατά τη χειμερινή περίοδο από τον αρμόδιο επιθεωρητή Γρεβενών σε σχολεία της περιφέρειάς του. Το χωριό δεν ήταν πάντοτε τελείως νομαδικό, καθώς μερικοί από τους κατοίκους ζούσαν εκεί μόνιμα και ασχολούνταν με τη γεωργία. Οι κάτοικοι ασκούσαν σε μικρό βαθμό το εμπόριο και τα κυριότερα επαγγέλματα ήταν του βοσκού και του αγωγιάτη³⁹⁵.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι η Σμίξη ήταν το μόνο βλάχικο χωριό της Πίνδου, όπου δεν μπόρεσε να εδραιωθεί η ρουμάνικη προπαγάνδα. Επιπλέον οι Σμιξιώτες κατόρθωσαν να την κρατήσουν έξω από τα όρια τους και από τους χώρους της χειμερινής τους εγκατάστασης³⁹⁶.

Οι Σμιξιώτες κληρικοί ήταν οι πρώτοι που δίδαξαν γραφή και ανάγνωση κατά τα αρχικά χρόνια της ίδρυσης του χωριού. Αργότερα όταν άρχισε η μετακίνηση κατά τις χειμερινές περιόδους, τα παιδιά εκείνων που παραχείμαζαν σε οργανωμένα χωριά

³⁹³Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 182.

³⁹⁴Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 181.

³⁹⁵ Wace J.B. Alan – Thompson S. Maurice, 1989 (1914), όπ.π. σ. 171-172. Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 179.

³⁹⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σσ. 310,353. Νασίκα Αθ. Γρηγορίου, 1971, «*Η Σμίξη*», Αθήνα : 1971, σς. 40-52.

πήγαιναν στα σχολεία αυτών, ενώ εκείνα που παραχίμαζαν σε υπαίθριους καταυλισμούς ή κονάκια δεν πήγαιναν σχολείο³⁹⁷.

Σχολεία :

Ο Νασίκας σημειώνει ότι το πρώτο σχολικό κτίριο χτίστηκε στην αυλή του Αγίου Νικολάου το 1810 (έτος αγιογραφήσεως του Αγ. Νικολάου). Το κτίριο ήταν λιθόκτιστο – λασπόκτιστο, ημιανώγειο με 5 εξωτερικά πέτρινα σκαλοπάτια ημικυκλικού σχήματος και αποτελούνταν από μία αίθουσα διαστάσεων 8 επί 5, η οποία χωρίστηκε αργότερα με σανίδες σε δύο μέρη. Το 1904 προστέθηκε και άλλη αίθουσα λιθόκτιστη ασβεστόκτιστη στη δυτική πλευρά της παλιάς αίθουσας, η οποία καινούρια είχε διαστάσεις 10 επί 5. Μ' αυτή την χρονολογία γράφτηκε και η σχετική πλάκα. Το πρώτο κτίριο κατέρρευσε το 1955. Οι πέτρες του παλιού κτιρίου στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν για την περίφραξη του νεκροταφείου και κατά τη μεταφορά τους βρέθηκε μία σπασμένη πλάκα όπου ήταν χαραγμένος ο αριθμός «10». Με βάση αυτό το τεκμήριο συμπεραίνεται ότι το κτίριο χτίστηκε το 1810, αν όχι το 1710.³⁹⁸.

Ο Παπαδόπουλος Στέφανος επιβεβαιώνει τη λειτουργία Ελληνικού Σχολείου στη Σμίξη, ήδη από το 1863³⁹⁹.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά τη θερινή περίοδο του έτους 1873 λειτουργούσε στην Σμίξη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 60 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 1000 γρόσια⁴⁰⁰.

Το 1887 σε μία έκθεση του Προξένου Ελασσόνας ύστερα από περιοδεία του ίδιου, η Σμίξη φαίνεται ότι είχε Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο όπου φοιτούσαν 60 μαθητές⁴⁰¹.

Με τη λήξη του σχολικού έτους 1888-1889, δηλ. κατά τη θερινή περίοδο του 1889 στη Σμίξη λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο 5 τάξεων με 85 μαθητές και 7 μαθήτριες⁴⁰².

³⁹⁷ Γρηγορίου Αθ. Νασίκα., 1971, ό.π. σ. 72.

³⁹⁸ Νασίκα Αθ. Γρηγορίου. , 1971, «Η Σμίξη», Αθήνα : 1971, σ. 70.

³⁹⁹ Στεφάνου Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ.204.

⁴⁰⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 249.

⁴⁰¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 179.

Το 1891-1892, εποχή όπου η ρουμάνικη προπαγάνδα είχε εδραιωθεί καλά στην περιοχή με αποτέλεσμα στα γύρω χωριά τα Ελληνικά Σχολεία να παραμείνουν κλειστά, στη Σμίξη λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο⁴⁰³.

Σε έντυπη Στατιστική του 1896 για τα βιλαέτια Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου σημειώνεται ότι στη Σμίξη λειτουργούσαν κατά τη θερινή περίοδο του έτους 1895 2 Σχολεία, όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι και αριθμούσαν 90 μαθητές με ετήσια δαπάνη 920 φράγκων⁴⁰⁴.

Κατά την απογραφή των σχολείων που προέβη το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από σχετική εντολή της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της ελληνικής εκκλησίας και παιδείας» για το 1901-1902 σημειώνεται ότι η Σμίξη είχε Αστική Σχολή 4 τάξεων και 1 προκαταρκτικής με συνολικό αριθμό 86 μαθητών, από τους οποίους οι 27 ήταν μαθήτριες. Στο Σχολείο δίδασκαν 2 δάσκαλοι. Ειδικότερα αριθμούσε 9 μαθητές στη Δ' τάξη, 12 στη Γ' τάξη, 15 στη Β' τάξη, 22 στη Α' τάξη και 28 στην προκαταρκτική.⁴⁰⁵

Μετά την απελευθέρωση, κατά το σχολικό έτος 1912-1913, λειτουργούσε από τις αρχές Μαΐου ως τα τέλη Σεπτεμβρίου, 1 Δημοτικό Σχολείο με 75 μαθητές και μαθήτριες και 1 δάσκαλο. Το Σχολείο συντηρούνταν από την Μητρόπολη Γρεβενών⁴⁰⁶.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Πριν το 1890 οι ιερείς του χωριού, που τα ονόματά τους είναι γνωστά από την προφορική παράδοση, ήταν και οι δάσκαλοι που δίδαξαν στα παιδιά στοιχειώδεις γνώσεις γραφής ανάγνωσης και αριθμητικής. Ονόματα που μνημονεύονται είναι τα ακόλουθα : Παπαγιώργης, Παπαγεωργίου, 4 Παπαμηλαίοι, Παπαγεώργης, Παπαμήλιος, Παπατσεκούρας, Παπανικόλας Σακελλάρης, Παπακώστας Οικονόμου, Παπανικόλας Οικονόμου, Παπαθανάσης Πρισκομάτης, Παπαθόδωρος Παπαγεωργίου. Επίσης πριν το 1890 μνημονεύονται ότι δίδαξαν και κάποιοι γραμματισμένοι

⁴⁰² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 208.

⁴⁰³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, όπ.π. σ. 283.

⁴⁰⁴ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-189, εν Θεσσαλονίκη, 1896».

⁴⁰⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

⁴⁰⁶ ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους»)

Σμιξιώτες όπως ο *Γιαννούλης Λεβέντης* που δίδασκε στη Σμίξη από το 1882 και πληρωνόταν από το «*Σύλλογο προς διάδοσιν...*» με 10 λίρες⁴⁰⁷ και ο δάσκαλος *Παπαμήλιος*⁴⁰⁸.

Στην έκθεση Σακελλάρη σημειώνεται κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Δημάδης* από τα Γρεβενά, ο οποίος φαίνεται να δίδασκε κατά το 1871 στη Σμίξη⁴⁰⁹

Σε μια έκθεση του προξένου Ελασσόνας το 1887 σημειώνεται ότι δίδασκε στο Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ο δάσκαλος που προαναφέρθηκε, *Γιαννούλης Λεβέντης*, από το 1882 με μισθό 15 λιρών. Οι 10 λίρες προερχόταν από το 1882 από το «*Σύλλογο προς διάδοσιν...*» και οι 5 από συνεισφορά των κατοίκων⁴¹⁰.

Κατά το τη θερινή περίοδο του έτους 1890 διορίστηκε στη Σμίξη ο δάσκαλος *Σπυρίδων Ευθυμιάδης* που την επόμενη χρονιά (1891) είχε διαβληθεί από τους Τούρκους και τους ρουμανίζοντες με αποτέλεσμα να περάσει από δίκη στα Γρεβενά μαζί με άλλους συναδέλφους του⁴¹¹.

Μετά το 1890 αναφέρονται ότι δίδαξαν οι δάσκαλοι : *Αντώνης Μπεκιάρης*, που ακολουθούσε τους Σμιξιώτες στη χειμερινή τους διαμονή στη Μηλόγουστα και συνέχιζε να διδάσκει και μετά την απελευθέρωση (1912)⁴¹².

Σε πίνακες με ονόματα δασκάλων της περιοχής του Προξενείου Ελασσόνας του σχολικού έτους 1891-1892, ο δάσκαλος που θα υπηρετούσε στη Σμίξη αναφέρεται ότι θα ήταν ο *Α. Μπεκιάρopoulos* (*Βεκιάρopoulos, Μπεκιάρης*) που θα υπηρετούσε ως διευθυντής, τελειόφοιτος του Διδασκαλείου Αθηνών⁴¹³. Σε δημοσίευμα του 1895 (11-8-1895) επαληθεύεται ότι τοποθετήθηκε στη Σμίξη ο προαναφερθέντας δάσκαλος.⁴¹⁴ Σύμφωνα με τον κατάλογο του Προξενείου Ελασσόνας το 1899-1900 στη Σμίξη συνέχιζε να υπηρετεί ως δάσκαλος ο *Αντώνιος Βεκιάρopoulos*⁴¹⁵. Τέλος με την απογραφή που έγινε αμέσως μετά την απελευθέρωση επιβεβαιώνεται ότι ο Βεκιάρopoulos υπηρέτησε για 16 χρόνια κατά τη θερινή περίοδο στη Σμίξη⁴¹⁶.

⁴⁰⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 179.

⁴⁰⁸ Γρηγορίου Αθ. Νασίκα, 1971, όπ.π. σ. 70

⁴⁰⁹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 / 4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁴¹⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 179.

⁴¹¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ.239.

⁴¹² IAM, φακ. 58.

⁴¹³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

⁴¹⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 353.

⁴¹⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 397.

⁴¹⁶ IAM, φακ. 58.

Σε μία απογραφή των σχολείων στην οποία προέβη το Προξενείο Ελασσόνας το 1901-1902 σημειώνεται ότι δίδασκαν στη Σμίξη ο *Αντώνιος Βεκιάρopoulos* που δίδαξε ως το 1904⁴¹⁷ και ο βοηθός του *Δημήτριος Χρησταράκης*⁴¹⁸.

Επίσης δίδαξε ο *Κώστας Κάρπος* (1905-1910)⁴¹⁹ με ετήσιο μισθό 50 λιρών⁴²⁰ και ο *Πολυχρόνης Γουσίου*. Οι παραπάνω, εκτός από δάσκαλοι, αποδείχτηκαν και άξιοι παιδαγωγοί και εθνεγέρτες⁴²¹.

Ειδικότερα ο *Κάρπος Κωνσταντίνος* που καταγόταν από το Λιβάδι Ολύμπου δίδαξε κατά καιρούς, εκτός από τη Σμίξη, και στη Σαμαρίνα, στο Περιβόλι, στην Κρανιά, στην Αβδέλλα, στο Δαμάσι, στη Βλαχογιάννη, στο Πραιτώρι και στην Ελασσόνα. Ο ίδιος ήρθε σε επαφή με τα επαναστατικά σώματα των Μακεδονομάχων και ως υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών στάλθηκε επανειλημμένα σε περιοχές όπου προσπαθούσε να διεισδύσει η ρουμάνικη εκπαιδευτική κίνηση και αγωνίστηκε εναντίον των προπαγανδιστών. Ο θάνατος του υπήρξε μαρτυρικός, καθώς τον έσφαξαν οι Τούρκοι μαζί με άλλους 116 Έλληνες στο Ορφανοτροφείο των Σερβίων⁴²².

Εποπτεία εκπαίδευσης

Τα σχολεία της Σμίξης λειτουργούσαν με την αρωγή του «*Συλλόγου προς διάδοσιν ...*», της Μητρόπολης καθώς και με τη συνδρομή των κατοίκων. Για παράδειγμα το 1882 ο δάσκαλος Γιαννούλης Λεβέντης πληρωνόταν από το «*Σύλλογο ...*» με 10 λίρες και οι κάτοικοι συνεισέφεραν με άλλες 5 λίρες⁴²³. Κατά το σχολικό έτος 1913-1914 ο δάσκαλος του χωριού φαίνεται ότι πληρωνόταν από τη Μητρόπολη Γρεβενών⁴²⁴.

⁴¹⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, ό.π. σ. 208.

⁴¹⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁴¹⁹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (προφορική συνέντευξη).

⁴²⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 72.

⁴²¹ Γρηγορίου Αθ. Νασίκα, 1971, ό.π. σ. 70.

⁴²² Αντωνίου Μιχ. Κολτσίδα., 2001, ό.π. σ.474.

⁴²³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 179. Αδάμου, Γιάννη, 1994, ό.π. σ.114.

⁴²⁴ ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («*Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους*»)

5. Κρασιά

Η Κρασιά βρίσκεται στο νότιο τμήμα των Γρεβενών σε υψόμετρο 1050 μ.⁴²⁵ Το χωριό είναι χτισμένο στους πρόποδες βουνών που αποτελούν μέρος της οροσειράς της Πίνδου στα βορειανατολικά του Μετσόβου. Το όνομα «Κρασιά» το πήρε από το δέντρο κρασιά που ευδοκίμει άφθονο στην γύρω περιοχή. Η Κρασιά, επειδή είναι χτισμένη χαμηλότερα από τα άλλα βλαχοχώρια, κατοικείται ολόκληρο το χρόνο και οι κάτοικοι της δεν μετακινούνται.

Σχολεία:

Στην Κρασιά, επειδή οι κάτοικοί της δεν μετακινούνταν το χειμώνα, αλλά παρέμεναν στο χωριό τους, τα σχολεία λειτουργούσαν κανονικά καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους, από τις αρχές Σεπτεμβρίου έως τα μέσα Ιουνίου.

Το πρώτο Σχολείο μνημονεύεται ότι χτίστηκε το 1800⁴²⁶. Το 1882 κτίστηκε η Δημοτική Σχολή Κρασιάς, η οποία με το τέλειο οργανωμένο σύστημά της έγινε αντίστοιχα και το μορφωτικό κέντρο της περιοχής⁴²⁷.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού» κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Κρασιά Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 80 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στις 3000 γρόσια⁴²⁸.

Από επιστολή (1-10-1885) του μητροπολίτη Κυρίλλου συνάγεται ότι στην Κρασιά ιδρύθηκε Παρθεναγωγείο κατά το σχολικό έτος 1884-1885⁴²⁹. Στις «Οδοιπορικές σημειώσεις» του Νικολάου Σχοινά κατά το 1886 μνημονεύεται η ύπαρξη ενός Σχολείου Αρρένων και ενός Παρθεναγωγείου⁴³⁰.

Επίσης στην Κρασιά ιδρύθηκε ρουμάνικο σχολείο το 1885. Οι κάτοικοι αντέδρασαν αρχικά και δε δέχτηκαν ούτε το άνοιγμα του σχολείου ούτε το δάσκαλο.

⁴²⁵ Αθανασίου Γ. Σιούλα., 2003, «Χλαποί, Τόριτζα, Κάστρο Χλάπων, Πριόνια (Μπόζοβο)», Λιβανάτες : 2003, σσ. 10-11.

⁴²⁶ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη»

⁴²⁷ Αντωνίου Μιχ. Κολτσιδά., 2002, όπ.π. σ. 282.

⁴²⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 252.

⁴²⁹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ.324

⁴³⁰ Νικολάου Θ. Σχοινά, 1886, «Οδοιπορικαί Σημειώσεις» Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας. Αθήνα : 1886. σ. 132.

Και τα δύο όμως τελικά τα επέβαλαν οι τοπικές αρχές. Από τότε το σχολείο λειτουργούσε με 20 μαθητές και 1 δάσκαλο, που καταγόταν από τη Βωβούσα, απόφοιτος της σχολής Μοναστηρίου με μισθό 35 λιρών⁴³¹.

Σε επιστολή του μητροπολίτη Κυρίλλου (15-6-1886) επιβεβαιώνεται η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στην Κρανιά, το οποίο, σημειώνει, άνοιξε το προηγούμενο έτος (1885) και στο οποίο δίδασκε ένας δάσκαλος. Ο μητροπολίτης συνεχίζει παραστατικά γράφοντας «...*Το μόνον δε παρήγορον, όπερ ανακουφίζει τον ως εφιάλτην καταπιέζοντα το στήθος μου είνε ότι η μεταφύτευσις του παρείσακτου φυτού ενεπιστεύη εις χείρας αδεζίου και προβλέπεται ότι, ει μη τέλεον αποξηρανθεί εν αυτή τη φυτεύσει του, τουλάχιστον δεν θα αναβλαστήσει ουδέ θα αποβεί εις δένδρον μέγα, αποφέρον ουσ η προπαγάνδα επιδιώκει καρπούς...*»⁴³²

Το 1887 σε έκθεση του προξένου Ελασσόνας ύστερα από περιοδεία του στην περιοχή σημειώνεται ότι στην Κρανιά λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 2 τάξεις στο οποίο φοιτούσαν 90 μαθητές⁴³³.

Το 1888 συνέχιζε να λειτουργεί και το ρουμάνικο σχολείο στην Κρανιά, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος και φοιτούσαν 20 μαθητές⁴³⁴. Την επόμενη χρονιά ο αριθμός των μαθητών απ' ό τι φαίνεται μειώθηκε στους 14⁴³⁵, ο αριθμός αυτός ίσως ήταν ακόμη μικρότερος, καθώς αναφέρεται ότι κατά το σχολικό έτος 1888-1889 φοίτησαν στο ρουμάνικο σχολείο 12 μαθητές στους οποίους δίδασκαν 3 δάσκαλοι⁴³⁶. Η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου το καλοκαίρι του 1889 επιβεβαιώνεται και σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη (9-8-1889) όπου αναφέρεται ότι η προπαγάνδα διατηρεί σχολείο στο οποίο δίδασκαν 2 δάσκαλοι⁴³⁷.

Κατά το σχολικό έτος 1888-1889 στην Κρανιά κατά το χειμερινό εξάμηνο λειτουργούσε ελληνικό σχολείο όπου φοιτούσαν 67 μαθητές. Επιπλέον στο χωριό λειτουργούσε και Παρθεναγωγείο που όπως σημειώνεται, παρουσίαζε προβλήματα

⁴³¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 179.

⁴³² Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ.170

⁴³³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 179.

⁴³⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, όπ.π. σ. 202.

⁴³⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, όπ.π. σ. 205.

⁴³⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, όπ.π. σ. 209.

⁴³⁷ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 207.

στην ομαλή λειτουργία λόγω της παρθεναγωγού Μαργαρίτας Ανδριτσοπούλου που δίδασκε εκεί⁴³⁸.

Το 1890 σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη σημειώνεται η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στην Κρασιά όπου δίδασκαν 3 δάσκαλοι και διδάσκονταν η ρουμάνικη, η γαλλική και ελληνική γλώσσα⁴³⁹. Σε επιστολή του ίδιου την επόμενη χρονιά (1-5-1891) σημειώνεται ότι στην Κρασιά η προπαγάνδα συνέχιζε να διατηρεί σχολείο καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, μιας και οι κάτοικοι του χωριού μένουν μόνιμα εκεί. Στο σχολείο δίδασκαν 3 δάσκαλοι και ο αριθμός των μαθητών συμπληρώνει είναι μικρός⁴⁴⁰.

Κατά το σχολικό έτος 1890-1891 το ελληνικό σχολείο στη Κρασιά έμεινε κλειστό λόγω της τρομοκρατίας που ασκούσε η ρουμάνικη προπαγάνδα που είχε ως αποτέλεσμα τη φυλάκιση και σύλληψη του δασκάλου Δ. Ζούκη⁴⁴¹. Κατά το επόμενο σχολικό έτος 1891-1892 το σχολείο υπολειτοργούσε⁴⁴². Το επόμενο σχολικό έτος 1892-1893 το σχολείο συνέχιζε να είναι κλειστό. Οι ελληνοδιδάσκαλοι που τοποθετούνταν εκεί αναγκάζονταν να παραιτούνται και να φεύγουν εξαιτίας της καταδίωξης των τούρκικων αρχών. Έτσι τα παιδιά των ελληνοφρόνων γινόταν στόχος προσηλυτισμού των ρουμανοδιδασκάλων που υπηρετούσαν εκεί, με αποτέλεσμα να υπάρχουν διαρροές προς το ρουμάνικο σχολείο⁴⁴³. Το σχολείο απ' ό,τι φαίνεται παρέμεινε κλειστό για τα επόμενα 6 χρόνια. Η εφημερίδα «Αγών» έγραφε χαρακτηριστικά «...στερούνται προ εξαιτίας Ελληνικών Σχολείων, αναγκαζόμενοι δια την έλλειψιν ταύτην να αποστέλλουσι τα τέκνα των εις τα ελεεινά ρωμουνικά Σχολεία, η Κρασιά σχεδόν εξεβλαχίσθη...».⁴⁴⁴

Το σχολικό έτος 1893 -1894 το ρουμάνικο σχολείο Κρασιάς είχε αυξήσει τη δύναμή, του καθώς το ελληνικό σχολείο παρέμενε κλειστό, και αναφέρεται ότι

⁴³⁸ Η συμπεριφορά της ήταν άσχημη απέναντι στους κατοίκους του χωριού, ειδικότερα αποκαλούσε τα χωριά βάρβαρα και τα εκεί μέρη απολίτιστα. Επίσης χαρακτηριζόταν ως δασκάλα αδιάφορη απέναντι στο έργο που της είχαν αναθέσει. (Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ.208.)

⁴³⁹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών & σ. 325. Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ. π. σ. 318.

⁴⁴⁰ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών & σ. 325. Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ. π. σ. 323.

⁴⁴¹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών & σ. 325. Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ. π. σ. 225.

⁴⁴² Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 318.

⁴⁴³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ. π. σσ. 282-283.

⁴⁴⁴ «Αγών» εφημ. όπ.π., 1898-1899, αρ. 4, σ. 4.

δίδασκαν 5 δάσκαλοι⁴⁴⁵ και φοιτούσαν 120 μαθητές. Ωστόσο, κατά το έτος 1896-1897 το ρουμάνικο σχολείο είχε αποδυναμωθεί, καθώς σημειώνεται ότι φοιτούσαν 20 μαθητές. Τα αίτια της μείωσης του αριθμού των μαθητών αποδίδονταν στο ότι οι ρουμανίζοντες προτιμούσαν να στέλνουν τα παιδιά τους στα ελληνικά σχολεία που διέθεταν ικανότερους δασκάλους και καθηγητές παρά στο ρουμάνικο που διευθύνονταν από τα λείψανα των Ελλήνων δασκάλων⁴⁴⁶.

Από την άλλη πλευρά σε μία έντυπη Στατιστική που η Νικολαΐδου σημειώνει ότι γίνεται δεκτή με επιφυλάξεις, για το σχολικό έτος 1894-1895 φαίνεται ότι στην Κρανιά λειτουργούσαν 1 ελληνικό σχολείο με 2 δασκάλους και 60 μαθητές και με δαπάνη 460 φράγκων⁴⁴⁷. Η παραπάνω πληροφορία τελικά ίσως να μην είναι αντικειμενική διότι δεν συμφωνεί με την ανταπόκριση της εφημερίδας «Αγών».

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μνημονεύεται στην Κρανιά η λειτουργία Σχολείου με περισσότερους από 50 μαθητές⁴⁴⁸.

Κατά το 1912-1913 λειτουργούσε στην Κρανιά Παρθεναγωγείο με 2 τάξεις και 1 τάξη νηπίων με συνολικό αριθμό 54 μαθητριών. Στην Α' τάξη φοιτούσαν 30 μαθήτριες, στην Β' τάξη 2 μαθήτριες και στην τάξη των νηπίων 22 νήπια⁴⁴⁹. Επίσης την ίδια χρονιά λειτουργούσε Αστικό Σχολείο 5 τάξεων και 1 νηπιακής τάξης με 4 δασκάλους και συνολικό αριθμό 114 μαθητών. Ειδικότερα 50 μαθητές φοιτούσαν στην νηπιακή τάξη, 41 στην Α', 12 στη Β', 8 στη Γ', 4 Δ', και 2 στην Ε' τάξη

Επίσης αναφέρεται ότι πριν την απελευθέρωση λειτουργούσε στην Κρανιά ρουμάνικο Αστικό Σχολείο όπου δίδασκαν 3 δάσκαλοι και φοιτούσαν 25 μαθητές. Το διδακτήριο, σημειώνεται, είχε αφαιρεθεί από τους ελληνοφρονούντες. Ακόμη λειτουργούσε ρουμάνικο Παρθεναγωγείο όπου δίδασκαν 3 δασκάλες και φοιτούσαν 30 μαθήτριες.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 303.

⁴⁴⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 367.

⁴⁴⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 353.

⁴⁴⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ. 204.

⁴⁴⁹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 57

⁴⁵⁰ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 57

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Κατά το σχολικό έτος 1888-1889 δίδασκε στην Κρανιά ο Δ. Ζούκης⁴⁵¹. Ο ίδιος συνέχιζε να διδάσκει και το επόμενο σχολικό έτος (1889-1890)⁴⁵².

Αξίζει εδώ να αναφέρουμε τα επεισόδια που έγιναν στην Κρανιά το 1889 ανάμεσα στους ελληνοφρονούντες και ρουμανίζοντες, για να κατανοήσουμε την ένταση και της δυσκολίες των εκπαιδευτικών εκείνη την εποχή.

Το Μάρτιο του 1889 κατά την έρευνα των στρατιωτικών αποσπασμάτων στα σπίτια των Ελλήνων δασκάλων, ο δάσκαλος Κρανιάς Δ. Ζούκης φοβισμένος από τις διώξεις που γίνονταν έφυγε στην Ελασσόνα ζητώντας την προστασία του ελληνικού Προξενείου. Οι ρουμανοδιδάσκαλοι πιστεύοντας ότι δεν θα επέστρεφε, μπήκαν με τη βία στο ελληνικό σχολείο, έσπασαν τα θρανία και άρπαξαν τα εποπτικά όργανα. Κατά την επιστροφή του Ζούκη στην Κρανιά, με τη βοήθεια του καϊμακάμη Γρεβενών, η σχολική εφορεία ζήτησε από τους ρουμανοδιδασκάλους να επιστρέψουν τα όργανα. Αυτοί αρνήθηκαν και όξυναν επίτηδες τα πνεύματα σε σημείο να απειλούνται ταραχές στο χωριό. Οι ελληνοφρονούντες καταλαβαίνοντας τις προθέσεις των ρουμανιζόντων φέρθηκαν με σύνεση, υποχώρησαν και έφτιαξαν νέα όργανα.

Η υποχωρητικότητα των ελληνοφρονούντων όμως δεν συνέτισε τους ρουμανίζοντες. Επειδή η πρόοδος των μαθητών του ελληνικού σχολείου ήταν καταφανής, με αποτέλεσμα να μειωθεί ο αριθμός των μαθητών του ρουμάνικου σχολείου, οι ρουμανοδιδάσκαλοι εφάρμοσαν πολλά αισχρά μέτρα για να σταματήσουν την καθίζηση του σχολείου τους. Διέταξαν τους μεγαλύτερους από τους μαθητές να στήνουν ενέδρες και να ξυλοκοπούν αλύπητα τους μαθητές του ελληνικού σχολείου, κι αν μπορούσαν και το δάσκαλο. Το σχέδιο εφαρμόστηκε, γεγονός που υποχρέωσε το Ζούκη να καταγγείλει τις ενέργειες στις στρατιωτικές αρχές. Αυτές επέπληξαν αυστηρά τους ταραξίες απειλώντας τους ότι, αν έδιναν μελλοντικά αφορμές δυσαρέσκειας στον ελληνοδιδάσκαλο, θα έκλειναν το ρουμάνικο σχολείο⁴⁵³.

Ο Δ. Ζούκης το φθινόπωρο του 1890 (μαζί με τον Αθανάσιο Γκριζιώτη δάσκαλο επίσης Κρανιάς, και τον Χριστόδουλο Αθανασιάδη, δάσκαλο Γρεβενών οι

⁴⁵¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 208.

⁴⁵² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 228.

⁴⁵³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 205-206.

οποίοι συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν, ενώ ο Δημήτριος Σάδας, δάσκαλος Σαμαρίνας διέφυγε στον Τύρναβο) κατηγορήθηκε και φυλακίστηκε ύστερα από ενέργειες της ρουμάνικης προπαγάνδας⁴⁵⁴. Έμεινε στη φυλακή από τις 15-9-1890 έως τις 15-2-1891. Μετά την αποφυλάκισή του ύστερα από ενέργειες της προπαγάνδας αρχικά δεν έγινε δεκτός στο χωριό⁴⁵⁵. Απ' ότι φαίνεται όμως δίδαξε και πάλι στην Κρασιά το 1891⁴⁵⁶.

Επιπλέον σε επιστολή του Μητροπολίτη Κλήμη μνημονεύεται ότι κατά το 1888-1889 δίδασκε στο Παρθεναγωγείο του χωριού η παρθεναγωγός *Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου* κατά τη χειμερινή περίοδο. Η ίδια θα δίδασκε κατά τη θερινή περίοδο στη Σαμαρίνα. Η *Μ. Ανδριτσοπούλου* ήταν ελληνίδα υπήκοος γεννημένη στο Ναύπλιο και με σπουδές στο Αρσάκειο⁴⁵⁷.

Κατά το σχολικό έτος 1892-1893 φαίνεται ότι δίδασκαν στην Κρασιά ο *Δημ. Αδαμαντίδης* (αναγκάστηκε να παραιτηθεί) με μισθό 40 λιρών και ο *Αθαν. Γκριζιώτης* με μισθό 30 λιρών.⁴⁵⁸ Επίσης δίδασκε ο Δ. Ζούκης⁴⁵⁹

Κατά το σχολικό έτος 1892-1893 επρόκειτο να θα διδάξουν στη Κρασιά οι δάσκαλοι *Δ. Αδαμαντίδης* και *Δημ Τσιτώτας* απόφοιτος του Γυμνασίου Λαρίσης με πετυχημένη υπηρεσία την προηγούμενη σχολική χρονιά στη Σαμαρίνα. Οι δάσκαλοι τοποθετήθηκαν εκεί με εντολή του προξενείου Ελασσόνας. Στον *Τσιτώτα* δόθηκε η εντολή να διαλέξει και το βοηθό του περνώντας από τα Γρεβενά⁴⁶⁰. Ο ίδιος όμως δεν κατόρθωσε να αναλάβει υπηρεσία, καθώς, μόλις έφτασε στο χωριό καταδιώχτηκε από την προπαγάνδα σε σημείο που κινδύνευε η ζωή του και έτσι διέφυγε στα Γρεβενά⁴⁶¹.

Ειδικότερα ο *Τσιτώτας* εφοδιασμένος με τα διοριστήρια έγγραφα από τη Μητρόπολη Γρεβενών πήγε στην Κρασιά από την οποία αναγκάστηκε την επόμενη μέρα να φύγει, γιατί η παραμονή του εκεί ήταν αδύνατη. Οι ρουμανίζοντες έχοντας πληροφορηθεί από καιρό την ημέρα της άφιξης του ετοίμασαν το σχέδιο του διωγμού του. Με την παρουσία και του Τούρκου ανθυπασπιστή Γιαννούς αγά, δεν έκαναν

⁴⁵⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 225.

⁴⁵⁵ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 317, 322.

⁴⁵⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 234.

⁴⁵⁷ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 210, 232.

⁴⁵⁸ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 269.

⁴⁵⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 228.

⁴⁶⁰ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ.283.

⁴⁶¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 303

δεκτά τα διοριστήρια έγγραφα του *Τσιτώτα*. Του είπαν ότι δεν αναγνώριζαν τον μητροπολίτη και μόνον με διαταγή του καϊμακάμη Γρεβενών θα του επέτρεπαν να εργαστεί. Όταν ο Τσιτώτας τους είπε για τα προνόμια των μητροπολιτών, ότι δηλ. έχουν το δικαίωμα να διορίζουν δασκάλους δέχτηκε την επίθεση του αρχηγού της ρουμάνικης προπαγάνδας Κρασιάς Τσουκαμά⁴⁶² και αναγκάστηκε να αποτραβηχτεί στο ξενοδοχείο. Το ίδιο βράδυ πήγαν με ρόπαλα στο ξενοδοχείο, για να τον χτυπήσουν οι 5 ρουμανοδιδάσκαλοι. Δεν το κατόρθωσαν, όμως, γιατί ο Τσιτώτας πρόλαβε και ασφάλισε την πόρτα του δωματίου του με μοχλούς. Δυστυχώς οι ελληνοφρονούντες τρομοκρατημένοι εγκατέλειψαν το δάσκαλο στην τύχη του. Τελικά κατάφερε να φύγει από το χωριό με τη βοήθεια του Τούρκου ανθυπασπιστή, γνωστού της οικογένειάς του, έφτασε στο Κηπουριό και από εκεί στα Γρεβενά όπου και έμεινε⁴⁶³.

Ο Δ. Αδαμαντίδης αναγκάστηκε και παραιτήθηκε αργότερα λόγω της καταδίωξης από την ρουμάνικη προπαγάνδα, καθώς βρισκόταν σε κίνδυνο και η δική του ζωή⁴⁶⁴.

Ο Δάσκαλος Γεώργιος Βλαχιώτης από την Κρασιά σημειώνεται σε μία έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας ότι δίδασκε στο Ελληνικό Σχολείο του χωριού κατά το σχολικό έτος 1894-1895 παρά τις δυσχέρειες που υπήρχαν⁴⁶⁵. Ο ίδιος απ' ότι φαίνεται συνέχιζε να διδάσκει και τα επόμενα χρόνια, αφού μνημονεύεται σε κατάλογο του Προξενείου Ελασσόνας ότι δίδασκε στην Κρασιά κατά το σχολικό έτος 1899-1900⁴⁶⁶. Ο Βλαχιώτης εκτός από τη δουλειά του δασκάλου είχε αναλάβει την διαφώτιση των κατοίκων του χωριού, όπως και άλλων χωριών, και υπήρξε ένθερμος αγωνιστής κατά της ρουμάνικης προπαγάνδας. Σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη (1-2-1889) αναφέρεται ότι οι τοπικές αρχές πραγματοποίησαν έφοδο στο σπίτι του Βλαχιώτη όπου κατάσχεσαν τα βιβλία και την αλληλογραφία του⁴⁶⁷. Ο Βλαχιώτης συνέχιζε να διδάσκει ως την απελευθέρωση (1912)⁴⁶⁸.

⁴⁶² Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 305.

⁴⁶³ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 303.

⁴⁶⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 270.

⁴⁶⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 353.

⁴⁶⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου Ελευθερίας, 1995, ό.π. σ. 397.

⁴⁶⁷ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 115.

⁴⁶⁸ ΙΑΜ, φακ. 57. {Ο Αθανάσιος Ι. Κακαφίκας, , 1995, αναφέρει ότι βρήκε μαρτυρικό θάνατο καθώς τον χτύπησαν οι Τούρκοι μέχρι θανάτου, ύστερα από ενέργειες της προπαγάνδας (Κακαφίκας, Ι, Αθανασίου, 1995, σ. 169). Η πληροφορία αυτή είναι εσφαλμένη, μάλλον ο Κακαφίκας συγχέει τον Βλαχιώτη με τον Σακοράφα. }

Η εφημερίδα «Αγών» (2-4-1899) αναφέρει πως το 1899 υπηρετούσε στην Κρανιά ως ρουμανοδιδάσκαλος ο περίφημος Τσουκαμάς, αρχηγός της ρουμάνικης προπαγάνδας στο χωριό. Ο ίδιος σημειώνεται ότι έπαιρνε δύο μισθούς. Από την μια πλευρά πληρωνόταν από την προπαγάνδα για τον προσηλυτισμό ελληνοφρονούντων κατοίκων και από την άλλη από τους Τούρκους για προδοσίες και καταγγελίες⁴⁶⁹.

Σημειώνεται επίσης ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε στο Ελληνικό Σχολείο Κρανιάς ο *Αντώνιος Αθανασίου Βεκιάρόπουλος* από Μυλόγουστα, απόφοιτος της Γ' τάξης του Διδασκαλείου Αθηνών το 1885⁴⁷⁰.

Κατά το 1912-1913 στο Παρθεναγωγείο της Κρανιάς δίδασκε η *Παρασκευή Φύκια* από τα Γιάννενα 28 ετών απόφοιτος του Αρσάκειου Παρθεναγωγείου Ιωαννίνων με συνολική προϋπηρεσία 10 έτη, τα 6 από τα οποία ήταν στην Κρανιά. Ο μισθός της, προερχόμενος από τη Μητρόπολη, ανέρχονταν στις 22 λίρες⁴⁷¹. Επίσης, συνέχιζε να διδάσκει ο *Γεώργιος Βλαχιώτης*, ο οποίος καταγόταν από την Κρανιά και ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου με συνολική υπηρεσία 21 έτη στην Κρανιά και με μισθό 30 λιρών. Ακόμη δίδασκε ο *Κωνσταντίνος Κριτσάλης* που καταγόταν από το Μέτσοβο και ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου Μετσόβου με συνολική υπηρεσία 8 έτη, 1 από τα οποία στην Κρανιά και με συνολικό μισθό 30 λιρών. Επιπλέον δίδασκε ο *Δήλας Στέργιος* καταγόμενος από το Μέτσοβο απόφοιτος της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων με συνολική υπηρεσία 10 έτη, από τα οποία το 1 στην Κρανιά και με ετήσιο μισθό 100 φράγκων. Τέλος δίδασκε και ο *Δημήτριος Οικονόμου*, ο οποίος καταγόταν από την Κρανιά, απόφοιτος της Ε' τάξης της Αστικής Σχολής Κρανιάς με συνολική υπηρεσία 2 έτη και με ετήσιο μισθό 25 λιρών⁴⁷².

Σχολικό υλικό-βιβλία-εξοπλισμός

Στα πλαίσια των στατιστικών δελτίων που στάλθηκαν το 1912-1913 από τον Έπαρχο Ελασσόνας προς τη Γενική Διεύθυνση Μακεδονίας διαπιστώνουμε ότι το σχολικό υλικό της Αστικής Σχολής αποτελούνταν από 10 νέα θρανία, 3 πίνακες, 4 έδρες, 3 τραπέζια, 3 μεταλλικά καθίσματα, 3 θερμάστρες και 2 γεωγραφικούς χάρτες.

⁴⁶⁹ Βλέπε για ενέργειες του «Αγών» εφημερίδα (2-4-1899), αρ. 2, σ. 3.

⁴⁷⁰ IAM / ΓΔΜ, φακ. 58.

⁴⁷¹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 57.

⁴⁷² IAM / ΓΔΜ, φακ. 57

Το σχολικό υλικό του Παρθεναγωγείου αποτελούνταν από 7-8 θρανία, 1 πίνακα, 1 ξύλινο κάθισμα και 1 θερμάστρα⁴⁷³.

Εποπτεία εκπαίδευσης

Τα σχολεία στην Κρανιά λειτουργούσαν κάτω από την εποπτεία της Μητρόπολης Γρεβενών. Έτσι βλέπουμε ότι το 1912-1913 οι 4 δάσκαλοι και η δασκάλα πληρώνονταν από την Μητρόπολη. Επίσης και οι κάτοικοι συμμετείχαν με τη συνδρομή τους στις εκπαιδευτικές ανάγκες του τόπου τους. Για παράδειγμα μετά την απελευθέρωση ο μισθός του δασκάλου *Κωνσταντίνου Κριτσάλη* που ανερχόταν στις 30 λίρες, οι 8 προερχόταν από συνδρομή των κατοίκων⁴⁷⁴. Επιπλέον η εκκλησία του χωριού με τα εισοδήματά της συνέβαλλε και εκείνη. Έτσι, το 1887 ο μισθός του δασκάλου που ανερχόταν στις 30 λίρες προερχόταν από τα εκκλησιαστικά εισοδήματα⁴⁷⁵. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε το ενδιαφέρον και την αρωγή του Προξενείου Ελασσόνας. Αναφέρεται ότι κατά το 1891-1892 τοποθέτησε ως δάσκαλο στην Κρανιά τον *Δημ. Τσιτώτα*⁴⁷⁶.

Αλλά και η προπαγάνδα έχοντας την ευθύνη των ρουμάνικων σχολείων, προσέφερε άφθονες οικονομικές παροχές στους μαθητές της. Σημειώνεται ότι το 1888 συντηρούσε υπότροφους στα σχολεία των Ιωαννίνων⁴⁷⁷.

6. Μπάλντινο (Καλλιθέα – Καταφύγι)

Τα Μπάλντινο είναι χτισμένο σε υψόμετρο 1050 μ. και βρίσκεται δυτικά του όρους Κράτσοβο, στα νοτιοανατολικά του νομού Γρεβενών⁴⁷⁸. Το «Μπάλντινο» ήταν βέβαια βλαχοχώρι των Γρεβενών, εκκλησιαστικά όμως ανήκε στην επισκοπή Σταγών⁴⁷⁹. Στην αρχή μετονομάστηκε σε «Καταφύγι». Επειδή όμως προϋπήρχε χωριό ίδιας ονομασίας το «Καταφύγι» των Πιερίων, δόθηκε στο χωριό το όνομα «Καλλιθέα»⁴⁸⁰.

⁴⁷³ IAM / ΓΔΜ, φακ. 57.

⁴⁷⁴ IAM / ΓΔΜ, φακ. 57.

⁴⁷⁵ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 179.

⁴⁷⁶ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 283.

⁴⁷⁷ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 181.

⁴⁷⁸ Αθανασίου Γ. Σιούλα, 2003, ό.π. σ.11.

⁴⁷⁹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, ό.π. σ. 262.

⁴⁸⁰ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (προσωπική συνέντευξη).

Το Μπάλντινο αν και δεν βρίσκεται γεωγραφικά κοντά στα υπόλοιπα βλαχοχώρια των Γρεβενών αλλά κοντά στην Κρασιά, αντιμετώπισε τα ίδια προβλήματα στην παιδεία εξαιτίας της ρουμάνικης προπαγάνδας, μιας και όλοι οι κάτοικοι ήταν βλάχοι και μιλούσαν τη βλάχικη γλώσσα. Το 1899 η εφημερίδα «Αγών» (16-4-1899) ανάμεσα σε άλλα αναφέρει χαρακτηριστικά : «...κινδυνεύει δε και το Μπάλντινο, το ελληνικόν και την ψυχὴν και την γλώσσαν να ακούση τη γλώσσαν των εν Βουκουρεστίου επί αποζημιώσει μεγαλομανών,...»⁴⁸¹

Σχολεία:

Στην έκθεση Σακελλάρη μνημονεύεται ότι το πρώτο ελληνικό σχολείο ιδρύθηκε γύρω στο 1888. Τα αγόρια μεγαλύτερης ηλικίας μέχρι τότε πήγαιναν στο Μοναστήρι «Παναγία» του γειτονικού χωριού «Νέα Κουτσούφλιανη», όπου διδάσκονταν το Ψαλτήρι και την Παρακλητική από τους μοναχούς.

Στην ίδια έκθεση σημειώνεται ότι στο χωριό λειτούργησε και ρουμάνικο σχολείο από το 1910, για μικρό όμως διάστημα, καθώς ο ρουμανοδιδάσκαλος διώχτηκε από τους κατοίκους⁴⁸².

Το ελληνικό σχολείο παρέμεινε για ένα χρόνο περίπου κλειστό (ίσως και περισσότερο) εξαιτίας της ρουμάνικης προπαγάνδας, δηλ. από το 1895 έως το 1897 περίπου. Οι κάτοικοι λόγω της έλλειψης ελληνικού σχολείου και της τουρκικής πίεσης που υποστήριζε την προπαγάνδα, αναγκάστηκαν και έστειλαν τότε τα παιδιά τους σε ρουμάνικο σχολείο που λειτούργησε για 3 έτη (1898-1901).⁴⁸³

Το ρουμάνικο σχολείο στο Μπάλντινο ιδρύθηκε με τις ενέργειες του «Τσουκαμά» αρχηγού της προπαγάνδας στο γειτονικό χωριό Κρασιά. Ο ίδιος έχοντας την προστασία των τουρκικών αρχών κατόρθωσε να ιδρύσει στο χωριό ρουμάνικο σχολείο.

Κατά την απογραφή των σχολείων από το Προξενείο Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 φαίνεται ότι στο Μπάλντινο δεν λειτουργούσε ελληνικό σχολείο⁴⁸⁴.

Τέλος μετά την απελευθέρωση μαρτυρείται ότι στο χωριό λειτουργούσε τριτάξιο Δημοτικό Σχολείο. Το σχολείο λειτουργούσε κανονικά από την 1^η

⁴⁸¹ «Αγών» εφημ. (16 – 4 - 1899), αρ.42, σ. 2.

⁴⁸² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 6/4 «Έκθεση Σακελλάρη», σ. 30

⁴⁸³ Χανιώτη Νικολάου Δημητρίου, 1978, όπ.π. σ. 17-18.

⁴⁸⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

Σεπτεμβρίου έως τις 29 Ιουνίου, όπου φοιτούσαν συνολικά 14 μαθητές από τους οποίους οι 6 (2 κορίτσια) στην Α', άλλοι 6 στη Β' (2 κορίτσια) και οι 2 στην Γ'⁴⁸⁵.

Δάσκαλοι που δίδασκαν :

Ο Γεώργιος Βλάχος ή Αλεξίου από το γειτονικό χωριό Μπόζοβο διορίστηκε το 1895 από τους κατοίκους ως ιδιωτικός δάσκαλος και δίδαξε ως το 1897.

Στο ρουμάνικο σχολείο διορίστηκε το 1898 ο ρουμανοδιδάσκαλος Λέων, γιος του Παπαδημητρίου Τέγου – Κωνσταντίνου που καταγόταν από το Περιβόλι Γρεβενών.

Το 1901 διορίστηκε ως δάσκαλος, ύστερα από αίτημα των κατοίκων, ο Νικόλαος Σακοράφας του Γεωργίου κάτοικος του ίδιου χωριού, με μισθό 15 λιρών προερχόμενο από το Προξενείο Ελασσόνας. Ο ίδιος δολοφονήθηκε στις 7-7-1911 από πράκτορες της ρουμάνικης προπαγάνδας μεταξύ των χωριών Κρανιάς και Μπάλντινου.

Στη θέση του διορίστηκε την ίδια χρονιά (1911) σε ηλικία 16 ετών ο Χανιώτης Νικόλαος του Δημητρίου, απόφοιτος του τότε Ελληνικού Σχολείου Βελεστίνου, ύστερα από ενέργειες του Μητροπολίτη Γρεβενών. Ο διορισμός του είχε ως αποτέλεσμα τη ματαίωση της ίδρυσης και λειτουργίας ρουμάνικου σχολείου στο Μπάλντινο⁴⁸⁶.

Μετά την απελευθέρωση ο Χανιώτης εμφανίζεται να συνεχίζει να διδάσκει στο χωριό αντί μισθού 18 οθωμανικών λιρών.⁴⁸⁷

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Η Μητρόπολη Γρεβενών κατά το 1912-1913 συντηρούσε το σχολείο και ήταν υπεύθυνη για την μισθοδοσία του δασκάλου⁴⁸⁸. Επίσης οι κοινοτικές αρχές μεριμνούσαν για θέματα παιδείας και εκπαίδευσης. Το 1910 σε μια επιστολή του προξένου Ελασσόνας αναφέρονται οι επανειλημμένες εκκλήσεις της κοινότητας για

⁴⁸⁵ IAM / ΓΔΜ , φακ. 57.

⁴⁸⁶ Δημητρίου Νικολάου Χανιώτη, 1978, όπ.π. 22-23.

⁴⁸⁷ IAM / ΓΔΜ , φακ. 57.

⁴⁸⁸ IAM / ΓΔΜ , φακ. 57

τη χορήγηση επιδόματος προκειμένου να ανταποκριθεί το σχολείο στις εκπαιδευτικές του ανάγκες⁴⁸⁹. Πολύτιμη βέβαια ήταν και η συμβολή του Προξενείου Ελασσόνας.

⁴⁸⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 339.

B. ΓΡΕΒΕΝΑ⁴⁹⁰

Πίνακας εξέλιξης του πληθυσμού του διαμερίσματος της πόλεως των Γρεβενών

Όνομα οικισμού	Απογραφή 1873-1874	Απογραφή 1905	Απογραφή 1912-1913
1. Γρεβενά	1440 κάτοικοι	1855 κάτοικοι (1595+260): 1595χριστ. {850ελληνόγλωσσοι βλάχοι +745 διγλωσσοι βλάχοι (485ελλη- νοφρονούντες+260 ρουμανίζοντες)} +260μουσουλμάνοι ελληνόφωνοι	3000 κάτ. -χειμώνα 2000 κάτ.-καλοκαίρι: 2650 ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι χριστιανοί &200 ελληνόφωνοι Μωαμεθανοί &150 ρουμανίζντες

Γρεβενά

Τα Γρεβενά κατά τα τέλη του 18^{ου} αι. ήταν πρωτεύουσα του καζά Γρεβενών και έδρα ορθόδοξου μητροπολίτη που είχε την έδρα του στο συνοικισμό Βαρόσι⁴⁹¹. Το 1806 σύμφωνα με τις πληροφορίες του Γάλλου περιηγητή Πουκιεβίλ «το Γρεβενό» - *Guerebene* στα τουρκικά – είχε 150 σπίτια από πλιθιά και ήταν χωρισμένο σε δύο μαχαλάδες σκόρπιους στους όχτους ενός ξεροπόταμου που είχε νερό μόνο όταν έβρεχε⁴⁹². Οι Χριστιανοί έμεναν στο ψηλότερο μέρος κοντά στο μητροπολιτικό ναό (περιοχή Βαρόσι) και οι Τούρκοι στην κάτω πόλη⁴⁹³. Μετά το 1845 ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε, καθώς πολλοί κάτοικοι μετοίκησαν εκεί από τα γύρω χωριά⁴⁹⁴.

Τα Γρεβενά δεν ήταν βλάχικος οικισμός, αλλά τόπος χειμερινής διαμονής πολλών βλαχόφωνων κατοίκων από τα βλαχοχώρια Περιβόλι, Σαμαρίνα και Αβδέλλα. Έτσι η ρουμάνικη προπαγάνδα δεν άφησε την ευκαιρία ανεκμετάλλευτη

⁴⁹⁰ Η πόλη των Γρεβενών τότε δεν έχει καμία σχέση με την σημερινή πραγματικότητα, καθώς ο πληθυσμός της ήταν πολύ μικρός. Ο Πουκιεβίλ περιγράφει την άνοιξη του 1806 την πόλη γράφοντας : «Το Γρεβενό που οι Τούρκοι το λένε *Guerebene* είναι ένα κεφαλοχώρι με 150 σπίτια από πλιθιά, χωρισμένο σε δύο μαχαλάδες, σκόρπιους στους όχτους ενός ξεροπόταμου που δεν έχει νερό παρά μόνο, όταν βρέχει...η κάτω πόλη όπου μένουν οι Τούρκοι , είναι στη μέση από στεκάμενα νερά χρειάστηκε να καβαλικέψω σ' ένα άλογο, για να κάμω επίσκεψη στους επίσημους που μένουν εκεί...» (Φραγκίσκου Πουκιεβίλ, χ.χ. , «Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία» (Άνοιξη του 1806), Εισαγωγή- Μετάφραση- Σχόλια : Γιάννης Τσάρας, Θεσσαλονίκη, χ.χ. σ. 25.

⁴⁹¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 201-202.

⁴⁹² Είναι υπερβολικό γιατί ακόμη και σήμερα υπάρχει συνεχώς νερό και δεν ξηραίνεται.

⁴⁹³ Φραγκίσκου Πουκιεβίλ, χ.χ. «Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία» (Άνοιξη του 1806), Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, σ. 25.

⁴⁹⁴ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου 2001 «Παπασερβερή – Ιστορία των Γρεβενών», Δυτικομακεδονικά Γράμματα, Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, τομ. 12^{ος} , σ. 239.

και ενήργησε, όπως έκανε και στους άλλους χειμερινούς προορισμούς των βλαχόφωνων κατοίκων. Ίδρυσε σχολείο και προσπάθησε να προσηλυτίσει μαθητές και γονείς.

Σχολεία :

Η πρώτη πληροφορία για τη λειτουργία σχολείου στην έδρα της τότε μητροπόλεως Γρεβενών - στις *Αυλές* – αναφέρει ότι το 1750-1751 λειτουργούσε εκεί σχολείο με δάσκαλο τον *Δημήτριο Νικολάου Καρακάση*. Το σχολείο αυτό διαλύθηκε μετά την καταστροφή των Αυλών από τους Αλβανούς το 1773 και ανασυστάθηκε τρία χρόνια αργότερα (1776) καθ' υπόδειξη του Αγίου Κοσμά, στη νέα χριστιανική συνοικία στο σημερινό Βαρόσι⁴⁹⁵. Το σχολείο ήταν στενά συνδεδεμένο με την Μητρόπολη και χτίστηκε στον αύλειο χώρο του ναού του αγίου Γεωργίου⁴⁹⁶. Σε αυτό αναφέρεται και ο Λαμπρίδης, όταν μνημονεύει την ελληνική Σχολή που συστάθηκε στην συνοικία της μητρόπολης Γρεβενών ⁴⁹⁷.

Ο Πουκιεβίλ μνημονεύει τη λειτουργία του ίδιου Ελληνικού Σχολείου το 1806 κατά το πέρασμά του από τα Γρεβενά⁴⁹⁸. Ο Λιούφης μνημονεύει τη λειτουργία σχολείου στα Γρεβενά κατά τα έτη 1809 και 1815⁴⁹⁹. Το σχολείο αυτό διέκοψε τη λειτουργία του κατά την επανάσταση του 1821 και επαναλειτούργησε λίγα χρόνια αργότερα με την υποστήριξη της *Μυγδάλως*, χριστιανής συζύγου του Μεχμέτ Αγου⁵⁰⁰.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε την αρωγή που προσέφερε στην παιδεία της πόλης η Ελληνίδα που προαναφέραμε και που βρισκόταν στο χαρέμι του Μεχμέτ Αγά. Η *Μαγδαληνή Η Μυγδάλω* (όπως την φώναζαν) καταγόταν από το χωριό Πηγαδίτσα Γρεβενών και ήταν κόρη του χριστιανού προκρίτου του χωριού *Πλιόκου*. Εκεί τη συνάντησε ο Μεχμέτ αγάς⁵⁰¹ που λύγισε μπροστά στα κάλλη της και δημιούργησε «ερωτικό δράμα» την εποχή εκείνη (αρχές του 19^{ου} αι.), καθώς την έκλεψε και την παντρεύτηκε χωρίς τη θέλησή της. Η Μυγδάλω, όμως, μέχρι το

⁴⁹⁵ Αθανασίου Μ. Ράχου, 1952, ό.π. σ. 40. & Λαμπρίδου Ιωάννου, 1880, τομ. Α' ό.π. σ. 116.

⁴⁹⁶ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, , 2002, ό.π. σ. 375, 390.

⁴⁹⁷ Ιωάννου Λαμπρίδου, 1880, τομ. Α' ό.π. σ. 116.

⁴⁹⁸ Φραγκίσκου Πουκιεβίλ, *χ.χ.*, ό.π. σ. 25.

⁴⁹⁹ Παναγιώτη Ν. Λιούφη, 1924, «*Ιστορία της Κοζάνης*», τύποις : Ιωαν. Βάρτσου, Αθήνα 1924, σ. 214.

⁵⁰⁰ Αθανασίου Μ. Ράχου, 1952, ό.π. σ. 49.

⁵⁰¹ Ο Μεχμέτ Αγάς (Μεχμέτ Ντάου) ήταν γιος του Βαλή, διαδέχτηκε τον πατέρα του ως βάλης (Νομάρχης) Γρεβενών στα τέλη του 18^{ου} με αρχές του 19^{ου} αι.

τέλος της ζωής της διατήρησε την πίστη της και την ελληνική της συνείδηση. Κρυφά από τον άντρα της ενίσχυσε σοβαρά τις χριστιανικές εκκλησίες, τα σχολεία και τους φτωχούς. Λέγεται ότι εκείνη συνετέλεσε στην ανέγερση εκ θεμελίων του ναού του Αγίου Γεωργίου Βαροσίου (1837), που είχε καεί μετά από επιδρομή Αρβανιτών το 1750, καθώς πλέον ήταν παλιός και δεν ικανοποιούσε τις ανάγκες των πιστών. Η ίδια βοήθησε και στην επαναλειτουργία του σχολείου που είχε κλείσει το 1821, όπως προαναφέρθηκε⁵⁰².

Το 1845 ήταν δάσκαλος στο ίδιο σχολείο ο *Χρήστος Ηγουμενίδης*⁵⁰³.

Το 1866 γίνεται αναφορά σε σχολείο, καθώς δέχθηκε 100 γρόσια (μαζί με τους ιερείς) από τη διαθήκη του *Θεόφιλου*, αρχιμανδρίτη Ζάμπορδας⁵⁰⁴.

Ο Λαμπρίδης αναφέρει την λειτουργία Σχολής στα Γρεβενά το 1870-1871, καθώς έλαβε οικονομική ενίσχυση από τη μονή Κοσκού⁵⁰⁵.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στα Γρεβενά Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι, φοιτούσαν 80 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στις 5000 γρόσια⁵⁰⁶.

Η εφημερίδα «*Ερμής*» μας πληροφορεί για τη σύσταση Παρθεναγωγείου στα τέλη του 1875 στην πόλη των Γρεβενών, ύστερα από τις ενέργειες του «*Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*». Ο παραπάνω Σύλλογος συμφώνησε για ετήσια συνδρομή 55 λιρών. Στο Παρθεναγωγείο θα δίδασκαν 2 δασκάλες, η διευθύντρια και η βοηθός. Η βοηθός θα δίδασκε τη θερινή περίοδο στην Αβδέλλα και τη χειμερινή περίοδο θα αναλάμβανε τα καθήκοντά της στα Γρεβενά⁵⁰⁷.

Η πρώτη αναφορά για προσπάθεια ίδρυσης ρουμάνικου σχολείου στα Γρεβενά μνημονεύεται στην επιστολή του Προξένου *Ιωαννίνων Χρ. Φραγκούδη* προς τον Υπουργό Εξωτερικών *Πέτρο Δεληγιάννη* το 1868. Στην επιστολή αναφέρονται οι πρώτες κινήσεις της ρουμάνικης προπαγάνδας. Ειδικότερα το 1866 στάλθηκε κάποιος *Στέφανος* που καταγόταν από την Αβδέλλα να διδάξει δωρεάν τη ρουμάνικη

⁵⁰² Αθανασίου Μιχ. Ράχου. 1952, όπ.π. σ. 48-49. Ο Ράχος σφάλει, καθώς αναφέρει ως χρονολογία ανοικοδόμησης το 1835. Ο Ενισλείδης σημειώνει ότι ανεγέρθηκε το 1837(Χρήστου Μ. Ενισλείδου, 1996, όπ.π. σ. 82.), πληροφορία που είναι ορθή σύμφωνα με τον Απόστολο Ι. Παπαδημητρίου (προσωπική συνέντευξη).

⁵⁰³ Τρύφωνος Ε. Ευαγγελίδου, 1936, «*Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*», (Ελληνικά Σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καπποδιστρίου), τομ. 1^{ος}, Αθήνα, εκδ.: Α.Π. Χαλκιοπούλου, 1936, σ. 110.

⁵⁰⁴ Σεργίου Σιγάλα, 1991, «*Ιερά μονή Οσίου Νικάνορος και το κειμηλοφυλάκιο αυτής*», Γρεβενά, 1991, σσ. 69-70.

⁵⁰⁵ Ιωάννου Λαμπρίδου, 1880, τομ. Α' όπ.π. σ. 65.

⁵⁰⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ : όπ.π. σ. 258.

⁵⁰⁷ Εφημερίδα «*Ερμής*», αρ. 63 (16-12-1875), Θεσσαλονίκη, σ. 2

γλώσσα στα χωριά Σαμαρίνα, Περιβόλι και Αβδέλλα. Ο ίδιος δεν βρήκε την αποδοχή που περίμενε, και καθώς αναγκάστηκε να φύγει, έφτασε στα Γρεβενά όπου και πρωτοϊδρυσε ρουμάνικο σχολείο «άθλιο» με την ανοχή του μητροπολίτη *Γεννάδιου*. Οι Σαμαριναίοι πρόκριτοι, μόλις πληροφορήθηκαν το γεγονός, κατέβηκαν στα Γρεβενά, συναντήθηκαν με το Γενικό διοικητή Ετέμ Πασά εκθέτοντας τα επιχειρήματά τους. Ο Διοικητής, αφού πείσθηκε για το δίκιο τους, διέταξε το κλείσιμο του σχολείου και την αποπομπή του ρουμανοδιδασκάλου⁵⁰⁸.

Μερικά χρόνια αργότερα έγιναν οι πρώτες οργανωμένες προσπάθειες για την ίδρυση ρουμάνικου σχολείου στα Γρεβενά το 1880 από τον ιερέα Περιβολίου *Δημήτρη Τέγου*, για την δράση του οποίου αναφερθήκαμε και στο κεφάλαιο για το Περιβόλι. Για να πετύχει το σκοπό του ο *Τέγου* νοίκιασε στα Γρεβενά ένα σπίτι στη χριστιανική συνοικία της Μητρόπολης δυτικά του κέντρου της πόλης. Οι κάτοικοι όμως τον κυνήγησαν και τον έδιωξαν. Το ίδιο συνέβη και όταν νοίκιασε άλλο σπίτι. Τελικά το 1881 με την υποστήριξη του *Αλβανικού συνδέσμου* και εκμεταλλευόμενος την αδιαφορία του μητροπολίτη Γρεβενών, πέτυχε να εγκαταστήσει το σχολείο στο σπίτι ενός Περιβολιώτη. Εκεί δίδαξε ο ίδιος τον πρώτο χρόνο σε 15 παιδιά από το Περιβόλι, Σαμαρίνα και Αβδέλλα⁵⁰⁹.

Στις «*Οδοιπορικές σημειώσεις*» του Νικολάου Σχοινά κατά το 1886 σημειώνεται η λειτουργία 6 σχολείων στην πόλη, από τα οποία τα 2 ήταν οθωμανικά⁵¹⁰. Τα σχολεία αυτά ήταν 2 Ελληνικά, 1 Παρθεναγωγείο, 1 ρουμανικό, και 2 μουσουλμανικά⁵¹¹.

Στην έκθεση του προξένου Ελασσόνας Αριστείδη Παπαδόπουλου το 1887, ύστερα από περιοδεία του στην περιοχή το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, μνημονεύεται στην πόλη των Γρεβενών η λειτουργία 1 Αστικής Σχολής 4 τάξεων (βρισκόταν στην σημερινή περιοχή Κούρβουλο) που συστάθηκε κατ' εκείνο το έτος, με συνολικό αριθμό 90 μαθητών, όπου δίδασκαν 2 δάσκαλοι, με τη νέα μέθοδο του Μωραΐτου. Ακόμη λειτουργούσε 1 Δημοτική Σχολή (βρισκόταν στη συνοικία Βαρόσι) με συνολικό αριθμό 40 μαθητών και έναν δάσκαλο, καθώς και 1 Παρθεναγωγείο (βρισκόταν στη συνοικία στο Κούρβουλο), όπου φοιτούσαν 76

⁵⁰⁸ Αχιλλέα Λαζάρου, 1993, «Βαλκάνια και Βλάχοι», εκδ. Παρνασσός, Αθήνα 1993, σσ. 194-195.

⁵⁰⁹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, ό.π. σ. 178.

⁵¹⁰ Νικολάου Θ. Σχοινά, 1886, «*Οδοιπορικοί Σημειώσεις*» Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας. Αθήνα : 1886 σ.9.

⁵¹¹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (Προσωπική συνέντευξη)

μαθήτριες και δίδασκε μία παρθεναγωγός⁵¹². Πιθανόν το σχολείο στο Βαρόσι να θεωρείτο παράρτημα του άλλου.

Στην ίδια έκθεση (1887) μνημονεύεται και η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου που βρισκόταν στη θέση του σημερινού Επισκοπείου, στο οποίο φοιτούσαν 50 μαθητές και δίδασκαν 3 δάσκαλοι⁵¹³. Την επόμενη χρονιά (1888) συνέχιζε να λειτουργεί το ρουμάνικο σχολείο με την ίδια δύναμη μαθητών και δασκάλων⁵¹⁴. Ωστόσο, απ' ότι φαίνεται η λειτουργία του δεν ήταν συνεχής, καθώς σε επιστολή του προξένου Ελασσόνας (12-5-1888) αναφέρεται ότι η ρουμάνικη σχολή στα Γρεβενά έκλεισε προσωρινά ύστερα από διαταγή του καϊμακάμη Γρεβενών Τζιμάλ – Βέη⁵¹⁵. Η Σχολή συνέχιζε να παραμένει κλειστή για τους επόμενους μήνες, αφού αναφέρεται ότι δεν λειτουργούσε τον Οκτώβρη του ίδιου έτους⁵¹⁶.

Σε μια επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη στις 18-1-1889 αναφέρεται ότι στα Γρεβενά λειτουργεί Σχολείο (δεν αναφέρει τι βαθμίδα), όπου διδάσκουν 5 δάσκαλοι και Παρθεναγωγείο όπου διδάσκουν 2 δασκάλες. Ο συνολικός αριθμός μαθητών και μαθητριών συμπληρώνει, ο μητροπολίτης ανέρχεται στους 280 μαθητές⁵¹⁷. Ο ίδιος πάλι σε άλλη του επιστολή (1-2-1889) σημειώνει ότι ο αριθμός των μαθητών ανέρχονταν στους 246 μαθητές⁵¹⁸.

Την ίδια χρονιά (1889) επιβεβαιώνεται και η λειτουργία ρουμάνικου σχολείου στα Γρεβενά, καθώς αναφέρεται σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη (1-2-1889) ότι παρ' όλα τα δελεάσματα κατόρθωσε να συλλέξει μόλις 20 μαθητές⁵¹⁹. Δύο χρόνια αργότερα από άλλη επιστολή (1-5-1891) γίνεται φανερό ότι η προπαγάνδα σημείωσε επιτυχίες, διότι σημειώνεται ότι διατηρούσε στα Γρεβενά Σχολείο, όπου δίδασκαν 4 δάσκαλοι και διδάσκονταν τα μαθήματα της ρουμάνικης, γαλλικής, τουρκικής και ελληνικής γλώσσας. Ο συνολικός αριθμός των φοιτούντων μαθητών και μαθητριών ανέρχονταν στους 90, από τους οποίους οι περισσότεροι ήταν νήπια⁵²⁰.

⁵¹² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 110-111.

⁵¹³ Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 180.

⁵¹⁴ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 202.

⁵¹⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 47.

⁵¹⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 35.

⁵¹⁷ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 113.

⁵¹⁸ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 116.

⁵¹⁹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 115.

⁵²⁰ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 323.

Η εφημερίδα «Αγών» (16-4-1899) μας πληροφορεί ότι το 1899 στην πόλη των Γρεβενών λειτουργούσε εξατάξια Αστική Σχολή αρρένων όπου φοιτούσαν 100 μαθητές και δίδασκαν 3 δάσκαλοι. Ακόμη στην περιοχή Βαρόσι λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, όπου φοιτούσαν 20 μαθητές και δίδασκε 1 δάσκαλος. Τα παραπάνω κτίρια ήταν σε ελεεινή κατάσταση και ανήκαν στη ελληνική κοινότητα Γρεβενών. Επίσης λειτουργούσε Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο, όπου φοιτούσαν 120 μαθητές συνολικά και δίδασκαν 2 δασκάλους. Η συντήρηση των παραπάνω Σχολείων προερχόταν από εισφορές των κατοίκων, της εκκλησίας και από επιχορηγήσεις των εκκλησιαστικών Μονών του τόπου⁵²¹.

Σε άλλο φύλλο η παραπάνω εφημερίδα («Αγών» 2-4-1899) μας πληροφορεί και για το ρουμάνικο σχολείο που συνέχιζε να λειτουργεί στα Γρεβενά. Ειδικότερα σημειώνει ότι λειτουργούσε ρουμάνικη Αστική Σχολή πέντε τάξεων και Παρθεναγωγείο, όπου δίδασκαν 4 δάσκαλοι και 1 δασκάλα και όπου φοιτούσαν κατά τη χειμερινή περίοδο μαθητές από τα χωριά Αβδέλλα, Περιβόλι και Σαμαρίνα. Στα σχολεία φοιτούσαν 50-60 αγόρια και 20 κορίτσια⁵²².

Κατά την απογραφή των σχολείων που προέβη το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από εντολή της «Επιτροπής προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» το 1902 σημειώνεται ότι στα Γρεβενά λειτουργούσε Αστική Σχολή 6 τάξεων και μιας προκαταρκτικής, όπου δίδασκαν 4 δάσκαλοι, με συνολικό αριθμό μαθητών 103. Από αυτούς οι 8 φοιτούσαν στην ΣΤ', οι 10 στην Ε,' οι 10 στην Δ,' οι 14 στην Γ', οι 17 στην Β', οι 19 στην Α' και οι 23 στην προκαταρκτική. Επίσης λειτουργούσε Παρθεναγωγείο 4 τάξεων με συνολικό αριθμό 70 μαθητριών, όπου δίδασκαν 2 παρθεναγωγοί. Ακόμη σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικής Σχολής όπου φοιτούσαν συνολικά 50 μαθητές, από αυτούς οι 15 ήταν μαθήτριες και οι 35 μαθητές, ενώ δίδασκαν 5 δάσκαλοι και 1 δασκάλα.⁵²³

Το 1902 συνέχιζε να λειτουργεί και το ρουμάνικο σχολείο στα Γρεβενά, στο οποίο δίδασκαν 5 πτυχιούχοι δάσκαλοι και 3 πτυχιούχες δασκάλους και όπου φοιτούσαν μόλις 30 μαθητές⁵²⁴.

Επίσης λειτουργούσε ένα μουσουλμανικό σχολείο στο οποίο φοιτούσαν 45 μαθητές και δίδασκε 1 δάσκαλος⁵²⁵.

⁵²¹ Εφημ. «Αγών»., (16-4-1899), όπ.π. αρ. 4. σ. 2.

⁵²² Εφημ. «Αγών»., (2-4-1899), όπ.π. αρ. 2. σ. 3.

⁵²³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994. όπ.π. σ. 243.

⁵²⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994. όπ.π. σ. 137.

⁵²⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

Από έκθεση του προξένου Ελασσόνας πληροφορούμαστε την επιχορήγηση των σχολείων των Γρεβενών για το σχολικό έτος 1902-1903, επιδόματος 25 ληρών, προκειμένου να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες της πόλης⁵²⁶.

Σύμφωνα με την ανταπόκριση της εφημερίδας «*Φάρος*» Θεσσαλονίκης (29-1-1908) επιβεβαιώνεται η λειτουργία Αρρεναγωγείου και Παρθεναγωγείου στα Γρεβενά κατά το σχολικό έτος 1907-1908⁵²⁷.

Πριν την απελευθέρωση (1912) μνημονεύεται ότι λειτουργούσε μικτή Σχολή ρουμανιζόντων, όπου φοιτούσαν 47 κορίτσια και δίδασκαν 4 δασκάλες που πληρώνονταν από την προπαγάνδα σε δικό τους διδακτήριο⁵²⁸.

Επίσης πριν το 1912 λειτουργούσε τριτάξιο μουσουλμανικό Δημοτικό Σχολείο θηλέων στο οποίο φοιτούσαν 40-50 μαθητές και δίδασκε μια δασκάλα⁵²⁹.

Μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στα Γρεβενά επτατάξιο Αστικό Σχολείο όπου φοιτούσαν συνολικά 193 μαθητές από τους 198 που ήταν εγγεγραμμένοι και δίδασκαν 5 δάσκαλοι. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στην Α' τάξη 55 μαθητές, στη Β' 53, στη Γ' 34, στη Δ' 28, στην Ε' 12, στη ΣΤ' 8, και στη Ζ' 3⁵³⁰. Επίσης αναφέρεται ότι λειτουργούσε παράρτημα του Αστικού Σχολείου (Δημοτική Σχολή) στο Βαρόσι 2 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν 21 από τους 28 εγγεγραμμένους μαθητές, και δίδασκε 1 δάσκαλος. Συγκεκριμένα φοιτούσαν 13 μαθητές στην προκαταρκτική, 6 στην Α' και 9 στη Β'. Εκτός από τα παραπάνω σχολεία λειτουργούσε στα Γρεβενά πεντατάξιο Παρθεναγωγείο μαζί με Νηπιαγωγείο 1 τάξης, όπου φοιτούσαν 177 μαθητές από τους 230 που ήταν εγγεγραμμένοι. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στο Νηπιαγωγείο 29 αγόρια και 71 κορίτσια. Στην Α' τάξη του Παρθεναγωγείου φοιτούσαν 21 μαθήτριες, στη Β' 26, στη Γ' 20, στη Δ' 6 και στη Ε' 4. Τα μαθήματα στα παραπάνω σχολεία γινόταν κανονικά από το Σεπτέμβριο ως τον Ιούνιο⁵³¹.

⁵²⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 138.

⁵²⁷ Εφημ. «*Φάρος*», Θεσσαλονίκης, 29-1-1908, αρ. 769, σ. 1.

⁵²⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁵²⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁵³⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁵³¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

Δάσκαλοι που δίδαξαν:

Ο Δημήτριος Νικολάου Καρακάσης είναι ο πρώτος δάσκαλος που μνημονεύεται ότι δίδαξε κατά το σχολικό έτος 1750-1751 στο σχολείο των Αυλών στην έδρα της μητροπόλεως Γρεβενών⁵³².

Ο Λιούφης επίσης αναφέρει ότι πριν το 1809 ήταν σχολάρχης στα Γρεβενά ο περίφημος *Ιωάννης Μάνακας* από τη Σαμαρίνα⁵³³.

Το 1815 δίδασκε στο ίδιο σχολείο ο *Ιωάννης Πανταζής* από το Ζαγόρι. Ο *Χρήστος Γρεβενίτης* φαίνεται ότι δίδασκε ως το 1820⁵³⁴.

Αρκετά αργότερα, μιας και το σχολείο διέκοψε τη λειτουργία του κατά την επανάσταση του 1821, συναντούμε ως δάσκαλο τον *Χρήστο Ηγουμενίδη (1845)*⁵³⁵, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μόλις τότε επαναλειτούργησε το σχολείο.

Το 1882 (6-6-1882) στο πρακτικό που συνέταξε η τοπική εφοροεπιτροπή για την ανανέωση της συμφωνίας του προσωπικού των υπαρχόντων δασκάλων, γίνεται φανερό ότι ο δάσκαλος *Γεώργιος Καλσόιας*⁵³⁶ δίδασκε κατά το προηγούμενο έτος (1881-1882) και ότι θα δίδασκε για τα επόμενα 3 έτη, καθώς ανανεώθηκε η συμφωνία με ετήσιο μισθό 50 λιρών, που θα δινόταν σε τέσσερις δόσεις⁵³⁷.

Στην έκθεση που συνέταξε ο πρόξενος Ελασσόνας ύστερα από περιοδεία του στην περιοχή το Σεπτέμβριο του 1887 μνημονεύεται ότι δίδασκε στην Αστική Σχολή ο *Ιωάννης Θεοχαρίδης* που καταγόταν από τη Βέροια, πτυχιούχος του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, ο οποίος εκτελούσε και χρέη διευθυντού με ετήσιο μισθό 40 λιρών. Ακόμη στην παραπάνω Σχολή δίδασκε ως βοηθός ο *Δ. Βαρζόκας* που καταγόταν από το Ζαγόρι της Ηπείρου τελειόφοιτος του Γυμνασίου Ιωαννίνων με ετήσιο μισθό 25 λιρών. Στη Δημοτική Σχολή δίδασκε ο *Δημήτριος Αδαμαντίδης* από τη Σαμαρίνα πτυχιούχος της Σχολής Τσοτυλίου με ετήσιο μισθό 20 οθωμανικές λίρες. Τέλος, στο Παρθεναγωγείο δίδασκε μία παρθεναγωγός από την Καστοριά, το όνομα της οποίας

⁵³² Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου Ι., 2002, ό.π. σ. 374.

⁵³³ Λιούφη Ν., 1924, «*Ιστορία της Κοζάνης*», Αθήνα, εκδ. Βάρτσου Ιωάννου, 1924, σ. 214.

⁵³⁴ Στεργίου Παπανίκου & Κωνσταντίνου Ροΐδου, 1993, «*Η παιδεία στα Γρεβενά*», Πρακτικά Α' Συνεδρίου Απανταχού Γρεβενιωτών, σ. 398.

⁵³⁵ Τρύφωνος Ε. Ευαγγελίδου, 1936, ό.π. σ. 110.

⁵³⁶ Αναφέρεται και ως *Καλοδιάς*, καθώς υπογράφει ο ίδιος σε άλλες επιστολές. (Στεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού δικαστηρίου (1882-1887), Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σσ. 389-390.

⁵³⁷ Στεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού δικαστηρίου (1882-1887), Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 240-242.

δεν αναφέρεται, με ετήσιο μισθό 30 οθωμανικές λίρες⁵³⁸. Σε μία επιστολή του μητροπολίτη Γρεβενών Κυρίλλου στις 12-10-1887 αναφέρεται το όνομα Αικατερίνη ως όνομα της παρθεναγωγού⁵³⁹. Οι μισθοί των παραπάνω δασκάλων προερχόταν από τα έσοδα της Εκκλησίας, από ιδιωτικές εισφορές, καθώς και από τη συνδρομή της Ιεράς Μονής Σπηλαιού (30 λίρες) και της ιεράς μονής Κοσκού (Ταξιάρχης) (5 λίρες)⁵⁴⁰.

Στην ίδια έκθεση (1887) σημειώνεται ότι δίδασκαν στο ρουμάνικο σχολείο Γρεβενών οι : *Δημήτριος Τέγου* που δίδασκε από την αρχή της ίδρυσης του σχολείου (1881), ο γιατρός *Ζήσης Παπαθανασίου*, απόφοιτος του Πανεπιστημίου Αθηνών, διευθυντής του σχολείου, επόπτης όλων των ρουμάνικων σχολείων της επαρχίας Γρεβενών και γιατρός του δήμου Γρεβενών, και ο Σαμαριναίος *Μιχαήλ Πινώτας*. Ο Παπαθανασίου έπαιρνε 80 λίρες, ενώ ο Τέγου και ο Πινώτας δεν έπαιρναν άλλο μισθό, εκτός από εκείνον που τους έδιναν για τη διδασκαλία τους το καλοκαίρι στο σχολείο του Περιβολίου (ο πρώτος) και στο σχολείο της Σαμαρίνας (ο δεύτερος), με πρόσθετο δώρο 25 εικοσόφραγκα ο καθένας. Και στο ρουμάνικο σχολείο Γρεβενών σημειώνεται διδάσκονταν η ρουμανική, η γαλλική και η ελληνική «*ως δέλεαρ προς εξαπάτησιν των απλοϊκότερων*»⁵⁴¹.

Ο μητροπολίτης Κλήμης (5-10-1888) σε επιστολή του προς τον δάσκαλο *Αριστείδη Μίλωνα Σακελλαρίου* από τη Σαμαρίνα αναφέρει τη συμφωνία της εφοροεπιτροπής Γρεβενών με την «*Φιλεκπαιδευτική αδελφότητα Σαμαρίνας*», για να διδάξει στην Αστική Σχολή Γρεβενών κατά τη χειμερινή περίοδο ο *Δ. Σάδας* – που δίδασκε κατά το θέρος στη Σαμαρίνα - στη θέση του *Γ. Πιάχα*. Στον *Δ. Σάδα* ανατέθηκε και η διεύθυνση της Σχολής. Μαζί του θα δίδασκαν και οι δάσκαλοι *Κ. Σπυρίδων Ευθυμιάδης* και *Γεώργιος Παπαβραμίδης*. Οι τελευταίοι δίδασκαν ήδη στη Δημοτική Σχολή Βαροσίου⁵⁴².

Το 1889 έγιναν πολύ σημαντικά γεγονότα και το έργο των δασκάλων επικίνδυνο και δύσκολο. Σε επιστολή του μητροπολίτη Κλήμη προς τον Πατριάρχη στις 1-2-1889 που αφορά στην έφοδο των τοπικών αρχών στα σπίτια των δασκάλων,

⁵³⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 111

⁵³⁹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1882-1888)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ.362

⁵³⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 111.

⁵⁴¹ Ελευθερίας Ι. Νικολαΐδου, 1995, όπ.π. σ. 180.

⁵⁴² Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 71-72.

αναφέρονται τα ονόματα των δασκάλων που δίδασκαν στη Σχολή Βαροσίου και που ήταν ο *Χριστόδουλος Αθανάσιος* από το Στεζάχι και ο *Γεώργιος Πιάχας* από την Αβδέλλα. Ειδικότερα οι τοπικές αρχές πραγματοποίησαν έφοδο στα σπίτια των παραπάνω δασκάλων, σφράγισαν⁵⁴³ και κατάσχισαν τα βιβλία και την αλληλογραφία τους. Το ίδιο έκαναν και στα σπίτια του *Γεωργίου Καραστεργίου* (μέλος της Δημογεροντίας), του *Χρήστου Παπανικολάου* και του *Γεωργίου Βασιλόπουλου* γιατρού και του *Σακελλαρίου Παπά Γεωργίου* (*Παπασερβερή*), στο σπίτι του οποίου έμενε ο *Γεώργιος Πιάχας*⁵⁴⁴. Ο *Χριστόδουλος Αθανασιάδης* συνελήφθηκε αργότερα με την κατηγορία ότι μετέδιδε επαναστατικές ιδέες και καταδικάστηκε σε εξάμηνη φυλάκιση. Αφέθηκε ελεύθερος τον Απρίλιο (Μ. Σάββατο) του 1891⁵⁴⁵.

Ειδικότερα την έφοδο στο σπίτι του *Παπασερβερή* την πληροφορούμαστε από ένα χειρόγραφο κείμενο του ιερέα που έχει διασωθεί. Από το κείμενο γίνεται φανερό ότι ο ιερέας ήταν ο σύνδεσμος του προξένου Ελασσόνας στα Γρεβενά, καθώς στις 28-1-1899 δέχτηκε επιστολή από τον πρόξενο, όπου του ζητούσε αναλυτική κατάσταση της εκπαιδευτικής κατάστασης των Γρεβενών, δηλ. πόσοι ήταν οι μαθητές των ελληνικών σχολείων και πόσοι των ρουμάνικων. Ο Παπασερβερής κατόρθωσε να εξαφανίσει πολλά ενοχοποιητικά στοιχεία και τελικά για λόγους ασφαλείας αυτοεξορίστηκε στο Λαύριο όπου παρέμεινε για 20 χρόνια. Επανήλθε στα Γρεβενά το 1909 και δίπλα στον μητροπολίτη Γρεβενών (ήταν έμπιστος βοηθός του) συνέχισε την εθνική του δράση⁵⁴⁶.

Το 1890-1891 δίδασκε στη Αστική Σχολή Βαροσίου και ο *Αθανάσιος Γάγαλης* από το Τσούρχλι Γρεβενών, ο οποίος μαζί με τους άλλους δασκάλους προσκλήθηκε από τον καϊμακάμη Γρεβενών προκειμένου να ελεγχθούν τα διπλώματά τους, εάν είναι επικυρωμένα από τον επιθεωρητή παιδείας Μοναστηρίου. Με τη δικαιολογία ότι οι δάσκαλοι δεν είχαν την απαιτούμενη επικύρωση, διατάχθηκε το κλείσιμο σχολείων. Επιπλέον έγινε και έλεγχος στο σπίτι του *Αθανασίου Γάγαλη*, όπου

⁵⁴³ Με την «σφράγιση» εννοείται η υπογραφή αναγνώρισης ότι είναι δικά τους. (Αποστόλου Ι> Παπαδημητρίου, 2001 «*Παπασερβερή – Ιστορία των Γρεβενών*», Δυτικομακεδονικά Γράμματα, Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, τομ. 12^{ος}, σ. 235.

⁵⁴⁴ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 115.

⁵⁴⁵ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 324.

⁵⁴⁶ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2001 «*Παπασερβερή – Ιστορία των Γρεβενών*», Δυτικομακεδονικά Γράμματα, Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, τομ. 12^{ος}, σ. 235.

κατασχέθηκαν τα βιβλία του και ο ίδιος οδηγήθηκε στα Σέρβια προκειμένου να δικαστεί⁵⁴⁷. Καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης πεντέμιση μηνών και αφέθηκε ελεύθερος στις 10-4 1891⁵⁴⁸.

Κατά το σχολικό έτος 1888 – 1889 δίδασκε στο Παρθεναγωγείο της πόλης η *Βηθλεέμ Κοντογεωργίου*, Ελληνίδα υπήκοος, που γεννήθηκε στον Πειραιά από Έλληνες γονείς, απόφοιτος του Αρσάκειου, που συνέχισε να διδάσκει και το επόμενο έτος και η *Αμαλία Μποβερέτου*, που δίδαξε εκείνη τη σχολική χρονιά και το επόμενο έτος αποχώρησε⁵⁴⁹.

Το 1902 κατά την απογραφή των σχολείων του Προξενείου Ελασσόνας, φαίνεται ότι δίδασκαν στην Αστική Σχολή των Γρεβενών οι : *Π. Δαραβίγκας*, *Εμ. Τζιόβας*, *Αν. Τόλογλου* και *Στ. Γκριζιώτης*. Στο Παρθεναγωγείο της πόλης δίδασκαν οι *Αθηνά* και η *Ελένη Χαλκοπούλου*. Επιπλέον στη Δημοτική Σχολή δίδασκαν 5 δάσκαλοι και 1 δασκάλα (ο αριθμός κρίνεται λανθασμένος), τα ονόματα των οποίων όμως δεν μας είναι γνωστά⁵⁵⁰. Επίσης φαίνεται ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε και ο δάσκαλος *Δημήτριος Κιούκias* από τη Τσαριτσάνη, απόφοιτος του Γυμνασίου Κοζάνης (1902)⁵⁵¹.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε στα Γρεβενά για 1 χρόνο ο *Χρήστος Βαβίτσας* από τη Δεσκάτη⁵⁵².

Μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 δίδασκαν στην Αστική Σχολή Γρεβενών οι *Αθανάσιος Γ. Γάγαλης*⁵⁵³ ως διευθυντής, που καταγόταν από το Τσούρχλι Γρεβενών (Άγιος Γεώργιος), 42 ετών αριστούχος απόφοιτος του Διδασκαλείου Αθηνών (1896) με ετήσιο μισθό 70 λιρών και με συνολική υπηρεσία 20 έτη. Ο *Ιωάννης Παπαναστασίου* από τα Γρεβενά, που εκείνη τη χρονιά εκτελούσε προσωρινά χρέη διευθυντού (ο *Γάγαλης* ήταν ασθενής, πέθανε το 1914) 32 ετών αριστούχος απόφοιτος του διδασκαλείου Αθηνών (1905) με ετήσιο μισθό 54 λιρών και συνολική υπηρεσία 9 ετών. Ο *Απόστολος Κ. Χατζησπανδώνης* από τις Σέρρες 20

⁵⁴⁷ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 322-328. & ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σσ. 61-61.

⁵⁴⁸ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 322-328. & ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σσ. 326.

⁵⁴⁹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 210, 232.

⁵⁵⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 243.

⁵⁵¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58.

⁵⁵² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58

⁵⁵³ Πέθανε το 1914, (Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη)

ετών, απόφοιτος του Γυμνασίου Σερρών (1912) και με 1 χρόνο προϋπηρεσία. Ο Νικόλαος *Χ. Χρόνης* από τη Δόβρα Ζαγορίου, 20 ετών απόφοιτος του Γυμνασίου Μοναστηρίου, με μισθό 40 λιρών και 1 χρόνο προϋπηρεσία. Ο Δημήτριος *Μ. Καραβαγγέλης* από το Ζαγκλίβερι Χαλκιδικής, 27 ετών, απόφοιτος του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης (1903) με μισθό 44 λιρών και 10 έτη προϋπηρεσία⁵⁵⁴.

Εκτός από τους παραπάνω δασκάλους δίδασκε στην Δημοτική Σχολή Βαροσίου ο δάσκαλος *Νικόλαος Παπαϊωάννου* από τη Σαμαρίνα, 41 ετών, απόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου, έναντι μισθού 30 λιρών και συνολικά 21 έτη προϋπηρεσία. Επίσης δίδασκαν στο Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο της πόλης η *Μαρία Β. Μέλλη* ως διευθύντρια από τη Θεσσαλονίκη, με ετήσιο μισθό 50 λιρών, και συνολική προϋπηρεσία 11 ετών και η *Αικατερίνη Δ. Φλόκα* από τη Θεσσαλονίκη απόφοιτος του Ανώτερου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης με ετήσιο μισθό 43 λιρών και συνολική υπηρεσία 10 ετών. Στις παραπάνω δύο δασκάλες παρέχονταν κατοικία, καύσιμη ύλη και φωτισμός. Τέλος δίδασκε και η *Βασιλική Χοτοπούλου* από τη Σαμαρίνα, απόφοιτος του Αρσάκειου Λαρίσης, με ετήσιο μισθό 37 λιρών και 7 έτη προϋπηρεσία⁵⁵⁵.

Σύλλογοι – Σωματεία :

Η εφημερίδα της Θεσσαλονίκης «*Ερμής*» μας πληροφορεί ότι το 1876 συστάθηκε στα Γρεβενά «*Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα*» με σκοπό τη βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης της πόλης και των γύρω χωριών. Πρόεδρος εκλέχτηκε ο *Γ. Παπαχαραλάμπος*, αντιπρόεδρος ο *Χριστόδουλος Λαδάς*, γραμματέας ο *Ανδρέας Μπούσιος* πατέρα του πολιτικού *Γεωργίου Μπούσιου*, και ταμίας ο *Γούσιος Χασάπης*. Κατά την ημέρα της σύστασης της αδελφότητας (14-7-1876) τα μέλη έδωσαν και την πρώτη συνδρομή που συνολικά ανερχόταν στις 70 λίρες. Συγκεκριμένα έδωσαν : ο *Βασίλειος Σούρλας* γραμματέας της μητρόπολης 10 λίρες, ο *Παπανικόλας* 12 λ., οι *αδελφοί Λαδά* 10 λ., ο *Χρήστος Κατσάνος* 8 λ., ο *Γούσιος Χασάπης* 8 λ., ο *Ανδρέας Οικονόμου* 5 λ., ο *Βαγγέλης Χατάκης* 5λ., ο *Γιαννούλας Γανέλας* 4 λ., ο *Χαρίσης Μπόκας* 2 ½ λ., ο *Γεώργιος Γεννάδης* 2 λ., ο *Ηλίας Νικόλας Ιατρός* 5 λ. και ο *Παπαστέργιος* 2 λ.⁵⁵⁶ .

⁵⁵⁴ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57

⁵⁵⁵ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57

⁵⁵⁶ Εφημερίδα «*Ερμής*», αρ. 89 (2-4-18760, Θεσσαλονίκη, σ. 1

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε την αρωγή του «*Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*» Κωνσταντινουπόλεως. Αυτό συνέβη γιατί όπως αναφέραμε και στην αρχή της έρευνας μας, τα Γρεβενά έως το 1881 ανήκαν στο βιλαέτι Ηπείρου. Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό Κράτος και την αλλαγή των συνόρων τα Γρεβενά περιήλθαν τελικά στο βιλαέτι Μοναστηρίου. Ο Σύλλογος ήδη από το πρώτο έτος της ίδρυσης του (1873-1874) χορήγησε 60 λ. στην επαρχία των Γρεβενών με σκοπό τη βελτίωση της πνευματικής κατάστασης του τόπου⁵⁵⁷.

Στις αρχές του 20^{ου} αι. μνημονεύεται ότι υπήρχαν στα Γρεβενά δύο αδελφότητες, ο «*Μέγας Αλέξανδρος*» με πρόεδρο τον *Γεώργιο Σπίρτο* και γραμματέα τον *Θωμά Ηλία* και η «*Φιλόπτωχος αδελφότης Κυριών*» με πρόεδρο τη *Χιονία Παπακωνσταντίνου* και ταμία την *Ελένη Λιάνου*⁵⁵⁸.

Σχολικό υλικό- βιβλία- εξοπλισμός :

Τα μόνα στοιχεία που έχουμε για τον εξοπλισμό των σχολείων προέρχονται από της καταγραφή που έγινε το 1912-1913 αμέσως μετά την απελευθέρωση. Συγκεκριμένα στην *Αστική Σχολή* αναφέρεται ότι υπήρχαν 40 σχεδόν κατεστραμμένα θρανία, 5 πίνακες καινούριοι, 4 παλαιές έδρες, 3 καινούργια καθίσματα, , 1 καινούργιο τραπέζι, 1 κουδούνι, 1 ντουλάπι, 1 σημαία, 1 ρολόι εκκρεμές, και 2 καινούργια ανάκλιτρα. Επίσης υπήρχαν διδακτικά όργανα όπως 8 γεωγραφικοί χάρτες, 32 εικόνες Φυσικής Ιστορίας, 3 πίνακες αστρονομίας, και 3 ανατομικοί, , 1 γεωφυσικός, 15 φυτολογικοί και 2 πραγματογνωστικοί, καθώς και μία υδρόγειος σφαίρα. Στη *Δημοτική Σχολή* υπήρχαν 8 παλιά θρανία, 1 τραπέζι, 1 θερμάστρα , 1 κουδούνι και 1 αριθμητήριο. Στο *Παρθεναγωγείο-Νηπιαγωγείο* υπήρχαν 35 πολύεδρα παλιά θρανία, 3 πίνακες, 3 τραπέζια, 3 θερμάστρες, 1 κουδούνι, 1 ρολόι, 1 ξύλινο ανάκλιτρο, 3 παλιά ψάθινα καθίσματα 2 πλάισια

⁵⁵⁷ Ιωάννου Λαμπρίδη, 1880, «*Περί των εν Ηπείρω Αγαθηργημάτων*», Β' μέρος, Αθήνα, Εκ του τυπογραφείου Ν. Ρουσόπουλου, σ. 168.

⁵⁵⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 203.

προγραμμάτων και 3 τραπεζομάντιλα, καθώς και 52 εικόνες Φυσική Ιστορίας, μαζί με 1 αριθμητήριο⁵⁵⁹.

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Η *Αστική και η Δημοτική Σχολή* Γρεβενών στεγάζονταν σε κτίρια που είχαν κτιστεί από την κοινότητα. Το *Παρθεναγωγείο – Νηπιαγωγείο* πριν την απελευθέρωση στεγαζόταν σε ιδιωτικό κτίριο που νοικιαζότανε από την κοινότητα έναντι 15 λιρών το χρόνο. Μετά την απελευθέρωση χρησιμοποιούνταν ως διδακτήριο ο νάρθηκας του ιερού ναού της Μητροπόλεως.

Τα σχολεία συντηρούνταν με την αρωγή της κοινότητας καθώς και της εκκλησίας. Ως πόροι αναφέρονται ο δίσκος και τα αφιερώματα της εκκλησίας, δωρεές και συνδρομές των μελών της κοινότητας, λαχεία εργόχειρων, κοινοτικό βιβλιοπωλείο, διαθήκες. Επίσης τα σχολεία είχαν και κάποιους πάγιους πόρους που προέρχονταν από τα ενοίκια εκκλησιαστικών κτημάτων, άλλα ενοίκια, καθώς και από τόκους ομόλογων που προέρχονταν από διάφορες δωρεές ευεργετών όπως του *N. Κουσίδη, Α. Μπούσιου* (πατέρα του *Γεωργίου Μπούσιου* βουλευτή στην οθωμανική βουλή 1908-1912), του μητροπολίτη *Κυρίλλου* καθώς και του *Γ. Θ. Σπύρτου*⁵⁶⁰.

Επιπλέον πολύτιμη ήταν και η συνδρομή της *Ιεράς Μονής Σπηλαίου* και *Κοσκού*. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το 1887 προσέφεραν από 30 και 5 οθωμανικές λίρες η καθεμία για τους μισθούς των δασκάλων⁵⁶¹.

Στα προαναφερθέντα θα πρέπει να προσθέσουμε τη βοήθεια και τη φροντίδα των Μητροπολιτών. Ο μητροπολίτης *Κύριλλος* σε επιστολή του προς τα «*Ζωγράφεια Διδασκαλεία Ιωαννίνων*» ανακοινώνει το όνομα της *Λευκοθέας Χαρίση Βάκα*, 13 ετών, από τα Γρεβενά που εκλέχτηκε ως υπότροφος μαζί με το γιο του *Πρωτοπαππά Ιωάννη Παλάσκα*, 14 ετών, από τη Σαμαρίνα. Ο ίδιος τονίζει την αναγκαιότητα της συνέχισης των ευεργεσιών των *Διδασκαλείων* προς τους νέους και τις νέες των Γρεβενών. Επίσης σε επιστολή του προς τα *Ζάππεια Διδασκαλεία Κωνσταντινουπόλεως* ανακοινώνει το όνομα της υπότροφου *Θεοδότας Γεωργίου*

⁵⁵⁹ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57, όπ.π.

⁵⁶⁰ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57 & εφημ. «Αγών», αρ. 4, σ. 2.

⁵⁶¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 111.

Γάγαλη, 14 ετών, και κάνει έκκληση για την ίδρυση και στα Γρεβενά νεαρού Ζαπποπούλειου⁵⁶².

⁵⁶² Εννοεί μάλλον παράρτημα των Ζάππειων εκπαιδευτηρίων Κωνσταντινουπόλεως, Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887) Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 232, 343, 346.

Γ. ΚΟΥΠΑΤΣΟΡΟΧΩΡΙΑ⁵⁶³

Πίνακας εξέλιξης του πληθυσμού του διαμερίσματος των Κουπατσοχωριών

Όνομα οικισμού	Απογραφή 1873-1874	Απογραφή 1905	Απογραφή 1912-1913
1. Μπούρα	37 άντρες	50 χριστιανοί	50 χριστιανοί
2. Ντόβρανη	86 άντρες	150 χριστιανοί & 200 μωαμεθανοί ⁵⁶⁴	240 χριστιανοί & 210 μωαμεθανοί
3.Βραβόνιστα	125 άντρες	120 χριστιανοί	358 χριστιανοί
4. Μαυραναίοι	120 άντρες	195 χριστιανοί	280 χριστιανοί
5. Μαυρονόρος	92 άντρες	165 χριστιανοί	238 χριστιανοί
6. Βοδινσκό	187 άντρες	250 χριστιανοί	600 χριστιανοί
7.Σιαργκαναίοι	84 άντρες	145 ελληνόφωνοι χριστιανοί	200 χριστιανοί
8. Λάβδα	135 άντρες	155 χριστιανοί	428 χριστιανοί
9. Τούσι	57 άντρες	140 χριστιανοί	175 χριστιανοί
10. Δέλνο	87 άντρες	133 χριστιανοί	350 χριστιανοί
11. Μεσολούρι	124 άντρες	175 χριστιανοί	318 χριστιανοί
12. Βράσ(τ)νο	-	500 μωαμεθανοί	254 μωαμεθανοί
13. Τσούριακας	26 άντρες	27 χριστιανοί	35 χριστιανοί
14. Φιλιππαιοι	218 άντρες	400 χριστιανοί	900 χριστιανοί
15. Λεπενίτσα	28 άντρες	60 χριστιανοί	100 χριστιανοί
16. Σπήλαιο	253 άντρες	600 χριστιανοί	665 χριστιανοί
17.Τίστα	210 άντρες	310 χριστιανοί	670 χριστιανοί
18. Μοναχίτι	261 άντρες	590 χριστιανοί	500 χριστιανοί
19. Κυρακαλή	-	350 μωαμεθανοί	191 μωαμεθανοί
20. Ζάλοβο	256 άντρες	375 χριστιανοί	600 χριστιανοί
21. Παλαιοχώρι	40 άντρες	92 χριστιανοί	-
22. Κοσμάτι	160 άντρες	385 χριστιανοί	350 χριστιανοί
23. Ριάχοβο	25 άντρες	55 χριστιανοί	75 χριστιανοί
ΣΥΝΟΛΟ	7833 κάτοικοι	Κάτοικοι. : 5622	Κάτοικοι. : 7787

⁵⁶³ Για Κουπατσάρους βλέπε στο Παπαδημητρίου Αποστόλου, 2002, όπ.π. σσ. 140-142

⁵⁶⁴ Πρόκειται για τους «Βαλαάδες».Όσοι αποκαλούνται ως «Ελληνόφωνοι χριστιανοί» στην παρούσα εργασία εννοούνται οι «Βαλαάδες».

	(2611*3=7833)	(4572 χριστιανοί 1050 μωαμεθανοί)	(7132 χριστιανοί 655 μωαμεθανοί)
--	---------------	--------------------------------------	-------------------------------------

1. Μπούρα (Δοξαράς)

Το πρώτο σχολείο ανεγέρθηκε στο χωριό λίγο πριν την απελευθέρωση, το 1908. Μέχρι τότε οι μαθητές του χωριού πήγαιναν σχολείο στα γειτονικά χωριά, κυρίως της Ντόβρανης, καθώς ο μικρός αριθμός των κατοίκων δεν τους έδινε τη δυνατότητα να μισθοδοτούν δασκάλους

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε για 2 χρόνια ο *Ευθύμιος Αθ. Μάρκου* από το Σνίχοβο⁵⁶⁵.

2. Ντόβρανη (Ελατος)

Στο χωριό λειτουργούσε σχολείο ήδη από το 1840, όπως προκύπτει από υπογραφή δασκάλου σε εκκλησιαστικό μηνιαίο Δεκεμβρίου. Το 1868 δίδασκε στο χωριό κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Χαράλαμπος Αθανασίου* σύμφωνα με άλλη μαρτυρία στο ίδιο μηνιαίο⁵⁶⁶. Κατά το σχολικό έτος 1873 – 1874 απ' ότι φαίνεται από την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό.⁵⁶⁷

Στους χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνεται η λειτουργία σχολείου, όπου φοιτούσε μικρότερος αριθμός των 50 μαθητών⁵⁶⁸. Στην έκθεση του προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901 -1902 σημειώνεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου, όπου φοιτούσαν 25 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁵⁶⁹.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε στο χωριό για 2 χρόνια ο *Δημήτριος Βασιλόπουλος* από τη Ραδοσίνιτσα

Μετά την απελευθέρωση, κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε (1912-1913), σημειώνεται η λειτουργία Αστικού Σχολείου στην Ντόβρανη 5 τάξεων και 1 νηπίων, όπου φοιτούσαν συνολικά 28 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη νηπιακή 8 μαθητές, στη Α' 7, στη Β' 3, στη Γ' 6, στη Δ' 2 και στη Ε' 2 μαθητές. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Αλέξανδρος Ζ. Μπουγιώτας* (δυσανάγνωστο) , 33 ετών από το Κηπουριό, απόφοιτος της Ζ' τάξης του Αστικού

⁵⁶⁵ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁵⁶⁶ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁵⁶⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224

⁵⁶⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁵⁶⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

Σχολείου, που είχε 4 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 18 λιρών μαζί με 10 κιλά σιτάρι

Επίσης το σχολείο είχε και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους προερχόμενους από τις εισπράξεις ενός χωραφιού 50 στρεμμάτων, ενός αμπελιού και από τόκους ομόλογων 100 λιρών.⁵⁷⁰

3. Βραβόνιστα (Καληράχη)

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» κατά το 1873-1874 στο χωριό δεν λειτουργούσε σχολείο⁵⁷¹. Απ' ότι φαίνεται το πρώτο Σχολείο στην Βραβόνιστα ανεγέρθηκε και λειτούργησε από το 1886⁵⁷².

Σε έντυπη Στατιστική του 1896 επιβεβαιώνεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν 15 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 250 φράγκα⁵⁷³.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσε αριθμός μικρότερος των 50 μαθητών⁵⁷⁴. Ειδικότερα σε έκθεση του προξενείου Ελασσόνας, κατά την απογραφή των σχολείων που προέβη για το σχολικό έτος 1901-1902, σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικής Σχολής στην Βραβόνιστα όπου φοιτούσαν συνολικά 45 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος⁵⁷⁵.

Γνωρίζουμε επίσης ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση (1911-1912), στο χωριό για 2 χρόνια ο *Θεόδωρος Κ. Καρέτσος* από το Κηπουριό.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Αστικής Σχολής 5 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 49 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 24 μαθητές, στη Α' 4, στη Β' 6, στη Γ' 5, στη Δ' 7 και στη Ε' 3. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Κωνσταντίνος Δημητριάδης* από

⁵⁷⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57

⁵⁷¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁵⁷² ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁵⁷³ «*Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895*», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁵⁷⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁵⁷⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

τη Ραδοσίνιτσα, 25 ετών, απόφοιτος της Ε' τάξης Αστικής Σχολής Γρεβενών, που είχε 15 χρόνια προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 28 λιρών

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι το σχολείο στη Βραβόνιστα είχε εκτός από τον δίσκο της εκκλησίας, και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους που προέρχονταν από την καλλιέργεια ενός αγρού αμπέλου που ανήκε στην εκκλησία, από ένα μύλο, καθώς και από αιγοπρόβατα που ανήκαν στο σχολείο⁵⁷⁶.

4. Μαυραναίοι

Απ' ότι φαίνεται στους Μαυραναίους λειτουργούσε σχολείο μετά το 1820 στο οποίο δίδασκε ο *Παπαγιάννης Λαμπρόπουλος*, καθώς και ο πατέρας του *Δημήτριος Λαμπρόπουλος*⁵⁷⁷.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στους Μαυραναίους Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 300 γρόσια⁵⁷⁸.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν επίσης τη λειτουργία σχολείου, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁵⁷⁹. Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 επιβεβαιώνεται επίσης η λειτουργία σχολείου, καθώς σε έκθεση του προξένου Ελασσόνας σημειώνεται η επιχορήγηση του σχολείου με επίδομα 2 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁵⁸⁰.

Από εκκλησιαστικό μηνιαίο της εκκλησίας των Γκριτάδων πληροφορούμαστε ότι το 1903 δίδασκε στο χωριό κάποιος δάσκαλος που υπογράφει με το όνομα *Αθανασίου* και καταγόταν από τους Γκριτάδες⁵⁸¹.

Πριν την απελευθέρωση δίδαξαν για 1 χρόνο στο χωριό οι Κηπουριώτες δάσκαλοι : *Χρηστάκης Παπαδημητρίου* και *Στέριος Ταγαρόπουλος*.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται ότι λειτουργούσε στους Μαυραναίους Αστική Σχολή 5 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 43 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 18 μαθητές, στην Α' 6, στη Β' 6, στη Γ'

⁵⁷⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁵⁷⁷ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁵⁷⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237

⁵⁷⁹ Παπαδόπουλου Στεφάνου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁵⁸⁰ ΑΠΕ, Αδάμου Γιάννη, 1994, ό.π. σ. 138.

⁵⁸¹ Γεωργίου Α. Παπαδήμα, 2006, ό.π. σ. 112, 140.

4, στη Δ' 4 και στην Ε' 4. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος ο *Αναστάσιος Γ. Βραχίδας*, 36 ετών από το Ζαγόρι Ηπείρου, με 16 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Δ' τάξης Ελληνικού Σχολείου (1^η Γυμνασίου) της Λαϊστής, έναντι ετήσιου μισθού 22 λιρών συν τρόφιμα.

Το σχολείο είχε, εκτός από το δίσκο της εκκλησίας και τα δίδακτρα των μαθητών, και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους προερχόμενους από τις εισπράξεις χωραφιών και μιας οικίας.⁵⁸²

5. Μαυρονόρος

Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες των γερόντων, σχολείο λειτουργούσε στο χωριό από το 1830⁵⁸³.

Κατά την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», για το σχολικό έτος 1873-1874 επαληθεύεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου στο χωριό, όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 200 γρόσια⁵⁸⁴.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό με λιγότερους από 50 μαθητές⁵⁸⁵. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σε έκθεση του προξενείου Ελασσόνας μνημονεύεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο Μαυρονόρος, όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁵⁸⁶. Η λειτουργία του σχολείου επιβεβαιώνεται και την επόμενη χρονιά, καθώς σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας φαίνεται ότι το σχολείο δέχθηκε επιχορήγηση 2 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁵⁸⁷.

Από εκκλησιαστικό μηνιαίο της εκκλησίας των Γκριτάδων πληροφορούμαστε ότι το 1907 δίδασκε στο χωριό κάποιος δάσκαλος που υπογράφει με το όνομα Κωστάκης Δημητρίου και καταγόταν από τους Γκριτάδες⁵⁸⁸.

Γνωρίζουμε επίσης ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση (1911-1912) στο χωριό για 2 χρόνια ο *Θεόδωρος Κ. Καρέτσος* από το Κηπουριό. Αμέσως μετά την

⁵⁸² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁵⁸³ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁵⁸⁴ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237

⁵⁸⁵ Παπαδόπουλου Ι. Στεφάνου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁵⁸⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

⁵⁸⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 138.

⁵⁸⁸ Γεωργίου Α. Παπαδήμα, 2006, όπ.π. σ. 112, 140.

απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε σημειώνεται ότι κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο χωριό Αστική Σχολή 5 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 6 μαθητές, στην Α' 4, στη Β' 0 στη Γ' 1 στη Δ' 3 και στη Ε' 2. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Δημήτριος Γ. Βραχίδας* από το Ζαγόρι Ηπείρου, 28 ετών, με 12 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Β' τάξης του Ελληνικού Σχολείου Λαϊστής έναντι ετήσιου μισθού 8 λιρών (για 5 μήνες) ενώ του παρέχονταν και τρόφιμα

Το σχολείο είχε εκτός από το δίσκο της εκκλησίας και τα δίδακτρα των μαθητών κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους προερχόμενους από την εισπραξη ενός αγρού 2 στρεμμάτων.⁵⁸⁹

6. Βοδινσκό (Πολυνέρι)

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Βοδινσκό Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 200 λίρες⁵⁹⁰.

Το Σχολείο αυτό αναφέρεται στην «*Εκθεση Σακελλάρη*» ότι στεγαζόταν πριν το 1893 στα οικήματα και στους νάρθηκες της εκκλησίας. Το πρώτο διδακτήριο ανεγέρθηκε το 1893 από τις δαπάνες των κατοίκων⁵⁹¹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό, με αριθμό μαθητών μικρότερο των 50 μαθητών.⁵⁹² Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁵⁹³. Την επόμενη χρονιά σε έγγραφο του πρόξενου Ελασσόνας μνημονεύεται η παροχή επιδόματος 5 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών του σχολείου⁵⁹⁴.

Μετά την απελευθέρωση, κατά το σχολικό έτος 1912-1913, λειτουργούσε στο χωριό Αστική Σχολή 5 τάξεων και 1 νηπιακής, όπου φοιτούσαν 31 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη νηπιακή 9 μαθητές, στην Α' 12, στη Β' 1, στη Γ' 8, στην

⁵⁸⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁵⁹⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

⁵⁹¹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «*Εκθεση Σακελλάρη*»

⁵⁹² Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁵⁹³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁵⁹⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

Δ' 0 και στην Ε' 1. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Αναστάσιος Στεργίου* από το Ζαγόρι, 45 ετών, που είχε 19 χρόνια προϋπηρεσία, απόφοιτος της ΣΤ' τάξης της Αστικής Σχολής Ζαγορίου, έναντι μισθού 19 λιρών συν τρόφιμα για τη συντήρησή του⁵⁹⁵.

7. Σιαργκαναίοι (Πανόραμα)

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό, σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*»⁵⁹⁶. Το πρώτο σχολείο στο χωριό απ' ότι φαίνεται ανεγέρθηκε το 1886. Αργότερα, το 1912 χτίστηκε νέο, σύμφωνα με την ημερομηνία που αναγράφεται στο σχολείο⁵⁹⁷.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁵⁹⁸. Κατά την έκθεση του προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 αναφέρεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁵⁹⁹. Γνωρίζουμε επίσης ότι την επόμενη χρονιά (1902-1903), σύμφωνα με έγγραφο του προξένου Ελασσόνας, ότι το σχολείο επιχορηγήθηκε με επίδομα 5 λιρών προκειμένου να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές του ανάγκες⁶⁰⁰.

8. Λάβδα

Το πρώτο Σχολείο στο χωριό απ' ότι φαίνεται ανεγέρθηκε γύρω στο 1830 με 1840⁶⁰¹.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Λάβδα Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 300 γρόσια⁶⁰².

⁵⁹⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁵⁹⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁵⁹⁷ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁵⁹⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁵⁹⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁶⁰⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

⁶⁰¹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶⁰² ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

Από έντυπη Στατιστική του 1896 γνωρίζουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1894-1895 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα⁶⁰³.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό με αριθμό μαθητών μικρότερο από 50⁶⁰⁴. Σύμφωνα με την έκθεση του προξενείου Ελασσόνας μετά την απογραφή των σχολείων, φαίνεται ότι κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁶⁰⁵. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 επιβεβαιώνεται η λειτουργία σχολείου στη Λάβδα, καθώς σημειώνεται σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας η παροχή επιδόματος 5 λιρών προκειμένου να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες του σχολείου⁶⁰⁶.

Το 1912 ανεγέρθηκε καινούριο Σχολείο στο χωριό για να εξυπηρετήσει τις εκπαιδευτικές ανάγκες του χωριού⁶⁰⁷.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε για 3 χρόνια ο *Ιωάννης Παπαστεργίου* που καταγόταν και από την Τίστα, και ο δάσκαλος *Αναστάσιος Στεργίου* από το Ζαγόρι για 4 χρόνια.

Μετά την απελευθέρωση, σημειώνεται για το σχολικό έτος 1912-1913, η λειτουργία Κοινού Σχολείου 3 τάξεων και 1 προκαταρκτικής στην Λάβδα, όπου φοιτούσαν συνολικά 34 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 5 μαθητές, στην Α' 15, στη Β' 8 και στη Γ' 6 μαθητές. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Ιωάννης Παπαστεργίου* από την Τίστα, 27 ετών, που είχε 9 χρόνια προϋπηρεσία, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Τίστας, έναντι ετήσιου μισθού 12 λιρών μαζί με τα τρόφιμα για τη συντήρησή του.

Το σχολείο, εκτός από τους μη πάγιους πόρους που προέρχονταν από τη συνδρομή γαιών (8 λιρών) και το δίσκο της εκκλησίας, είχε και κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενους από την εισπραξη ενός αγρού και από 100 αιγοπρόβατα.⁶⁰⁸

⁶⁰³ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁶⁰⁴ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶⁰⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁶⁰⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

⁶⁰⁷ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶⁰⁸ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

9. Τούσι (Αλατόπετρα)

Σύμφωνα με την πλάκα που υπήρχε εντοιχισμένη στο νέο διδακτήριο του χωριού (1912) το πρώτο σχολείο ανεγέρθηκε το 1812⁶⁰⁹. Η λειτουργία του σχολείου απ' ότι φαίνεται δεν ήταν συνεχής, καθώς γνωρίζουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό, σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*»⁶¹⁰.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁶¹¹. Επίσης αναφέρεται σε έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου κατά το σχολικό έτος 1901-1902 όπου φοιτούσαν συνολικά 18 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁶¹².

Γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση στο χωριό ο *Στέργιος Ι. Ρωσιάκης* από τη Μπράζα Ηπείρου για 1 χρόνο.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε, σημειώνεται για το σχολικό έτος 1912-1913 η λειτουργία Δημοτικής Σχολής στο Τούσι 3 τάξεων, όπου φοιτούσαν 24 μαθητές. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στην Α' 7, στη Β' 12 και στη Γ' 5 μαθητές. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Στέργιος Ι. Ρωσιάκης* από τη Μπράζα Ηπείρου, 24 ετών, απόφοιτος της 7^{ης} τάξης του Αστικού Σχολείου, που είχε 3 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 12 ληρών, ενώ επιπλέον του παρέχονταν και τα τρόφιμα για τη συντήρησή του⁶¹³.

10. Δέλνο (Πρόσβορο)

Κατά την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» το 1873-1874 δεν σημειώνεται η λειτουργία σχολείου στο χωριό⁶¹⁴. Το πρώτο Σχολείο απ' ότι φαίνεται ανεγέρθηκε το 1890⁶¹⁵.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁶¹⁶.

⁶⁰⁹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶¹⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁶¹¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁶¹² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁶¹³ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶¹⁴ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁶¹⁵ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

Ειδικότερα κατά το σχολικό έτος 1901-1902, σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας, αναφέρεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο Δέλλο, όπου φοιτούσαν συνολικά 25 μαθητές και δίδασκε ένας Γραμματοδιδάσκαλος⁶¹⁷. Η λειτουργία του σχολείου επιβεβαιώνεται σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας την επόμενη χρονιά, όπου αναφέρεται ότι το σχολείο δέχθηκε επίδομα 3 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁶¹⁸.

11. Μεσολούρι

Στο Μεσολούρι λειτούργησε το πρώτο σχολείο από το 1860⁶¹⁹.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», που πραγματοποίησε για το σχολικό έτος 1873-1874, λειτουργούσε τη χρονιά εκείνη στο χωριό Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 500 γρόσια⁶²⁰.

Σε έντυπη Στατιστική του 1896 μνημονεύεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές, δίδασκε ένας δάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 276 φράγκα⁶²¹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁶²². Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο Μεσολούρι όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁶²³. Η λειτουργία του σχολείου επιβεβαιώνεται, καθώς αναφέρεται ότι την επόμενη χρονιά δέχθηκε επιχορήγηση 3 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁶²⁴. Ωστόσο, αμέσως μετά την

⁶¹⁶ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁶¹⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁶¹⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

⁶¹⁹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶²⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237

⁶²¹ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁶²² Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁶²³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

⁶²⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

απελευθέρωση (1912-1913), σύμφωνα με την απογραφή των σχολείων που έγινε, το Σχολείο δεν λειτουργούσε στο Μεσολούρι⁶²⁵.

12. Βράστινο (Ανάβρυτα)

Το Βράστινο ήταν αμιγώς μουσουλμανικό χωριό. Κατά την απογραφή των σχολείων το 1901-1902 που έγινε από το Προξενείο Ελασσόνας σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικής Σχολής όπου φοιτούσαν συνολικά 60 μαθητές και δίδασκε 1 γραμματοδιδάσκαλος⁶²⁶. Το σχολείο συνεπώς ήταν μουσουλμανικό όπου διδάσκονταν η τούρκικη γλώσσα και ο δάσκαλος μισθοδοτούνταν από το Δημόσιο Ταμείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁶²⁷.

13. Τσούργιακα (Αετιά)

Γνωρίζουμε από την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» ότι κατά το 1873-1874 δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό⁶²⁸. Τα παιδιά του χωριού πήγαιναν σχολείο στο γειτονικό χωριό των Φιλιππαιών, καθώς δεν υπήρχε διδακτήριο στο χωριό⁶²⁹.

14. Φιλιππάιοι

Στους Φιλιππάιους μαρτυρείται ότι λειτουργούσε ανέκαθεν σχολείο χωρίς να έχουμε περισσότερες πληροφορίες γι' αυτό⁶³⁰. Από την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» γνωρίζουμε ότι κατά το 1873-1874 δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό⁶³¹. Σύμφωνα με έντυπη Στατιστική του 1896, στο χωριό λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1894-1895 Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν 30 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα⁶³².

⁶²⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶²⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, ό.π. σ. 245.

⁶²⁷ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου (προσωπική συνέντευξη)

⁶²⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁶²⁹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶³⁰ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶³¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁶³² «*Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895*», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁶³³. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902, σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας, λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στους Φιλιππαιούς όπου φοιτούσαν 40 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁶³⁴. Το επόμενο έτος (1902-1903) σημειώνεται σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας η παροχή επιδόματος 5 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών του σχολείου⁶³⁵.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξαν στο χωριό : ο *Κωνσταντίνος Δημητριάδης* από τη Ραδοσίνιτσα για 1 χρόνο, ο *Στέργιος Ταγαρόπουλος* από το Κηπουριό για 3 χρόνια, ο *Κωνσταντίνος Κριτσάλης* από το Μέτσοβο για 1 χρόνο, ο *Στέργιος Βήλας* (δυσανάγνωστο) από το Μέτσοβο για 1 χρόνο.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση, σημειώνεται για το σχολικό έτος 1912-1913 η λειτουργία Αστικού Σχολείου 5 τάξεων καθώς και 1 προκαταρκτικής και 1 νηπιακής όπου φοιτούσαν συνολικά 53 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη προκαταρκτική 15 μαθητές, στη νηπιακή 4, στην Α' και στη Β' 10, στη Γ' 4, στη Δ' 6 και στην Ε' 4 μαθητές. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Νικόλαος του Δημ. Μπακόλας* 19 ετών που καταγόταν από το ίδιο χωριό, είχε 1 έτος προϋπηρεσία και ήταν απόφοιτος της Β' τάξης του Γυμνασίου Τσοτυλίου

Τέλος αναφέρονται ως πάγιοι σχολικοί πόροι οι εισπράξεις από χωράφια, από ένα χάνι και από γιδοπρόβατα.⁶³⁶

15. Λεπενίτσα (Περιβολάκι)

Από την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» το 1873-1874, γνωρίζουμε ότι δεν λειτουργούσε τη χρονιά εκείνη σχολείο στο χωριό⁶³⁷. Στη Λεπενίτσα απ' ότι φαίνεται τα μαθήματα γίνονταν μέχρι το 1903 σε οικήματα των κατοίκων και στους νάρθηκες της εκκλησίας. Το πρώτο Σχολείο ανεγέρθηκε το 1903 από δωρεά του ομογενή Ηπειρώτη *Νικολάου Πριμικίδη*⁶³⁸.

⁶³³Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁶³⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁶³⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

⁶³⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶³⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224

⁶³⁸ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 30 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁶³⁹.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδασκε στο χωριό για 3 χρόνια ο *Ιωάννης Παπαστεργίου* από την Τίστα.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε σημειώνεται για το σχολικό έτος 1912-1913 η λειτουργία Κοινού Σχολείου 2 τάξεων όπου φοιτούσαν συνολικά 10 μαθητές, 4 στην Α' και 6 στη Β'. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο νεοδιορισμένος *Γεώργιος Αναστασίου* από το Ζαγόρι, 14 ετών, απόφοιτος της Ε' τάξης της Αστικής Σχολής Ζαγορίου έναντι μισθού 2 λιρών (για 4 μήνες) συν τρόφιμα για τη συντήρησή του

Το σχολείο αναφέρεται ότι είχε κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους που προέρχονταν από την εισπραξη 4 λιρών ετησίως από την διαθήκη του Λ. Πριμικούρη⁶⁴⁰.

16. Σπήλαιο

Το Σπήλαιο βρίσκεται νοτιοδυτικά της πόλης των Γρεβενών σε απόσταση 25 χιλιομέτρων περίπου⁶⁴¹. Το χωριό μοιάζει μ' ένα πανύψηλο φυσικό παρατηρητήριο και είναι το μοναδικό πέρασμα σ' όσους θέλουν να κινηθούν ανάμεσα στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία Η ονομασία του χωριού προέρχεται μάλλον από το αρχαίο «Σπίλος», που σημαίνει κρημνώδης «βράχος»⁶⁴².

Σχολεία :

Η παράδοση λέει ότι στην Ιερά μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Σπηλαιίου λειτουργούσε στην κρύπτη του μοναστηριού κρυφό σχολείο. Ο Πέτρου Γιάννης αναφέρει ότι οι μαθητές διδάσκονταν, εκτός από το Οχτώηχο και το Ψαλτήρι, γραμματική, αριθμητική, ιστορία και αρχαία ελληνικά κείμενα όπως «...*Δαρείου και Παρισσάτιδος γίνονται παιδιάς δύο...*», σύμφωνα με ομολογίες των παππούδων του

⁶³⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

⁶⁴⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶⁴¹ Γιάννη Πέτρου. 1997, «*Το χωριό Σπήλαιον Γρεβενών*», περ. «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», τομ. Η' Κοζάνη 1997, σ.209.

⁶⁴² Ανδρέα Κ. Βαβρίτσα, 1997, «*Σπήλαιο Γρεβενών - Το Μέγα Σπήλαιο της Πίνδου και τα κάστρα του*», εκδ. Συλλόγου Σπηλιωτών Θεσσαλονίκης, 1997 σ. 35.

χωριού και του δασκάλου της εποχής εκείνης, Πέτρου Χρήστου. Σε περίπτωση που εμφανιζόταν εκτάκτως ένας Τούρκος πράκτορας μ' ένα τέχνασμα της πύλης το φυλάκιο απομονωνόταν. Σ' αυτό το Κρυφό Σχολείο παρακολούθησε μαθήματα και η γιαγιά του Πέτρου Γιάννη (ο ίδιος παραχώρησε τη συνέντευξη). Τα παραπάνω τα ομολόγησε με παρρησία η *Περιστέρω Κωνσταντίνου Γκούντα* που γεννήθηκε το 1856, καθώς φοίτησε και η ίδια εκεί στο Κρυφό Σχολείο, παράλληλα με το Επίσημο και Φανερό⁶⁴³. Αν αυτό έχει αληθινή βάση, θα λειτουργούσε σίγουρα πριν την ίδρυση του Επίσημου και Φανερού.

Το Σπήλαιο ίσως είναι το πρώτο χωριό στην περιφέρεια Γρεβενών στο οποίο λειτούργησε σχολείο⁶⁴⁴. Τα γράμματα αναφέρεται ότι καλλιεργούνταν ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αι. στη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Σπηλαιού⁶⁴⁵. Το 1815 μνημονεύεται ότι η μονή Σπηλαιού ίδρυσε Σχολείο μαζί με Βιβλιοθήκη⁶⁴⁶.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σπήλαιο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 2500 γρόσια⁶⁴⁷.

Στη Στατιστική των Ελληνικών Σχολείων στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου μνημονεύεται ότι κατά τη σχολική χρονιά 1894-1895 λειτουργούσε στο χωριό 1 Γραμματοδιδασκαλείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος και φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια συνδρομή συντήρησης ανέρχονταν στα 276 φράγκα⁶⁴⁸.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μνημονεύεται η λειτουργία Σχολείου στο Σπήλαιο με λιγότερους από 50 μαθητές.⁶⁴⁹ Το 1902 κατά την απογραφή των σχολείων που προέβη το Προξενείο Ελασσόνας αναφέρεται ότι λειτουργούσε στο Σπήλαιο Αστική Σχολή όπου δίδασκε 1 δάσκαλος και φοιτούσαν συνολικά 50 μαθητές⁶⁵⁰.

⁶⁴³ Γιάννη Πέτρου, 1995, (προσωπική συνέντευξη).

⁶⁴⁴ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (προσωπική συνέντευξη).

⁶⁴⁵ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, ό.π. σ. 375.

⁶⁴⁶ Αθανασίου Μιχ. Ράχου. 1952, ό.π. σ. 55. Τρύφωνα Ε. Ευαγγελίδου, 1936, «*Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*», τομ. 1^{ος}, εκδ. Α.Π. Χαλκιοπούλου, Αθήνα 1936, σ. 110

⁶⁴⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 249.

⁶⁴⁸ *Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895*, εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁶⁴⁹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ. 204.

⁶⁵⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

Επιπλέον, όπως μας μαρτυρά η παράδοση και οι γραπτές πηγές, στο Σπήλαιο λειτουργούσε πριν το 1912 Παρθεναγωγείο όπου διδάσκονταν τα ενήλικα κορίτσια του χωριού ραπτική, κέντημα, μαγειρική και άλλες κοινωνικές προσφορές⁶⁵¹.

Το 1913 μνημονεύεται η ανέγερση νέου σχολικού κτιρίου στο χωριό στη θέση του παλαιότερου που είχε καταστραφεί⁶⁵². Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή που έγινε κατά το 1912-1913 φαίνεται ότι στο χωριό λειτουργούσε Αστικό Σχολείο 5 τάξεων και μίας προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 58 μαθητές. Από αυτούς φοιτούσαν οι 12 στην προκαταρκτική, οι 10 στην Α', οι 12 στη Β', οι 9 στη Γ', οι 9 στη Δ' και οι 6 στην Ε'. Κατά την ίδια χρονιά σημειώνεται και η λειτουργία Παρθεναγωγείου 3 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου συνολικά φοιτούσαν 28 μαθήτριες. Συγκεκριμένα φοιτούσαν 12 στην προκαταρκτική, 8 στην Α', 5 στη Β' και 3 στη Γ'⁶⁵³.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Μέχρι την επανάσταση μνημονεύεται ότι δίδασκε στο Σχολείο της μονής Σπηλαίου ο *Ιωάννης Πανταζίδης* που καταγόταν από τα Ζαγοροχώρια μαζί με τον ντόπιο *Χρήστο*, ο οποίος υπήρξε μαθητής του Στέφανου Σταμκίδη.⁶⁵⁴

Πριν το 1905 αναφέρεται ότι δίδασκε ο *Αριστείδης Ρέσσο* από το Τσεπέλοβο Ζαγορίου με σπουδές σε Ανωτέρα Σχολή στο Βουκουρέστι.⁶⁵⁵

Μετά την απελευθέρωση φαίνεται ότι δίδασκε κατά το 1912-1913 ο *Ιωάννης Χρ. Θεοδωρίδης* 29 ετών που καταγόταν από την Δόβρανη. Ο ίδιος ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου, ο μισθός του ανέρχονταν στις 40 λίρες και είχε τη χρονιά εκείνη 7 έτη προϋπηρεσία στο ίδιο χωριό. Την ίδια χρονιά δίδασκε στο Παρθεναγωγείο του χωριού η *Ελένη Βρέλλα* από την Κοζάνη 25 ετών, απόφοιτος της Αστικής Σχολής Κοζάνης με 8 έτη προϋπηρεσία. Ο μισθός της ανερχόταν στις 12 λίρες μαζί με τρόφιμα που της παρέχονταν⁶⁵⁶.

⁶⁵¹ Γιάννη Πέτρου, 1995, (προσωπική συνέντευξη)

⁶⁵² IAM/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη».

⁶⁵³ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57, όπ.π.

⁶⁵⁴ Αθανασίου Μιχ. Ράχου, 1952, όπ.π. σ. 55. Τρύφωνα Ε. Ευαγγελίδου, 1936, «*Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*», том. 1^{ος}, εκδ. Α.Π. Χαλκιοπούλου, Αθήνα 1936, σ. 110.

⁶⁵⁵ Γιάννη Πέτρου, 1995, προσωπική συνέντευξη.

⁶⁵⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57, όπ.π.

Το Μοναστήρι Κοιμήσεως της Θεοτόκου Σπηλαίου και η συμβολή του στην παιδεία :

Ξεχωριστός λόγος πρέπει να γίνει για τη μονή *Κοιμήσεως της Θεοτόκου* του Σπηλαίου και την προσφορά της στην παιδεία. Το μοναστήρι είναι χτισμένο αριστερά της βορειοανατολικής εισόδου του χωριού, το οποίο βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Σταυρός, που ανήκει στην οροσειρά του Όρλιακα της Πίνδου σε υψόμετρο 980 μ. Στο χώρο που είναι χτισμένο το μοναστήρι υπήρχε ένα άλλο παλαιότερο αφιερωμένο στον προφήτη Ηλία, που καταστράφηκε από πυρκαγιά.

Το μοναστήρι ιδρύθηκε το 1633 σύμφωνα με τις σωζόμενες επιγραφές και ήταν «Σταυροπηγικό», δεν υπάγονταν δηλ. διοικητικώς στον κατά τόπο επίσκοπο αλλά στην άμεση δικαιοδοσία του Πατριάρχη. Πρέπει πολύ νωρίτερα στον ίδιο χώρο να υπήρχε παλιότερο μοναστήρι.⁶⁵⁷

Στη μονή μνημονεύεται ότι λειτουργούσε Κρυφό Σχολείο καθ' όλο το διάστημα της Τουρκοκρατίας. Σ' αυτό μαθήτευσαν μεγάλα ονόματα οπλαρχηγών και αγωνιστών της Πίνδου, όπως ο *Γ. Τόσκας*, *Θ. Ζιάκας*, *Γιαννούλας Ζιάκας* κ.α. Το σχολείο συνέβαλε να κρατηθεί αμείωτη η αγάπη για τη θρησκεία, την πατρίδα, τη λευτεριά και διαφύλαξε την ελληνική γλώσσα, τα ήθη και έθιμα σε μια περίοδο που σ' άλλα χωριά της περιφέρειας Γρεβενών γίνονταν ομαδικοί εξισλαμισμοί.

Η μονή διέθετε και αξιόλογη Βιβλιοθήκη, η οποία μεταφέρθηκε όταν διαλύθηκε το μοναστήρι για λόγους ασφαλείας στην Ι. Μονή της Ζάβορδας⁶⁵⁸. Εκτός από Κρυφό Σχολείο λειτουργούσε εκεί και Σχολαρχείο, βιβλιοθήκη, γηροκομείο ακόμη και θεραπευτήριο σωματικών και ψυχικών νόσων⁶⁵⁹.

Το μοναστήρι Σπηλαίου είχε επίσης την ευθύνη για την οικονομική συντήρηση των σχολείων και τη φροντίδα για το διδακτικό προσωπικό στα περίχωρα αλλά και σε πολλά άλλα χωριά της περιοχής Γρεβενών, ακόμη και της σημερινής πόλεως των Γρεβενών. Ειδικότερα μνημονεύεται ότι το 1870 επιχορήγησε την πόλη των Γρεβενών με 1200 γρόσια «...προς διατήρησιν μικράς πνευματικής εστίας...» και το χωριό Κηπουριό με 2000 γρόσια για την ανέγερση σχολείου⁶⁶⁰. Το 1884 προσέφερε 1500 γρόσια για την αμοιβή 2 ετών του δασκάλου που δίδασκε στο Σπήλαιο. Επίσης την ίδια χρονιά προσέφερε 2000 γρόσια σε σχολεία της πόλης των

⁶⁵⁷ Ευανθίας Στεργιάδου- Κωνσταντίνου ή Τέγου, 1997, «*Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου*», στο «*Σπήλαιο*» Γρεβενών», 1997, ό.π. σ. 51-65.

⁶⁵⁸ Ευανθίας Στεργιάδου- Κωνσταντίνου ή Τέγου, 1997, ό.π. σσ. 51-65.

⁶⁵⁹ Γιάννη Πέτρου, 1997, ό.π. σ. 212.

⁶⁶⁰ Ιωάννου Λαμπρίδου, 1880, 1^ο μέρος, ό.π. σ. 65.

Γρεβενών και 2000 γρόσια σε σχολείο στο Κηπουριό⁶⁶¹. Την επόμενη χρονιά (1885) μνημονεύεται η επιχορήγηση εκ μέρους της Μονής 15 λιρών στη Σχολή Σπηλαίου, 40 λιρών στη Σχολή Γρεβενών και 10 λιρών για συνδρομή ανέγερσης Σχολής στο Κηπουριό. Το 1886 σημειώνεται η επιχορήγηση των σχολείων της πόλης των Γρεβενών με 32 λίρες, της Σχολής Σπηλαίου με 18 λ., της Σχολής Τίστας και Ζαλόβου με 9 λ., του Κοσματίου και του Μοναχίτιου με 5 λ., της Κρασιάς με 10 λ. και του Κηπουριού με 9 λ.⁶⁶² Την επόμενη χρονιά (1887) σημειώνεται η επιχορήγηση εκ μέρους της Μονής της Σχολής Σπηλαίου με 16 λίρες, Τίστας, Ζαλόβου και Κοσματίου με 6 λ., Κρασιάς με 8 λ. καθώς και με 35 λ. των Σχολείων της πόλης των Γρεβενών⁶⁶³. Τέλος, το 1888 αναφέρεται η επιχορήγηση των Σχολείων των Γρεβενών με 37 λ., της Σχολής Σπηλαίου με 16 λ., Τίστας, Ζαλόβου και Κοσματίου με 4 λ., Κρασιάς με 7 λ., Κηπουριού με 6 λ. και Μοναχίτιου με 4 λ.⁶⁶⁴

Η μονή είχε στην κατοχή της 1 μύλο (40 λίρες εισόδημα), 2 τσιφλίκια (Κυρακαλή, Παλαιοχώρι), χωράφια 200 στρεμμάτων (300 λίρες ετησίως), αμπέλια 60 στρεμμάτων και 1000 πρόβατα. Τα έσοδα της παραπάνω περιουσίας διατίθεντο για τις ανάγκες συντήρησης του σχολείου⁶⁶⁵.

Από το Δημοτικό Σχολείο της μονής αποφοίτησε το 1905 ο ιερέας *Χρήστος Αποστόλου Πέτρου*. Στη συνέχεια, λόγω της αριστείας του στα μαθήματα, επιλέχτηκε ως δάσκαλος και φοίτησε στο Σχολαρχείο του μοναστηριού. Πριν γίνει ιερέας, δίδαξε ως δάσκαλος στα γειτονικά χωριά, Μοναχίτι, Τίστα, Τούσι, και Λάβδα. Κατά τον ίδιο τρόπο και πολλοί άλλοι δάσκαλοι αποφοίτησαν από το μοναστήρι και δίδασκαν στη συνέχεια σε κοντινά χωριά του Σπηλαίου, όπως Ζάλοβο, Κοσμάτι, Μαυραναίοι, Σταυρός, Ριάχοβο, Σιαργκαναίοι, Βοδινσκό, Λεπενίτσα, κ.α. Στο Σχολαρχείο της μονής φοίτησε και ο *Παπαλεξίου Αλέξανδρος* που καταγόταν από το Κοσμάτι. Ο τελευταίος αποφοίτησε το 1888 και μετέπειτα συνέχισε τις σπουδές του παίρνοντας το πτυχίο της Ιατρικής. Επίσης στο Δημοτικό και στο Σχολαρχείο της

⁶⁶¹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887), ό.π. σσ. 424-425.

⁶⁶² Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887), ό.π. σσ. 454-455.

⁶⁶³ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887), ό.π. σσ. 479-480.

⁶⁶⁴ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887), ό.π. σσ. 499-501.

⁶⁶⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

μονής φοίτησε ο χειρουργός ιατρός *Βασιλόπουλος* από το Μέγαρο Γρεβενών, ο οποίος άσκησε το επάγγελμα του χειρουργού στην πόλη των Γρεβενών ως το 1943 (πατέρας του Βασιλόπουλου, ιδιοκτήτη της σημερινής νευρολογικής κλινικής Σπινάρι στην Κοζάνη). Επιπλέον φοίτησε ο δάσκαλος *Παπαποστόλου Ιωάννης του Αποστόλου* από το Κοσμάτι ο οποίος συνέχισε τις σπουδές του στο Γυμνάσιο Τσοτυλίου από όπου και αποφοίτησε το 1901⁶⁶⁶. Επίσης φοίτησαν ο *Παπαναστασίου* (πατέρας του συνταξιούχου γιατρού Παπαναστασίου) και ο *Ταλάρης* από το Κηπουριό οι οποίοι διετέλεσαν και ως δάσκαλοι στο Σχολαρχείο Σιατίστης μέχρι το 1950. Οι *Αρχοντούλης Νικόλαος, Τσόγιας Ν. Γκόγκος, Μιλτιάδης κ. α.* ήταν και αυτοί απόφοιτοι της μονής και επιτέλεσαν τα καθήκοντά τους στα γύρω χωριά⁶⁶⁷.

Επιπρόσθετα το μοναστήρι πλήρωνε και άλλους δασκάλους μεγαλύτερης μόρφωσης για τη διδασκαλία των παιδιών του χωριού όπως τον *Αριστείδη Ρέσσο* από το Τσεπέλοβο Ζαγορίου ο οποίος είχε μορφωθεί σε Ανωτέρα Σχολή στο Βουκουρέστι. Σ' αυτόν το δάσκαλο παρακολούθησε τα μαθήματα και ο ιερέας *Πέτρου Χρήστος*⁶⁶⁸.

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Είναι φανερό ότι τα εισοδήματα της Ιεράς Μονής Σπηλαίου συνέβαλαν αποφασιστικά στην λειτουργία και διατήρηση σχολείων στο Σπήλαιο. Επίσης η Μητρόπολη Γρεβενών βοηθούσε στη διαχείριση των εσόδων της μονής. Η κοινότητα του χωριού αναφέρεται και αυτή ότι είχε την ευθύνη για τη διαχείριση και λειτουργία του Παρθεναγωγείου

Ειδικότερα το Παρθεναγωγείο είχε κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενοι από εισοδήματα ενός χωραφιού 15 στρεμμάτων και ενός μύλου (12 λίρες ετησίως). Επίσης σημειώνεται ότι η κοινότητα διέθεσε 36 λίρες στο Παρθεναγωγείο από την πώληση ενός οικοπέδου⁶⁶⁹.

⁶⁶⁶ Ο Παπατόλιος φοίτησε στην Αστική Σχολή του Σπηλαίου μετά το 1893, προκειμένου να τον δεχθούν στο Γυμνάσιο Τσοτυλίου, καθώς αποφοίτησε την ίδια χρονιά (1893) από το Δημοτικό Σχολείο Κοσματίου. Ο Παπατόλιος υπήρξε παππούς του Παπαδημητρίου Αποστόλου. (Παπαδημητρίου Ι, Αποστόλου, προσωπική συνέντευξη).

⁶⁶⁷ Γιάννη Πέτρου, 2005, προσωπική συνέντευξη.

⁶⁶⁸ Γιάννη Πέτρου, 2005, (προσωπική συνέντευξη, ίσως να είναι λίγο υπερβολικά τα στοιχεία της συνέντευξης).

⁶⁶⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57, όπ.π.

Σχολικό υλικό βιβλία εξοπλισμός :

Κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε το 1912-13 σημειώνεται ότι ο εξοπλισμός του Αστικού Σχολείου αποτελούνταν από 14 παλιά θρανία, 2 πίνακες, 1 καινούρια έδρα, 1 τραπέζι, 3 ξύλινα καθίσματα, 1 θερμάστρα, καθώς επίσης και 2 μικρούς γεωγραφικούς χάρτες. Στο Παρθεναγωγείο καταγράφηκαν 6 παλιά θρανία, 1 πίνακας και 1 τραπέζι, 2 ξύλινα καθίσματα και 1 θερμάστρα⁶⁷⁰.

17. Τίστα (Ζιάκας)

Στην «Έκθεση Σακελλάρη» αναφέρεται ότι από το πρώτο έτος ίδρυσης του χωριού, το 1700, οι κάτοικοι ίδρυσαν και σχολείο⁶⁷¹. Ωστόσο, το χωριό είναι αρχαιότερο, αφού σημειώνεται στον Κώδικα της Ζάμπορδας (1692) και στην πρόθεση 421 του Μεγάλου Μετεώρου (1592)⁶⁷². Το διδακτήριο πυρπολήθηκε το 1853 εξαιτίας των γεγονότων που αναφέραμε στο εισαγωγικό ιστορικό κομμάτι της εργασίας. Απ' ό,τι φαίνεται το σχολείο ανεγέρθηκε στα αμέσως επόμενα χρόνια, καθώς μαρτυρείται ότι λειτουργούσε το 1858⁶⁷³.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Τίστα Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 40 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 500 γρόσια⁶⁷⁴.

Σύμφωνα με την έντυπη Στατιστική του 1896, φαίνεται ότι κατά το σχολικό έτος 1894-1895 λειτουργούσε στην Τίστα Δημοτική Σχολή, όπου φοιτούσαν 45 μαθητές, δίδασκε ένας δάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 500 φράγκα⁶⁷⁵.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό με αριθμό μαθητών μικρότερο των 50⁶⁷⁶. Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902

⁶⁷⁰ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57, όπ.π.

⁶⁷¹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶⁷² Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σ. 259.

⁶⁷³ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶⁷⁴ ΕΠΙΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

⁶⁷⁵ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁶⁷⁶ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 40 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁶⁷⁷.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε για 3 χρόνια ο *Ιωάννης Παπαστεργίου* που καταγόταν από το ίδιο χωριό και ο *Ευθύμιος Δημητρίου Μπρούμπας* από τον Ταξιάρχη για 6 χρόνια.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 66 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 18, στην Α' 20, στη Β' 9, στη Γ' 14 και στη Δ' 5. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Στέργιος Ταγαρόπουλος* από το Κηπουριό, 42 ετών, που είχε 19 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος του Ελληνικού Σχολείου Σμύρνης, έναντι ετήσιου μισθού 19 λιρών μαζί με τρόφιμα για τη συντήρησή του

Ακόμη αναφέρεται ότι το σχολείο είχε κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενους από την είσπραξη ενός χωραφιού, ενός αμπελιού, μιας οικίας και ενός παντοπωλείου⁶⁷⁸.

18. Μοναχίτι

Στην «Εκθεση Σακελλάρη» αναφέρεται ότι στο Μοναχίτι λειτουργούσε σχολείο μάλλον από το 1800.⁶⁷⁹

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Μοναχίτι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 300 γρόσια⁶⁸⁰.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό με αριθμό μαθητών μικρότερο των 50⁶⁸¹. Επιπλέον σε έντυπη Στατιστική του 1896 σημειώνεται για το σχολικό έτος 1894-1895 ότι λειτουργούσε Δημοτική Σχολή στο χωριό όπου φοιτούσαν 40 μαθητές, δίδασκε ένας δάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 345 φράγκα⁶⁸².

⁶⁷⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁶⁷⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶⁷⁹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη»

⁶⁸⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

⁶⁸¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁶⁸² «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Δημοτική Σχολή στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 45 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος⁶⁸³.

Γνωρίζουμε επίσης ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση (1912-1913) για 2 χρόνια ο *Θεόδωρος Κ. Καρέτσος* από το Κηπουριό⁶⁸⁴. Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε σημειώνεται για το σχολικό έτος 1912-1913 η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων και μίας νηπιακής, όπου φοιτούσαν συνολικά 52 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη νηπιακή 15, στην Α' 9, στη Β' 17, στη Γ' 5 και στη Δ' 6. Τη χρονιά εκείνη δίδασκε ο δάσκαλος *Ιωάννης Λέλος* από τα Γιάννενα 21 ετών με 2 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος του Γυμνασίου Άρτας έναντι ετήσιου μισθού 36 λιρών.

Επιπλέον ως πάγιοι σχολικοί πόροι αναφέρονται οι εισπράξεις από έναν μύλο και από λίγα χωράφια που ανήκαν στην εκκλησία⁶⁸⁵.

19. Κυρακαλή

Η Κυρακαλή ήταν αμιγής μουσουλμανικός οικισμός. Στον οικισμό μνημονεύεται η λειτουργία Δημοτικής Σχολής κατά το σχολικό έτος 1901-1902, όπου φοιτούσαν συνολικά 45 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος, σύμφωνα με σχετική έκθεση που συνέταξε το Προξενείο Ελασσόνας⁶⁸⁶. Το σχολείο συνεπώς ήταν μουσουλμανικό και διδασκόταν η τούρκικη γλώσσα, ενώ ο δάσκαλος μισθοδοτούνταν από το Δημόσιο Ταμείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁶⁸⁷.

20. Ζάλοβο (Τρίκωμο)

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας λειτουργούσε Σχολείο στο χωριό και ήταν, όπως αναφέρεται, αναπόσπαστο κομμάτι της εκκλησίας⁶⁸⁸.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε

⁶⁸³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

⁶⁸⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶⁸⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶⁸⁶ ΑΠΕ, Αδάμου Γιάννη, όπ.π. σ. 245.

⁶⁸⁷ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου (Προσωπική συνέντευξη)

⁶⁸⁸ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

στο Ζάλοβο Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 1000 γρόσια⁶⁸⁹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό με μικρότερο αριθμό των 50 μαθητών⁶⁹⁰. Στο Ζάλοβο κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Αστική Σχολή, όπου φοιτούσαν συνολικά 50 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος⁶⁹¹.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξαν στο χωριό οι : *Ευθύμιος Γρηγορίου* από το Λούντζι για 2 χρόνια (1906-1907, 1907-1908) και ο *Στέργιος Βήλας* από το Μέτσοβο για 2 χρόνια.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται ότι στο Ζάλοβο λειτουργούσε Μικτό Αστικό Σχολείο 6 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 101 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 45, στην Α' 14, στην Β' 12, στην Γ' 12, στην Δ' 8, στην Ε' 6 και στην ΣΤ' 4 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Πέτρος Οικονομίδης*, 22 ετών, που καταγόταν από τα Γιάννενα, είχε 3 χρόνια προϋπηρεσία, ήταν απόφοιτος της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων, έναντι μισθού 4 λιρών μαζί με τη χορήγηση οικήματος για τη διαμονή του καθώς και απαραίτητα τρόφιμα για τη συντήρησή του. Επίσης υπηρετούσε την ίδια χρονιά ο *Σπυρίδων Γεωργιάδης* 23 ετών που καταγόταν από το Δραγούμι Ιωαννίνων, απόφοιτος της Ιερατικής Σχολής (Α' Γυμνασίου) Ιωαννίνων, έναντι ετήσιου μισθού 22 λιρών συν το οίκημα για τη διαμονή του καθώς και τα απαραίτητα τρόφιμα⁶⁹².

Επιπλέον οι Ζαλοβίτες που είχαν μεταναστεύσει στην Αμερική είχαν ιδρύσει *Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα*, η περιουσία της οποίας το 1914 ανέρχονταν στις 200 λίρες. Η Αδελφότητα ανάμεσα σε άλλα φρόντισε και για την ανέγερση διδακτηρίου στο χωριό⁶⁹³.

Το σχολείο αναφέρεται ότι είχε, εκτός από το δίσκο της εκκλησίας και τη συνεισφορά των κατοίκων, κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενους από την

⁶⁸⁹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

⁶⁹⁰ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁶⁹¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁶⁹² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶⁹³ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

είσπραξη ενός αμπελιού ενός στρέμματος και ενός ομόλογου 150 λιρών τα οποία ανήκαν και στην εκκλησία⁶⁹⁴.

21. Παλαιοχώρι (Σταυρός)

Από την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» το 1873-1874, γνωρίζουμε ότι δεν λειτουργούσε τη χρονιά εκείνη σχολείο στο χωριό⁶⁹⁵. Το πρώτο σχολείο στο Παλαιοχώρι ανεγέρθηκε το 1888 από δαπάνες των κατοίκων⁶⁹⁶.

Σύμφωνα με έντυπη Στατιστική του 1896 στο χωριό λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο κατά το σχολικό έτος 1894-1895, όπου φοιτούσαν 20 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα⁶⁹⁷.

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος⁶⁹⁸. Επίσης μνημονεύεται σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας η επιχορήγηση του σχολείου με επίδομα 2 λιρών, για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁶⁹⁹.

Γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση στο χωριό ο *Στέριος Ι. Ρωσιάκης* από την Μπράζα Ηπείρου για 2 χρόνια.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση (1912-1913) κατά την απογραφή που έγινε απ' ότι φαίνεται στο Σταύρο δεν λειτουργούσε Σχολείο⁷⁰⁰.

22. Κοσμάτι

Το Κοσμάτι βρίσκεται νοτιοδυτικά της πόλης των Γρεβενών και δημιουργήθηκε, σύμφωνα με τον Παπαζήση, από την συνένωση των γύρω συνοικισμών πριν το 1806⁷⁰¹. Ωστόσο, σίγουρο είναι ότι ο οικισμός είναι κατά πολύ

⁶⁹⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁶⁹⁵ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224

⁶⁹⁶ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁶⁹⁷ «*Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895*», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁶⁹⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 246.

⁶⁹⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138

⁷⁰⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁰¹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, ό.π. σ. 271.

αρχαιότερος μιας και αναφέρεται στον Κώδικα της Ζάμπορντας (1692) και στην πρόθεση 421 του Μεγάλου Μετεώρου (1592) ως «Κοσματοίσι»⁷⁰².

Οι πληροφορίες που υπάρχουν για την παιδεία και γενικότερα για την ιστορία του χωριού είναι ελάχιστες, καθώς δεν έχουν διασωθεί γραπτά στοιχεία⁷⁰³.

Σχολεία :

Στην έκθεση Σακελλάρη αναφέρεται ότι το πρώτο σχολείο ανεγέρθηκε στο χωριό το 1840⁷⁰⁴. Ωστόσο το ΙΑΜ γράφει ότι το σχολείο κατά την απογραφή που έγινε το 1912-1913 ήταν 60 ετών. Άρα χτίστηκε μάλλον το 1854, πληροφορία που θεωρείται εγκυρότερη⁷⁰⁵.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Κοσμάτι Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 500 γρόσια⁷⁰⁶.

Από εκκλησιαστικό βιβλίο πληροφορούμαστε ότι το 1882 αναβαθμίστηκε το σχολείο από Κοινό σε Αλληλοδιδασκτικό⁷⁰⁷.

Στην Στατιστική των ελληνικών σχολείων που συντάχθηκε για το σχολικό έτος 1894-1895 φαίνεται ότι τη χρονιά εκείνη λειτουργούσε στο χωριό Δημοτικό Σχολείο όπου φοιτούσαν 60 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 460 φράγκα⁷⁰⁸.

Η εφημερίδα «Αγών» αναφέρει ότι το 1899 λειτουργούσε στο Κοσμάτι Γραμματοδιδασκαλείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος και φοιτούσαν 40-50 μαθητές⁷⁰⁹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν την ύπαρξη σχολείου στο Κοσμάτι με περισσότερους από 50 μαθητές⁷¹⁰. Το 1902 κατά την απογραφή των σχολείων από το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από εντολή της

⁷⁰² Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σ. 260.

⁷⁰³ Αθανασίου Χρ. Παπαζήση, 1995, «Το Κοσμάτι του νομού Γρεβενών», σσ. 9-14.

⁷⁰⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη».

⁷⁰⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁰⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237

⁷⁰⁷ Αθανασίου Χρ. Παπαζήση, 1995, όπ.π. σ. 25-26

⁷⁰⁸ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-189, εν Θεσσαλονίκη, 1896», σ. 33.

⁷⁰⁹ Εφημ. «Αγών», όπ.π., αρ. 4, σ. 2.

⁷¹⁰ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 204.

«Επιτροπής προς ενίσχυσιν...» φαίνεται ότι στο Κοσμάτι λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, όπου δίδασκε ένας δάσκαλος και φοιτούσαν 30 μαθητές⁷¹¹.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή που έγινε για τη σχολική χρονιά 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Αστικής Σχολής 5 τάξεων και μίας νηπιακής, όπου συνολικά φοιτούσαν 51 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη νηπιακή 20 μαθητές, στην Α' 11, στη Β' 7, στη Γ' 6, στη Δ' 5 και στην Ε' 2⁷¹².

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Σε εκκλησιαστικό βιβλίο μνημονεύεται ότι υπηρέτησε το 1887 κάποιος δάσκαλος που υπογράφει με το όνομα *Χριστόδουλος*. Ο δάσκαλος *Κυριάκος Ι. Πολίτης* υπογράφει επίσης ως δάσκαλος το 1887 και σημειώνει την αμοιβή του που ανερχόταν στα 26 γρόσια.. Το 1903 γράφει ο δάσκαλος *Γάκης* από το Μέτσοβο ότι υπηρέτησε για 2 χρόνια στο χωριό και δίδασκε μάλιστα σε 70 μαθητές.⁷¹³

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξαν στο χωριό : ο *Σαράντης Παπαδόπουλος* από τη Γεράνεια της Σιάτιστας για 1 χρόνο, ο *Χαράλαμπος Καρέτσος* από το Κηπουριό, ο *Στέργιος Ταγαρόπουλος* από το Κηπουριό για 3 χρόνια, ο *Κωνσταντίνος Κριτσάλης* από το Μέτσοβο για 1 χρόνο και ο *Δημήτριος Παπανικολάου* από το Τσούρχλι για 2 χρόνια.

Το 1912-1913 φαίνεται ότι δίδασκε στο Κοσμάτι ο *Χαράλαμπος Καρέτσος* που καταγόταν από το Κηπουριό, 40 ετών απόφοιτος της Α' Γυμνασίου με συνολική προϋπηρεσία 14 ετών και έναντι μισθού 24 λιρών⁷¹⁴.

Σχολικό υλικό- βιβλία -εξοπλισμός – εποπτεία :

Στο σχολείο υπήρχαν κατά την καταγραφή που έγινε το 1912-1913, 7 παλιά θρανία, 1 πίνακας, 1 έδρα, 1 τράπεζα και 1 θερμάστρα. Για εποπτικά μέσα δεν γίνεται λόγος.

Το σχολείο κι εδώ βρισκόταν κάτω από την εποπτεία της κοινότητας και της εκκλησίας⁷¹⁵. Επίσης είχε κάποια πάγια έσοδα που προέρχονταν από την εισπραξη

⁷¹¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

⁷¹² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷¹³ Παπαζήση, Χρ. Αθανασίου, 1995, όπ.π. σ. 24, 25

⁷¹⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57

⁷¹⁵ Εφημ. «*Αγών*», όπ.π., αρ. 4, σ. 2. & ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

4-5 γραμματίων, από χωράφια 45 στρεμμάτων και τη λειτουργία ενός μύλου που ανήκαν στην εκκλησία⁷¹⁶.

23. Ριάχοβο

Το πρώτο σχολείο ανεγέρθηκε και λειτούργησε από το 1903⁷¹⁷. Ωστόσο κατά την απογραφή που έγινε αμέσως μετά την απελευθέρωση (1912) στο χωριό δεν λειτούργούσε σχολείο⁷¹⁸.

⁷¹⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷¹⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 6/4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁷¹⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

4. ΧΑΣΙΑ⁷¹⁹

Πίνακας εξέλιξης του πληθυσμού του διαμερίσματος των Χασίων των Γρεβενών:

Όνομα οικισμού	Απογραφή 1873-1874 ⁷²⁰	Απογραφή 1905	Απογραφή 1912-1913
1. Λαβανίτσα	-	85 χριστιανοί	100 χριστιανοί
2. Ζαπανταίοι	92 άντρες	110 χριστιανοί	103 χριστιανοί
3. Κηπουριό	420 άντρες	520 χριστιανοί	950 χριστιανοί
4. Σίτοβο	152 άντρες	140 χριστιανοί	180 χριστιανοί
5. Σνίχοβο	77 άντρες	125 χριστιανοί	200 χριστιανοί
6. Καλαμήτσι	86 άντρες	55 χριστιανοί	249 χριστιανοί
7. Ζηγκόστι	86 άντρες	140 χριστιανοί	175 χριστιανοί
8. Καλόχι	86 άντρες	160 χριστιανοί	170 χριστιανοί
9. Ελευθεροχώρι	51 άντρες	52 χριστιανοί	43 χριστιανοί
10. Φελλίον	80 άντρες	273 χριστιανοί	150 χριστιανοί
11. Γκριντάδες	231 άντρες	385 χριστιανοί	400 χριστιανοί
12. Λιμπίνοβο	148 άντρες	155 χριστιανοί	242 χριστιανοί
13. Μάνηση	53 άντρες	55 χριστιανοί	130 χριστιανοί
14. Δημηνίτσα	178 άντρες	270 χριστιανοί	315 χριστιανοί
15. Αράπη	-	120 χριστιανοί	100 χριστιανοί
16. Σίντσα	-	118 χριστιανοί	70 χριστιανοί
17. Μπόζοβο	-	-	148 χριστιανοί
ΣΥΝΟΛΟ	5502 κάτοικοι (1834*3=5502)	2763 χριστιανοί	3725 χριστιανοί

1. Λαβανίτσα (Μικρολίβαδο)

Μετά την απελευθέρωση αναφέρεται ότι η Λαβανίτσα είχε 100 κατοίκους που μιλούσαν την ελληνική καθώς και τη βλάχικη γλώσσα, παρόλο που δεν ήταν βλάχοι. Αυτό συνέβαινε γιατί οι κάτοικοι του χωριού εργαζόνταν συχνά κοντά σε βλάχους κτηνοτρόφους των γειτονικών βλάχικων χωριών⁷²¹.

Το πρώτο σχολείο στο χωριό ανεγέρθηκε το 1870. Μέχρι τότε τα παιδιά πήγαιναν σχολείο στο γειτονικό χωριό της Κρασιάς⁷²².

Στη Λαβανίτσα διαπιστώνεται η λειτουργία σχολείου κατά το σχολικό έτος 1902-1903, καθώς σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας σημειώνεται η επιχορήγηση του με 2 λίρες για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁷²³.

⁷¹⁹ Για Χάσια βλέπε στο Παπαδημητρίου Ι. Αποστόλου, 2002, σ. 142

⁷²⁰ Η απογραφή αναφέρεται μόνον σε άντρες. Για να έχουμε πιο αντικειμενική εικόνα του αριθμού των κατοίκων πολλαπλασιάζουμε τον αριθμό των αντρών επί 4.

⁷²¹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου (προσωπική συνέντευξη).

⁷²² ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁷²³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 138.

Μετά την απελευθέρωση, κατά το σχολικό έτος 1912-1913, αναφέρεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου στο χωριό 2 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 10 μαθητές, στην Α' 6 και στη Β' 4. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Νικόλαος, Κ. Δόβας*, 18 ετών, από το Μοναχίτι, τελειόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου στο Μοναχίτι, που είχε 2 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 6 λιρών συν τρόφιμα για τη συντήρησή του. Ο δάσκαλος μισθοδοτούνταν από την «*Επιτροπή προς ενίσχυσιν...*» μέσω του Προξενείου Ελασσόνας⁷²⁴.

2. Ζαπανταίοι (Λαγκαδιά)

Ο οικισμός των Ζαμπανταίων βρισκόταν σε υψόμετρο 710 μ. ΝΑ του Κηπουριού. Σήμερα δεν υπάρχει, καθώς εγκαταλείφθηκε το 1920 από τους κατοίκους, οι οποίοι σκόρπισαν και εγκαταστάθηκαν στα γύρω χωριά..

Από ενθύμηση της εκκλησίας των Αποστόλων Τρικάλων διαπιστώνεται η λειτουργία Σχολείου στο χωριό κατά το 1860, καθώς γράφει κάποιος δάσκαλος (δίχως να δηλώνει το όνομά του) ότι υπηρετούσε τη χρονιά εκείνη στο χωριό Ζαπανταίοι με μισθό 300 γροσιών, μαζί με κάποια ποσότητα σιτάρι και κριθάρι⁷²⁵. Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» για το σχολικό έτος 1873-1874 δεν λειτουργούσε σχολείο τη χρονιά εκείνη στο χωριό⁷²⁶.

Γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση για 1 χρόνο ο *Θεόδωρος Κ. Καρέτσος*, από του Κηπουριό καθώς επίσης και ο *Νικόλαος Γρ. Νικόπουλος* από το Λιμπίνοβο για 2 χρόνια.

Μετά την απελευθέρωση σύμφωνα με την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 δεν λειτουργούσε σχολείο στον οικισμό⁷²⁷.

3. Κηπουριό

Το Κηπουριό βρίσκεται σε απόσταση 35 περίπου χιλιομέτρων, νότια της πόλεως των Γρεβενών. Το χωριό πήρε το όνομά του από τα πολλά νερά που υπήρχαν

⁷²⁴ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷²⁵ Αχιλλέα Γρ. Γεωργόπουλου, 2006, «*Διαλυμένοι οικισμοί του νομού Γρεβενών (16^{ος} – 20^{ος} αι.)*», Γρεβενά, 2006, σσ. 127-135.

⁷²⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 224.

⁷²⁷ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57

ανέκαθεν εκεί, δημιουργώντας υπέροχους κήπους έξω από τα πέτρινα σπίτια τους. Αυτοί οι υπέροχοι κήποι βάφτισαν το Κηπουριό⁷²⁸. Ο Μητροπολίτης Γρεβενών το προτιμούσε τα παλαιότερα χρόνια για τη θερινή του διαμονή⁷²⁹.

Σχολεία :

Οι Κηπουριώτες από τα παμπάλαια χρόνια ήταν φιλομαθείς και παρ' όλες τις δυσκολίες που υπήρχαν, ποτέ δεν άφησαν τα παιδιά τους χωρίς σχολείο.

Γνωρίζουμε από την παράδοση ότι το πρώτο σχολείο στο χωριό το ίδρυσε ο Πατροκοσμάς περνώντας το 1770- 1775 από το Κηπουριό⁷³⁰, ενώ στην «Εκθεση Σακελλάρη» αναφέρεται ότι το πρώτο σχολείο στο χωριό ανεγέρθηκε το 1840⁷³¹. Ο Λαμπρίδης μνημονεύει ότι το 1870 συνέβαλε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» στην ανέγερση σχολείου στο Κηπουριό⁷³². Ο ίδιος σε άλλο σημείο του βιβλίου του αναφέρει ότι το 1884 συνέβαλαν οικονομικά και συντηρούσαν το σχολείο του χωριού οι οικογένειες *Δημητρίου Γούλα, Γεωργίου Αλεξίου, Κωνσταντίνου Παπά και Γεωργίου Βασιλείου*⁷³³. Την εποχή εκείνη μνημονεύεται ότι το σχολείο στεγάζονταν στο σπίτι του *Νικολάου Γκιάτα* και ότι φοιτούσαν σ' αυτό μόνον αγόρια. Μόνον τη χρονιά που φοιτούσαν στο σχολείο τα παιδιά του *Δημητρίου Γούλα, των Μιχάλη, Ιωάννη και Σπύρου Γκίνη* αναφέρεται ότι φοιτούσε και μια κοπέλα που ονομαζόταν *Βασιλική Χατζή ή Βλάχου*. Ήταν η πασίγνωστη μαία του χωριού, *Βασιλικιά Τσιρίκα*⁷³⁴

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Κηπουριό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 60 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 460 γρόσια⁷³⁵.

Στην Στατιστική των ελληνικών σχολείων που συντάχθηκε το 1896 σημειώνεται ότι στο Κηπουριό λειτουργούσε Αστική Σχολή όπου δίδασκε 1

⁷²⁸ «Γρεβενά», 2004», Ταξιδιωτικός οδηγός, Τοπική Ένωση δήμων και κοινοτήτων νομού Γρεβενών, εκδ. Ζαρζώνη, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 223.

⁷²⁹ Αθανασίου Ι. Στεφανή, Ι., 2001, «*Το Κηπουριό στην ιστορική του πορεία*», Θεσσαλονίκη 2001, σ. 11.

⁷³⁰ Αθανασίου Ι. Στεφανή, Ι., 2001, «*Το Κηπουριό στην ιστορική του πορεία*», Θεσσαλονίκη 2001, σ. 175.

⁷³¹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη».

⁷³² Ιωάννου Λαμπρίδου, 1880, όπ.π. τομ. 1^{ος}, σ. 65.

⁷³³ Ιωάννου Λαμπρίδου, 1880, όπ.π. τομ. 1^{ος}, σ. 153.

⁷³⁴ Αθανασίου Ι. Στεφανή, 2001, όπ.π. σ. 175.

⁷³⁵ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 249.

δάσκαλος, φοιτούσαν 60 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 460 φράγκα⁷³⁶.

Το 1899 η εφημερίδα «*Αγών*» αναφέρει τη λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο Κηπουριό όπου φοιτούσαν 40 μαθητές και το οποίο συντηρούνταν από τον «*Ηπειρωτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως*»⁷³⁷.

Κατά την απογραφή των σχολείων το 1902 του Προξενείου Ελασσόνας σημειώνεται ότι στο χωριό λειτουργούσε Αστική Σχολή όπου δίδασκε ένας δάσκαλος και φοιτούσαν 45 μαθητές⁷³⁸. Επιπλέον σε έκθεση του προξένου Ελασσόνας σημειώνεται η παροχή επιδόματος 5 λιρών για το σχολικό έτος 1902-1903, προκειμένου να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες του σχολείου⁷³⁹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν επίσης τη λειτουργία σχολείου στο Κηπουριό όπου φοιτούσαν πάνω από 50 μαθητές⁷⁴⁰.

Μετά την απελευθέρωση λειτουργούσε στο χωριό Δημοτικό Σχολείο 4 τάξεων και 1 τάξη νηπίων όπου φοιτούσαν συνολικά 94 μαθητές. Ειδικότερα στη νηπιακή τάξη φοιτούσαν 30 μαθητές, στην Α' 20, στη Β' 18, στη Γ' 20 και στη Δ' 6 μαθητές⁷⁴¹.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Απ' ότι είναι γνωστό ένας από τους αδελφούς *Καραστεργίου* (η οικογένεια *Καραστεργίου* εγκαταστάθηκε στο Κηπουριό μετά το 1840) εκπλήρωνε καθήκοντα δασκάλου μετά το 1840.

Το 1890 αναφέρεται ότι υπηρέτησε ο *Ιωάννης Παπαναστασίου* από τους Γκριντάδες Γρεβενών⁷⁴². Το 1900 υπηρέτησε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Κηπουριώτης Γιαννακούλης Παπαναστασίου*, που μάλλον πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Ο *Μετσοβίτης*⁷⁴³ αναφέρεται ότι υπηρέτησε 1910 – 1915, χρονολογία που δεν είναι σωστή, καθώς μετά την απελευθέρωση (1912-1913) εμφανίζεται ότι δίδασκε στο

⁷³⁶ «*Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-189, εν Θεσσαλονίκη, 1896*».

⁷³⁷ Εφημ. «*Αγών*», όπ.π., αρ. 4, σ. 2.

⁷³⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

⁷³⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 138.

⁷⁴⁰ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 204.

⁷⁴¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁴² Αθανασίου Ι. Στεφανή, 2001, όπ.π. σ. 178.

⁷⁴³ Αθανασίου Ι. Στεφανή, 2001, όπ.π. σ. 176.

Δημοτικό Σχολείο Κηπουριού ο ντόπιος *Χρηστάκης Παπαδημητρίου Τάτσος*, 29 ετών, που είχε τότε 11 έτη προϋπηρεσία έναντι μισθού 20 λιρών⁷⁴⁴. Ο *Κώστας Ταλάρης* μάλλον δίδαξε ένα χρόνο αργότερα (1914-1915). Γνωρίζουμε επίσης ότι δίδαξαν πριν την απελευθέρωση : ο *Θεόδωρος Κ. Καρέτσος* από το Κηπουριό για 1 χρόνο ο *Στέργιος Ταγαρόπουλος* που καταγόταν επίσης από το Κηπουριό για 2 χρόνια και ο *Αλέξανδρος Λιπιτζιώτας* (δυσανάγνωστο) για 3 χρόνια⁷⁴⁵.

Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός :

Στο Δημοτικό Σχολείο Κηπουριού μετά την απελευθέρωση κατά την καταγραφή που έγινε, διαπιστώθηκε ότι υπήρχαν μερικά κακότεχνα θρανία, 2 πίνακες, 1 έδρα, 1 ξύλινο κάθισμα, , 1 τράπεζα, 1 παλιά θερμάστρα. Όσον αφορά τον παιδαγωγικό εξοπλισμό απ' ότι φαίνεται ήταν μηδαμινός⁷⁴⁶.

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Το 1899 η εφημερίδα «*Αγών*» αναφέρει ότι το Γραμματοδιδασκαλείο του χωριού συντηρούνταν από τον «*Ηπειρωτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως*»⁷⁴⁷. Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε μνημονεύεται ότι το Σχολείο στο Κηπουριό συντηρούνταν με την φροντίδα της εκκλησίας και της κοινότητας. Το Σχολείο εκτός από το δίσκο της εκκλησίας είχε και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους από ένα υδρόμυλο, ένα χάνι και έναν αγρό 15-20 στρεμμάτων που ανήκαν στην εκκλησία⁷⁴⁸.

4. Σιταράς (Σίτοβο)

Το Σίτοβο είναι ένα μικρό χωριό χτισμένο σε υψόμετρο 750 μ. Βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του νομού Γρεβενών σε απόσταση 27 χλμ. από τα Γρεβενά. Το χωριό δημιουργήθηκε γύρω στα 1750-1800 από κυνηγημένους κατοίκους των

⁷⁴⁴ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁴⁵ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁴⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁴⁷ Εφημ. «*Αγών*», όπ.π., αρ. 4, σ. 2. & Ιωάννου Λαμπρίδου, 1880, όπ.π. τομ. 1^{ος}, σ. 65.

⁷⁴⁸ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

Αγράφων, της Θεσσαλίας και κυρίως από Σουλιώτες. Η τοποθεσία επιλέχθηκε λόγω της ασφάλειας που προσέφερε την εποχή της τουρκοκρατίας και λόγω της καλλιεργήσιμης γης που υπήρχε. Το όνομα «Σίτοβο» προήλθε από τα πολλά σιτάρια που παρήγαγε το χωριό παρ' όλη τη μικρή έκταση που διαθέτει συγκριτικά με τα γύρω χωριά⁷⁴⁹.

Ο Σιταράς, επειδή βρισκόταν μακριά από κεντρικούς άξονες με αποτέλεσμα την δύσκολη επικοινωνία με τα γύρω χωριά, δεν έδινε τη δυνατότητα στα παιδιά να προχωρήσουν σε ανώτερες σπουδές μέχρι και το έτος 1950⁷⁵⁰.

Σχολεία :

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σίτοβο Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 500 γρόσια⁷⁵¹.

Από ενθυμήσεις εκκλησιαστικών βιβλίων του χωριού Γκριντάδες όπου γράφουν δάσκαλοι του χωριού συνάγεται ότι στο Σίτοβο λειτουργούσε σχολείο κατά το 1874, 1894 και 1910⁷⁵².

Στην «Έκθεση Σακελλάρη», αναφέρεται ότι ανεγέρθηκε το 1885 νέο κτίριο για την εξυπηρέτηση των εκπαιδευτικών αναγκών του χωριού⁷⁵³.

Στην Στατιστική των ελληνικών σχολείων που συντάχθηκε το 1896 σημειώνεται η λειτουργία ενός Γραμματοδιδασκαλείου όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 250 φράγκα⁷⁵⁴.

Οι χάρτες των σχολείων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνουν επίσης την λειτουργία Σχολείου στο χωριό⁷⁵⁵.

⁷⁴⁹ Θανάση Ι. Στεφανή, 1990, «Το χωριό μου, ο Σιταράς», Θεσσαλονίκη 1990. 11-20.

⁷⁵⁰ Θανάση Ι. Στεφανή, 1990, όπ.π.

⁷⁵¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

⁷⁵² Γεωργίου Δ. Παπαδήμα, 2006, «Τα χωριά Αιμιλιανός (Κριτάδες), Ανθρακιά (Μάνεσι-Συκαμνοφόρος), Μελίσσι (Πλέσια)-Αγιοι Θεόδωροι», εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών, Γρεβενά 2006, σ. 112, 140.

⁷⁵³ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁷⁵⁴ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-189, εν Θεσσαλονίκη, 1896».

⁷⁵⁵ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου 1970, όπ.π. σ. 204.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή που έγινε (1912-1913) σημειώνεται στο Σίτοβο η λειτουργία Κοινού Σχολείου 2 τάξεων και μίας προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 12 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 2, στην Α' 6 και στη Β' 4

Το σχολείο είχε και κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενους από ένα μύλο και κάποια χωράφια⁷⁵⁶.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας το δάσκαλο έκανε κι εδώ ο παπάς του χωριού. Από προφορικές πληροφορίες που προέρχονται από τους γεροντότερους του χωριού μνημονεύεται ο ντόπιος *Σωτήριος Αγόρας* και ο *Στέργιος Ταγάρας* από το Κηπουριό, ότι υπηρέτησαν ως δάσκαλοι την περίοδο εκείνη⁷⁵⁷.

Σε ενθυμήσεις εκκλησιαστικών βιβλίων του χωριού Γκριντάδες αναφέρονται ονόματα δασκάλων που καταγόταν από τους Γκριντάδες και υπηρετούσαν σε άλλα χωριά. Στο Σίτοβο σημειώνεται ότι υπηρετούσε ο *Χρήστος του Κωνσταντή* το 1874. Το ίδιο όνομα μνημονεύεται ότι υπηρέτησε στο χωριό και το 1894. Επίσης αναφέρεται ο *Απόστολος Νικολάου Χαρσόπουλος* ότι υπηρετούσε το 1910 ως δάσκαλος στο Σίτοβο⁷⁵⁸.

Μετά την απελευθέρωση (1912-1913) σημειώνεται ότι υπηρετούσε στο χωριό ο δάσκαλος *Νικόλαος Γρ. Νικόπουλος* 18 ετών που καταγόταν από το χωριό Λιμπίνοβο απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Λιμπίνοβου έναντι μισθού 7 1/2 λιρών

Ως πάγιοι πόροι αναφέρονται τα έσοδα από ένα μύλο, έναν υδρόμυλο και από κάποια χωράφια που ανήκαν στην εκκλησία⁷⁵⁹.

5. Σνίχοβο (Δεσπότης)

Ανέκαθεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό χωρίς να έχουμε περισσότερες πληροφορίες γι' αυτό⁷⁶⁰. Από την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*»

⁷⁵⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁵⁷ Θανάση Ι. Στεφανή, 1990, όπ.π. σσ. 11-20.

⁷⁵⁸ Παπαδήμα Δ, Γεωργίου, 2006, «*Τα χωριά Αιμιλιανός (Κριτάδες), Ανθρακιά (Μάνεσι-Συκαμινοφόρος), Μελίσι (Πλέσια)-Άγιοι Θεόδωροι*», εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών, Γρεβενά 2006, σ. 112, 140.

⁷⁵⁹ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

το 1873-1874, γνωρίζουμε ότι τη χρονιά εκείνη δε λειτουργούσε σχολείο στο χωριό⁷⁶¹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία σχολείου, με αριθμό μικρότερο των 50 μαθητών⁷⁶². Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁷⁶³.

Γνωρίζουμε επίσης ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση στο χωριό για 2 χρόνια ο Θεόδωρος Κ. Καρέτσος από το Κηπουριό⁷⁶⁴.

6. Καλαμήτσι

Με την ίδρυση του χωριού αναφέρεται στην έκθεση Σακελλάρη ότι λειτουργούσε σχολείο στο Καλαμήτσι. Η πληροφορία πιστεύουμε ότι δεν είναι σωστή μιας και το χωριό σημειώνεται στο Κώδικα της Ζάμπορντας (1692) και στην πρόθεση 421 του Μεγάλου μετεώρου(1592)⁷⁶⁵ Η λειτουργία του σχολείου στο χωριό υπήρξε τακτική μετά το 1850, σύμφωνα με τις ομολογίες των γερόντων του χωριού⁷⁶⁶. Ωστόσο κατά την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» για το σχολικό έτος 1873-1874 δεν εμφανίζεται η λειτουργία σχολείου στο Καλαμήτσι⁷⁶⁷.

Στους χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύεται η λειτουργία σχολείου, όπου φοιτούσε αριθμός μικρότερος των 50 μαθητών⁷⁶⁸. Συγκεκριμένα στην έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας κατά την απογραφή των σχολείων για το σχολικό έτος 1901-1902 σημειώνεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό όπου φοιτούσαν 6 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁷⁶⁹.

⁷⁶⁰ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁷⁶¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 224

⁷⁶² Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁷⁶³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

⁷⁶⁴ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁶⁵ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σ. 260.

⁷⁶⁶ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁷⁶⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 224.

⁷⁶⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁷⁶⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 244.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε στο χωριό για 2 χρόνια ο *Ευθύμιος Αθ. Μάρκου* από το Σνίχοβο.⁷⁷⁰

7. Ζηγκόστι (Μεσόλακκος)

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες «αξιόπιστων» προσώπων υπήρχε στο χωριό διδακτήριο πριν το 1870. Αλλά κατά την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» για το σχολικό έτος το 1873-1874 στο χωριό δεν εμφανίζεται η λειτουργία σχολείου⁷⁷¹. Λέγεται ότι το σχολείο ίσως να πρωτολειτούργησε το 1860. Απ' ότι φαίνεται δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν την ύπαρξη σχολείου πριν το 1880⁷⁷².

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20 αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο Ζηγκόστι όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁷⁷³. Ειδικότερα σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁷⁷⁴. Επίσης από έγγραφο του προξένου Ελασσόνας επιβεβαιώνεται η λειτουργία σχολείου στο χωριό καθώς σημειώνεται η επιχορήγηση 2 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁷⁷⁵.

8. Καλόχι

Από το μηνιαίο της εκκλησίας του Αγίου Μηνά πληροφορούμαστε τη λειτουργία σχολείου στο χωριό ήδη από το 1838, καθώς κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Γεώργιος* γράφει εκεί ότι υπηρετούσε στο χωριό τη χρονιά εκείνη. Από προφορική μαρτυρία του χωρικού Αθανασίου Χαρισίου επιβεβαιώνεται η λειτουργία σχολείου κατά το 1860⁷⁷⁶.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε

⁷⁷⁰ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁷¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ.224

⁷⁷² IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁷⁷³ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁷⁷⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 244.

⁷⁷⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

⁷⁷⁶ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

στον Καλόχι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 500 λίρες⁷⁷⁷.

Το σχολείο απ' ό τι φαίνεται συνέχιζε να λειτουργεί και τα επόμενα χρόνια καθώς υπογράφει στο μηνιαίο της εκκλησίας κάποιος δάσκαλος *Ιωάννης* από τους Μαυραναίους στις 22 Μαρτίου του 1880⁷⁷⁸.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20 αιώνα επιβεβαιώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσε αριθμός μικρότερος των 50 μαθητών⁷⁷⁹. Σύμφωνα με την καταγραφή των σχολείων για το σχολικό έτος 1901-1902 που προέβη το Προξενείο Ελασσόνας, στο Καλόχι λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁷⁸⁰.

9. Ελευθεροχώρι

Στην έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» για το 1873-1874, δεν σημειώνεται η λειτουργία σχολείου στο χωριό⁷⁸¹. Ωστόσο, απ' ό τι φαίνεται στο Ελευθεροχώρι λειτουργούσε σχολείο πριν την απελευθέρωση, καθώς σημειώνεται ότι δίδαξε εκεί ο *Ιωάννης Πολυραΐος* από την Αβδέλλα⁷⁸².

10. Φελλίον (Φιλί)

Στην έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» για το 1873-1874, δεν σημειώνεται η λειτουργία σχολείου στο χωριό⁷⁸³. Λίγα χρόνια αργότερα απ' ό τι φαίνεται από τις «*Οδοιπορικές σημειώσεις*» του Νικολάου Σχοινά κατά το 1886 λειτουργούσε ένα σχολείο στο Φελλίον⁷⁸⁴.

Κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε το 1912-1913, σημειώνεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου στο χωριό 2 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 10 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 4, στην

⁷⁷⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237

⁷⁷⁸ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη»

⁷⁷⁹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 204.

⁷⁸⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

⁷⁸¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 224.

⁷⁸² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58.

⁷⁸³ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 224.

⁷⁸⁴ Νικολάου Θ. Σχοινά, 1886, «*Οδοιπορική Σημειώσεις*» Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας. Αθήνα : 1886 σ. 60.

Α' 3 και στη Β' 3. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Ευθύμιος Αθ. Μάρκου* από το Δεσπότη, 17 ετών, απόφοιτος της Γ' τάξης του Σχολείου του Σνίχοβου, που είχε 4 ½ χρόνια προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 10 λιρών. Τα έσοδα του σχολείου προέρχονταν από την εκκλησία και τον δίσκο της εκκλησίας.⁷⁸⁵

11. Γκριντάδες (Αιμιλιανός)

Γνωρίζουμε ότι την περίοδο της τουρκοκρατίας λειτουργούσε Σχολείο στο χωριό, χωρίς να έχουμε περισσότερες πληροφορίες γι' αυτό⁷⁸⁶. Αναφέρεται ότι ο προπάππος του Γεωργίου Α. Παπαδήμα γύρω στο 1700 έκανε γραπτή τη «διανομή» των χωραφιών του στα 15 παιδιά του, καθώς γνώριζε να γράφει με τα γράμματα που έμαθε στο σχολείο του χωριού του κατά την παιδική του ηλικία. Το κτίσμα ήταν λιθόκτιστο, ισόγειο, με μια αίθουσα διδασκαλίας κι ένα δωμάτιο για κατοικία του άγαμου δασκάλου.⁷⁸⁷

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στους Γκριντάδες Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 300 λίρες⁷⁸⁸.

Επίσης οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό με μικρότερο αριθμό των 50 μαθητών⁷⁸⁹. Το σχολείο βέβαια δεν λειτουργούσε συνεχώς, καθώς για σοβαρούς λόγους μερικές φορές αναστέλλονταν η λειτουργία του. Γνωρίζουμε ότι το 1897 το σχολείο δεν λειτούργησε εξαιτίας του πολέμου. Έτσι σύμφωνα με τη διήγηση του Ευάγγελου Παπαδήμα ο ίδιος τη χρονιά εκείνη φοίτησε στο σχολείο του Κηπουριού.

Κάποιος δάσκαλος (αγνώστου ονόματος) που καταγόταν από το Δρεσθενίκο της Ηπείρου αναφέρεται ότι δίδαξε το 1863 στο χωριό. Το 1869, 1886 και το 1909 δίδαξε ο δάσκαλος *Αθανάσιος του Χρίστου*. Ακόμη μνημονεύεται ο δάσκαλος *Δημήτριος* ότι δίδαξε το 1880. Ο *Θεόδωρος Καρέτσος* που καταγόταν από το

⁷⁸⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁸⁶ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη».

⁷⁸⁷ Γεωργίου Δ. Παπαδήμα (2006), «*Τα χωριά Αιμιλιανός (Κριτάδες), Ανθρακιά (Μάνεσι - Συκαμινοφόρος), Μελίσσι (Πλέσια) – Άγιοι Θεόδωροι*» Συμβολή στην ιστορία των, εκδ. Νομαρχιακής αυτοδιοίκησης Γρεβενών, , εκτύπωση : Τσαρτσιάνης Αθανάσιος, Ωραιόκαστρο, Θεσσαλονίκη, Αιμιλιανός :2006, σ. 114 – 126.

⁷⁸⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

⁷⁸⁹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

Κηπουριό δίδαξε από το 1901 έως την απελευθέρωση (1912), αλλά και μετά από αυτήν. Επίσης αναφέρεται και το όνομα του *Χριστάκη Παπαδημητρίου* από το Κηπουριό ότι δίδαξε από το 1910 έως το 1914 στους Γκριντάδες⁷⁹⁰.

Επιπλέον είναι γνωστό ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση (1912-1913) στο χωριό για 2 χρόνια ο *Θεόδωρος Κ. Καρέτσος* από το Κηπουριό. Απ' ότι φαίνεται μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο χωριό Δημοτικό Σχολείο 4 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 19 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 7 μαθητές, στην Α' 2, στη Β' 5, στη Γ' 2 και στη Δ' 3. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Θεόδωρος Κ. Καρέτσου*, 40 ετών, που καταγόταν από το Κηπουριό και είχε 13 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Γκριντάδων, έναντι μισθού 14 λιρών μαζί με τρόφιμα για τη συντήρησή του. Τα έσοδα του σχολείου προέρχονταν από την εκκλησία.⁷⁹¹

12. Λιμπίνοβο (Διάκος)

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στον Λιμπίνοβο Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στις 400 λίρες⁷⁹².

Γνωρίζουμε από έντυπη Στατιστική του 1896 ότι κατά το σχολικό έτος 1894-1895 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν 20 μαθητές, δίδασκε 1 γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανέρχονταν στα 276 φράγκα⁷⁹³.

Επίσης οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο Λιμπίνοβο, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁷⁹⁴. Από έγγραφο του προξένου Ελασσόνας που αναφέρεται στην επιχορήγηση των σχολείων επιβεβαιώνεται η λειτουργία Σχολείου κατά το σχολικό έτος 1902-1903 στο

⁷⁹⁰ Γεωργίου Δ. Παπαδήμα (2006), όπ.π., σσ. 114-115.

⁷⁹¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁹² ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 237

⁷⁹³ «*Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895*», εν Θεσσαλονίκη, 1896

⁷⁹⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

χωριό, καθώς δόθηκε επίδομα 3 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁷⁹⁵.

Γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση για 3 χρόνια ο *Στέργιος Ταγαρόπουλος* από το Κηπουριό.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου 3 τάξεων στο Λιμπίνοβο όπου φοιτούσαν συνολικά 9 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην Α' 4 μαθητές, στην Β' 4 και στη Γ' 1 μαθητής. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Κωνσταντής Νικόπουλος*, 18 ετών, με 2 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου του Λιμπίνοβου, έναντι ετήσιου μισθού 10 ½ λιρών.

Το σχολείο, εκτός από τους πάγιους πόρους που είχε, προερχόμενοι από τα δίδακτρα των μαθητών και το δίσκο της εκκλησίας, είχε και κάποιους μη πάγιους που προέρχονταν από έναν υδρόμυλο που ανήκε στην εκκλησία..⁷⁹⁶

13. Μάνεση (Ανθρακιά)

Από την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» το 1873-1874, γνωρίζουμε ότι τη χρονιά εκείνη δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό⁷⁹⁷. Μερικά χρόνια αργότερα το 1880 ανεγέρθηκε το πρώτο Σχολείο με δαπάνες των κατοίκων⁷⁹⁸.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό με αριθμό μικρότερο των 50 μαθητών⁷⁹⁹. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό, στο οποίο φοιτούσαν 20 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁸⁰⁰.

Μετά την απελευθέρωση για το 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου 2 τάξεων και 1 προκαταρκτικής στη Μάνεση όπου φοιτούσαν συνολικά 10 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν 5 μαθητές στην προκαταρκτική, 3 στην Α' και 2 στη Β'. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο νεοδιορισμένος

⁷⁹⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, ό.π. σ. 138.

⁷⁹⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁷⁹⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224

⁷⁹⁸ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁷⁹⁹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁸⁰⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

Αθανάσιος Πούλιος, 17 ετών, από το Διάκο, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου του Διάκου έναντι ετήσιου μισθού 7 λιρών

Τα έσοδα του σχολείου προέρχονταν από τα δίδακτρα των μαθητών και το δίσκο της εκκλησίας.⁸⁰¹

14. Δημνίτσα (Καρπερό)

Στη Δημνίτσα ανεγέρθηκε το πρώτο Σχολείο το 1870⁸⁰².

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Δημνίτσα Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 1000 λίρες⁸⁰³.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁸⁰⁴. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902, σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 25 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁸⁰⁵.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδασκαν στο χωριό ο *Κωνσταντίνος Αθανασίου* από τη Σίντσα για 3 τα χρόνια και ο *Στέριος Ταγαρόπουλος* για 1 χρόνο⁸⁰⁶. Επίσης την ίδια περίοδο σημειώνεται ότι δίδαξε για 2 χρόνια ο *Χρήστος Γεωργίου* από τη Δεσκάτη. Ακόμη μνημονεύεται ότι δίδαξε για 2 χρόνια ο *Γεώργιος Ιωάννου Ντίνου* από την Κοζάνη.

Μετά την απελευθέρωση απ' ό τι φαίνεται στην απογραφή των σχολείων που έγινε κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο χωριό Κοινό Σχολείο 3 τάξεων, μαζί με 1 τάξη νηπίων και 1 προκαταρκτική όπου φοιτούσαν συνολικά 34 μαθητές. Ειδικότερα τη χρονιά εκείνη φοιτούσαν στη νηπιακή τάξη 11 μαθητές, στη προκαταρκτική 9, στην Α' 9, στη Β' 2 και στη Γ' 3. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Χρήστος Γεωργίου Ζαρμπάλης* από τη Δεσκάτη, 40 ετών, που είχε 20 έτη προϋπηρεσία, έναντι μισθού 16 λιρών μαζί με τα τρόφιμα που χρειαζόταν για τη συντήρησή του

⁸⁰¹ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁰² IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

⁸⁰³ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

⁸⁰⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁸⁰⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

⁸⁰⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ 57.

Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνάμε και κάποιους πάγιους πόρους που είχε το σχολείο στη Δημηνίτσα από αιγοπρόβατα, αγρούς και χωράφια που ανήκαν στην εκκλησία.⁸⁰⁷

15. Αράπη (Δήμητρα)

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁸⁰⁸. Γνωρίζουμε επίσης ότι στη Αράπη ανεγέρθηκε το πρώτο διδακτήριο το 1905⁸⁰⁹.

Πριν την απελευθέρωση δίδασκε ο δάσκαλος *Κωνσταντίνος Αθανασίου*, που συνέχιζε να διδάσκει και μετά την απελευθέρωση. Κατά την απογραφή του σχολικού έτους 1912-1913 λειτουργούσε στο χωριό Κοινό Σχολείο 1 τάξης (Α') όπου φοιτούσαν συνολικά 11 μαθητές. Ως δάσκαλος συνέχιζε να υπηρετεί ο *Κωνσταντίνος Αθανασίου*, 45 ετών, που καταγόταν από τη Σίντσα, φοίτησε στο Δημοτικό Σχολείο Σμιατζίου, είχε τότε 8 χρόνια προϋπηρεσία και ο μισθός του ανερχόταν στις 8 λίρες⁸¹⁰.

16. Σίντσα (Τριφύλλι)

Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902, στη Σίντσα λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, όπου φοιτούσαν 15 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος⁸¹¹.

Μετά την απελευθέρωση σημειώνεται για το σχολικό έτος 1912-1913 η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου στο χωριό 3 τάξεων, όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη Α' 10, στη Β' 3 και στη Γ' 2 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος ο *Γρηγόριος Αναγνώστου Τζούμας*, 23 ετών, που καταγόταν από το ίδιο χωριό και είχε 3 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου έναντι 4 λιρών. Το σχολείο συντηρούνταν από την κοινότητα και το δίσκο της εκκλησίας⁸¹².

⁸⁰⁷ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁰⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁸⁰⁹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

⁸¹⁰ IAM/ΓΔΜ, φακ 57.

⁸¹¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, ό.π. σ. 246.

⁸¹² IAM/ΓΔΜ, φακ 57.

17. Μπόζοβο (Πριόνια)

Δεν γνωρίζουμε ακριβώς πότε ανεγέρθηκε το πρώτο σχολείο στο χωριό. Στην «Εκθεση «Σακελλάρη» σημειώνεται ότι λειτουργούσε από την αρχή της ίδρυσης του χωριού⁸¹³. Γνωρίζουμε ότι το χωριό ιδρύθηκε το 18^ο αι. και αναφέρεται ως «Μπόζοβο» στην πρόθεση 291 της μονής Βαρλαάμ (μέσα του 18^{ου} αι.), καθώς ήταν μετόχι της μονής⁸¹⁴.

Επιπλέον επιβεβαιώνεται η λειτουργία σχολείου για το σχολικό έτος 1902-1903, καθώς σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας σημειώνεται η επιχορήγηση του σχολείου με 3 λίρες για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁸¹⁵. Επίσης μετά την απελευθέρωση μνημονεύεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν 20 μαθητές και δίδασκε ο Γ. Αλέξης, ο οποίος καταγόταν από το ίδιο χωριό, απόφοιτος του Κοινού Σχολείου στο Μπόζοβο⁸¹⁶.

⁸¹³ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη»

⁸¹⁴ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, ό.π. σ. 265.

⁸¹⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138

⁸¹⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 57.

Ε. ΧΩΡΙΑ ΠΡΟΣ ΒΟΪΟ

Πίνακας εξέλιξης του πληθυσμού του διαμερίσματος των χωριών προς Βόιο:

Όνομα οικισμού	Απογραφή 1873-1874	Απογραφή 1905	Απογραφή 1912-1913
1. Ασπρόκαμπος	58 άνδρες	83 χριστιανοί	72 χριστιανοί
2. Κονισκίοτι	-	92 χριστιανοί	107 χριστιανοί
3. Μηλιά	103 άνδρες	250 κάτοικοι : 150 χριστιανοί 100 μωαμεθανοί	173 χριστιανοί
4. Κοσκό	130 άνδρες	250 ελληνόφωνοι χριστιανοί	419 χριστιανοί
5. Σούμπινο	74 άνδρες	650 κάτοικοι : 300 χριστιανοί 350 μωαμεθανοί	547 κάτοικοι : 249 χριστιανοί 198 μωαμεθανοί
6. Σπάτα	86 άνδρες	175 χριστιανοί	220 χριστιανοί
7. Τσούρχλι	196 άνδρες	1000 κάτοικοι : 400 χριστιανοί, 600 μωαμεθανοί	800 κάτοικοι : 450 χριστιανοί 350 μωαμεθανοί
8. Ντοβρούνιστα	132 άνδρες	700 κάτοικοι : 600 χριστιανοί 100 μωαμεθανοί	800 : 450 χριστιανοί 350 μωαμεθανοί
9. Κριθαράκια	52 άντρες	-	15 χριστιανοί
10. Στεζάχι	150 άνδρες	300 χριστιανοί	425 χριστιανοί
11. Βαντσκό	241 άνδρες	445 χριστιανοί	730 χριστιανοί
12 .Βίτσι	57 άνδρες	80 χριστιανοί	20 χριστιανοί
13. Πηκρηβηνίτσα	236 άνδρες	500 χριστιανοί	654 χριστιανοί
14. Μεγάλο Σειρήνι	170 άνδρες	450 κάτοικοι : 300 χριστιανοί 150 μωαμεθανοί	584 κάτοικοι : 404 χριστιανοί 180 μωαμεθανοί
15. Μικρό Σειρήνι	89 άνδρες	85 χριστιανοί	70 χριστιανοί
16. Τριβένι	-	550 κάτοικοι: 250 χριστιανοί 300 μωαμεθανοί	515 : 221 χριστιανοί 294 μωαμεθανοί
17. Ραντοβίστι	108 άνδρες	360 χριστιανοί	500 χριστιανοί
18. Λείφι	60 άνδρες	105 χριστιανοί	100 χριστιανοί
19. Βελιά	103 άνδρες	130 χριστιανοί	395 χριστιανοί
20. Ραντοσίνιστα	204 άνδρες	340 χριστιανοί	809 χριστιανοί
21.Βιβίστι	44 άνδρες	80 χριστιανοί	130 χριστιανοί
22. Τσιράκι	-	-	260 χριστιανοί
23. Ντουτσκό	-	-	-
24. Μπίσιοβο	-	303 χριστιανοί	380 χριστιανοί
25. Μαγέρη	-	200 χριστιανοί	320 χριστιανοί
26. Τρτσκό	-	110 χριστιανοί	103 χριστιανοί
27. Λούντζι	-	500 χριστιανοί	510 χριστιανοί
ΣΥΝΟΛΟ	6879 κάτοικοι (2293*3=6879)	6795 κάτοικοι : 5495 χριστιανοί 1300 μωαμεθανοί	9658 κάτοικοι : 8286 χριστιανοί 728 μωαμεθανοί

1. Ασπρόκαμπος

Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» για το σχολικό έτος 1873-1874 δεν λειτουργούσε σχολείο τη χρονιά εκείνη στο χωριό⁸¹⁷. Κατά την απογραφή των σχολείων που προέβη η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας μετά την απελευθέρωση (1912-1913), σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου στον Ασπρόκαμπο. Το Σχολείο τη χρονιά εκείνη είχε μόνο την Α' τάξη όπου φοιτούσαν 12 μαθητές και δίδασκε ο *Αθανάσιος Φωτόπουλος*, 23 ετών, απόφοιτος της Ε' τάξης της Αστικής Σχολής Σιατίστης, που είχε 2 έτη προϋπηρεσία, και έναντι μισθού 8 λιρών και 12 κιλών σιταριού⁸¹⁸.

2. Κονισκιότι – Κουσκότι (Ελεύθερο)

Το Κονισκιότι βρίσκεται στα βόρεια του νομού Γρεβενών και σε σύγκριση με άλλα χωριά του νομού το έδαφος του είναι αρκετά πεδινό, προσφέροντας έτσι μεγάλες καλλιέργειες δημητριακών αλλά και αρκετά δάση για την κτηνοτροφία⁸¹⁹. Η παλιά ονομασία του χωριού είναι μάλλον σλαβικής προέλευσης και σημαίνει αλογότοπος⁸²⁰.

Την περίοδο της τουρκοκρατίας το χωριό είχε αρκετούς Βαλαάδες, καθώς οι κάτοικοι του δέχτηκαν σκληρές πιέσεις από τους Τούρκους με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να αλλαξοπιστήσουν. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα οι κάτοικοι του χωριού κάτω από τις πιέσεις και τις λεηλασίες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την παλιά θέση και να χτίσουν ένα άλλο χωριό δυτικά του παλιού· το σημερινό Ελεύθερο⁸²¹.

Δυστυχώς οι πληροφορίες που βρέθηκαν για την παιδεία είναι ελάχιστες. Μετά την απελευθέρωση πάντως δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό⁸²².

Στην «*Έκθεση Σακελλάρη*» σημειώνεται ότι παρόλο που ανεγέρθηκε σχολικό κτίριο το 1918, λειτουργούσε σχολείο και κατά τα προηγούμενα έτη χωρίς να μας το προσδιορίζει χρονικά⁸²³. Ο Μπαδεμάς αναφέρει ότι το πρώτο σχολείο ήταν ένα

⁸¹⁷ ΕΠΙΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 224.

⁸¹⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸¹⁹ Στεργίου Μπαδεμά, 1986, «*Ελεύθερο Γρεβενών*», Θεσσαλονίκη 1986, σσ.7-10.

⁸²⁰ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σ. 272.

⁸²¹ Στεργίου Μπαδεμά, 1986, όπ.π.

⁸²² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸²³ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 6/4 «*έκθεση Σακελλάρη*».

μικρό κτίσμα στο πίσω μέρος και αριστερά της εκκλησίας. Είχε μια απλή αίθουσα με παράθυρα λίγο μεγαλύτερα από αυτά των σπιτιών κι ένα δωμάτιο για το δάσκαλο⁸²⁴.

Επίσης οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνουν τη λειτουργία σχολείου στο Κονισκίοτι ⁸²⁵.

3. Μηλιά

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Μηλιά Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 200 λίρες⁸²⁶.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό με αριθμό μικρότερο των 50 μαθητών⁸²⁷. Σύμφωνα με τη σχετική έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 στη Μηλιά λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁸²⁸.

4. Κουσκό (Ταξιάρχης)

Το Κουσκό βρίσκεται βορειοανατολικά της πόλεως των Γρεβενών σε απόσταση 30 χλμ. περίπου και σε υψόμετρο 670μ. Το όνομα νέο όνομα «Ταξιάρχης» δόθηκε στο όνομα των «Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ» στους οποίους ήταν αφιερωμένη η μονή του χωριού η οποία σώζεται ακόμη και σήμερα. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς δημιουργήθηκε το χωριό, το σίγουρο όμως είναι ότι υπήρχε πριν το 1764⁸²⁹.

Σχολεία :

Απ' ότι φαίνεται λειτουργούσε σχολείο στο Κουσκό από το 1833 ίσως και νωρίτερα, σύμφωνα με τη μαρτυρία στο μηνιαίο του Ιουλίου παλαιάς εκδόσεως του

⁸²⁴ Στεργίου Μπαδεμά, 1986, όπ. π. σσ. 13-14

⁸²⁵ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 204.

⁸²⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237

⁸²⁷ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁸²⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 245.

⁸²⁹ Νικολάου Ι. Γκατζιάννα, 1980, «Ο Ταξιάρχης Γρεβενών», Θεσσαλονίκη, 1980, σσ. 13, 35.

ιερού ναού Αγίου Αθανασίου. Εκεί γράφει κάποιος που έκανε το δάσκαλο εκείνη την χρονιά στο χωριό : «Έτος 1833 Ιουλίου 25, γράφω πως ήμουν δάσκαλος στο Κουσκό και ήμουν γρόσια 95», χωρίς να σημειώνει αν έπαιρνε το μήνα ή το χρόνο αυτό το ποσό. Για διδακτήριο χρησιμοποιούσαν αρχικά κι εδώ την εκκλησία ή το μοναστήρι του χωριού. Αργότερα χτίστηκε ένα κτίριο δυτικά του ναού του Αγίου Αθανασίου κάτω από το καμπαναριό. Το οίκημα ήταν πλίνθινο και η αίθουσα διδασκαλίας βρισκόταν στο ανώγειο. Στο ισόγειο ήταν η κατοικία του δασκάλου, ένας στάβλος για κάποιο ζώο και μία αποθήκη καυσόξυλων. Το πότε χτίστηκε αυτό το σχολείο δεν το γνωρίζουμε ακριβώς. Σίγουρα όμως υπήρχε πριν το 1866 σύμφωνα με τη μαρτυρία του πατέρα του *Νικολάου Ι. Γκατζιάνα*. Το κτίριο αυτό εξυπηρέτησε τις εκπαιδευτικές ανάγκες του χωριού ως το 1924, χρονιά που χτίστηκε νέο διτάξιο διδακτήριο⁸³⁰.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Κουσκό Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 200 γρόσια⁸³¹.

Σε έντυπη Στατιστική του 1896 σημειώνεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό όπου φοιτούσαν 20 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα⁸³².

Κατά την απογραφή των σχολείων στην οποία που προέβη το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από σχετική εντολή της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν...» φαίνεται ότι στο Κουσκό λειτουργούσε κατά τη σχολική χρονιά 1901-1902 Δημοτικό Σχολείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος και φοιτούσαν 30 μαθητές⁸³³. Επίσης οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν την λειτουργία σχολείου στο Κουσκό, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁸³⁴.

Το Δημοτικό αυτό Σχολείο συνέχισε να λειτουργεί απ' ότι φαίνεται και μετά την απελευθέρωση, καθώς καταγράφεται κατά την απογραφή που έγινε το 1912-1913

⁸³⁰ Νικολάου Ι. Γκατζιάνα, 1980, «Ο Ταξίαρχης Γρεβενών», Θεσσαλονίκη, 1980, σσ. 91-99.

⁸³¹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

⁸³² «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁸³³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245

⁸³⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ. 204.

η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων όπου φοιτούσαν 36 μαθητές, Συγκεκριμένα φοιτούσαν στην Α' 12, στη Β' 10, στη Γ' 8 και στη Δ' 6⁸³⁵.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Στο Κουσκό απ' ότι φαίνεται δίδασκε κάποιος Ηπειρώτης δάσκαλος που ονομαζόταν *Τζαντλιώτης*, χωρίς να γνωρίζουμε το πότε ακριβώς. Μετά το 1852 μνημονεύεται ότι δίδασκε ο ντόπιος *Θανάσης Δάρας* (έζησε 1852-1916). Επίσης κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας δίδασκε ο *Θύμιος Μπρούμπας* (έζησε 1869-1942) απόφοιτος της Δ' Δημοτικού που καταγόταν από το χωριό. Ο ίδιος απ' ότι φαίνεται δίδασκε μέχρι την απελευθέρωση αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν. Επίσης μνημονεύεται ότι δίδασκε από το 1909 ως το 1911 ο δάσκαλος *Βασίλης Δ. Δημόπουλος ή Σκρουμποδήμος* από το Κηπουριό Γρεβενών, απόφοιτος Δημοτικού Σχολείου⁸³⁶.

Γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση (1912) ο *Ευθύμιος Δημητρίου Μπρούμπας* από τον Ταξιάρχη για 4 χρόνια⁸³⁷, καθώς επίσης και ο Χρήστος Βαβίτσας από τη Δεσκάτη για 1 χρόνο⁸³⁸.

Επίσης μετά την απελευθέρωση σημειώνεται ότι δίδασκε στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού ο *Χαρίλαος Βαρδανίδης*, 34 ετών, που καταγόταν από την Κοζάνη, απόφοιτος της Αστικής Σχολής Κοζάνης με ετήσιο μισθό 18 λιρών και 4 έτη προϋπηρεσία⁸³⁹.

Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός εποπτεία σχολείου :

Κατά την απογραφή που έγινε αμέσως μετά την απελευθέρωση (1912-1913) στο σχολείο του χωριού, που ήταν ετοιμόρροπο, υπήρχαν 8 παλιά θρανία, 2 πίνακες, 1 παλιά έδρα και 1 θερμάστρα.⁸⁴⁰

Το σχολείο λειτουργούσε κι εδώ κάτω από την εποπτεία της εκκλησίας της κοινότητας και της Μητρόπολης. Τα έσοδα για τη συντήρηση του σχολείου προέρχονταν από τη συνεισφορά των κατοίκων και από τα έσοδα αγρού που ανήκε

⁸³⁵ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸³⁶ Νικολάου Ι. Γκατζιάννα, 1980, «Ο Ταξιάρχης Γρεβενών», Θεσσαλονίκη, 1980, σσ. 91-99

⁸³⁷ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸³⁸ IAM/ΓΔΜ, φακ. 58.

⁸³⁹ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁴⁰ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

στην εκκλησία. Επίσης πρέπει να γίνει λόγος και για τη συνεισφορά της Ιεράς Μονής Ταξιαρχών που βρισκόταν στο χωριό⁸⁴¹. Η υλική και πνευματική προσφορά της στο χωριό και την ευρύτερη περιοχή υπήρξε σημαντική

Το σχολείο αναφέρεται ότι είχε κάποιους μη πάγιους πόρους προερχόμενους από τους κατοίκους (13 λίρες) και από τη συνδρομή της Ιεράς Μονής των Ταξιαρχών (5 λίρες). Επιπλέον είχε και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους από την εισπραξη ενός αγρού 25-30 στρεμμάτων που ανήκε στην εκκλησία⁸⁴².

5. Σούμπινο (Κοκκινιά)

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σούμπινο Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 300 λίρες⁸⁴³.

Η εφημερίδα «Αγών» (10-4-1899) σημειώνει ότι το 1899 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν 70-75 μαθητές⁸⁴⁴.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁸⁴⁵. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στην έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας, μνημονεύεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁸⁴⁶. Επίσης από έγγραφο του προξένου Ελασσόνας επιβεβαιώνεται η λειτουργία σχολείου, καθώς δέχθηκε επίδομα 3 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁸⁴⁷. Ωστόσο, μετά την απελευθέρωση (1912-1913) το σχολείο απ' ότι φαίνεται δεν λειτουργούσε σύμφωνα με σχετική έκθεση⁸⁴⁸.

⁸⁴¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁴² Θωμά Παπαθανασίου, 1997, «Το Κατάστιχο της Ιεράς Μονής των Ταξιαρχών των Παμμεγίστων Ταξιαρχών του χωριού Ταξιάρχης Γρεβενών» στο περ: «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», τομ. Η' Κοζάνη 1997, σσ. 203-207.

⁸⁴³ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 237

⁸⁴⁴ «Αγών» εφημερίδα, (10-4-1899), αρ. 4, σ.2.

⁸⁴⁵ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁸⁴⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 245.

⁸⁴⁷ Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 138.

⁸⁴⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

6. Σπάτα (Πολύδενδρο)

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στα Σπάτα Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 250 λίρες⁸⁴⁹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁸⁵⁰. Ειδικότερα μνημονεύεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στα Σπάτα κατά το σχολικό έτος 1901-1902, σύμφωνα με τη σχετική έκθεση των σχολείων που συνέταξε το Προξενείο Ελασσόνας, όπου φοιτούσαν 10 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁸⁵¹.

Γνωρίζουμε επίσης ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση (1912-1913) στο χωριό για 2 χρόνια ο Θεόδωρος Κ. Καρέτσος από το Κηπουριό⁸⁵². Αμέσως μετά την απελευθέρωση (1912-1913) κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε, σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων και 1 νηπιακής όπου φοιτούσαν συνολικά 29 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη νηπιακή 5, στην Α' 13, στη Β' 6, στη Γ' 4 και στη Δ' 1. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο Ανδρέας Ανδρεάδης, 22 ετών, απόφοιτος της ΣΤ' τάξης των Ζωγράφειων Διδασκαλείων Κωνσταντινούπολης, έναντι ετήσιου μισθού 15 λιρών. Το σχολείο συντηρούνταν από τη συνεισφορά των γονιών των παιδιών⁸⁵³.

7. Τσούρχλι (Άγιος Γεώργιος)

Το Τσούρχλι βρίσκεται βόρεια της πόλης των Γρεβενών. Το χωριό πήρε το νέο του όνομα «Άγιος Γεώργιος» λόγω της καταγωγής από το χωριό του ομώνυμου Αγίου που μαρτύρησε στα Γιάννενα.

⁸⁴⁹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 237.

⁸⁵⁰ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁸⁵¹ Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 245.

⁸⁵² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁵³ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

Σχολεία :

Το 1863 μνημονεύεται ότι ανεγέρθηκε το Δημοτικό Σχολείο του χωριού. Στο σχολείο αυτό υπήρχε πλάκα όπου ήταν γραμμένη η χρονολογία κτίσης και από κάτω είχε σκαλισμένη την παράσταση δύο φουστανελοφόρων⁸⁵⁴.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Τσούρχλι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 300 λίρες⁸⁵⁵.

Στις «Οδοιπορικές σημειώσεις» του Νικολάου Σχοινά κατά το 1886 σημειώνεται η λειτουργία ενός σχολείου αρρένων στο Τσούρχλι⁸⁵⁶.

Το 1899 η εφημερίδα «Αγών» αναφέρει τη λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου όπου φοιτούσαν 70-75 μαθητές⁸⁵⁷. Αυτό απ' ότι φαίνεται προάχθηκε σε Αστική Σχολή, καθώς κατά την απογραφή των σχολείων του Προξενείου Ελασσόνας το 1902 φαίνεται ότι στο Τσούρχλι λειτουργούσε Αστική Σχολή όπου δίδασκε ένας δάσκαλος και φοιτούσαν 60 μαθητές⁸⁵⁸. Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται και στους χάρτες του 20^{ου} αι. όπου καταγράφεται η λειτουργία σχολείου με περισσότερους από 50 μαθητές⁸⁵⁹. Επίσης σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας μνημονεύεται η επιχορήγηση του σχολείου με 4 λίρες για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁸⁶⁰.

Από το 1905 λειτουργούσε στο χωριό και Παρθεναγωγείο το οποίο είχε ιδρύσει το Μακεδονικό Κομιτάτο⁸⁶¹.

Κατά την καταγραφή των σχολείων που έγινε αμέσως μετά την απελευθέρωση (1912-1913) σημειώνεται η λειτουργία στο Τσούρχλι πεντατάξιου Αστικού Σχολείου και μίας νηπιακής τάξης όπου φοιτούσαν συνολικά 54 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην Α' 13, στη Β' 11, στη Γ' 9, στη Δ' 5, στην Ε' 6 και στη νηπιακή τάξη 10 μαθητές. Επίσης σημειώνεται η λειτουργία τριτάξιου Παρθεναγωγείου και μίας προκαταρκτικής καθώς και μίας νηπιακής τάξης όπου

⁸⁵⁴ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη».

⁸⁵⁵ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

⁸⁵⁶ Νικολάου Θ. Σχοινά, 1886, «Οδοιπορική Σημειώσεις» Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας. Αθήνα : 1886 σ. 60.

⁸⁵⁷ Εφημ. «Αγών», αρ. 4, Α' έτος, 1899, σ. 2.

⁸⁵⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

⁸⁵⁹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 204.

⁸⁶⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 138

⁸⁶¹ IAM/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη».

φοιτούσαν συνολικά 52 μαθητές. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στη νηπιακή 11, στην προκαταρκτική 25, στην Α' 7 στη Β' 5 και στη Γ' 4 μαθητές⁸⁶².

Δάσκαλοι που δίδασκαν :

Στις αρχές του 20^{ου} αι. δίδασκε στο χωριό ο δάσκαλος *Ιωάννης Γκούρας*⁸⁶³ από το Μαρτίστι Βοΐου (Περιστερά). Τον Γκούρα τον τοποθέτησε στο χωριό η «*Αδελφότητα Τσουρχλιωτών Κωνσταντινουπόλεως*» φροντίζοντας και για την χρηματοδότησή του. Ο ίδιος παντρεύτηκε στο χωριό κι έγινε μόνιμος κάτοικος υπηρετώντας αρκετές δεκαετίες ως δάσκαλος. Τα προσόντα του ήταν πολλά και ανάμεσα στα μαθήματα που δίδασκε ήταν τα γαλλικά και τα τούρκικα⁸⁶⁴.

Ο *Αθανάσιος Γάγαλης* αναφέρεται ότι δίδασκε στο χωριό μέχρι την απελευθέρωση (πέθανε λίγο πριν το 1913), πληροφορία που μάλλον δεν είναι σωστή, σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου⁸⁶⁵. Ο ίδιος ήταν αξιόλογος δάσκαλος συνεργάτης μάλιστα του Μητροπολίτη Γρεβενών Αμιλιανού Λαζαρίδη. Η βιβλιοθήκη που είχε λέγεται ότι αριθμούσε πάνω από 2000 τόμους βιβλίων⁸⁶⁶

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξαν στο χωριό για 1 χρόνο η *Αφροδίτη Σιμοντζή* (δυσανάγνωστο) από τη Γεράνεια της Σιάτιστας και ο *Δημήτριος Παπανικολάου* από το Τσούρχλι για 6 χρόνια.

Κατά την απογραφή των σχολείων μετά την απελευθέρωση (1912-1913) σημειώνεται το όνομα του δασκάλου *Ιωάννη Δημητρίου*, 40 ετών από το Μαρτίστι, που είναι ο ίδιος δάσκαλος που προαναφέρθηκε με το όνομα «*Γκούρας*». Κατά την χρονιά απογραφής είχε 5 έτη προϋπηρεσία. Επίσης αναφέρεται ότι ήταν απόφοιτος της Β' τάξης του Γυμνασίου Τσοτυλίου με ετήσιο μισθό 35 λιρών. Την ίδια χρονιά δίδασκε στο Παρθεναγωγείο του χωριού η *Αναστασία Τζιμουλά* 21 ετών από την Κοζάνη, απόφοιτος του Παρθεναγωγείου Κοζάνης, που φοίτησε και στο Γυμνάσιο Κοζάνης για 4 έτη, με μισθό 22 λιρών⁸⁶⁷.

⁸⁶² IAM/ΓΔΜ φακ. 57.

⁸⁶³ Το αρχείο του δασκάλου Ιωάννη Γκούρα το έχει ο συνταξιούχος φιλόλογος Χρήστος Δρόσος ο οποίος παραχώρησε και την συνέντευξη.

⁸⁶⁴ Προσωπική συνέντευξη Ζαχαρία Δρόσου.

⁸⁶⁵ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη.

⁸⁶⁶ Στεργίου Παπανίκου & Κωνσταντίνου Ρόιδου, 1994, «*Η παιδεία στα Γρεβενά*», στο «Πρακτικά Α' Συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών, 7-8 Αυγούστου 1993», Γρεβενά 1994, σ. 398.

⁸⁶⁷ IAM/ΓΔΜ φακ. 57.

Σύλλογοι – Σωματεία :

Ξεχωριστός λόγος πρέπει να γίνει για την «*Αγαθοεργόν Αδελφότητα Τσουρχλιωτών Επαρχίας Γρεβενών ο Νεομάρτυς Γεώργιος*». Η Αδελφότητα έκανε την εμφάνισή της στην Κωνσταντινούπολη μέσα στο σάλο των γεγονότων της δεκαετίας του 1860-70. Η αφητηρία της τοποθετείται γύρω στο 1863 και εντάσσεται μέσα στην πανελλήνια κίνηση εσωτερικού και εξωτερικού. Τρεις είναι οι περίοδοι της Αδελφότητας : α) 1863 περίπου μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα β) 1903-1923 και γ) 1924 μέχρι και το 1955.

Κατά την πρώτη περίοδο (1863-1902) η Αδελφότητα ήταν μια άτυπη συνένωση αδελφών μελών χωρίς ιδρυτικό καταστατικό. Είχαν όμως κοινό ταμείο, το ονομαζόμενο «*Κάσσα*», όπου κατέθεταν και συνεισέφεραν την προσδιορισμένη συνδρομή τους. Ο ισχύοντας κανόνας λειτουργίας για τους απαιδευτους και απλοϊκούς Τσουρχλιώτες ήταν το εθιμογενές δίκαιο. Ως πρώτοι ιδρυτές, σύμφωνα με την μαρτυρία του δασκάλου του χωριού *Ιωάννη Γκούρα*, ήταν οι *Σαράντης Σαράντης*, *Δημήτριος Καραγιάννης*, *Γεώργιος Καραγιάννης (Τζώρτζης)*, *Αθανάσιος Δρόσος*, *Ελισαίος Σαράντης*, *Ευθύμιος Καραγιάννης* κ.α. Στα τέλη της πρώτης περιόδου μέσα στην πολυκύμαντη πορεία του Βόρειου Ελληνισμού παρατηρήθηκε μία κάμψη στη δράση των μελών της.

Η δεύτερη περίοδος (1903-1923) είναι η σπουδαιότερη. Η Αδελφότητα υπό την πίεση των γεγονότων που ακολούθησαν μετά το 1870, με αποκορύφωμα τα γεγονότα του 1903/4, επανιδρύεται επισήμως, ανασυντάσσεται και συμμετέχει στην από κοινού αντιμετώπιση της νέας κατάστασης που διαμορφώθηκε στην αλύτρωτη Μακεδονία. Η Αδελφότητα ανάμεσα σε άλλα εξεύρισκε πόρους και εράνους, προσφορές και δωρεές για την ανέγερση ή συντήρηση του ναού και του σχολείου, προσλάμβανε και μισθοδοτούσε το δάσκαλο κ.α.

Κατά την τρίτη περίοδο (1924-1955) μετά τη συμφορά του μικρασιατικού ελληνισμού, η έδρα της Αδελφότητας μεταφέρθηκε στη γενέτειρα των μελών της συνεχίζοντας τη δράση της.

Αυτά και πολλά άλλα αποτελούν τα έργα της Αδελφότητας μαρτυρημένα από γραπτά στοιχεία και από την προσωπική μαρτυρία του *Νικοάσου Χριστοδούλου* και επιβεβαιωμένα πρόσφατα μέσα από την διασωθείσα σφραγίδα της. Η σφραγίδα παραδόθηκε στο *Χρήστο Γ. Δρόσο*, αφού διαφυλάχθηκε ως κόρη οφθαλμού και διασώθηκε μέσα στις περιπέτειες του Ελληνισμού. Σήμερα είναι περιουσιακό

στοιχείο της θυγατρικής «*Αδελφότητα των Απανταχού Αγιοργιτών*», «κληρονομικό δικαίωματι».

Η σφραγίδα είναι μπρούντζινη, κυκλική, περιφέρειας 12 εκατοστών, διαμέτρου 3,5 και στηρίζεται σε ξύλινη χειρολαβή. Στο κέντρο της επιφάνειας της είναι χαραγμένη η μορφή του φουστανελοφόρου Αγίου του χωριού που κρατάει με το δεξί του χέρι το σταυρό και με το αριστερό κλάδο φοίνικα, κάτω από τη λέξη «*Ο ΝΕΟΜΑΡΤΥΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ*» και κάτω από τη χρονολογία 1904⁸⁶⁸.

Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός:

Κατά την απογραφή του 1912-1913 αναφέρεται ότι στην Αστική Σχολή υπήρχαν για να εξυπηρετήσουν τις διδακτικές ανάγκες 6 θρανία σε κακή κατάσταση, 1 ξύλινο κάθισμα, 1 θερμάστρα, 1 τραπέζι, 5 φθαρμένοι γεωγραφικοί χάρτες, 1 εικόνα του Πατριάρχη Ιωακείμ και 1 εικόνα του Αιμιλιανού. Στο Παρθεναγωγείο του χωριού υπήρχαν επίσης 5 θρανία, 1 πίνακας, 1 τραπέζι, 1 κάθισμα και 1 θερμάστρα⁸⁶⁹.

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Τα σχολεία στο Τσούρχλι λειτουργούσαν κι εδώ κάτω από την εποπτεία της κοινότητας και τη γενική εποπτεία της Μητρόπολης Γρεβενών. Τα έσοδα των σχολείων προέρχονταν από την προσφορά της εκκλησίας του χωριού, καθώς και από πάγιους σχολικούς πόρους, όπως 1 γραμματίο 35 λιρών που προερχόταν από την Αδελφότητα του χωριού, 15 λίρες από ενοίκιο οικίας και 15 λίρες από ενοίκιο μαγαζιού που ανήκαν στην εκκλησία, 5 λίρες ετησίως από την Αδελφότητα στη Κωνσταντινούπολη κ.α.⁸⁷⁰

⁸⁶⁸ Χρήστου Γ. Δρόσου, 1999, «*Σύντομη αναδρομή στην ιστορία του Τσουρχλίου - Γρεβενών*», στο «*Δυτικομακεδονικά Γράμματα*», Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης.

⁸⁶⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁷⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

8. Ντοβρούνιστα (Κληματάκι)

Στη Ντοβρούνιστα ανεγέρθηκε το πρώτο σχολείο μόλις το 1909. Λειτουργούσε όμως πολύ πριν το 1909 στεγαζόμενο σε οικήματα και στο νάρθηκα της εκκλησίας και με δασκάλους που πληρώνονταν από τους κατοίκους⁸⁷¹.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Ντοβρούνιστα Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 750 λίρες⁸⁷².

Η εφημερίδα «Αγών» (10-4-1899) σημειώνει ότι το 1899 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν 70-75 μαθητές⁸⁷³.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁸⁷⁴. Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή όπου φοιτούσαν συνολικά 45 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος⁸⁷⁵.

Γνωρίζουμε ότι δίδαξαν πριν την απελευθέρωση ο *Αθανάσιος Ιωαννίδης* από το Βαντσκό για 3 χρόνια και ο *Δημήτριος Παπανικολάου* από το Τσούρχλι για 3 χρόνια..

Αμέσως μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 μνημονεύεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου στη Ντοβρούνιστα 4 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου συνολικά φοιτούσαν 41 μαθητές. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 15, στην Α' 0, στη Β' 11, στη Γ 10 και στη Δ' 5. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε στο χωριό ο δάσκαλος *Δημήτριος Παπανικολάου* από τον Άγιο Γεώργιο, 46 ετών, απόφοιτος της Α' τάξης του Γυμνασίου Τσοτυλίου, που είχε 16 έτη προϋπηρεσία, και ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν στις 25 λίρες μαζί με τα τρόφιμα για τη συντήρησή του.

Απ' ότι φαίνεται οι απόδημοι κάτοικοι του χωριού είχαν ιδρύσει στην Κωνσταντινούπολη την «*Αδελφότητα Δοβρούνιστας*» και συνέβαλαν στην βελτίωση της παιδείας στην πατρίδα τους.

⁸⁷¹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

⁸⁷² ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

⁸⁷³ «Αγών» εφημερίδα, (10-4-1899), αρ. 4, σ.2.

⁸⁷⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁸⁷⁵ Ο πληθυσμός του χωριού ανερχόταν σύμφωνα με την απογραφή του 1905 που έγινε από το Προξενείο Ελασσόνας στους 600 ελληνόφωνους χριστιανούς

Επίσης αναφέρονται ως πάγιοι σχολικοί πόροι οι εισπράξεις από : 1 ομόλογο 100 λιρών που, δωρεά του Ηλία Βλάχου, 60 λίρες από οικίες στην Κωνσταντινούπολη που ανήκαν στην Αδελφότητα, 1 αγρό 15-18 στρέμματα.⁸⁷⁶

9. Κριθαράκια

Στα Κριθαράκια, που ήταν ένας οικισμός κοντά στο χωριό Άγιος Γεώργιος, λειτουργούσε κρυφό Σχολείο κάτω από μια υπάρχουσα μάντρα που βρισκόταν σχεδόν κάτω από τη γη⁸⁷⁷.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο χωριό Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε δάσκαλος, φοιτούσαν 10 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 200 λίρες⁸⁷⁸.

10. Στεζάχι (Αηδόνια)

Το Στεζάχι βρίσκεται σε απόσταση 21 χιλιομέτρων, βορειοδυτικά, της πόλεως των Γρεβενών.

Ο Αδαμίδης αναφέρει ότι το χωριό Στεζάχι είναι ένα από τα νεώτερα χωριά των Γρεβενών, που ιδρύθηκε στα χρόνια του Αλή Πασά, πληροφορία που δεν είναι σωστή, αφού αναφέρεται στον Κώδικα της Ζάμπορδας ως «Στεζάχι» το 1692, αλλά και παλαιότερα στην πρόθεση 421 του Μεγάλου Μετεώρου (1592) και στην πρόθεση 215 της μονής Βαρλαάμ Μετεώρων (1613).⁸⁷⁹

Σχολεία :

Σύμφωνα με την παράδοση το πρώτο Σχολείο στο Στεζάχι λειτούργησε γύρω στα 1870. Για διδακτήριο χρησιμοποιήθηκε ο νάρθηκας της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου μέχρι το 1890.

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται, από την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», για το σχολικό έτος 1873-1874,

⁸⁷⁶ Μετά την απελευθέρωση (1913-1914) το χωριό αριθμούσε 55 ελληνόφωνους χριστιανούς Έλληνες

⁸⁷⁷ Ζαχαρία Δρόσου (προσωπική συνέντευξη).

⁸⁷⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237

⁸⁷⁹ Για την ίδρυση του χωριού βλέπε : Αδαμίδα Κ. Αλέξανδρου, 1988, ό.π. σσ.10-11.

καθώς σημειώνεται ότι λειτουργούσε στο Στεζάχι Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 1800 γρόσια⁸⁸⁰.

Την ίδια χρονιά ο *Καπετάν Μπρούφας* (που γεννήθηκε στο Παλαιοκρύμνι και διέμενε στην Αθήνα, ενώ οι γονείς του στο Στεζάχι)⁸⁸¹ διέθεσε όλη τη δαπάνη κι έτσι χτίστηκε ένα διώροφο λιθόχτιστο κτίριο που χαρακτηριζόταν ως ένα κομψότεχνημα αρχιτεκτονικής. Το ισόγειο του κτιρίου είχε διαμορφωθεί ως ξενώνας. Είχε ένα δωμάτιο για την διανυκτέρευση των περαστικών, μία αποθήκη και έναν στάβλο. Στον πάνω όροφο είχε μια μεγάλη αίθουσα διδασκαλίας, μία μικρότερη κι ένα δωμάτιο για την διανυκτέρευση του δασκάλου.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αι. μνημονεύουν τη λειτουργία Σχολείου στο Στεζάχι όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁸⁸².

Σύμφωνα με την απογραφή των σχολείων του 1902 από το Προξενείο Ελασσόνας φαίνεται ότι κατά τη σχολική χρονιά 1901-1902 λειτουργούσε στο χωριό Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν 10 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος⁸⁸³.

Μετά την απελευθέρωση κατά το 1912-1913 λειτουργούσε στο Στεζάχι Αστική Σχολή 5 τάξεων, μίας προκαταρκτικής και μίας τάξης νηπίων όπου φοιτούσαν συνολικά 80 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη νηπιακή 20 μαθητές, στην προκαταρκτική 13 μαθητές, στην Α' 13, στη Β' 12, στη Γ' 8, στη Δ' 9 και στην Ε' 5⁸⁸⁴.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Δυστυχώς η παράδοση δεν διέσωσε όλα τα ονόματα των δασκάλων που εργάστηκαν στο χωριό. Μερικά ονόματα σώθηκαν από ενθυμήσεις γραμμένες σε εκκλησιαστικά βιβλία και Εκκλησιαστικά Μητρώα.

Κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Νικόλας* που καταγόταν από το χωριό Λάγκα Καστοριάς, δίχως να γνωρίζουμε άλλα στοιχεία γι' αυτόν, δίδασκε στο Στεζάχι κατά το 1871-1872.

⁸⁸⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ.249

⁸⁸¹ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη.

⁸⁸² Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, ό.π. σ. 204.

⁸⁸³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

⁸⁸⁴ ΙΑΜ, φακ. 57.

Κατά τη σχολική χρονιά 1895-1896 δίδασκε ο Γεώργιος Παπανικολάου που καταγόταν από το ίδιο χωριό.

Από ενθύμηση σε μηνιαίο Δεκεμβρίου γνωρίζουμε ότι κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Παναγιώτης Χατζηδημητρίου* δίδασκε στο χωριό. Η ενθύμηση δεν μας δίνει άλλες πληροφορίες γι' αυτόν⁸⁸⁵.

Από Εκκλησιαστικό Μητρώο των Εφοροεπιτρόπων γνωρίζουμε ότι ο δάσκαλος *Νικόλαος Πατρονίδης* δίδασκε στο Στεζάχι από το 1908 έως το 1910. Επίσης ο *Νικόλαος Παπαγεωργίου* υπηρέτησε από το 1911 έως το 1912⁸⁸⁶.

Επιπλέον αναφέρεται ότι δίδασκαν πριν την απελευθέρωση ο *Παπανικολάου Χριστόδουλος* που καταγόταν από τη Σιάτιστα και ήταν απόφοιτος της Αστικής Σχολής Σιάτιστας⁸⁸⁷ και ο *Αθανάσιος Ιωαννίδης* από το Βαντσκό για 2 χρόνια

Την επόμενη χρονιά (1912-1913) δίδασκε ο *Κωνσταντίνος Αθανασίου Παπάζογλου* που καταγόταν από το ίδιο χωριό, 22 ετών, απόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου, που είχε 2 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 30 λιρών⁸⁸⁸.

Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός – εποπτεία – Σύλλογοι:

Σύμφωνα με την απογραφή που έγινε μετά την απελευθέρωση προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι διδακτικές ανάγκες του Σχολείου, υπήρχαν 6 παλιά θρανία, 2 πίνακες, 1 παλιά έδρα, 1 ξύλινη πολυθρόνα και 1 θερμάστρα. Επίσης ως εποπτικό υλικό υπήρχαν 4 γεωγραφικοί χάρτες, οι 2 από τους οποίους ήταν σε κακή κατάσταση.

Το Σχολείο βρισκόταν κάτω από την εποπτεία της κοινότητας και της εκκλησίας και τα μόνα έσοδα που είχε προέρχονταν από το δίσκο της εκκλησίας⁸⁸⁹.

Την εποχή της τουρκοκρατίας οι Στεζιαχιώτες ταξίδευαν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί ίδρυσαν την «*ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΣΤΕΖΙΑΧΙΩΤΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ Ο ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ*». Οι Στεζιαχιώτες έτσι έγιναν

⁸⁸⁵ Αλεξάνδρου Κ. Αδαμίδη, 1988, ό.π., σσ. 47-51.

⁸⁸⁶ Αλεξάνδρου Κ. Αδαμίδη, 1988, ό.π., σσ. 47-51.

⁸⁸⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57. (Στην κατάσταση της απογραφής των σχολείων, σημειώνεται ότι ο Παπανικολάου Χριστόδουλος δίδασκε στο Δασάκι, που είναι ένας οικισμός κοντά στα Αηδόνια. Ωστόσο καθώς γνωρίζουμε ότι τα παιδιά από το Δασάκι πήγαιναν σχολείο έως το 1938 στο σχολείο των Αηδονιών (Αλεξάνδρου Κ. Αδαμίδη, 1988, ό.π. σ. 98), συμπεραίνουμε, ότι ο δάσκαλος μάλλον δίδαξε στα Αηδόνια.) & φακ. 56.

⁸⁸⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁸⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

αρωγοί στη λειτουργία του σχολείου, καθώς και στην ανέγερση της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου το 1904, όπως και σ' άλλα κοινωφελή έργα⁸⁹⁰.

11. Βαντσκό (Κυδωνιές)

Στην «Εκθεση Σακελλάρη» αναφέρεται ότι στο Βαντσκό λειτούργησε σχολείο από το 1815, χρονολογία που δεχόμαστε με επιφυλάξεις, και θεωρούμε ότι μάλλον αργότερα ανεγέρθηκε νέο διδακτήριο με χρονολογία ανέγερσης το 1859 σύμφωνα με επιγραφή που υπήρχε πάνω από την πόρτα του κτιρίου⁸⁹¹.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Βαντσκό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 40 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 1000 γρόσια⁸⁹².

Σε έντυπη Στατιστική του 1896 μνημονεύεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου κατά το σχολικό έτος 1894-1895 στις Κυδωνιές, όπου φοιτούσαν συνολικά 35 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος. Η ετήσια δαπάνη συντήρησης έφτανε στα 276 φράγκα⁸⁹³.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν περισσότεροι από 50 μαθητές⁸⁹⁴. Στην απογραφή των σχολείων του 1902 δεν σημειώνεται η λειτουργία σχολείου, ωστόσο επιβεβαιώνεται η λειτουργία γραμματοδιδασκαλείου στα επόμενα χρόνια, καθώς κατά το σχολικό έτος 1902-1903 μνημονεύεται σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας η παροχή επιδόματος 4 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών του σχολείου⁸⁹⁵.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε στο χωριό ο Παπανικόλας Χριστόδουλος από τη Σιάτιστα απόφοιτος της Αστικής Σχολής Σιάτιστας για 3 χρόνια⁸⁹⁶, ο Ευθύμιος Γρηγορίου από το Λούντζι για 1 χρόνο (1911-1912) και ο Δημήτριος Παπανικολάου από το Τσούρχλι για 5 χρόνια. Επιπλέον

⁸⁹⁰ Αλέξανδρου Κ. Αδαμίδη, 1988 ό.π. σσ. 19-20.

⁸⁹¹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη».

⁸⁹² ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ.249.

⁸⁹³ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁸⁹⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁸⁹⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

⁸⁹⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 56

γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση ο *Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου* για 4 χρόνια, τελειόφοιτος της Δημοτικής Σχολής Βαντσκού, έναντι ετήσιου μισθού 10 λιρών, ο οποίος συνέχιζε να διδάσκει και μετά την απελευθέρωση.

Σύμφωνα με την απογραφή των σχολείων που έγινε το 1912-1913, σημειώνεται στο Βαντσκό η λειτουργία Αστικής Σχολής 5 τάξεων, 1 προκαταρκτικής και 1 τάξης νηπίων όπου φοιτούσαν συνολικά 61 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην Α' 9, στη Β' 10, στη Γ' 15, στη Δ' 3, στην Ε' 3, στη νηπιακή 45 και στην προκαταρκτική 10. Την ίδια χρονιά δίδασκε, εκτός από τον *Παπαγεωργίου*, ο *Σαράντης Παπαδόπουλος* από τη Γεράνεια της Σιάτιστας, τελειόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου, που είχε 2 χρόνια προϋπηρεσία, έναντι μισθού 35 λιρών

Οι πάγιοι σχολικοί πόροι προέρχονταν από : 1 χωράφι 8 στρεμμάτων περίπου, 1 μύλο που ήταν αφιερωμένος από κάποιον καλόγερο *Ιωαννίνικο* και από την εκκλησία για τη συντήρηση του σχολείου, το ½ του εισοδήματος 1 υδρόμυλου αφιερωμένο από τους Οθωμανούς και την εκκλησία για τα σχολεία, τα εισοδήματα 1 χανιού (15 λίρες ετησίως) αφιερωμένα από την κοινότητα για τη συντήρηση του σχολείου.⁸⁹⁷

12. Βίτσι (Λόχμη)

Στην «Έκθεση Σακελλάρη» αναφέρεται ότι στο χωριό ανεγέρθηκε και λειτούργησε σχολείο από το 1830⁸⁹⁸, χρονολογία που δεχόμαστε με επιφυλάξεις.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν *Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Βίτσι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 10 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 200 λίρες⁸⁹⁹.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνουν επίσης τη λειτουργία σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσε αριθμός μικρότερος των 50 μαθητών⁹⁰⁰.

⁸⁹⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁸⁹⁸ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁸⁹⁹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237.

⁹⁰⁰ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

13. Πηκρηβηνίτσα (Αμυγδαλιές)

Στην «Εκθεση Σακελλάρη» σημειώνεται ότι Ελληνικό σχολείο λειτούργησε ήδη από το 1735 στη Πηκρηβηνίτσα⁹⁰¹, χρονολογία που δεν συμφωνεί με την απογραφή του 1912-1913 όπου αναφέρεται ότι ανεγέρθηκε περίπου το 1878⁹⁰².

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Πηκρηβηνίτσα Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 1000 λίρες⁹⁰³.

Σε έντυπη Στατιστική του 1896 επιβεβαιώνεται η λειτουργία Δημοτικής Σχολής στο χωριό κατά το σχολικό έτος 1894-1895, όπου φοιτούσαν συνολικά 50 μαθητές και δίδασκε 1 δάσκαλος⁹⁰⁴.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων και μίας προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 89 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 35 μαθητές, στην Α' 20, στη Β' 18, στη Γ' 15 και στη Δ' 1 μαθητής. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό, ο *Ηλίας Σ. Γιασίλογλου*, 25 ετών, απόφοιτος της Ε' τάξης της Αστικής Σχολής, που είχε 6 έτη προϋπηρεσία έναντι ετήσιου μισθού 24 λιρών⁹⁰⁵.

14. Μεγάλο Σειρήνι

Το πρώτο σχολείο ανεγέρθηκε και λειτούργησε στο χωριό από το 1830⁹⁰⁶.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Μεγάλο Σειρήνι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης έφτανε στα 200 γρόσια⁹⁰⁷.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20 αιώνα επιβεβαιώνουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁹⁰⁸.

⁹⁰¹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη»

⁹⁰² IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹⁰³ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237

⁹⁰⁴ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896».

⁹⁰⁵ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹⁰⁶ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη».

⁹⁰⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 237

⁹⁰⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο Μεγάλο Σειρήνι όπου φοιτούσαν συνολικά 38 μαθητές και δίδασκε 1 γραμματοδιδάσκαλος⁹⁰⁹.

Κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε αμέσως μετά την απελευθέρωση, σημειώνεται για το σχολικό έτος 1912-1913 η λειτουργία Κοινού Σχολείου 3 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου συνολικά φοιτούσαν 37 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 17, στην Α' 6, στη Β' 4 και στη Γ' 10. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Ευθύμιος Δημητρίου Μπρούμπας* από το Κουσκό, 45 ετών, απόφοιτος του Δημοτικού Σχολείου Κουσκού, που είχε 22 έτη προϋπηρεσία και ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν στις 22 λίρες⁹¹⁰.

15. Μικρό Σειρήνι

Στο Μικρό Σειρήνι λειτουργούσε σχολείο από το 1852⁹¹¹. Κατά την έρευνα του *«Ηπειρωτικού Συλλόγου»*, ωστόσο για το σχολικό έτος 1873-1874 δεν εμφανίζεται η λειτουργία σχολείου στο χωριό⁹¹².

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου, όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁹¹³. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στην έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας σημειώνεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 14 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁹¹⁴.

16. Τριβένι (Σύδεντρο)

Στο Τριβένι, σύμφωνα με όσα γράφει το 1822 κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Νικόλαος* στο εκκλησιαστικό μηνιαίο, τα παιδιά μάθαιναν ανέκαθεν γράμματα στους νάρθηκες της εκκλησίας και στα βακούφικα οικήματα⁹¹⁵. Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20 αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο

⁹⁰⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

⁹¹⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹¹¹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁹¹² ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁹¹³ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁹¹⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

⁹¹⁵ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

χωριό όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁹¹⁶. Στα τέλη του 19^{ου} αι. δίδασκε στο χωριό ο *Νικόλαος Δ. Τζημόπουλος* από τη Ραδοσίνιτσα⁹¹⁷.

17. Ραδοβίστι – Ραντοβίστι (Ροδιά)

Κατά την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*» για το σχολικό έτος 1873-1874 δεν εμφανίζεται η λειτουργία σχολείου στο χωριό⁹¹⁸. Λίγα χρόνια αργότερα από ενθύμηση σε εκκλησιαστικό μηνιαίο πληροφορούμαστε ότι το 1880 υπηρετούσε εκεί ως δάσκαλος αλληλοδιδασκτικής ο *Αναγνώστου Αθανάσιος* από την Τσαπουρνιά έναντι μισθού τριακοσίων γροσιών για έξι μήνες μαζί με το καθημερινό ψωμί προερχόμενο από κάθε σπίτι του χωριού. Ωστόσο, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες μιας γερόντισσας του χωριού στο Ραντοβίστι διδάσκονταν τα γράμματα ήδη από τις αρχές της ίδρυσης του χωριού γύρω στο 17^ο αιώνα⁹¹⁹.

Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας κατά την απογραφή των σχολείων που προέβη για το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στo Ραντοβίστι Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν συνολικά 40 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁹²⁰. Κατά την επόμενη σχολική χρονιά (1902-1903) μνημονεύεται σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας η επιχορήγηση του σχολείου με επίδομα 4 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών, πληροφορία που επιβεβαιώνει τη λειτουργία σχολείου⁹²¹.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε στο χωριό ο *Ευθύμιος Γρηγορίου* από το Λούντζι για 4 χρόνια (1903-1904, 1904-1905, 1909-1910, 1910-1911). Επιπλέον δίδαξαν : ο *Αθανάσιος Ιωαννίδης* (πριν το 1912) από το Βαντσκό για 3 χρόνια, ο *Δημήτριος Βασιλόπουλος* από τη Ραδοσίνιτσα για 1 χρόνο και ο *Κωνσταντίνος Αθανασίου Παπάζογλου* από το Στεζάχι για 1 χρόνο.

Στο Ραντοβίστι αμέσως μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913, μνημονεύεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων και μίας προκαταρκτικής, όπου συνολικά φοιτούσαν 59 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 17 μαθητές, στην Α' 13, στη Β' 10, στη Γ' 10 και στη Δ' 9. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Αθανάσιος Ιωαννίδης* από το Βαντσκό,

⁹¹⁶ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁹¹⁷ IAM / ΓΔΜ, φακ. 56.

⁹¹⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁹¹⁹ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

⁹²⁰ Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

⁹²¹ Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

35 ετών, απόφοιτος της ΣΤ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Βαντσκού, έναντι ετήσιου μισθού 27 λιρών.

Απ' ότι φαίνεται οι απόδημοι κάτοικοι του χωριού είχαν ιδρύσει την «*Αδελφότητα Α. Γεωργίου*» μάλλον στην Κωνσταντινούπολη και συνέβαλλαν στη βελτίωση της παιδείας της πατρίδας τους.

Τα έσοδα του σχολείου προέρχονταν από το μαγαζί του σχολείου (5-8 λίρες), από 1 μύλο που ανήκε στην Αδελφότητα «*Α. Γεωργίου*», από 1 αλευρόμυλο και από χωράφια που ανήκαν στην εκκλησία.⁹²²

18. Λείψι

Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» για το σχολικό έτος 1873-1874, δεν λειτουργούσε σχολείο τη χρονιά εκείνη στο χωριό⁹²³. Στο Λείψι πληροφορούμαστε τη λειτουργία σχολείου το 1902 από έγγραφο του προξένου Ελασσόνας, όπου σημειώνεται η επιχορήγηση 2 λιρών του σχολείου, για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών⁹²⁴.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε αναφέρεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου 2 τάξεων όπου φοιτούσαν συνολικά 13 μαθητές. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στην Α' 5 μαθητές και στη Β' 8 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο νεοδιορισμένος *Παναγιώτης Παπαευαγγέλου* από το Ραντοβίσι, 14 ετών, απόφοιτος της Ε' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Ροδιάς έναντι ετήσιου μισθού 8 λιρών. Το σχολείο συντηρούνταν από τις εισφορές των γονιών των παιδιών.⁹²⁵

19. Βελιά (Οροπέδιο)

Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» για το σχολικό έτος 1873-1874, δε λειτουργούσε σχολείο τη χρονιά εκείνη στο χωριό⁹²⁶. Λίγα χρόνια αργότερα απ' ότι φαίνεται σε έντυπη Στατιστική του 1896 λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1894-1895 Γραμματοδιδασκαλείο όπου

⁹²² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹²³ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 224.

⁹²⁴ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 138.

⁹²⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹²⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 224.

φοιτούσαν 25 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα⁹²⁷.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁹²⁸. Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στη Βελιά λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁹²⁹.

Πριν την απελευθέρωση δίδαξε ο δάσκαλος *Παπανικολάου Χριστόδουλος*, που καταγόταν από τη Σιάτιστα και ήταν απόφοιτος της Αστικής Σχολής της Σιάτιστας⁹³⁰. Επίσης δίδαξε (1912) στο χωριό ο *Κωνσταντίνος Δημητριάδης* από τη Ραδοσίνιτσα για 1 χρόνο.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε (1912-1913), φαίνεται ότι λειτουργούσε στο χωριό Δημοτικό Σχολείο 4 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 28 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 10 μαθητές, στην Α' 2, στη Β' 9, στη Γ' 3, στη Δ' 4⁹³¹. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Ιωάννης Παπαγεωργίου* 42 ετών από τη Σιάτιστα, απόφοιτος της Β' τάξης του Γυμνασίου Σιάτιστης, που είχε 24 έτη προϋπηρεσία και ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν στις 25 λίρες μαζί με τρόφιμα για τη συντήρησή του.⁹³²

20. Ραντοσίνιστα - Ραδοσίνιστα (Μέγαρο)

Το χωριό Μέγαρο βρίσκεται σε απόσταση περίπου 20 χλμ. βορειοδυτικά της πόλης των Γρεβενών. Το παλαιότερο όνομα του χωριού «Ραντοσίνιστα» προέρχεται από τη σλαβική λέξη «Ράντοσνι» που σημαίνει χαρούμενος⁹³³. Το όνομα «Μέγαρο» δόθηκε το 1928, επειδή βορειανατολικά του υπήρχε από τα χρόνια του Αλή Πασά ένα μεγάλο κτίσμα, «Σεράι», από το οποίο σήμερα δυστυχώς δεν έχει απομείνει τίποτε.

⁹²⁷ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896».

⁹²⁸ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁹²⁹ Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 245.

⁹³⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 56.

⁹³¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹³² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹³³ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, Ι., 2002, όπ.π σ. 270.

Το χωριό είναι χτισμένο σ' ένα οροπέδιο που κλείνεται από δύο υψώματα του προφήτη Ηλία και του Αγίου Χριστόφορου. Το πότε ακριβώς χτίστηκε δεν είναι γνωστό. Ο Κακαφίκας σημειώνει ότι για πρώτη φορά αναφέρεται στον Κώδικα της Μονής της Ζάβορδας το 1692⁹³⁴, πληροφορία που δεν είναι σωστή μιας και γίνεται αναφορά στον οικισμό το 1592 στην πρόθεση 421 του Μεγάλου Μετεώρου⁹³⁵.

Σχολεία :

Τα χρόνια της τουρκοκρατίας ένα παλιό υπόγειο δεχόταν τα παιδιά του χωριού για να μάθουν γράμματα. Δάσκαλος λέγεται ότι εκείνα τα χρόνια ήταν κάποιος χωρικός ο οποίος δίδασκε τα λεγόμενα κολλυβογράμματα και πληρωνόταν από την εκκλησία. Ο Πατροκοσμάς όταν πέρασε από το χωριό, είπε στους κατοίκους : «*πρώτα χρειάζεται σχολείο και ύστερα εκκλησία*». Έτσι περίπου το 1770 δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου έχτισαν ένα μικρό σπιτάκι που το χρησιμοποιούσαν για σχολείο⁹³⁶.

Στην «Έκθεση Σακελλάρη» επιβεβαιώνεται η λειτουργία Σχολείου κατά τα έτη 1850 και 1855. Επίσης το παλιό διδακτήριο που υπήρχε όταν συντάχθηκε η έκθεση είχε ανάγλυφη τη χρονολογία 1884⁹³⁷. Κατά συνέπεια διαπιστώνουμε τη ανέγερση νέου διδακτηρίου τη χρονιά εκείνη. Σ' αυτό απ' ότι φαίνεται έγινε κάποια προέκταση το 1906⁹³⁸. Το Σχολείο μάλλον δεν λειτουργούσε κανονικά ως την απελευθέρωση, οπότε και άρχισε η απρόσκοπτη λειτουργία του.⁹³⁹

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Ραντοσίνιστα Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 400 γρόσια⁹⁴⁰.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία Σχολείου με αριθμό μικρότερο των 50 μαθητών⁹⁴¹.

⁹³⁴ Αθανασίου Γ. Κακαφίκας, 2002, «Μέγαρο», εκδ. Εκπολιτιστικός – λαογραφικός Σύλλογος Μεγάρου Θεσσαλονίκη, 2002. σ. 19.

⁹³⁵ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π σ. 257.

⁹³⁶ Αθανασίου Γ. Κακαφίκας, 2002, όπ.π. σ. 21

⁹³⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη

⁹³⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹³⁹ Αθανασίου Γ. Κακαφίκας, 2002, όπ.π. σ. 22.

⁹⁴⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

⁹⁴¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 204.

Κατά την απογραφή των σχολείων από το Προξενείο Ελασσόνας το 1902 αναφέρεται η λειτουργία Δημοτικής Σχολής όπου δίδασκε ένας δάσκαλος και φοιτούσαν 40 μαθητές.

Γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση ο *Δημήτριος Παπανικολάου* από το Τσούρχλι για 1 χρόνο.

Μετά την απελευθέρωση, κατά την καταγραφή που έγινε για το 1912-1913, επιβεβαιώνεται στη Ραντοσίνιστα η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 3 τάξεων και μιας προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν 57 μαθητές. Ειδικότερα στην προκαταρκτική φοιτούσαν 12 μαθητές, στην Α' 23, στη Β' 12 και στη Γ' 10⁹⁴².

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Το 1850 απ' ό τι φαίνεται από το μηναίο του Οκτωβρίου υπηρετούσε στο χωριό κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Κωνσταντής*⁹⁴³.

Από το 1888 έως το 1898 περίπου εμφανίζεται να διδάσκει ο *Νικόλαος Δ. Τζημόπουλος* που καταγόταν από το ίδιο χωριό⁹⁴⁴.

Γνωρίζουμε ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση (1912) για 1 χρόνο ο *Δημήτριος Βασιλόπουλος* που καταγόταν από το ίδιο χωριό και συνέχιζε να διδάσκει και μετά, κατά το 1912 – 1913. Τη χρονιά απογραφής μνημονεύεται ότι ήταν 24 ετών, απόφοιτος της Ε' τάξης του Ελληνικού Σχολείου Τσοτυλίου, είχε 7 έτη προϋπηρεσία και δίδασκε έναντι μισθού 25 λιρών⁹⁴⁵.

Σύλλογοι – Σωματεία :

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχαν μεταναστεύσει πολλοί κάτοικοι του χωριού στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής όπου και ίδρυσαν την «*Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Ραδοσινιωτών ο Άγιος Δημήτριος*» το 1900 ή το 1902.

⁹⁴² IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹⁴³ IAM/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη

⁹⁴⁴ IAM/ΓΔΜ, φακ. 56.

⁹⁴⁵ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

Σχολικό υλικό- βιβλία -εξοπλισμός -εποπτεία :

Μετά την απελευθέρωση υπήρχαν στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού 8 κακότεχνα θρανία, 1 ακίνητος πίνακας, 1 έδρα, 1 τράπεζα, λίγα καθίσματα, 1 μαυροπίνακας και 1 θερμάστρα. Επίσης βρέθηκαν και 4 γεωγραφικοί χάρτες, γεωμετρικά σχήματα, εικόνες αγίων κ.α.

Η κοινότητα και η εκκλησία του χωριού φρόντιζε για την ομαλή λειτουργία του Σχολείου. Επιπλέον το σχολείο είχε και κάποιους πάγιους πόρους που προέρχονταν από τα έσοδα 1 χωραφιού 60-70 στρεμμάτων, 1 υδρόμυλου (40 λίρες περίπου), από 200 αιγοπρόβατα που ανήκαν στην εκκλησία και από το παντοπωλείο του σχολείου.⁹⁴⁶

21. Βιβίσι (Εκκλησίες)

Στο Βιβίσι λειτουργούσε σχολείο πριν το 1850 σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων⁹⁴⁷. Κατά την έρευνα του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*», ωστόσο για το σχολικό έτος 1873-1874 δεν εμφανίζεται η λειτουργία σχολείου στο χωριό⁹⁴⁸.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα μνημονεύουν τη λειτουργία σχολείου στο χωριό όπου φοιτούσε αριθμός μικρότερος των 50 μαθητών⁹⁴⁹. Σύμφωνα με την απογραφή των σχολείων που προέβη το Προξενείο Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902, στο χωριό λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο όπου φοιτούσαν συνολικά 8 μαθητές και δίδασκε 1 γραμματοδιδάσκαλος⁹⁵⁰.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε για ½ χρόνο ο δάσκαλος *Νικόλαος Β. Τζημόπουλος* από τη Ραδοσίניστα Γρεβενών, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Ραντοσίνιστας⁹⁵¹.

Μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο χωριό Δημοτικό Σχολείο 3 τάξεων και μίας προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 19 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 12 μαθητές, στην Α' 2, στη Β' 2 και στη Γ' 3. Ο *Δημήτριος Ευθυμίου Εμμανουήλ*, 32 ετών, απόφοιτος

⁹⁴⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹⁴⁷ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη»

⁹⁴⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, ό.π. σ. 224.

⁹⁴⁹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

⁹⁵⁰ Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 245.

⁹⁵¹ IAM/ΓΔΜ, φακ. 56.

του Δημοτικού με 19 έτη προϋπηρεσία, υπηρετούσε τη χρονιά εκείνη στο χωριό ως δάσκαλος έναντι μισθού 7 λιρών.

Το σχολείο μνημονεύεται ότι είχε κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους από την είσπραξη ενοικίων, που προέρχονταν από εκκλησιαστικά κτήματα, από 1 υδρόμυλο και από χωράφια 5-6 στρεμμάτων.⁹⁵²

22. Τσιράκι (Άγιος Κοσμάς)

Σύμφωνα με τις ομολογίες των κατοίκων ανέκαθεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό⁹⁵³. Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνουν τη λειτουργία του όπου φοιτούσαν λιγότεροι από 50 μαθητές⁹⁵⁴. Στην έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 σημειώνεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 10 μαθητές και δίδασκε 1 γραμματοδιδάσκαλος⁹⁵⁵.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση μνημονεύεται, κατά την απογραφή που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913, η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων μαζί με 1 νηπιακή και 1 προκαταρκτική τάξη όπου φοιτούσαν συνολικά 24 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στη νηπιακή 7 μαθητές, στην προκαταρκτική 6, στην Α' 4, στη Β' 2, στη Γ' 4 και στη Δ' 1. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο νεοδιορισμένος *Χρήστος Παπαγεωργίου* από τη Ραντοσίνιτσα, 17 ετών, απόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου, έναντι ετήσιου μισθού 15 λιρών⁹⁵⁶.

23. Ντουτσκό (Δοτσικό)

Το Ντουτσκό είναι ένα μικρό χωριό που βρίσκεται 32 χλμ. βορειοδυτικά της πόλης των Γρεβενών σε υψόμετρο 1200 μέτρων. Το Ντουτσκό υπήρχε ήδη κατά τον 16^ο αιώνα σύμφωνα με μαρτυρία που έχουμε από τον Κώδικα της Ζάπορντας και δημιουργήθηκε μάλλον από κάποιες οικογένειες που εγκαταστάθηκαν εκεί καταδιωκόμενες από την Ήπειρο λόγω της ασφάλειας που προσέφερε η τοποθεσία.

⁹⁵² IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹⁵³ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

⁹⁵⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

⁹⁵⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

⁹⁵⁶ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

Το πρώτο Σχολείο στο Ντουτσκό σύμφωνα με την «Εκθεση Σακελλάρη» ανεγέρθηκε το 1880⁹⁵⁷.

Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δίδασκαν οι παρακάτω δάσκαλοι στο χωριό: *Θωμάς Ι. Σαμαρόπουλος* από το Ροδοχώρι, *Γεώργιος Βασιλείου* από τις Κυδωνιές, *Νικόλαος Παπαφωτίου* από το Λούντζι, *Κωνσταντίνος Φουρκιώτης* από το Ντουτσκό, *Νικόλαος Κ. Παπαϊωάννου*, από το Ντουτσκό, *Αναστάσιος* (δεν γνωρίζουμε επώνυμο), *Χρίστος Ι. Κοσματόπουλος* και *Δημήτρης Βριζιώτης* από το Λούντζι ⁹⁵⁸. Δεν έχουμε πληροφορίες για την ακριβή χρονολογία που δίδασκε ο καθένας.

24. Μπίσιοβο (Κυπαρίσσι)

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε για 5 ½ χρόνια ο δάσκαλος *Νικόλαος Β. Τζημόπουλος* από τη Ραντοσίνιστα⁹⁵⁹.

Στην απογραφή των σχολείων αμέσως μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου στο Μπίσιοβο 4 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου συνολικά φοιτούσαν 45 μαθητές. Συγκεκριμένα στην προκαταρκτική φοιτούσαν 23 μαθητές, στην Α' 5, στη Β' 0, στη Γ' 5 και στη Δ' 12 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό έναντι μισθού 32 ληρών ο *Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου*, 30 ετών, που καταγόταν από το ίδιο χωριό, ήταν απόφοιτος της Β' τάξης του Γυμνασίου Τσοτυλίου και είχε 9 έτη προϋπηρεσία.

Ως πάγιοι σχολικοί πόροι αναφέρονται οι εισπράξεις από ένα μύλο που ανήκε στην εκκλησία. Επιπλέον αναφέρονται και έσοδα από τα δίδακτρα των μαθητών και το δίσκο της εκκλησίας⁹⁶⁰.

25. Μαγέρη (Δασύλλιο)

Η Μαγέρη βρίσκεται στο βορειοδυτικό μέρος του νομού Γρεβενών σε απόσταση 36 χλμ. και σε υψόμετρο 980 μ. Το παλιό όνομα «*Μαγέρη*» είναι μάλλον λατινικής προέλευσης προερχόμενο από το λατινικό *major* = μεγαλύτερος. Δόθηκε

⁹⁵⁷ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη»

⁹⁵⁸ Γεωργίου Δ. Μπατζή, 1999, όπ.π. σ. 104.

⁹⁵⁹ IAM/ΓΔΜ, φακ. 56

⁹⁶⁰ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

στο χωριό, καθώς ήταν το μεγαλύτερο συγκριτικά με τα γύρω χωριά. Το νέο του όνομα «Δασύλλιο» δόθηκε από το δασύλλιο της Αγίας Παρασκευής που υπάρχει εκεί κοντά⁹⁶¹.

Σχολεία :

Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς λειτούργησε το πρώτο σχολείο στη Μαγέρη, μπορούμε όμως να θεωρήσουμε ως αρχή της λειτουργίας του το 1832 που σημειώνει σε μία ενθύμηση ο δάσκαλος *Θ. Παπαβαρσαμόπουλος*.

Το σχολείο λειτουργούσε έως το 1884 με 1 τάξη. Μετά λειτουργούσε με 4 τάξεις και το 1906 λειτούργησε ως Αστική Σχολή, καθώς προστέθηκαν η Ε' και η ΣΤ' τάξη.

Για διδακτήριο χρησιμοποιήθηκε πριν το 1900 ο νάρθηκας του Αγίου Νικολάου και στη συνέχεια ένα σπίτι κοντά στην εκκλησία. Το 1900 ανεγέρθηκε νέο διδακτήριο σε οικόπεδο που ήταν δωρεά του *Νικολάου Κοσμά Τζάμου*, το οποίο είχε αγοράσει από τα αδέρφια *Θεόδωρο και Νικόλαο Σταύρου Δερβεντζή*. Για την ανέγερση του διδακτηρίου δαπανήθηκαν 45 τουρκικές λίρες που προέρχονταν από τις εισφορές των κατοίκων από εκκλησιαστικά εισοδήματα και από απόθεμα 12 λιρών της Αδελφότητας Μαγεριωτών Κωνσταντινουπόλεως⁹⁶².

Μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913, σύμφωνα με την απογραφή των σχολείων που έγινε την επόμενη χρονιά, λειτούργουσε στη Μαγέρη Αστική Σχολή 5 τάξεων και 1 τάξη νηπίων όπου φοιτούσαν συνολικά 56 μαθητές. Ειδικότερα στη νηπιακή τάξη φοιτούσαν 14, στην Α' 13, στη Β' 9, στη Γ' 10, στη Δ' 6 και στην Ε' 4 μαθητές⁹⁶³.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Η λειτουργία του σχολείου στη Μαγέρη το χρονικό διάστημα 1832-1884 δεν ήταν συνεχής. Κατά το διάστημα αυτό υπηρέτησαν πολλοί Ηπειρώτες δάσκαλοι και ιερομόναχοι τα ονόματα των οποίων δυστυχώς δε μας είναι γνωστά. Τα ονόματα των

⁹⁶¹ Αλεξάνδρου Κ. Αδαμίδη, 1989 «*Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών*», εκδ. Φιλοπροοδευτικής ένωσης Δασυλλιωτών 'Η Αγία Παρασκευή', Θεσσαλονίκη 1989, σ.15.

⁹⁶² Αλεξάνδρου Κ. Αδαμίδη, 1989, ό.π. σσ.51-52.

⁹⁶³ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

δασκάλων που έχουν διασωθεί αναφέρονται σε εκκλησιαστικά βιβλία και σε διάφορες σημειώσεις για τη Μαγέρη του δασκάλου *Βασιλείου Νικ. Παπανικολάου*.

Το 1832 σημειώνεται σε ενθύμηση στο Πεντηκοστάριο βυζαντινής γραφής ότι ήταν δάσκαλος στη Μαγέρη ο *Θεόδωρος Χρήστου Παπαβαρσαμόπουλος* που καταγόταν από την Ντόβρανη. Στο ίδιο το Πεντηκοστάριο σημειώνεται και το όνομα του δασκάλου *Χριστόδουλου* χωρίς να αναφέρονται άλλα στοιχεία.. Σ' ένα άλλο εκκλησιαστικό βιβλίο σημειώνεται το όνομα του δασκάλου *Ιωάννη Τζαμούλη* ότι δίδασκε το 1854 στο χωριό. Ο ίδιος καταγόταν από τη Μαγέρη από την οικογένεια των Τζαμαίων.

Μετά το 1884 καθώς το σχολείο λειτουργούσε συνεχώς, σημειώνεται ότι το διάστημα 1884-1886 δίδασκε ο *Νικόλαος Χρηστίδης* που καταγόταν από το ίδιο χωριό. Ο ίδιος γεννήθηκε στη Μαγέρη το 1863. Ασχολήθηκε αρχικά με την οικοδομική, αλλά, επειδή αγαπούσε πολύ τα γράμματα, φοίτησε στη σχολή Τσοτυλίου για δύο έτη (1881-1883). Στη συνέχεια εργάστηκε ως δάσκαλος στη Ραντοσίνιστα Γρεβενών (1883-1885), στο Λούντζι (1885-1887), στη Χρυσουγή Βοΐου (1887-1889) και στη Μαγέρη (1889-1891). Ο ίδιος καινοτόμησε ως δάσκαλος, καθώς κατήγγησε τα εκκλησιαστικά βιβλία και εισήγαγε νέα σχολικά βιβλία από την ελεύθερη Ελλάδα, όπως το «*Γεροστάθη*» του Λ. Μελά, τον «*Καλό Πατέρα*», τη «*Μέλισσα*» κ.α. και κατέταξε τους μαθητές στις 4 πρώτες τάξεις. Το 1889 χειροτονήθηκε ιερέας.

Την επόμενη χρονιά για το διάστημα 1886-1887 δίδασκε ο *Γεώργιος Κ. Αναγνώστου*, που καταγόταν από τη Βελιά Γρεβενών.

Το 1889-1892 μνημονεύεται ότι δίδασκε και πάλι ο *Παπανικόλας Χρηστίδης* ως ιεροδιδάσκαλος. Το 1892-1894 αναφέρεται ότι δίδασκε ο *Ιωάννης Μαραλής* που καταγόταν από το Τρτσκό. Την επόμενη χρονιά σημειώνεται το όνομα του *Ευθυμίου Γρηγορίου* ότι ασκούσε τα καθήκοντα του δασκάλου. Κατά το 1898-1899 αναφέρεται ότι δίδασκε ο *Νικόλαος Σακελλαρίου* από τη Σμίξη. Την επόμενη χρονιά (1899-1900) σημειώνεται ότι δίδασκε και πάλι ο *Παπανικόλας Χρηστίδης*. Το επόμενο έτος μνημονεύεται το όνομα του *Βασιλείου Νικολάου Παπανικολάου* (1900-1901). Για το σχολικό έτος 1902-1903 μνημονεύεται ότι υπηρέτησαν οι δάσκαλοι: *Νικόλαος* από το Λούντζι χωρίς να αναφέρεται το επώνυμο, *Αθανάσιος Πλαχαβόπουλος* χωρίς να αναφέρεται ο τόπος καταγωγής και *Νικόλαος Παπαφωτίου* από το Λούντζι.

Κατά τα σχολικά έτη 1903-1906 υπηρέτησε ο *Νικόλαος Ντιβανές* από την Τριάδα Βοΐου.

Για τα επόμενα δύο χρόνια (1906-1908) δίδασκε ο *Βασίλειος Ν. Παπανικολάου* από τη Μαγέρη. Ο ίδιος ήταν ο πρωτότοκος γιος του *Παπανικόλα Χρηστίδη*. Τελείωσε το Δημοτικό σχολείο στη Μαγέρη και αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Τσοτυλίου το 1906. Υπηρέτησε ως δάσκαλος στα σχολεία της Μόρφης, του Βυθού, του Αυγερινού, του Λούντζι και της Μαγέρης (1906-1908, 1909-1911, 1915-1948)..

Το 1908-1909 δίδασκε ο *Δημήτριος Ταμπακόπουλος* από το Επταχώρι. Τα επόμενα δύο χρόνια (1909-1911) δίδασκε όπως αναφέραμε ο *Βασίλειος Ν. Παπανικολάου* από τη Μαγέρη. Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 υπηρέτησε ως δάσκαλος ο *Επαμεινώνδας Βόγγολης* από τη Σιάτιστα⁹⁶⁴.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δούλεψε ως δάσκαλος για ½ χρόνο ο *Νικόλαος Β. Τζημόπουλος* από τη Ραντοσίτιστα⁹⁶⁵ και για 4 χρόνια ο *Βασίλειος Παπανικολάου* που καταγόταν από το ίδιο χωριό.

Τέλος μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 υπηρετούσε ο *Ευθύμιος Γρηγορίου* από το Λούντζι, 35 ετών, απόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου, που είχε 12 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 38 λιρών⁹⁶⁶.

Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός – εποπτεία :

Σύμφωνα με την απογραφή που έγινε μετά την απελευθέρωση το σχολείο στη Μαγέρη είχε 11 καινούργια θρανία, 1 έδρα, 1 θερμάστρα, 1 ξύλινο κάθισμα και 1 κουδούνι. Επίσης το σχολείο είχε για να εκπληρώνει τις διδακτικές ανάγκες 2 γεωγραφικούς χάρτες, τα δύο ημισφαίρια Ζαφειροπούλου και Κίπερτ, αναγνωστήρια και αριθμητήρια, , γεωμετρικά σχήματα, διάφορες εικόνες αγίων κ.α.

Τα έσοδα του σχολείου προέρχονταν από το ταμείο της εκκλησίας (1/3) και τη συνεισφορά των κατοίκων με τα δίδακτρα που πλήρωναν (2/3)⁹⁶⁷.

⁹⁶⁴ Αλέξανδρου Κ. Αδαμίδη, 1989 «*Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών*», εκδ. Φιλοπροοδευτικής ένωσης Δασυλλιωτών 'Η Αγία Παρασκευή', Θεσσαλονίκη 1989. σσ.51-58.

⁹⁶⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 56

⁹⁶⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57, & Αλέξανδρου Κ. Αδαμίδη, 1989, ό.π.

⁹⁶⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

26. Τρτσκό

Το χωριό αναφέρεται ως «Τριετζικούς» στον Κώδικα της Ζάμπορδας , ως «Τριετζικόν» στον Κώδικα της Μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης (1797) και επικράτησε ως «Τρτσκό»⁹⁶⁸. Είναι ένα μικρό χωριό σε απόσταση 30 χλμ. βορειοδυτικά της πόλεως των Γρεβενών. Το χωριό είναι χτισμένο σε υψόμετρο 1000 περίπου μέτρων στις πλαγιές του υψώματος «Αι – Λια». Δεν γνωρίζουμε ακριβώς το πότε δημιουργήθηκε, μάλλον γύρω στα 1700 ίσως και λίγο πιο πριν, μιας και αναφέρεται στον Κώδικα της Ζάμπορδας.

Το Τρτσκό είχε πολύ στενές σχέσεις με το γειτονικό χωριό Λούντζι, καθώς επί τουρκοκρατίας είχαν μία κοινότητα και επειδή οι κάτοικοί τους είχαν την ίδια προέλευση.

Σχολεία :

Το πρώτο σχολείο στο Τρτσκό ανεγέρθηκε σύμφωνα με την «Έκθεση Σακελλάρη» το 1886^{969, 970}. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα καταγράφεται στους χάρτες των σχολείων η λειτουργία σχολείου στο Τρτσκό⁹⁷¹.

Μετά την απελευθέρωση (1912-1913) κατά την απογραφή που έγινε επιβεβαιώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 2 τάξεων και μίας νηπιακής όπου φοιτούσαν συνολικά 20 παιδιά. Ειδικότερα φοιτούσαν στην νηπιακή 5 μαθητές, στην Α' 6 και στη Β' 9 μαθητές⁹⁷².

Δάσκαλοι που δίδασκαν :

Στο Τρτσκό ο πρώτος δάσκαλος που δίδαξε αναφέρεται ότι ήταν ο *Ιωάννης Στεργίου Μαρανής*, ο οποίος μνημονεύεται ότι δίδασκε στο Λούντζι μετά το 1888 ως το 1891. Εφόσον όμως το σχολείο ανεγέρθηκε το 1886 πρέπει να ήταν άλλος ο πρώτος δάσκαλος του χωριού, εκτός και αν η χρονολογία ανέγερσης του σχολείου

⁹⁶⁸ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σ. 265.

⁹⁶⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη».

⁹⁷⁰ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη».

⁹⁷¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970, όπ.π. σ. 204.

⁹⁷² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

δεν είναι σωστή. Στο Μαρανή λέγεται ότι οφείλεται και η ίδρυση του πρώτου σχολείου. Ο ίδιος φημιζόταν για τις παιδαγωγικές του δεξιότητες και την αγάπη του για τα γράμματα. Δίδασκε μέχρι τη Δ' τάξη και μετά τα παιδιά συνέχιζαν το σχολείο στο γειτονικό χωριό Λούντζι. Ο Μαρανής έγινε αργότερα και μόνιμος κάτοικος του χωριού. Τον θυμούνται ως «Παπαγιάννη», καθώς χειροτονήθηκε το 1912-1913 ιερέας⁹⁷³.

Το 1912-1913 δίδαξε για ένα χρόνο στο Τρτσκό ο Περικλής Ιωάννου Αποστολόπουλος απόφοιτος της ΣΤ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Λούντζι ή της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Τρτσκού, 14 ετών, έναντι μισθού 8 λιρών. Ο ίδιος δεν μπόρεσε να συνεχίσει ως δάσκαλος στο χωριό λόγω της μικρής του ηλικίας και της δυσκολίας του στην επιβολή της πειθαρχίας. Την επόμενη χρονιά επανήλθε και πάλι ο Παπαγιάννης⁹⁷⁴.

Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός – εποπτεία:

Κατά την καταγραφή που έγινε το 1912-1913 ο εξοπλισμός του σχολείου ήταν σχεδόν μηδαμινός. Βρέθηκαν μόνον 3 παλιά θρανία, 1 πίνακας και 1 κάθισμα. Το σχολείο συντηρούνταν από τη συνδρομή των μαθητών, από την εκκλησία και από κάποιους ελάχιστους πάγιους σχολικούς πόρους που προέρχονταν από την είσπραξη ενοικίου χωραφιού

Επίσης αναφέρονται και κάποιοι πάγιοι σχολικοί πόροι προερχόμενοι από τις εισπράξεις 1 χωραφιού 5 στρεμμάτων που ανήκε στην εκκλησία, από τις οποίες προέρχονταν τα 2/3 του μισθού του δασκάλου.⁹⁷⁵

27. Λούντζι (Καλλονή)

Το Λούντζι βρίσκεται βορειοδυτικά της πόλης των Γρεβενών σε απόσταση 30 χλμ. και σε υψόμετρο 1000 περίπου μέτρων. Ακριβή χρονολογία κτίσης του χωριού δεν έχουμε, γνωρίζουμε όμως ότι βρισκόταν σε ακμή από το 1797.

⁹⁷³ Δημητρίου Θωμά Τζήκα, 1999, ό.π. σσ. 79-84.

⁹⁷⁴ Δημητρίου Θωμά Τζήκα, 1999, ό.π. σσ. 79-84. ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹⁷⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

Σχολεία :

Ο ακριβής χρόνος λειτουργίας του πρώτου σχολείου στο Λούντζι παραμένει άγνωστος. Πάντως πιστεύεται μέσα από την παράδοση και από μαρτυρίες κατοίκων του χωριού ότι λειτούργησε από το χρόνο της κτίσης του (1797) ή λίγο αργότερα. Το Δημοτικό Σχολείο στεγαζόταν πριν το 1888 σε κτίριο που σήμερα βρίσκεται η κατοικία των αδελφών Νικολάου και Ηλία Κοσματόπουλου⁹⁷⁶. Η «Εκθεση Σακελλάρη» σημειώνει ότι ανεγέρθηκε το 1886⁹⁷⁷. Άλλη πηγή αναφέρει ότι το νέο κτίριο χτίστηκε το 1888 απέναντι από την κεντρική εκκλησία. Ήταν μονώροφο με μια μεγάλη αίθουσα και ένα γραφείο. Το γραφείο αργότερα με την προαγωγή του σχολείου σε διθέσιο χρησιμοποιήθηκε ως αίθουσα διδασκαλίας⁹⁷⁸.

Επίσης αναφέρεται ότι σαν διδακτήριο χρησιμοποιούνταν η εκκλησία το χειμώνα και ο νάρθηκας την άνοιξη και το φθινόπωρο. Είναι πάντως βέβαιο ότι στο χωριό αμέσως μετά τη σύστασή του τα παιδιά μάθαιναν γράμματα έστω και σε υποτυπώδη μορφή. Η συνεχής αυτή λειτουργία του σχολείου και η πρόσληψη ικανών δασκάλων συνετέλεσαν στον να προαχθεί το σχολείο σε διθέσιο και να μεταβληθεί σε πόλο έλξης μαθητών των γύρω χωριών τα οποία στερούνταν παντελώς σχολείου.

Κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1901- 1902 από το Προξενείο Ελασσόνας ύστερα από εντολή της «Επιτροπής προς Ενίσχυσιν...» σημειώνεται ότι στο Λούντζι λειτουργούσε Δημοτική Σχολή 4 τάξεων και 1 τάξης νηπίων όπου φοιτούσαν συνολικά 67 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην Α' 14, στη Β' 10, στη Γ' 12, στη Δ' 6 και στην νηπιακή 25⁹⁷⁹.

Κατά το 1900 – 1912 το σχολείο λειτουργούσε ως επτατάξιο μικτό και οι μαθητές πάνω από την 5^η τάξη διδάσκονταν εκτός των άλλων μαθημάτων και Αρχαία Ελληνικά, Γαλλικά και Τουρκικά⁹⁸⁰.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε στο χωριό ο Ευθύμιος Γρηγορίου από το Λούντζι για 1 χρόνο (1901-1902). Επίσης δίδαξε και ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου από το Μπίσιοβο για 1 χρόνο.

Μετά την απελευθέρωση κατά τη σχολική χρονιά 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία στο Λούντζι Αστικής Σχολής 5 τάξεων και μίας προκαταρκτικής, όπου

⁹⁷⁶ Φωτίου Χρήστου Τζημούρκα, 1979, ό.π. σ. 53.

⁹⁷⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη».

⁹⁷⁸ Φωτίου Χρήστου Τζημούρκα, 1979, ό.π. σ. 55.

⁹⁷⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 252.

⁹⁸⁰ Φωτίου Χρήστου Τζημούρκα, 1979, ό.π. σ. 53-55.

φοιτούσαν συνολικά 79 μαθητές από τους 80 που ήταν εγγεγραμμένοι και δίδασκαν 2 δάσκαλοι. Ειδικότερα φοιτούσαν 21 στην προκαταρκτική, 24 στην Α', 6 στη Β', 10 στη Γ', 13 στη Δ' και 5 στην Ε'⁹⁸¹.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Τα ονόματα των δασκάλων που μνημονεύονται ότι υπηρέτησαν στο χωριό από το 1850 και λίγο νωρίτερα είναι οι: *Παπαχρήστος ή Σακελλαρίδης* και *Παπακόστας Τζημουράκας* ιεροδιδάσκαλοι, *Κυρατζόπουλος ή Σαμαράς Ιωάννης*, *Ευθυμίου Μιχαήλ* και *Βασιλειάδης Γεώργιος* από τις Κυδωνιές, *Παπαγεωργίου Στέργιος* από το Ραντοσίνιστα, *Γαβριήλ Στέργιος* από τις Εκκλησιές και *Ζαγορίσιος Στέργιος* από τη Λεσινίτσα Ζαγορίου.

Μετά το 1888 με την κτίση του νέου διδακτηρίου άρχισε η πρόσληψη δασκάλων γυμνασιακών τάξεων ή και αποφοίτων Γυμνασίου με δυνατότητες διδασκαλίας όλων των μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου. Πρώτος δάσκαλος της νέας αυτής περιόδου μνημονεύεται ο *Παπανικόλας Χρηστίδης* που καταγόταν από τη Μαγέρη με ενδεικτικό Β' τάξεως του Γυμνασίου Τσοτυλίου. Ακολουθούν οι : *Πατρώνας Γεώργιος* απόφοιτος Β' τάξης Γυμνασίου Σιατίστης, *Παπανικόλας Σακελλαρίδης* από το Λούντζι τελειόφοιτος Σχολαρχείου⁹⁸², *Ευθύμιος Γρηγορίου* από το Λούντζι τελειόφοιτος του Γυμνασίου, ο οποίος δίδαξε το 1901-1902 και 1908-1909 ο *Μαρανής Ιωάννης* από το Τρτσκό τελειόφοιτος Γυμνασίου, *Τζημόπουλος Νικόλαος* από τη Ραντοσίνιστα τελειόφοιτος Γυμνασίου, *Τουλιόπουλος Σταύρος* από τη Λευκοθέα Βοΐου, τελειόφοιτος Γυμνασίου, και ο *Παπανικολάου Βασίλειος* από του Δασύλλιο τελειόφοιτος Γυμνασίου. Οι παραπάνω δάσκαλοι δίδαξαν την περίοδο 1890-1914⁹⁸³.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε στο χωριό ο Νικόλαος Β. Τζημόπουλος από τη Ραντοσίνιστα για 4 χρόνια⁹⁸⁴ και ο *Ευθύμιος Γρηγορίου* από το Λούντζι για 2 χρόνια (1901-1902, 1908-1909).

Μετά την απελευθέρωση δίδασκαν στο Λούντζι απ' ότι φαίνεται στην απογραφή που έγινε οι: *Παπανικολάου Βασίλειος* από τη Μαγέρη (που προαναφέρθηκε), 29 ετών, απόφοιτος Δ' τάξης Γυμνασίου Τσοτυλίου με 7 χρόνια

⁹⁸¹ IAM/ΓΔΜ φακ. 57.

⁹⁸² Στα ΑΠΕ σημειώνεται ως απόφοιτος Γυμνασίου Τσοτυλίου. (Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 252)

⁹⁸³ Φωτίου Χρήστου Τζημούρκα, 1979, όπ.π. σσ. 55-57

⁹⁸⁴ IAM/ΓΔΜ φακ. 56.

προϋπηρεσία και μισθό 36 λιρών. Η *Αφροδίτη Σιμουτζή* (δυσανάγνωστο) από τη Γεράνεια της Σιάτιστας, 18 ετών, με 3 έτη προϋπηρεσία, με αποδεικτικό φοίτησης από το Σχολείο Γεράνειας και με μισθό 18 λιρών⁹⁸⁵.

Σχολικό υλικό – βιβλία εξοπλισμός

Κατά την καταγραφή που έγινε το 1912-1913 σημειώνεται ότι στο σχολείο της Καλλονή υπήρχαν : 1 θρανίο, 1 πίνακας, 1 έδρα, 2 θερμάστρες, 15 παλιά θρανία κ.α. Επίσης υπήρχαν : αναγνωστήριο, αριθμητήριο, γεωγραφικοί χάρτες, γεωμετρικά σχήματα, εικόνες ιστορίας και φυσικής ιστορίας⁹⁸⁶.

Εποπτεία εκπαίδευσης :

Μέχρι το 1912 αναφέρεται ότι η αμοιβή των δασκάλων προερχόταν από τους κατοίκους του χωριού. Την ευθύνη όμως για την απρόσκοπτη λειτουργία του σχολείου, τις διδακτικές ανάγκες και γενικότερα της καλής λειτουργίας του την είχε η εκκλησιαστική επιτροπή μαζί με τον πρόεδρο της κοινότητας. Επιπλέον το σχολείο βρισκόταν κάτω από τη γενικότερη εποπτεία της Μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης. Τα έσοδα ειδικότερα προέρχονταν από τη συνεισφορά των κατοίκων και της κοινότητας, από τα δίδακτρα των μαθητών και από το δίσκο της εκκλησίας.⁹⁸⁷

⁹⁸⁵ IAM/ΓΔΜ φακ. 57.

⁹⁸⁶ IAM/ΓΔΜ φακ. 57.

⁹⁸⁷ Φωτίου Χρήστου Τζημούρκα, 1979, όπ.π. σ. 54.

ΣΤ. ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΖΑ ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ

Πίνακας εξέλιξης του πληθυσμού του διαμερίσματος των χωριών του καζά

Καλαμπάκας

Όνομα οικισμού	Απογραφή 1873-1874	Απογραφή 1905	Απογραφή 1912-1913
1.Γεωργίτσα	-	304 χριστιανούς	135 χριστιανούς
2.Κατάκαλη	-	104 χριστιανούς	244 χριστιανούς
3.Τσαπουρνιά	-	304 χριστιανούς	378 χριστιανούς
4.Σμιάτζι	-	170 χριστιανούς	150 χριστιανούς
5.Δεσκάτη	-	-	3500 χριστιανούς
		882 χριστιανοί	4407 χριστιανούς

1. Γεωργίτσα

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας λειτουργούσε σχολείο στο χωριό⁹⁸⁸. Σε έντυπη Στατιστική του 1896 σημειώνεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου, όπου φοιτούσαν 30 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα⁹⁸⁹.

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁹⁹⁰. Επιπλέον γνωρίζουμε από έγγραφο του προξένου Ελασσόνας ότι την επόμενη σχολική χρονιά το σχολείο επιχορηγήθηκε με επίδομα 3 λιρών προκειμένου να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές του ανάγκες⁹⁹¹.

Μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 φαίνεται ότι λειτουργούσε στο χωριό Κοινό Σχολείο 2 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 12 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 4 μαθητές, στην Α' 4 και στην Β' 4. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Α. Γ. Στάθης* (δυσανάγνωστο), 14 ετών από το Λιμπίνοβο που είχε 2 έτη

⁹⁸⁸ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

⁹⁸⁹ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν ταις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

⁹⁹⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 246.

⁹⁹¹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ. 138.

προϋπηρεσία , απόφοιτος της Δ' τάξης του Σχολείου Λιμπίνοβου έναντι μισθού 5 λιρών. Ως έσοδα του σχολείου αναφέρονται τα δίδακτρα των μαθητών⁹⁹².

2. Κατάκαλη

Το πρώτο επίσημο σχολείο στην Κατάκαλη ανεγέρθηκε το 1900⁹⁹³. Ωστόσο, μέσα από την ανάγνωση ενθυμήσεων εκκλησιαστικών βιβλίων, διαπιστώνεται η λειτουργία Σχολείου πριν από τη χρονολογία αυτή. Το 1890 γράφει κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Γεώργιος* που καταγόταν από το Αράπι ότι υπηρέτησε ως δάσκαλος στο χωριό, χωρίς να μας προσδιορίζει την ακριβή χρονολογία⁹⁹⁴. Από ενθύμηση της χρονιάς του 1899 όπου υπογράφει ο δάσκαλος *Γεώργιος Βορσίδας*, συμπεραίνουμε ότι δίδασκε τη χρονιά εκείνη στο χωριό⁹⁹⁵.

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, όπου φοιτούσαν 16 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος⁹⁹⁶.

Πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε για 2 χρόνια ο *Νικόλαος Ζωγράφος* από τη Σταρίτσανη Ηπείρου. Αμέσως μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο χωριό Δημοτικό Σχολείο 3 τάξεων, 1 νηπιακής και 1 προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές. Πιο συγκεκριμένα φοιτούσαν στη νηπιακή 6 μαθητές, στην προκαταρκτική 6, στην Α' 3 μαθητές, στη Β' 3 μαθητές και στη Γ' 2 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Νικόλαος Ζωγράφος* από τη Σταρίτσανη Ηπείρου, 27 ετών, απόφοιτος της ΣΤ' τάξης της Αστικής Σχολής Σταρίτσανης, που είχε 6 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 11 λιρών μαζί με τρόφιμα αξίας 16 λιρών.

Το σχολείο είχε και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους που προέρχονταν από εισπράξεις αιγοπροβάτων που ανήκαν στην εκκλησία⁹⁹⁷.

⁹⁹² IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

⁹⁹³ IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

⁹⁹⁴ Χρίστου Χρ. Λιόλιου , 1982, «Οδοιπορικό στα χωριά της Φιλουριάς Χασίων του νομού Γρεβενών» (Επιγραφές-Τοπωνύμια-Ιστορία), 1982, σ. 60.

⁹⁹⁵ Χρίστου Χρ. Λιόλιου, 1982, όπ.π., 1982, σ. 16.

⁹⁹⁶ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

⁹⁹⁷ IAM/ΓΔΜ, φακ. 57.

3. Τσαπουρνιά (Τρικοκκιά)

Στην Τσαπουρνιά ανεγέρθηκε το πρώτο σχολείο το 1906⁹⁹⁸. Ωστόσο, από ενθυμήσεις εκκλησιαστικών βιβλίων διαπιστώνεται ότι οι κάτοικοι της Τσαπουρνιάς φρόντιζαν για τη μόρφωση των παιδιών τους πολύ πριν την ανέγερση του πρώτου επίσημου διδακτηρίου, προσλαμβάνοντας ιδιωτικούς δασκάλους. Έτσι εξακριβώνεται από σχετική ενθύμηση ότι κατά το 1875 ήταν δάσκαλος στο χωριό ο Βορειοηπειρώτης ιερέας *Παπακωνσταντής Χριστίδης*⁹⁹⁹. Το 1890 γράφει σε ενθύμηση κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος *Γεώργιος* που καταγόταν από το Αράπι ότι υπηρέτησε στο χωριό χωρίς να μας προσδιορίζει την ακριβή χρονολογία.¹⁰⁰⁰ Το 1891 υπηρέτησε ως δάσκαλος στην Τσαπουρνιά ο *Γεώργιος Ζησίου* που καταγόταν από το Αράπι. Την επόμενη χρονιά (1892) υπηρέτησε ο *Γεώργιος Αναγνώστης* που καταγόταν επίσης από το Αράπι. Κατά τα έτη 1902, 1903, 1904, 1905 υπηρετούσε στην Τσαπουρνιά ο δάσκαλος *Αθανάσιος Ιωάννου Χαρισιάδης* από το Κεράσοβο¹⁰⁰¹.

Πριν την απελευθέρωση (1912) δίδαξε για 4 χρόνια ο *Νικόλαος Ζωγράφος* από την Σταρίτσανη Ηπείρου. Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Αστικού Σχολείου 5 τάξεων και 1 προκαταρκτικής στην Τσαπουρνιά όπου φοιτούσαν συνολικά 39 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 10 μαθητές, στην Α' 10, στη Β' 6, στη Γ' 6, στη Δ' 7 και στην Ε' 0. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Ευάγγελος Δημητριάδης*, 24 ετών, απόφοιτος της ΣΤ' τάξης του Αστικού Σχολείου Τσαπουρνιάς, που καταγόταν από το ίδιο χωριό και είχε 1 έτος προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 20 λιρών

Τα έσοδα του σχολείου προέρχονταν από εισοδήματα χωραφιών, από 1 αμπέλι, 1 μύλο που ανήκε στην εκκλησία του χωριού και από αιγοπρόβατα που ανήκαν στην εκκλησία της Α. Παρασκευής¹⁰⁰².

⁹⁹⁸ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Εκθεση Σακελλάρη».

⁹⁹⁹ Χρίστου Χρ. Λιόλιου, 1982, όπ.π. σ. 52-53.

¹⁰⁰⁰ Χρίστου Χρ. Λιόλιου, 1982, όπ.π. σ. 60.

¹⁰⁰¹ Χρίστου Χρ. Λιόλιου, 1982, όπ.π. σ. 52-53.

¹⁰⁰² ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

4. Σμιάτζι (Παλουριά)

Γνωρίζουμε ότι στο Σμιάτζι ανεγέρθηκε διδακτήριο το 1891. Εντούτοις υπήρχε Σχολείο και πριν τη χρονολογία αυτή, το οποίο καταστράφηκε από πυρκαγιά¹⁰⁰³.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση (1912) δίδασκε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Κωνσταντίνος Αθανασίου*, από τη Σίντσα για 3 χρόνια¹⁰⁰⁴.

Στο Σμιάτζι απ' ό τι φαίνεται κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε αμέσως μετά την απελευθέρωση (1912-1913), λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο 3 τάξεων και 1 νηπίων όπου συνολικά φοιτούσαν 18 μαθητές. Ειδικότερα τη χρονιά εκείνη φοιτούσαν στη νηπιακή 5 μαθητές, στη Α' 2, στη Β' 6 και στη Γ' 5. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Γεώργιος Ιωάννου Ντίνου*, 35 ετών, που καταγόταν από τη Λουζιανή Σερβίων, ήταν απόφοιτος της ΣΤ' τάξης της Αστικής Σχολής Λουζιανής, είχε 14 έτη προϋπηρεσία και αμειβόταν με ετήσιο μισθό 15 λιρών¹⁰⁰⁵.

Τα έσοδα του σχολείου προέρχονταν από την εισπραξη ενός αγρού 30 στρεμμάτων και από την κατοχή 60 αιγοπροβάτων, τα οποία ανήκαν στην εκκλησία¹⁰⁰⁶.

5. Δεσκάτη (Ντισικάτα)

Η Δεσκάτη βρίσκεται νοτιοανατολικά της πόλεως των Γρεβενών στους πρόποδες της Βουνάσας και είναι το σπουδαιότερο οικιστικό σύνολο του οροπεδίου¹⁰⁰⁷.

Η παλαιότερη ονομασία ήταν Ντισικάτα. Η λέξη είναι βλάχικης προέλευσης προερχόμενη από το ντισικάρε = σχίζω και σημαίνει σχισμένη περιοχή, μολονότι δεν έχουμε βλαχόφωνους στη Δεσκάτη από το 1585¹⁰⁰⁸.

¹⁰⁰³ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

¹⁰⁰⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 57.

¹⁰⁰⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰⁰⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰⁰⁷ «Γρεβενά», 2004», Ταξιδιωτικός οδηγός, Τοπική Ένωση δήμων και κοινοτήτων νομού Γρεβενών, εκδ. Ζαρζώνη, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 214.

¹⁰⁰⁸ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σ. 270. & Σπανού Κώστα, 1994, «Ιστορικά στοιχεία για τη Δεσκάτη και τους γύρω οικισμούς», στο «Πρακτικά Α' Συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών, 7-8 Αυγούστου 1993», Γρεβενά 1994 σ. 329

Ο πληθυσμός της Δεσκάτης ανερχόταν το 1886 στις 650 οικογένειες και γύρω στους 2500 κατοίκους. Πριν την απελευθέρωση ο αριθμός των κατοίκων είχε ανέλθει περίπου στους 2746 κατοίκους¹⁰⁰⁹.

Σχολεία :

Η ίδρυση και η λειτουργία του Α' Δημοτικού Σχολείου Δεσκάτης χρονολογείται από το 1870 χωρίς ωστόσο, να αναφέρεται η ύπαρξη διδασκαστηρίου. Τα μαθήματα απ' ό,τι φαίνεται γίνονταν σε σπίτια ιερέων ή άλλων κατοίκων που ενδιαφέρονταν για την παιδεία των χωριανών τους.¹⁰¹⁰

Στις μέρες του μητροπολίτη *Ιωαννίκιου* (1882-1893) συμπληρώθηκε το Ελληνικό Σχολείο και έγινε οχτατάξιο¹⁰¹¹. Το 1888 με πρωτοβουλία του Επισκόπου Δεσκάτης Ιωάννου και με τις συνδρομές των κατοίκων της περιφέρειας Δεσκάτης ανεγέρθηκε διδαστήριο και το 1890 άρχισε η λειτουργία της Αστικής Σχολής, η οποία περιλάμβανε Νηπιαγωγείο 1 τάξης, Δημοτικό Σχολείο 6 τάξεων και Γυμνάσιο ή Ελληνικό Σχολείο 2 τάξεων¹⁰¹².

Το 1902 λειτουργούσαν στη Δεσκάτη 2 Δημοτικά Σχολεία με 3 δασκάλους και 180 μαθητές (αγόρια) και 1 Παρθενγωγείο με 1 δασκάλα και 85 μαθήτριες. Για τη λειτουργία τους η Δημογεροντία πλήρωνε 3000 γρόσια το χρόνο. Επίσης, πριν την απελευθέρωση (1910-1911) λειτουργούσε στη Δεσκάτη Αστική Σχολή με 6 τάξεις και 1 νηπιαγωγείο με 3 τάξεις¹⁰¹³.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Αστικής Σχολής (πλήρης) στη Δεσκάτη, καθώς και Νηπιαγωγείου. Η Αστική Σχολή είχε 6 τάξεις και μερικές φορές προστίθεντο Γυμνασιακές τάξεις όπου συνολικά φοιτούσαν 275 μαθητές και δίδασκαν 4 δάσκαλοι και 2 δασκάλες. Συγκεκριμένα φοιτούσαν στη νηπιακή-

¹⁰⁰⁹ Κώστα Σπανού, 1995, «*Ιστορικά της Δεσκάτης και της γύρω περιοχής*», στο «Πρακτικά Ιστορικής και Λαογραφικής Ημερίδας Δεσκάτης», Απρίλιος 1995, εκδ. Εξωραϊστικού Μορφωτικού Συλλόγου της Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο. Δ.), Λάρισα 1995, σ. 75.

¹⁰¹⁰ Ε. Αναγνώστου, 1953, «*Η ιστορία του Α' Δημοτικού Σχολείου Δεσκάτης*», στο «Πρακτικά Ιστορικής και Λαογραφικής Ημερίδας Δεσκάτης», Απρίλιος 1995, εκδ. Εξωραϊστικού Μορφωτικού Συλλόγου της Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο. Δ.), Λάρισα 1995, σσ. 97- 101.

¹⁰¹¹ Κώστα Σπανού, 1991, «*Ενθυμήσεις και επιγραφές από την περιοχή της Δεσκάτης (1585-1914)*», εκδ. Εξωραϊστικού Μορφωτικού Συλλόγου της Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο. Δ.), Λάρισα, 1991. σ. 19.

¹⁰¹² Ε. Αναγνώστου, 1953, ό.π. σσ. 100-101.

¹⁰¹³ Κώστα Σπανού, 1991, «*Ενθυμήσεις και επιγραφές από την περιοχή της Δεσκάτης (1585-1914)*», εκδ. Εξωραϊστικού Μορφωτικού Συλλόγου της Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο. Δ.), Λάρισα, 1991. σ. 21.

προκαταρτική 148 μαθητές, στην Α' 42, στη Β' 52, στη Γ' 56, στη Δ' 18, στην Ε' 16 και στη ΣΤ' 6 μαθητές¹⁰¹⁴.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Στην Αστική Σχολή Δεσκάτης μνημονεύεται ότι δίδαξαν μέχρι το 1912 οι παρακάτω δάσκαλοι : *Κ. Γουλίδης, Χρ. Βαβίτσας, Ιωάννης Παπανικολάου, Χρ. Τέγος, Φανή Μιλλίδου, Ελένη Παρίση, Αθ. Πετσούλας, Δ. Κιούκας, Γεώργιος Ρέντας, Δ. Λέκκας, Φανή Γκιουβεσανλή, Γ. Γκαραγκούνης και Σ. Περδίκας*¹⁰¹⁵. Ακόμη μνημονεύεται ότι δίδαξε πριν την απελευθέρωση ο δάσκαλος *Βασίλειος Πουλάγκας* από το Κοκκινοπλό, καθώς και ο *Δημήτριος Κούκας* (απόφοιτος του Γυμνασίου Λαρίσης)¹⁰¹⁶.

Η εφημερίδα «Φάρος» αναφέρει τη λειτουργία Νηπιαγωγείου κατά το έτος 1908 στη Δεσκάτη όπου δίδασκε η νηπιαγωγός *Αναστασία Τζημουλά*¹⁰¹⁷.

Ειδικότερα κατά το σχολικό έτος 1910- 1911 δίδασκαν οι : *Αθανάσιος Πετσούλας, Στέργιος Καραγιάννης, Χρήστος Βαβίτσας και Ιωάννης Παπανικολάου*. Επιπλέον την ίδια χρονιά δίδασκαν οι νηπιαγωγοί *Ελένη Λιαλάκη και Ευαγγελία Γουλίδου*.

Την επόμενη σχολική χρονιά κατά το 1911-1912 δίδασκαν στην Αστική Σχολή οι : *Αθανάσιος Πετσούλας, Σπύρος Περδίκας, Χρήστος Βαβίτσας και Ιωάννης Παπανικολάου*. Επίσης στο Νηπιαγωγείο συνέχιζαν να διδάσκουν η *Αικατερίνη Γκατζηγιάννη και η Ευαγγελία Γουλίδου*.

Πριν την απελευθέρωση σημειώνεται ότι δίδαξε για 15 χρόνια ο *Χρήστος Γεωργίου* από τη Δεσκάτη¹⁰¹⁸ Επίσης μνημονεύεται ο *Βασίλειος Πουλάγκας* από το Κοκκινοπλό ότι δίδαξε για ένα χρόνο καθώς και ο *Δημήτριος Κιούκας* από την Τσαριτσάνη για 1 χρόνο.¹⁰¹⁹ Μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται ότι δίδασκαν στην Αστική Σχολή Δεσκάτης οι : *Χρήστος Βλάνδος, Σπυρίδων Βασδέκης, Χρήστος Βαβίτσας, Ιωάννης Παπανικολάου και Χρήστος Τέγου*.

¹⁰¹⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58.

¹⁰¹⁵ Ε. Αναγνώστου, 1953, όπ.π.

¹⁰¹⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58.

¹⁰¹⁷ Εφημ. «Φάρος» 7-2-1908, αρ. 773, σ. 2, Θεσσαλονίκη.

¹⁰¹⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰¹⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58.

Επίσης δίδασκαν οι νηπιαγωγοί : *Αικατερίνη Γκατζηγιάννη και Ευαγγελία Γουλίδου*.¹⁰²⁰

Ειδικότερα ο *Χρήστος Κ. Βλάνδος* καταγόταν από τη Βερδικούσια, ήταν 38 ετών, απόφοιτος του Γυμνασίου Λαρίσης, είχε τη χρονιά εκείνη 19 χρόνια προϋπηρεσία και η ετήσια αμοιβή του ανερχόταν στις 60 λίρες. Ο *Σπυρίδων Βασδέκης* καταγόταν από τη Φλώρινα, ήταν 21 ετών, απόφοιτος του Γυμνασίου Μοναστηρίου (1912), είχε 1 έτος προϋπηρεσία και ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν στις 35 λίρες. Ο *Χρήστος Βαβίτσας* καταγόταν από τη Δεσκάτη ήταν 54 ετών, απόφοιτος του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης (1887), είχε 25 έτη προϋπηρεσία και ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν στις 33 λίρες. Ο *Χρήστος Τ. Τέγον* καταγόταν και αυτός από τη Δεσκάτη, ήταν 42 ετών απόφοιτος της Αστικής Σχολής Δεσκάτης, είχε 12 έτη προϋπηρεσία και ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν στις 18 λίρες. Ο *Ιωάννης Παπανικολάου* που καταγόταν επίσης από τη Δεσκάτη, ήταν 40 ετών, απόφοιτος της Β' τάξης Γυμνασίου Τρικάλων, (1894), είχε 19 έτη προϋπηρεσία και ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν στις 20 λίρες. Η *Ευαγγελή Κ. Γουλίδου*, 35 ετών, ήταν απόφοιτος του Παρθεναγωγείου Κοζάνης, είχε 15 έτη προϋπηρεσία και εργαζόταν έναντι ετήσιου μισθού 20 λιρών. Η *Αικατερίνη Γκατζηγιάννη* από τη Δεσκάτη, 21 ετών, ήταν απόφοιτος του ανωτέρου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης (1910), είχε 3 έτη προϋπηρεσία και αμοιβόταν με ετήσιο μισθό 25 λιρών.

Επίσης μνημονεύονται ότι δίδασκαν την ίδια χρονιά (1913-1914) ο *Σπυρίδων Δ. Μπρόβας* από τη Δεσκάτη, 24 ετών, απόφοιτος της Δ' Γυμνασίου Αθηνών, που είχε 2 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 30 λιρών και η *Βασιλική Τ. Διάβα* από την Κοζάνη, 22 ετών, απόφοιτος της Γ' Γυμνασίου Κοζάνης, που είχε 9 έτη προϋπηρεσία και ο μισθός της ανερχόταν στις 32 λίρες.

Τα έσοδα των σχολείων προέρχονταν από 1 κηροπωλείο, 3 υδρόμυλους, 300 στρέμματα, 6 κοινοτικά μαγαζιά, από βοήθημα 40 λιρών της μονή Παλυοκαριάς και από τη συνδρομή των κατοίκων¹⁰²¹.

¹⁰²⁰ Ευθυμίου Παπαντώνη, 1995, «*Η Εκπαίδευση στη Δεσκάτη έως το 1960*», στο «Πρακτικά Ιστορικής και Λαογραφικής Ημερίδας Δεσκάτης» ό.π. σσ 79-96.

¹⁰²¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 58.

Πίνακας εξέλιξης του πληθυσμού του διαμερίσματος των χωριών των Βεντζίων:

Όνομα οικισμού	Απογραφή 1873-1874	Απογραφή 1905	Απογραφή 1912-1913
1. Γκοστόμι	100 άνδρες	85 χριστιανοί	55 χριστιανοί
2. Πισκό	90 άνδρες	-	67 χριστιανοί
3. Κοπρίβα	150 άνδρες	260 χριστιανοί	303 χριστιανοί
4. Πυλωρί	100 άνδρες	140 χριστιανοί	95 χριστιανοί
5. Βάρεσια	90 άνδρες	100 χριστιανοί	79 χριστιανοί
6. Έξαρχος	130 άνδρες	160 χριστιανοί	178 χριστιανοί
7. Βαήπηση	-	46 χριστιανοί	80 χριστιανοί
9. Παλιόκαστρο	350 άνδρες	470 χριστιανοί	450 χριστιανοί
10. Σφίλτζι	125 άνδρες	275 χριστιανοί	270 χριστιανοί
11. Παλαιοχώρι	92 άνδρες	315 χριστιανοί	275 χριστιανοί
12. Σαρακίνα	205 άνδρες	325 χριστιανοί	300 χριστιανοί
13. Γουρνάκι	75 άνδρες	130 χριστιανοί	118 χριστιανοί
14. Τορνίκι	110 άνδρες	203 χριστιανοί	177 χριστιανοί
15. Χολένιστα	140 άνδρες	255 χριστιανοί	176 χριστιανοί
ΣΥΝΟΛΟ	5271 κάτοικοι (1757*3=5271)	2764 χριστιανοί	2623 χριστιανοί

1. Γκοστόμι (Πόρος)

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας αναφέρεται η λειτουργία Σχολείου με δαπάνες των κατοίκων¹⁰²³. Η λειτουργία του απ' ό τι φαίνεται δεν ήταν συνεχής, καθώς γνωρίζουμε από την έρευνα που διεξήγαγε ο «*Ηπειρωτικός Σύλλογος*» το 1873-1874, ότι τη χρονιά εκείνη δεν λειτουργούσε σχολείο στο χωριό¹⁰²⁴. Κατά την απογραφή του 1902 που διεξήγαγε το Προξενείο Ελασσόνας και την απογραφή του 1912-1913 της Ελληνικής Κυβέρνησης δεν φαίνεται επίσης το σχολείο να ήταν ανοιχτό¹⁰²⁵.

¹⁰²² Για Βέντζια βλέπε Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, σσ. 142-143.

¹⁰²³ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

¹⁰²⁴ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 224

¹⁰²⁵ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245 & ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57

2. Πιστικό (Πισκό)

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Πιστικό Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 200 λίρες¹⁰²⁶.

3. Κοπρίβα (Κνίδη)

Την περίοδο της τουρκοκρατίας το σχολείο αναφέρεται ότι λειτουργούσε στους νάρθηκες τις εκκλησίας και σε ιδιωτικά οικήματα¹⁰²⁷.

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Κοπρίβα Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 300 λίρες¹⁰²⁸.

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας λειτουργούσε Δημοτική Σχολή στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 40 μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος¹⁰²⁹. Επίσης σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας σημειώνεται η επιχορήγηση του σχολείου για το σχολικό έτος 1902-1903 με επίδομα 4 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών¹⁰³⁰.

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε για 2 χρόνια στο χωριό ο *Βασίλειος Γεωργίου Νταγκόπουλος* από τη Σαρακίνα.

Μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο χωριό Κοινό Σχολείο 2 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου φοιτούσαν συνολικά 15 μαθητές. Πιο συγκεκριμένα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 9 μαθητές, στην Α' 4 και στη Β' 2. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Γεώργιος Παπαγεωργίου*, 20 ετών, με 4 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Ε' τάξης Δημοτικού Σχολείου, έναντι ετήσιου μισθού 12 ½ λιρών συν τρόφιμα για τη συντήρησή του.

¹⁰²⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

¹⁰²⁷ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 / 4 «Έκθεση Σακελλάρη».

¹⁰²⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 227.

¹⁰²⁹ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 245.

¹⁰³⁰ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, 1994, όπ.π. σ. 138.

Το σχολείο αναφέρεται ότι είχε και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους οι οποίοι προέρχονταν από 1 χωράφι 40 στρεμμάτων, 1 μύλο, 70 αιγοπρόβατα και 3 αγελάδες και 1 μουλάρι που ανήκαν στην εκκλησία Κοιμήσεως της Θεοτόκου.¹⁰³¹

4. Πυλωρί (Πυλωροί)

Σε εκκλησιαστικά βιβλία της εκκλησίας Κοιμήσεως της Θεοτόκου που διασώζονται μνημονεύεται το όνομα του *Αθανασίου Νικολάου Πατσίκα* από τη Βάρεσια ότι δίδαξε στο χωριό χωρίς να προσδιορίζεται η χρονολογία. Ακόμη αναφέρεται ο *Λάμπρος Δημητρίου Θύμιου*, επίσης από τη Βάρεσια, ότι υπηρετούσε ως δάσκαλος το 1890 στο Πυλωρί. Λίγα χρόνια αργότερα το 1901 σημειώνεται και το όνομα του *Γεώργιου Καβουκόπουλου* από το Τορνίκι ότι υπηρετούσε στον οικισμό¹⁰³².

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Πυλωρί Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 300 λίρες¹⁰³³.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913, μνημονεύεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου 1 τάξης (Α') στο χωριό, όπου φοιτούσαν συνολικά 9 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος ο *Αθανάσιος Πιαναγούρας* (δυσανάγνωστο) από την Κνίδη, 18 ετών, απόφοιτος της Γ' τάξης Δημοτικού Σχολείου Κοπρίβας, που είχε 2 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 6 λιρών

Το σχολείο είχε και κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενους από την κατοχή χωραφιών, αμπελιών και αιγοπροβάτων που ανήκαν στην εκκλησία..¹⁰³⁴

5. Βάρεσια (Βάρη)¹⁰³⁵

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε

¹⁰³¹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰³² Ανδρέα Καρακίτσιου, χ.χ. «*Πυλωροί, Σώμα Μνήμη και Ιστορία*», εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών, σσ. 70-71.

¹⁰³³ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237

¹⁰³⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ φακ. 57.

¹⁰³⁵ Η Βάρεσια σήμερα ανήκει στον νομό Κοζάνης.

στη Βάρεσια Κοινό Σχολείο, όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 300 λίρες¹⁰³⁶.

Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας, κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος¹⁰³⁷. Η λειτουργία του Σχολείου επιβεβαιώνεται και κατά την επόμενη σχολική χρονιά καθώς σημειώνεται σε έγγραφο του προξένου Ελασσόνας (1902-1903) η επιχορήγηση 2 λιρών για την κάλυψη των εκπαιδευτικών του αναγκών¹⁰³⁸. Ωστόσο, μετά την απελευθέρωση (1912-1913) σε σχετική έκθεση που έγινε, δεν σημειώνεται η λειτουργία σχολείου στον οικισμό¹⁰³⁹.

6. Έξαρχος

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στον Έξαρχο Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 600 λίρες¹⁰⁴⁰.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό, με αριθμό μικρότερο των 50 μαθητών¹⁰⁴¹. Στον Έξαρχο επίσης σημειώνεται σε σχετική έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου κατά το σχολικό έτος 1901-1902 όπου φοιτούσαν 15 συνολικά μαθητές και δίδασκε ένας δάσκαλος¹⁰⁴².

7. Βαήπεση (Δαφνερό)

Στο Βαήπεση μνημονεύεται η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου κατά το σχολικό έτος 1901-1902, όπου φοιτούσαν 15 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος σύμφωνα με σχετική έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας¹⁰⁴³.

¹⁰³⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π σ. 237

¹⁰³⁷ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 245.

¹⁰³⁸ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 138.

¹⁰³⁹ ΙΑΜ/ΓΑΜ, φακ. 57.

¹⁰⁴⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237

¹⁰⁴¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

¹⁰⁴² ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 246.

¹⁰⁴³ ΑΠΕ, Γιάννη Αδάμου, όπ.π. σ. 245.

Ωστόσο, μετά την απελευθέρωση (1912-1913) το Σχολείο δε λειτουργούσε, όπως φαίνεται από σχετική έκθεση¹⁰⁴⁴.

8. Παλιόκαστρο¹⁰⁴⁵

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Παλιόκαστρο Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 40 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 500 λίρες¹⁰⁴⁶.

Γνωρίζουμε επίσης ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε στο χωριό για 1 χρόνο, ο δάσκαλος *Νικόλαος Παπαχατζής* από τη Σιάτιστα τελειόφοιτος του Γυμνασίου Μοναστηρίου¹⁰⁴⁷ και ο δάσκαλος *Παπανικόλαος Χριστόδουλος* από τη Σιάτιστα για 1 χρόνο, απόφοιτος της Αστικής Σχολής Σιάτιστας.

Στο Παλιόκαστρο αμέσως μετά την απελευθέρωση κατά το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων και 1 προκαταρκτικής όπου συνολικά φοιτούσαν 44 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 20 μαθητές, στην Α' 12, στη Β' 9, στη Γ' 0 και στη Δ' 3 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος ο *Γεώργιος Πατρώνας*, 47 ετών, που καταγόταν από τη Σιάτιστα και είχε 30 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Β' τάξης του Γυμνασίου Βογατσικού, έναντι ετήσιου μισθού 25 λιρών

Επίσης το σχολείο είχε και κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενους από τις εισπράξεις 1 ½ μύλου, ενός αμπελιού 4-5 στρεμμάτων, 80 αιγοπροβάτων, 1 αγρού 10 στρεμμάτων που ανήκε στην εκκλησία και από τους τόκους ενός ομόλογου 80 λιρών.¹⁰⁴⁸

9. Σφίλτζι (Χρόμιο)¹⁰⁴⁹

Σύμφωνα με την έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε

¹⁰⁴⁴ ΙΑΜ/ΓΔΜ φακ. 57

¹⁰⁴⁵ Το Παλιόκαστρο σήμερα ανήκει στο νομό Κοζάνης.

¹⁰⁴⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

¹⁰⁴⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 56.

¹⁰⁴⁸ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 56.

¹⁰⁴⁹ Το Σφίλτζι σήμερα ανήκει στο νομό Κοζάνης.

στο Σφίλτζι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 300 γρόσια¹⁰⁵⁰.

Οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό με αριθμό μικρότερο των 50 μαθητών¹⁰⁵¹. Επίσης σε έντυπη Στατιστική του 1896 μνημονεύεται για το σχολικό έτος 1894-1895 η λειτουργία Γραμματοδιδασκαλείου στο Σφίλτζι, όπου φοιτούσαν 25 μαθητές, δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα¹⁰⁵².

Γνωρίζουμε ότι πριν την απελευθέρωση δίδαξε στο χωριό για 1 χρόνο ο *Ευάγγελος Σιαμπανόπουλος*, που καταγόταν και από το ίδιο χωριό.

Μετά την απελευθέρωση (1912-1913) αναφέρεται η λειτουργία Κοινού Σχολείου στο Σφίλτζι 3 τάξεων και 1 προκαταρκτικής, όπου φοιτούσαν συνολικά 14 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην προκαταρκτική 5 μαθητές, στην Α' 4, στη Β' 3 και στη Γ' 2. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο νεοδιορισμένος *Νικόλαος Ματσιόπουλος*, 20 ετών, που καταγόταν από το ίδιο χωριό και είχε 2 έτη προϋπηρεσία, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Χρωμίου έναντι ετήσιου μισθού 7 ½ λιρών

Επίσης το σχολείο είχε και κάποιους πάγιους σχολικούς πόρους που προέρχονταν από χωράφι 100 στρεμμάτων, αμπέλι 1 στρέμματος, 150 αιγοπρόβατα, 1 αγελάδα και 1 φοράδα, 1 χάνι (120 λίρες) και από 1 μαγαζί.¹⁰⁵³

10. Παλαιοχώρι

Στο Παλαιοχώρι μνημονεύεται ότι οι κάτοικοι ανέκαθεν διατηρούσαν Σχολείο χωρίς να έχουμε περισσότερες πληροφορίες γι' αυτό¹⁰⁵⁴.

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Παλαιοχώρι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 350 λίρες¹⁰⁵⁵.

¹⁰⁵⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

¹⁰⁵¹ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. όπ.π. σ. 204.

¹⁰⁵² «*Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικών έτος 1894-1895*», εν Θεσσαλονίκη, 1896

¹⁰⁵³ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57

¹⁰⁵⁴ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «*Εκθεση Σακελλάρη*»

¹⁰⁵⁵ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

Επιπλέον οι χάρτες των σχολείων των αρχών του 20^{ου} αιώνα σημειώνουν τη λειτουργία Σχολείου στο χωριό με αριθμό μικρότερο των 50 μαθητών¹⁰⁵⁶.

Μετά την απελευθέρωση κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε για το σχολικό έτος 1912-1913 σημειώνεται η λειτουργία Δημοτικού Σχολείου 4 τάξεων όπου φοιτούσαν 32 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην Α' τάξη 11 μαθητές, στη Β' 8, στη Γ' 8 και στη Δ' 5. Την ίδια χρονιά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Ευάγγελος Κ. Σιαμπανόπουλος* από το Σφίλτζι, 23 ετών, απόφοιτος της ΣΤ' τάξης της Αστικής Σχολής Σφιλτζίου, που είχε 5 έτη προϋπηρεσία, έναντι ετήσιου μισθού 14 λιρών συν 15 κιλά σιτάρι. Επίσης αναφέρεται ότι κάθε χρόνο ο *Ευθύμιος Παπαευθυμίου* από το Πυλωρί κατέβαλλε το ποσό των 5 λιρών για την πληρωμή του δασκάλου¹⁰⁵⁷.

11. Σαρακίνα

Σχολεία :

Το 1866 γίνεται αναφορά σε σχολείο στη Σαρακίνα, καθώς δέχθηκε 100 γρόσια (μαζί με την εκκλησία) από τη διαθήκη του Θεόφιλου, αρχιμανδρίτη Ζάμπορδας¹⁰⁵⁸.

Έτσι η πληροφορία από την «Έκθεση Σακελλάρη», που αναφέρει ότι το πρώτο σχολείο στη Σαρακίνα ανεγέρθηκε το 1874 κρίνεται αναληθής.¹⁰⁵⁹ Μάλλον το 1874 χτίστηκε το διδακτήριο¹⁰⁶⁰. Το σχολείο αρχικά είχε ανεγερθεί για να λειτουργεί ως κεντρικό στο τμήμα των Βεντζίων, αλλά εξαιτίας της μεγάλης του απόστασης από τα υπόλοιπα χωριά και της έλλειψης πόρων από τους μαθητές το σχολείο δεν μπόρεσε τελικά να εκπληρώσει το σκοπό του¹⁰⁶¹.

Τη λειτουργία του Σχολείου επιβεβαιώνει και η έρευνα του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού» που διεξήγαγε

¹⁰⁵⁶ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου, 1970. ό.π. σ. 204.

¹⁰⁵⁷ Μετά την απελευθέρωση (1913-1914) το χωριό αριθμούσε 177 ελληνόφωνους χριστιανούς Έλληνες

¹⁰⁵⁸ Σεργίου Σιγάλα, 1991, «*Ιερά μονή Οσίου Νικάνορος και το κειμηλοφυλάκιο αυτής*», Γρεβενά, 1991, σσ. 69-70.

¹⁰⁵⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ 6/4 «έκθεση Σακελλάρη».

¹⁰⁶⁰ Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, (προσωπική συνέντευξη)

¹⁰⁶¹ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου*» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του Πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887). Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 124.

για το σχολικό έτος 1873-1874, καθώς αναφέρει ότι λειτουργούσε στη Σαρακίνα Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 30 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 200 γρόσια¹⁰⁶².

Σύμφωνα με την Στατιστική των σχολείων για το Βιλαέτι Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων, στη Σαρακίνα κατά το σχολικό έτος 1894-1895 λειτουργούσε ένα Γραμματοδιδασκαλείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 276 φράγκα¹⁰⁶³.

Τη λειτουργία σχολείου στη Σαρακίνα με λιγότερους από 50 μαθητές στις αρχές του 20^{ου} αιώνα επιβεβαιώνουν οι σχετικοί χάρτες των σχολείων¹⁰⁶⁴.

Η λειτουργία του σχολείου δεν πρέπει να ήταν συνεχής, διότι δε σημειώνεται στην απογραφή των σχολείων από το Προξενείο Ελασσόνας που έγινε το 1902.

Μετά την απελευθέρωση λειτουργούσε στη Σαρακίνα κατά το σχολικό έτος 1912-1913 Δημοτικό Σχολείο 4 τάξεων όπου φοιτούσαν συνολικά 20 μαθητές. Ειδικότερα φοιτούσαν στην Α' τάξη 11 μαθητές, στη Β' 3, στη Γ' 5 και στη Δ' 1¹⁰⁶⁵.

Δάσκαλοι που δίδαξαν :

Στη Σαρακίνα δίδαξε πριν την απελευθέρωση ο δάσκαλος *Κωνσταντίνος Δημητρίου Ντίνας* που καταγόταν από τη Λουζιανή (Ελάτη) και ήταν απόφοιτος της Α' τάξης Γυμνασίου Κοζάνης¹⁰⁶⁶.

Μετά την απελευθέρωση δίδασκε στο Δημοτικό Σχολείο Σαρακίνας ο δάσκαλος *Βασίλειος Γεωργ. Νταγκόπουλος*, 25 ετών, απόφοιτος της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου, με μισθό 10 ληρών και 10 κιλών σίτου, και με 7 έτη προϋπηρεσία. Ανάμεσα στις υποχρεώσεις του δασκάλου περιλαμβανόταν η υποχρέωσή του να ψάλλει στην εκκλησία.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶² ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237

¹⁰⁶³ «Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

¹⁰⁶⁴ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου 1970, όπ.π. σ. 204.

¹⁰⁶⁵ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰⁶⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 56.

¹⁰⁶⁷ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

Σχολικό υλικό – βιβλία – εξοπλισμός – εποπτεία - Σύλλογοι:

Το Δημοτικό Σχολείο στη Σαρακίνα σύμφωνα με την απογραφή που έγινε μετά την απελευθέρωση ήταν σε σχετικά καλή κατάσταση. Είχε 10 καινούρια θρανία, 1 έδρα, 1 κάθισμα και έναν πίνακα. Για εποπτικό υλικό δε γίνεται λόγος. Το Σχολείο βρισκόταν κάτω από την εποπτεία της κοινότητας και είχε κάποιους πάγιους πόρους προερχόμενους από τον μοναχό Ευγένιο της Ιεράς Μονής του Αγίου Νικάνορα, ο οποίος προσέφερε 3 λίρες κάθε χρόνο για την αμοιβή του δασκάλου¹⁰⁶⁸.

Η Ιερά Μονή του Οσίου Νικάνορα και η συμβολή της στην παιδεία :

Ο όσιος Νικάνορας κατά την πρώιμη τουρκοκρατία στάθηκε στήριγμα και παρηγοριά για τους δοκιμαζόμενους κατοίκους της Δυτικής Μακεδονίας. Ο άγιος ύστερα από πολλές περιπλανήσεις εγκαταστάθηκε στο λόφο του Καλλιστράτου. Εκεί γύρω στο 1534 μ.Χ. κατά την ανασκαφή που έκανε βρήκε την εικόνα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και έχτισε μοναστήρι αφιερωμένο σε αυτόν. Η μονή ανήκε αρχικά στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδας και με την κατάργηση το Αρχιεπισκοπής το 1767 έγινε Σταυροπηγιακή εξαρτώμενη απευθείας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο¹⁰⁶⁹.

Το Σεπτέμβριο του 1959 ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Λίνος Πολίτης βρήκε εκεί απροσδόκητα το «Λεξικό του Φωτίου», το πρωτότυπο της διαθήκης του ιδρυτή της μονής Οσίου Νικάνορα, μαζί με άλλα χειρόγραφα, ένα ξενόγλωσσο κηρόβουλο και μερικά τούρκικα φιρμάνια¹⁰⁷⁰. Μέσα από τα ευρήματα αυτά ο ιστορικός ερευνητής μπορεί να αντλήσει πολύτιμες πληροφορίες για την εποχή εκείνη.

Αξιόλογη υπήρξε η εθνική δράση της μονής στα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας. Εκτός απ' αυτό, οι πατέρες της μονής έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παιδεία της γύρω περιοχής συνεισφέροντας οικονομικά για την ίδρυση

¹⁰⁶⁸ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰⁶⁹ Ιωακείμ ο Σερβίαν και Κοζάνης, 1936, «Η ιερά μονή του οσίου Νικάνορος» στο «Μακεδονικό Ημερολόγιο» (Σφενδόνη), 1936, σσ. 249-253.

¹⁰⁷⁰ «Το πρωτότυπο της διαθήκης του οσίου Νικάνορος του Θεσσαλονικέως και τέσσερα άλλα ανέκδοτα έγγραφα», στο «Μακεδονικά», τομ. Μ' 1969, σσ. 243-252.

σχολείων και για την εκπαίδευση των φτωχών νέων σε Δημοτικά σχολεία και σε Γυμνάσια καθώς και στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης¹⁰⁷¹.

Συγκεκριμένα η μονή συντηρούσε με τα έσοδά της τρία Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία : στο χωριό *Χωλένιστα (Δίπορο)*, στην *Αιανή* και στα *Σέρβια*. Το 1874 έκανε προσπάθειες για τη σύσταση σχολείου στο γειτονικό οικισμό της Σαρακίνας, το οποίο και λειτούργησε την ίδια χρονιά. Επιπρόσθετα απ' ότι φαίνεται η μονή της Ζάβορδας ενίσχυε χρηματικά για κάποιο διάστημα τα σχολεία των Γρεβενών με 30 λίρες ετησίως. Ακόμη έγιναν προσπάθειες για τη δημιουργία ιερατικής σχολής στη μονή, η οποία τελικά όμως δε λειτούργησε¹⁰⁷².

Πριν την απελευθέρωση αναφέρεται ότι η μονή προσέφερε στο σχολείο της Σαρακίνας 3 λίρες ετησίως¹⁰⁷³.

Από την άλλη πλευρά, όπως διαπιστώνεται μέσα από την αλληλογραφία του Μητροπολίτη Γρεβενών Κυρίλλου (1874-1888) και του Μητροπολίτη Κλήμη (1888-1896), η μονή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα άρχισε να παρακμάζει και να αρνείται να συνδράμει οικονομικά για την ενίσχυση και τη βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης της γύρω περιοχής¹⁰⁷⁴. Για παράδειγμα, ο Μητροπολίτης Κύριλλος σε μια επιστολή του ενημερώνει τον Πατριάρχη για την άρνηση της μονής να δώσει τις 80 λίρες που είχε υποσχεθεί για φιλεκπαιδευτικούς σκοπούς προβάλλοντας διάφορες δικαιολογίες. Στην ίδια επιστολή συγκινητική είναι η περιγραφή από το Μητροπολίτη της τραγικής πνευματικής κατάστασης της περιοχής των Βεντζίων, η οποία, όπως γράφει, «*μπορεί να συγκινήσει και την πιο σκληρή καρδιά*»¹⁰⁷⁵.

¹⁰⁷¹ Ευθυμίου Δελαλή Αρχιμ., 1925, «*Η ιερά μονή της Ζάμπουρδας και η ιερατική Σχολή*», στο «Μακεδονικό Ημερολόγιο» (Σφενδόνη), 1926, σσ. 103-105. «*Η διαθήκη του οσίου Νικάνορος του Θεσσαλονικέως*», στο Μακεδονικά τομ. Δ' 1955-1960 σσ. 416-425. «*Το πρωτότυπο της διαθήκης του οσίου Νικάνορος του Θεσσαλονικέως και τέσσερα άλλα ανέκδοτα έγγραφα*», στο «Μακεδονικά», τομ. Μ' 1969, σσ. 243-252.

¹⁰⁷² Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, 2000, «*Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία*», Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 65.

¹⁰⁷³ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰⁷⁴ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου*» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του Πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887). Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών σσ. 116, 124, 242, 302 & Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη*» (1888-1896), Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 477.

¹⁰⁷⁵ Σεργίου Σιγάλα (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου*» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του Πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887). Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών, σ. 124.

12. Γουρνάκι (Νεοχώρι)

Αμέσως μετά την απελευθέρωση, κατά την απογραφή των σχολείων που έγινε, σημειώνεται ότι στο Γουρνάκι λειτουργούσε Κοινό Σχολείο 1 τάξης (Α΄) όπου φοιτούσαν 12 μαθητές. Τη χρονιά εκείνη υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό ο *Νικόλαος Κακάλης* από την Κατάκαλη, 17 ετών, που είχε 2 χρόνια προϋπηρεσία, απόφοιτος της Γ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου Κατάκαλης, έναντι μισθού 5 λιρών μαζί με τα τρόφιμα για τη συντήρησή του. Το σχολείο συντηρούνταν από τους γονείς των μαθητών.¹⁰⁷⁶

13. Τορνίκι (Παναγιά)

Στο Τορνίκι κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, σύμφωνα με την παράδοση η εκπαίδευση συντελούνταν στους νάρθηκες της εκκλησίας¹⁰⁷⁷.

Κατά την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», για το σχολικό έτος 1873-1874 σημειώνεται ότι λειτουργούσε στο Τορνίκι Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος, φοιτούσαν 15 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 200 λίρες¹⁰⁷⁸.

Σύμφωνα με την έκθεση του Προξενείου Ελασσόνας για το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο στο χωριό όπου φοιτούσαν 17 μαθητές και δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος¹⁰⁷⁹.

14. Χολένιστα (Δίπορο)

Σύμφωνα με την έρευνα του «*Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού*», κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Χολένιστα Κοινό Σχολείο όπου δίδασκε 1 δάσκαλος, φοιτούσαν 20 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 400 λίρες¹⁰⁸⁰.

¹⁰⁷⁶ ΙΑΜ/ΓΔΜ, φακ. 57.

¹⁰⁷⁷ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη».

¹⁰⁷⁸ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

¹⁰⁷⁹ ΑΠΕ, Αδάμου Γιάννη, 1994, όπ.π. σ. 245.

¹⁰⁸⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, όπ.π. σ. 237.

Ωστόσο, στην «Έκθεση Σακελλάρη» αναφέρεται ότι το πρώτο σχολείο στο χωριό λειτούργησε το 1912, πληροφορία που απ' ότι φαίνεται δεν είναι αληθής, καθώς δεν συμφωνεί με την απογραφή του 1912-1913.¹⁰⁸¹

¹⁰⁸¹ ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 / 4 «Έκθεση Σακελλάρη».

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΠΙΝΑΚΕΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρακάτω δίνουμε αριθμητικούς πίνακες της εκπαιδευτικής κατάστασης στα διαμερίσματα της περιφέρειας Γρεβενών κατά τις απογραφές που έγιναν το 1873-1874 από τον «*Ηπειρωτικό Σύλλογο*», το 1902 από το *Προξενείο Ελασσόνας* και το 1912-1913 από την «*Διοίκηση Μακεδονίας*». Επίσης στους ίδιους πίνακες παρατίθεται και η πληθυσμιακή εξέλιξη κάθε διαμερίσματος. Στους πίνακες του 1902 τα αριθμητικά στοιχεία του πληθυσμού είναι της απογραφής του 1904 από το Προξενείο Ελασσόνας, μια και δεν έχουμε επίσημα στοιχεία για την χρονιά του 1902.

ΒΛΑΧΟΧΩΡΙΑ

(Πιν.1^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Βλαχοχώρια της επαρχίας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1873-1874

Απογραφή 1873-1874					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (κάτοικοι)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι	Δαπάνες (γρόσια)
1. Σαμαρίνα	3170	Κοινό ¹⁰⁸²	200	2	1500
		Ελληνικό +Αλληλ/κό	450 (Ελληνικό400) (Αλληλ/κό50)	3	4500
2. Περιβόλι	1521	Αλλη/κο	210	2	2000
3. Αβδέλλα	828	Αλλη/κο	100	1	6000
4.Σμίξη	309	Αλλη/κο	60	1	1000
5. Κρασιά	712	Ελληνικό +Αλληλ/κό	80	1	3000
6. Μπάλντινο ¹⁰⁸³	-				
ΣΥΝΟΛΟ	6540	6	1100	10	18000

¹⁰⁸² Το «κοινό» σχολείο λεγόταν αλλιώς και «γραμματοδιδασκαλείο».

¹⁰⁸³ Ανήκε τότε στον καζά Καλαμπάκας

*(Πιν.2^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Βλαχοχώρια της επαρχίας Γρεβενών
κατά την απογραφή του 1902*

Απογραφή 1902				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (κάτοικοι)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Σαμαρίνα	3059 βλαχόφωνοι κάτοικοι : 3007 ελληνοφρονούντες 52 ρουμανίζοντες	2 Αστικές	315	7
		Δημοτική		
		Παρθεναγωγείο		
		Ρουμάνικο	25	1
2. Περιβόλι	850 βλαχόφωνοι κάτοικοι: 765 ελληνοφρονούντες, 85 ρουμανίζοντες	Δημοτική Σχ.	102	2
		Ρουμάνικο	21	4
3. Αβδέλλα	1700 βλαχόφωνοι κάτοικοι: 1300 ελληνοφρονούντες, 400 ρουμανίζοντες	Δημοτική	120	2
		Ρουμάνικο	51	5
4. Σμίξη	451 βλαχόφωνοι ελληνοφρονούντες κάτοικοι	Αστική	86	2
5. Κρασιά¹⁰⁸⁴	872 βλαχόφωνοι κάτοικοι: 682 ελληνοφρονούντες, 190 ρουμανίζοντες	Αστική	114	4
		Παρθεναγωγείο	54	1
		Ρουμάνικο	20	1
6. Μπάλντινο	178	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	Κάτ. : 7110 (6383 ελληνοφρονούντες 727 ρουμανίζοντες)	11 : 7 ελ. + 4 ρουμ.	740 : 623 ελ. + 117ρ.	24 : 13 ελ. +11 ρ.

¹⁰⁸⁴ Ο αριθμός των σχολείων ,δασκάλων και παιδιών που σημειώνεται για την Κρασιά είναι κατ' εκτίμηση επειδή δεν συμπεριλήφθηκε στην απογραφή του 1902.

*(Πιν.3^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Βλαχοχώρια της περιφέρειας
Γρεβενών κατά την απογραφή του 1912-1913*

Απογραφή 1912				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (κάτοικοι)	Σχολεία	Μαθητές/ιες	Δάσκαλοι
1. Σαμαρίνα	3.500-7.500 ¹⁰⁸⁵ .	Ελληνική Αστική	118	2
		Παρθεναγωγείο	294	3
		Ρουμ. Δημοτικό	13	4
		Ρουμ. Παρθ/γείο	25	2
2. Περιβόλι	1500 ¹⁰⁸⁶	Ελληνικό Δημ.	210	3
3. Αβδέλλα	1578	Ελλην. Δημ. Σχ	92	2
		Παρθεναγωγείο	51	1
		Ρουμάνικο	130	9
4. Σμίξη	800	Δημοτικό	75	1
5. Κρασιά	1200 ¹⁰⁸⁷ : 200 ελληνοφρονούντες, 1000 ρουμανίζοντες ¹⁰⁸⁸	Αστικό	117	4
		Παρθεναγωγείο	54	1
		Ρουμ. Αστικό	25	3
		Παρθεναγωγείο	30	3
6. Μπάλντινο	180	Δημ. Σχ	14	1
ΣΥΝΟΛΟ	8758 (+4000) (7758 ελληνοφρονούντες 1000 ρουμανίζοντες)	14: 9 ελλην.+ 5 ρουμ.	1248: 1025 ελλην.+ 223 ρουμ.	39: 18 ελλην.+ 21 ρουμ.

¹⁰⁸⁵ Τα στοιχεία επιβεβαιώνονται το 1941 από την έκθεση του Γ. Σακελλάρη επιθεωρητού των Δημοτικών Σχολείων Γρεβενών (IAM / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη», σ.32.)

¹⁰⁸⁶ Από τους οποίους οι περισσότεροι είχαν εκδηλωθεί ως ρουμανίζοντες, ενώ μετά την απελευθέρωση παρουσιάζονταν και πάλι ως Έλληνες (IAM/ΓΔΜ, φακ. 57)

¹⁰⁸⁷ Ο αριθμός δεν είναι αντικειμενικός, μάλλον έχει γίνει λάθος κατά την απογραφή.

¹⁰⁸⁸ Οι ρουμανίζοντες αμέσως μετά την απελευθέρωση δήλωναν και πάλι Έλληνες (IAM/ΓΔΜ, φακ. 57)

Από τα παραπάνω αναλυτικά στοιχεία οδηγούμαστε στον παρακάτω συγκεντρωτικό πίνακα :

(Πιν. 4^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης στα Βλαχοχώρια

Απογραφή 1873-1874					Απογραφή 1902				Απογραφή 1912-1913			
Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δ.	Δαπ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δ.
6540	6	1100	10	18000	7110	11 : 7ελ.+4ρ.	740 : 623ελ. +117ρ.	24 : 13ελ. +11ρ.	8758	14: 9ελ. +5ρ.	1248: 1025ελ. +223ρ.	39: 18ελ. +21ρ.

Παρατηρούμε ότι :

Κατά την απογραφή του 1873-1874¹⁰⁸⁹ (πιν. 1^{ος}) στα Βλαχοχώρια λειτουργούσαν 6 σχολεία στα οποία φοιτούσαν 1100 μαθητές, δίδασκαν 10 δάσκαλοι και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν συνολικά στα 18.000 γρόσια. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 110, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 110 μαθητές. Το ποσοστό μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 16,8 % περίπου

Όσον αφορά το είδος σχολείων : Λειτουργούσαν 1 Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό που ανήκε στη μέση εκπαίδευση, 4 Αλληλοδιδασκτικά και 1 Κοινό που ανήκαν στη στοιχειώδη εκπαίδευση

Κατά την απογραφή του 1902(πιν. 2^{ος}) ο αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 11 από τα οποία τα 7 ήταν ελληνικά και τα 4 ρουμάνικα. Ο αριθμός των μαθητών ανερχόταν στους 740 από τους οποίους οι 117 ήταν ρουμανίζοντες και οι 623 ελληνοφρονούντες. Οι δάσκαλοι που δίδασκαν ανέρχονταν στους 24 από τους οποίους οι 13 δίδασκαν στα ελληνικά σχολεία και οι 14 στα ρουμάνικα.

Διαπιστώνουμε ότι λειτουργούσε 1 ελληνικό σχολείο επιπλέον και ότι οι δάσκαλοι αυξήθηκαν κατά 3 (7 δάσκαλοι), σε αντίθεση με τον αριθμό των μαθητών που μειώθηκε σχεδόν στο μισό (623). Αυτό συνέβη λόγω μόνιμης εγκατάστασης μέρους του πληθυσμού στη Θεσσαλία και αλλού. Επίσης σύμφωνα με την απογραφή του 1902 η ρουμάνικη προπαγάνδα είχε ως αποτέλεσμα τη λειτουργία 4 ρουμάνικων σχολείων στα Βλαχοχώρια όπου δίδασκαν 11 δάσκαλοι. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών βελτιώθηκε στο 1 προς 89. Το ποσοστό των μαθητών στο

¹⁰⁸⁹ ΕΠΕΤΗΡΙΣ: «Του εν Κων/πόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου» εν Κων/πόλει έτος Β' 1873-1874, Κων/πολη 1875, τύποις Βουτυρά και Σ/ας.

σύνολο του πληθυσμού των ελληνοφρονούντων ήταν το 9,7 % , ενώ στο σύνολο των ρουμανίζοντων ήταν το 13, 3 %.. Στα ρουμάνικα σχολεία η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 32,3 μαθητές.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων: Στο σύνολο των 10 σχολείων που λειτουργούσαν τα 7 ήταν ελληνικά και τα 4 ρουμάνικα. Από τα 7 ελληνικά σχολεία τα 3 ήταν Αστικές Σχολές, τα 3 Δημοτικές Σχολές και το 1 ήταν Παρθεναγωγείο. Και τα 7 ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Κατά την απογραφή του 1912 (πιν. 3^{ος}) τα Βλαχοχώρια αριθμούσαν 9 σχολεία ελληνικά, φοιτούσαν 1025 μαθητές και δίδασκαν 18 δάσκαλοι. Επίσης σημειώνεται και η λειτουργία 5 ρουμάνικων σχολείων στα οποία φοιτούσαν 223 μαθητές και δίδασκαν 21 δάσκαλοι.

Διαπιστώνουμε ότι λειτουργούσαν 2 ελληνικά σχολεία επιπλέον σε σύγκριση με την απογραφή του 1902 και 3 επιπλέον σε σύγκριση με την απογραφή του 1873-1874 (πιν. 4^{ος}) και ο αριθμός των μαθητών επανήλθε στα προηγούμενα δεδομένα (1025 μαθητές).

Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών βελτιώθηκε ακόμη περισσότερο και ήταν 1 προς 56, 9 %, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 57 μαθητές περίπου. Το ποσοστό μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν 11,7 %, αυξήθηκε δηλ κατά 2% σε σχέση με την απογραφή του 1902.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 9 ελληνικών σχολείων που λειτουργούσαν τα 2 ήταν Αστικές Σχολές, τα 3 Παρθεναγωγεία και τα 4 ήταν Δημοτικές σχολές. Και τα 9 ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

ΓΡΕΒΕΝΑ

*(Πιν. 5^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στο διαμέρισμα της πόλης των
Γρεβενών, πρωτεύουσα της επαρχίας κατά την απογραφή του 1873-1874*

Απογραφή 1873-1874					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (κάτοικοι)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι	Δαπάνες (γρόσια)
Γρεβενά	1440	Ελληνο- αλληλοδ.	80	2	5000

*(Πιν. 6^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στο διαμέρισμα της πόλης των
Γρεβενών, πρωτεύουσα της επαρχίας κατά την απογραφή του 1902*

Όνομα οικισμού	Πληθυσμός	Απογραφή 1902		
		Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
Γρεβενά	1855 κάτοικοι (1595+260): 1595χριστ. {850ελληνόγλωσσοι βλάχοι +745 δίγλωσσοι βλάχοι (485ελλη- νοφρονούντες+260 ρουμανίζοντες)} +260μουσουλμάνοι ελληνόφωνοι	Αστικό	103	4
		Παρθεναγωγείο	70	2
		Δημοτικό	50	1
		Ρουμάνικο	30	8
		Μουσουλμανικό ¹⁰⁹⁰	45	1
ΣΥΝΟΛΟ	1855	5	298: 223 ελ. Σχ. +30ρ. σχ. +45μουσ. σχ.	16: 7ελ. σχ. +8 ρ. σχ. +1μουσ.σχ.

¹⁰⁹⁰ Στην απογραφή δεν σημειώνεται η λειτουργία μουσουλμανικού σχολείου ωστόσο λειτουργούσε σίγουρα γι' αυτό και αναφέρεται.

(Πιν. 7^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στο διαμέρισμα της πόλης των
Γρεβενών, πρωτεύουσα της επαρχίας κατά την απογραφή του 1912-1913

Πληθυσμός	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
		Αστικό	193
3000 κάτοικοι (χειμώνα) - 2000 κάτοικοι (καλοκαίρι): 2800 χριστιανοί:(2650 ελληνοφρονούντες+150 ρουμανίζοντες). + 200 μωαμεθανοί	Δημοτικό	21	1
	Παρθε- ναγωγείο & Νηπ/είο	177	3
	Ρουμάνικο	47	4
	Μουσουλμανικό	45	1
3000 κάτοικοι (χειμώνα) 2000 κάτοικοι (καλοκαίρι)	5	483: 391ελληνικό. 47ρουμάνικο 45μουσουλμανικό.	14: 9ελ.+4ρ.+1μ.

(Πιν. 8^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης στο διαμέρισμα της πόλης
των Γρεβενών πρωτεύουσα της επαρχίας Γρεβενών

Απογραφή 1873-1874					Απογραφή 1902				Απογραφή 1912-1913			
Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Δαπ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.
1440	1	80	2	5000	1855	5: 3ελ.σχ. +1ρ.σχ. +1μ.σχ.	298: 223ελ.σχ. +30ρ.σχ. +45μ.σχ.	16: 7ελ.σχ. +8ρ.σχ. +1μ.σχ.	3000	5: 3ελ.σχ. +1ρ.σχ. +1μ.σχ.	483: 391ελ.σχ. +47ρ.σχ. +45μ.σχ.	14: 9ελ.σχ. +4ρ.σχ. +1μ.σχ.

Παρατηρούμε ότι :

Κατά την απογραφή του 1873-1874 (πιν. 5^{ος}) στα Γρεβενά λειτουργούσε 1 σχολείο όπου φοιτούσαν 80 μαθητές, δίδασκαν 2 δάσκαλοι και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν συνολικά στα 5000 γρόσια. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 40, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 40 μαθητές. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 5,5 % περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Το σχολείο που λειτουργούσε ήταν Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό και ανήκε στη μέση εκπαίδευση.

Κατά την απογραφή του 1902 (πιν. 6^{ος}) ο αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 5, ο αριθμός των μαθητών στους 298 μαθητές και οι δάσκαλοι που δίδασκαν ανέρχονταν στους 16. Από τα 5 σχολεία τα 3 ήταν ελληνικά, το 1 ρουμανικό στο οποίο δίδασκε 8 δάσκαλοι και φοιτούσαν 30 μαθητές και το 1 μουσουλμανικό στο οποίο δίδασκε ένας δάσκαλος και φοιτούσαν 25 μαθητές.

Διαπιστώνουμε ότι λειτουργούσαν συνολικά 5 σχολεία από τα οποία τα 3 ήταν ελληνικά, το 1 ρουμάνικο και 1 μουσουλμανικό. Οι δάσκαλοι ανερχόταν στους 16, από τους οποίους οι 7 δίδασκαν στα ελληνικά σχολεία, οι 8 στο ρουμάνικο και 1 στο μουσουλμανικό. Ο αριθμός των μαθητών σημείωσε και αυτός σημαντική αύξηση από 80 σε 298 από τους οποίους οι 223 φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία, οι 30 στο ρουμανικό και οι 45 στο μουσουλμανικό. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών στα ελληνικά σχολεία βελτιώθηκε, καθώς ήταν 1 προς 32. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 12% περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 3 ελληνικών σχολείων που λειτουργούσαν το 1 ήταν Αστική Σχολή, 1 ήταν Δημοτική Σχολή και 1 ήταν Παρθεναγωγείο. Και τα 3 ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

Τέλος κατά την απογραφή του 1912 (πιν. 7^{ος}) στην πόλη των Γρεβενών λειτουργούσαν 3 ελληνικά σχολεία, 1 ρουμανικό και 1 μουσουλμανικό. Στα σχολεία φοιτούσαν 483 μαθητές από τους οποίους οι 391 στα ελληνικά, 47 στο ρουμανικό και 45 στο μουσουλμανικό. Στα σχολεία δίδασκαν 14 δάσκαλοι από τους οποίους οι 9 στα ελληνικά, οι 4 στα ρουμανικά και ο 1 στο μουσουλμανικό.

Διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των ελληνικών σχολείων παρέμεινε ο ίδιος σε σύγκριση με την απογραφή του 1902 (πιν. 8^{ος}) , αλλά ο αριθμός των μαθητών αυξήθηκε από 223 σε 391 μαθητές, ενώ ο αριθμός των δασκάλων αυξήθηκε από 7 σε 9. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 43 περίπου. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού (3000 κατ.) ήταν 13%.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 3 ελληνικών σχολείων που λειτουργούσαν, 1 ήταν Αστική σχολή, 1 ήταν Δημοτική Σχολή και 1 ήταν Παρθεναγωγείο.

Επίσης λειτουργούσε και 1 ρουμανικό Δημοτικό Σχολείο και 1 μουσουλμανικό¹⁰⁹¹.

¹⁰⁹¹ Οι πηγές δεν παρέχουν στοιχεία για τη λειτουργία μουσουλμανικών σχολείων. Υπάρχουν ενδείξεις ότι λειτουργούσαν στους περισσότερους οικισμούς Βαλαάδων. (Αποστόλου, Ι. Παπαδημητρίου, προσωπική συνέντευξη).

ΚΟΥΠΑΤΣΟΡΟΧΩΡΙΑ

(Πιν. 9^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Κουπατσοροχώρια της περιφέρειας

Γρεβενών κατά την απογραφή του 1873-1874¹⁰⁹²

Απογραφή 1873-1874					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (άνδρες)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι	Δαπάνες (γρόσια)
1. Μαυραναίοι	120	Κοινό	20	1	300
2. Μαυρονόρος	92	Κοινό	15	1	200
3. Βοδινσκό	187	Κοινό	20	1	200
4. Λάβδα	135	Κοινό	20	1	300
5. Μεσολούρι	124	Κοινό	30	1	500
6. Σπήλαιο	253	Αλληλο- Διδακτικό	30	1	2500
7. Τίστα	210	Κοινό	40	1	500
8. Μοναχίτι	261	Κοινό	20	1	300
9. Ζάλοβο	256	Κοινό	30	1	1000
10. Κοσμάτι	160	Κοινό	20	1	500
ΣΥΝΟΛΟ	1798 (1798*3= 5394) ¹⁰⁹³	10	245	10	6300
<p>Δεν λειτουργούσαν σχολεία στα χωριά : <i>Μπούρα, Ντόβρανη, Βραβόνιστα, Σιαργκαναίοι, Τούσι, Δέλιο, Βράστνο, Τσιούργιακα, Φιλιππαιοί, Λεπενίτσα, Κυρακαλή, Παλαιχώρι, και Ριάχοβο</i>. Ο πληθυσμός τους ανερχόταν γύρω στους 1013 άντρες (37 + 86 + 125 + 84 + 57 + 87 + 100 + 26 + 218 + 28 + 100 + 40 + 25 = 1013*3=3039). Έτσι ο συνολικός αριθμός των κατοίκων ανερχόταν γύρω στους 8433 κάτοικοι (5394+3039=5433).</p>					

¹⁰⁹² Τα Κουπατσοροχώρια ανήκαν στο γεωγραφικό διαμέρισμα των Βλάχων. (Παπαδημητρίου Ι. Αποστόλου, προσωπική συνέντευξη).

¹⁰⁹³ Ο πληθυσμός κατά την απογραφή ήταν σε άντρες. Για να έχουμε μια πιο αντικειμενική εικόνα του πληθυσμού πολλαπλασιάσαμε τον αντρικό πληθυσμό επί 3.

*(Πιν. 10^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Κουπατσοροχώρια της
περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1902*

Απογραφή 1902				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Ντόβρανη	350 ¹⁰⁹⁴	Γραμματοδιδασκαλείο	25	1
2. Βραβόνιστα	120	Δημοτικό	45	1
3.Μαυραναίοι ¹⁰⁹⁵	1	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
4. Μαυρονόρος	165	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
5. Βοδινσκό	250	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
6. Σιαργκαναίοι	145	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
7. Λάβδα	155	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
8. Τούσι	140	Γραμματοδιδασκαλείο	18	1
9. Δέλνο	133	Γραμματοδιδασκαλείο	25	1
10. Μεσολούρι	175	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
11. Βράστινο	500	Δημοτική Σχολή	60	1
12. Φιλιππαιοί	400	Γραμματοδιδασκαλείο	40	1
13. Λεπενίτσα	60	Γραμματοδιδασκαλείο	30	1
14. Σπήλαιο	600	Αστική Σχολή	50	1
15. Τίστα	310	Γραμματοδιδασκαλείο	40	1
16. Μοναχίτι	590	Δημοτική Σχολή	45	1
17. Κυρακαλή	350	Δημοτική Σχολή	45	1
18. Ζάλοβο	375	Αστική Σχολή	50	1
19. Κοσμάτι	385	Δημοτική Σχολή	30	1
ΣΥΝΟΛΟ	5398¹⁰⁹⁶	19	613	19

Στα χωριά *Παλαιοχώρι, Μπούρα, Κάστρο, Τσούργιακα και Ριάχοβο* δεν λειτουργούσαν σχολεία. Ο πληθυσμός τους ανερχόταν γύρω στους 874 κατοίκους (92+50+650+27+55=874) . Ο πληθυσμός των χωριών με σχολεία ανερχόταν στους 5398 κατοίκους. Έτσι ο συνολικός αριθμός των κατοίκων των Κουπατσοροχωρίων ανερχόταν γύρω στους 6272 κατοίκους (5398+874=6272).

¹⁰⁹⁴ Από τους οποίους οι 200 ήταν μωαμεθανοί. Πρόκειται για τους «Βαλαάδες». Στους οικισμούς *Κυρακαλή, Κάστρο και Βράστινο* (που αριθμούσαν 1500 κατοίκους) κατοικούσαν μουσουλμάνοι Βαλαάδες και τα σχολεία που λειτουργούσαν ήταν τουρκικά. Η Ντόβρανη ήταν μικτός οικισμός (200 μωαμεθανοί).

¹⁰⁹⁵ Γιάννη Αδάμου, 1994, ό.π. σ.138. Δεν υπάρχουν στοιχεία στην απογραφή γιατί προφανώς παραλείφθηκαν. Ο αριθμός που αναγράφεται είναι κατ' εκτίμηση.

¹⁰⁹⁶ Από τους οποίους οι 200 ήταν μωαμεθανοί.

(Πιν. 11^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Κουπατσοροχώρια της περιφέρειας

Γρεβενών κατά την απογραφή του 1912-1913

Απογραφή 1912-1913				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Ντόβρανη	240 (& 210 μωαμεθανοί)	Αστική Σχολή	28	1
2. Βραβόνιστα	358	Αστική Σχολή	49	1
3. Μαυραναίοι	280	Αστική Σχολή	43	1
4. Μαυρονόρος	238	Αστική Σχολή	20	1
5. Βοδινσκό	600	Αστική Σχολή	31	1
6. Σιαργκαναίοι	200	Κοινό	16	1
7. Λάβδα	428	Κοινό	34	1
8. Τούσι	175	Δημοτικό	24	1
9. Φιλιππαίοι	900	Αστική Σχολή	53	1
10. Λεπενίτσα	100	Κοινό	10	1
11. Σπήλαιο	665	Αστική Σχολή	58	1
		Παρθε- ναγωγείο	28	1
12. Τίστα	670	Δημοτικό	66	1
13. Μοναχίτι	500	Δημοτικό	52	1
14. Ζάλοβο	600	Αστική σχολή	101	2
15. Κοσμάτι	350	Αστική Σχολή	51	1
ΣΥΝΟΛΟ	6514	16	696	17

Δεν λειτουργούσαν σχολεία στα χωριά *Μπούρα, Δέλνο, Μεσολούρι, Βράσντο, Τσούργιακά, Κυρακαλή Παλαιοχώρι και Ριάχοβο*. Τα χωριά αριθμούσαν 1373 κατοίκους (50 + 350 + 318 + 254 + 35 + 191 + 100 + 75=1373). Έτσι ο συνολικός αριθμός των κατοίκων ανερχόταν στους **7887** κατοίκους (6514+1373=7787).

(Πιν. 12^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης στα Κουπατσοροχώρια

Απογραφή 1873-1874					Απογραφή 1902				Απογραφή 1912-1913			
Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Δαπ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.
8433	10	245	10	6300	6272	19	613	19	7887	16	696	17

Παρατηρούμε ότι :

Κατά την απογραφή του 1873-1874 (πιν. 9^{ος}) στα Κουπατσοροχώρια λειτουργούσαν 10 σχολεία όπου φοιτούσαν 245 μαθητές, δίδασκαν 10 δάσκαλοι και

η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν συνολικά στα 6300 γρόσια. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 25 περίπου. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 3 % περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 10 σχολείων που λειτουργούσαν, το 1 Αλληλοδιδασκτικό και τα 9 ήταν Κοινά, και ανήκαν όλα στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Κατά την απογραφή του 1902 (πιν. 10^{ος}) ο αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 19 , ο αριθμός των μαθητών στους 613 μαθητές και οι δάσκαλοι που δίδασκαν ανέρχονταν στους 19. Διαπιστώνουμε ότι λειτουργούσαν 9 σχολεία παραπάνω (πιν. 12^{ος}) καθώς και ότι δίδασκαν 9 δάσκαλοι επιπλέον. Ο αριθμός των μαθητών ήταν πάνω από τον διπλάσιο. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 32, 5, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 32 μαθητές περίπου. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 9, 7 % περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 19 σχολείων που λειτουργούσαν τα 2 ήταν Αστικές Σχολές, τα 5 Δημοτικές Σχολές και τα 12 ήταν Γραμματοδιδασκαλεία

Κατά την απογραφή του 1912 (πιν. 11^{ος}) τα Κουπατσοχώρια αριθμούσαν 16 σχολεία, φοιτούσαν 696 μαθητές και δίδασκαν 17 δάσκαλοι. Διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των σχολείων μειώθηκε και από 19 έγιναν 16 σε σύγκριση με την απογραφή του 1902 (πιν. 12^{ος}) ενώ ο αριθμός των μαθητών παρουσίασε μια μικρή αύξηση. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 40, 9 περίπου, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 41 μαθητές. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν 8,8 %, μειώθηκε δηλ κατά 1 % σε σχέση με την απογραφή του 1902.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 16 σχολείων που λειτουργούσαν, τα 9 ήταν Αστικές Σχολές, τα 3 Δημοτικά, τα 3 Κοινά και 1 ήταν Παρθεναγωγείο. Όλα ανήκαν στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

ΧΑΣΙΑ

*(Πιν. 13^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Χάσια της περιφέρειας Γρεβενών
κατά την απογραφή του 1873-1874*

Απογραφή 1873-1874					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (άντρες)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι	Δαπάνες (γρόσια)
1. Κηπουριό	420	Αλληλοδιδασκτικό	60	1	460
2. Σίτοβο	152	Κοινό	15	1	500
3. Καλόχι	86	Κοινό	15	1	500
4. Γκριντάδες	231	Κοινό	15	1	300
5. Λιμπίνοβο	148	Κοινό	15	1	400
6. Δημηνίτσα	178	Κοινό	30	1	1000
ΣΥΝΟΛΟ	1215 (1215*3=3645)	6	150	6	3160

Δεν λειτουργούσαν σχολεία στα χωριά *Λαβανίτσα, Ζαπανταίοι, Σνίχοβο, Καλαμήτσι, Ζηγκόστι, Ελευθεροχώρι, Φελλίον, Μάνεση, Αράπη, Σίντσα Μπόζοβο και Πηγαδίτσα*. Ο πληθυσμός τους ανερχόταν στους 860 άντρες. (25+92+77+86+86+51+80+53+94+33+33+30=740*3=2220). Έτσι ο συνολικός αριθμός των κατοίκων των Χασίων ανερχόταν στους **5865** κατοίκους (3645+2220=5865). Ο αριθμός αυτός εκτιμάται υπερβολικός συγκρίνοντας τον με τον πληθυσμό της απογραφής του 1902 και 1912. Ίσως έχει γίνει λάθος και αντί για τη λέξη «κατοίκους» γράφτηκε «άντρες». Γι' αυτό υπολογίζεται ο πραγματικός αριθμός των κατοίκων γύρω στους **3500** κατοίκους.

*(Πιν. 14^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Χάσια της περιφέρειας Γρεβενών
κατά την απογραφή του 1902*

Απογραφή 1902				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Κηπουριό	520	Αστική Σχολή	45	1
2. Σνίχοβο	125	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
3. Καλαμήτσι	55	Γραμματοδιδασκαλείο	6	1
4. Ζηγκόστι	140	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
5. Καλόχι	160	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
6. Μάνεση	55	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
7. Δημηνίτσα	270	Γραμματοδιδασκαλείο	25	1
8. Σίντσα	118	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
9. Λαβανίτσα ¹⁰⁹⁷	85	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
ΣΥΝΟΛΟ	1443	9	176	9

Στα χωριά *Ζαπανταίοι, Σίτοβο, Ελευθεροχώρι, Φελλίον, Γκριντάδες, Λιμπίνοβο, Αράπη και Μπόζοβο* δεν λειτουργούσαν σχολεία. Ο αριθμός των κατοίκων ανερχόταν σε αυτά στους 1420 κατοίκους (110+140+52+273+385+155+120+100=1420). Ο οικισμός της *Πηγαδίτσας* ήταν αμιγής μουσουλμανικός οικισμός και κατοικούνταν από Βαλαάδες. Ο αριθμός των Βαλαάδων ανερχόταν στους 600 σύμφωνα με την απογραφή. Έτσι ο συνολικός πληθυσμός στα Χάσια ανερχόταν στους **3463** κατοίκους (1443+1420+600=3463).

¹⁰⁹⁷ Γιάννη Αδάμου, 1996, ό.π. σ. 138. Τα στοιχεία που έχουμε αναφέρονται μόνο στη λειτουργία σχολείου, τα υπόλοιπα είναι κατ' εκτίμηση.

*(Πιν. 15^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στα Χάσια της περιφέρειας Γρεβενών
κατά την απογραφή του 1912-1913*

Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Λαβανίτσα	100	Κοινό	20	1
2. Κηπουριό	950	Δημοτικό	94	1
3. Σίτοβο	180	Κοινό	12	1
4. Φελλίον	150	Κοινό	10	1
5. Γκριντάδες	400	Δημοτικό	19	1
6. Λιμπίνοβο	242	Κοινό	9	1
7. Μάνεση	130	1 Κοινό	10	1
8. Δημηνίτσα	315	1 Κοινό	34	1
9. Αράπη	100	1 Κοινό	11	1
10. Σίντσα	70	1 Δημ.	15	1
11. Μπόζοβο	148	1 Κοινό	20	1
ΣΥΝΟΛΟ	2785	11	254	11

Στους οικισμούς και Ζαπανταίοι, Σνίχοβο, Καλαμήτσι, Ζηγκόστι, Καλόχι, Ελευθεροχώρι Πηγαδίτσα δεν λειτουργούσαν σχολεία σύμφωνα με την απογραφή. Ο αριθμός των κατοίκων σε αυτά τα χωριά ανερχόταν στους 1390 κατοίκους (103+200+249+175+170+43+450=1390). Η Πηγαδίτσα ήταν αμιγής μουσουλμανικός οικισμός, καθώς κατοικούνταν από Βαλαάδες και ο πληθυσμός του ανερχόταν στους 450 μωαμεθανούς Έτσι ο συνολικός πληθυσμός στα Χάσια ανερχόταν στους **4175** κατοίκους (2785+1390=4175 κάτοικοι).

*(Πιν. 16^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης στα Χάσια της περιφέρειας
Γρεβενών*

Απογραφή 1873-1874					Απογραφή 1902				Απογραφή 1912-1913			
Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Δαπ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.
(5865) 3500 ¹⁰⁹⁸	6	150	6	3160	3463	9	176	9	4175	11	254	11

Παρατηρούμε ότι :

Κατά την απογραφή του 1873-1874 (πιν. 13^{ος}). Ο πληθυσμός σύμφωνα με την απογραφή ανερχόταν στους 6225 κατοίκους. Αν συγκρίνουμε τον αριθμό αυτό με την απογραφή του 1902 (3463 κάτοικοι) και 1912 (4175 κάτοικοι) βλέπουμε ότι διαφέρει κατά πολύ. Εκτιμούμε ότι μάλλον έχει γίνει κάποιο λάθος και γι' αυτό θεωρούμε ότι ο αριθμός ήταν μικρότερος, γύρω στους 3500 κατοίκους.

¹⁰⁹⁸ Εκτιμούμε όπως προαναφέρθηκε ότι ο αριθμός 5865 είναι υπερβολικός αν τον συγκρίνουμε με τον αριθμό των κατοίκων της απογραφής του 1904 και του 1912 και θεωρούμε ότι ο πληθυσμός ήταν γύρω στους 3500. Ίσως έχει γίνει κάποιο τυπογραφικό λάθος στην απογραφή του «Ηπειρωτικού Συλλόγου» και αντί για «κατοίκους» γράφτηκε «άντρες».

Έτσι λοιπόν σύμφωνα με την απογραφή του 1873 στα Χάσια λειτουργούσαν 6 σχολεία όπου φοιτούσαν 150 μαθητές, δίδασκαν 6 δάσκαλοι και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν συνολικά στα 3160 γρόσια. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 25. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 4,2 % περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων: Στο σύνολο των 6 σχολείων που λειτουργούσαν, το ήταν 1 Αλληλοδιδασκτικό και τα 5 ήταν Κοινά. Όλα ανήκαν στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Κατά την απογραφή του 1902 (πιν. 13^{ος}) ο αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 9, ο αριθμός των μαθητών στους 176 μαθητές και οι δάσκαλοι που δίδασκαν ανέρχονταν στους 9. Διαπιστώνουμε ότι λειτουργούσαν 3 σχολεία παραπάνω (πιν. 16^{ος}) και δίδασκαν 3 δάσκαλοι επιπλέον, ενώ ο αριθμός των μαθητών παρέμεινε σχεδόν ο ίδιος. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 19,5 περίπου, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 20 μαθητές. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 4,5 % περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 8 σχολείων που λειτουργούσαν, το 1 ήταν Αστική Σχολή και τα υπόλοιπα 7 ήταν Γραμματοδιδασκαλεία. Και τα 8 ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

Τέλος κατά την απογραφή του 1912 (πιν. 15^{ος}) τα Χάσια αριθμούσαν 11 σχολεία, φοιτούσαν 254 μαθητές και δίδασκαν 11 δάσκαλοι. Διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των σχολείων αυξήθηκε (πιν. 16^{ος}) από 9 σε 11 σε σύγκριση με την απογραφή του 1902 και ο αριθμός των μαθητών παρουσίασε μια αύξηση και ανερχόταν στους 254. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 23. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν 6 % περίπου, αυξήθηκε δηλ κατά 1,5 % σε σχέση με την απογραφή του 1902.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 11 σχολείων που λειτουργούσαν τα 3 ήταν Δημοτικές Σχολές και τα 8 ήταν Κοινά. Όλα ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

ΧΩΡΙΑ ΠΡΟΣ ΒΟΪΟ

(Πιν. 17^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης των χωριών προς το Βόιο (Τσούργλι
κολ) της περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1873-1874

Απογραφή 1873-1874					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (άνδρες)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι	Δαπάνες (γρόσια)
1. Μηλιά	103	Κοινό	20	1	200
2. Κουσκό	130	Κοινό	15	1	200
3. Σούμπινο	74	Κοινό	20	1	300
4. Σπάτα	86	Κοινό	20	1	250
5. Τσούργλι	196	Κοινό	30	1	300
6. Ντοβρούιστα	132	Κοινό	20	1	750
7. Κριθαράκια	52	Κοινό	10	1	200
8. Στεζάχι	150	Αλλη/κο	30	1	1800
9. Βαντοκό	241	Αλλη/κο	40	1	1000
10. Βίτσι	57	Κοινό	10	1	200
11. Πηκρηβινίτσα	236	Κοινό	20	1	1000
12 Μεγάλο Σειρήνι	170	Κοινό	20	1	200
13. Ραντοσίιστα	204	Κοινό	30	1	400
ΣΥΝΟΛΟ	1831 (1831*3=5493 κάτοικοι)	13	285	13	6800
<p>Στα χωριά <i>Ασπρόκαμπος, Κονοκίοτι, Μικρό Σειρήνι, Λείφι, Βελιά, Βιβίτσι, και Ραντοβίτσι</i>, δεν λειτουργούσε σχολείο σύμφωνα με την απογραφή. Ο πληθυσμός τους ανερχόταν γύρω στους 1656 κατοίκους (58+30+89+60+103+44+108=492 άντρες*3=1476 κάτοικοι).</p> <p>Οι οικισμοί : <i>Τριβένι, Τσιράκι, Ντουτοκό, Μπίσιοβο, Μαγέρη, Τρτσκό, και Λούντζι</i> δεν συμπεριλήφθηκαν στην απογραφή γιατί ανήκαν στον καζά Ανασελίτσης. Ο πληθυσμός τους ανερχόταν κατ' εκτίμηση στους 2350 κατοίκους (500+250+500+300+200+100+500=2350 κατοίκους) Έτσι ο συνολικός αριθμός των κατοίκων ανερχόταν γύρω στους 9319 κατοίκους (5493+1476+2350=9319).</p>					

*(Πιν. 18^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης των χωριών προς το Βόιο(Τσούργλι
κολ) της περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1902*

Απογραφή 1902					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός		Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
	Χριστ.	Μωαμ.			
1. Μηλιά	150	100	1 Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
2. Κουσκό	250	-	1 Δημοτική Σχολή	30	1
3. Σούμπινο	300	350	1 Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
4. Σπάτα	175	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	10	1
5. Τσούργλι	400	600	1 Αστική Σχολή	60	1
6. Ντοβρούνιστα	600	100	1 Δημοτική Σχολή	45	1
7. Βαντσκό	445	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	35	1
8. Πηκρηβινίτσα ¹⁰⁹⁹	500	-	1 Δημοτική Σχολή	50	1
9. Στεζάχι	300	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	10	1
10. Μεγάλο Σειρήνι	300	150	1 Γραμματοδιδασκαλείο	38	1
11. Μικρό Σειρήνι	85	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	14	1
12. Ραντοβίτσι	360	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	40	1
13. Βελιά	130	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
14. Ραντοσίνιστα	340	-	1 Δημοτική Σχολή	40	1
15. Βιβίτσι	80	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	8	1
16. Τσιράκι	250	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	10	1
17. Ντουτσκό ¹¹⁰⁰	500	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	50	1
18. Μπίσιοβο ¹¹⁰¹	303	-	1 Δημοτική Σχολή	40	1
19. Μαγέρη ¹¹⁰²	200	-	1 Δημοτική Σχολή	50	1
20. Τρτσκό ¹¹⁰³	110	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
21. Λούντζι	500	-	1 Δημοτική Σχολή	67	1
22. Βίτσι ¹¹⁰⁴	80	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	10	1
23. Λείφι ¹¹⁰⁵	105	-	1 Γραμματοδιδασκαλείο	10	1
ΣΥΝΟΛΟ	6463	1300	23	682	23

Στα χωριά *Ασπρόκαμπος, Κονσκιότι, Κριθαράκια, Βίτσι, Τριβέني και Λείφι* δεν λειτουργούσαν σχολεία σύμφωνα με την απογραφή. Ο πληθυσμός τους ανερχόταν στους 1350 κατοίκους (83+92+45+80+500+550=1350 κάτοικοι , όπου στο *Τριβέني* ήταν 250 χριστιανοί και 300 μωαμεθανοί). Έτσι ο συνολικός πληθυσμός των οικισμών του Βόιου ανερχόταν γύρω στους **9113** κατοίκους (6463+1300+1350=9113) όπου οι 7513 ήταν χριστιανοί και οι 1600 μωαμεθανοί.

¹⁰⁹⁹ Κατ' εκτίμηση.

¹¹⁰⁰ Κατ' εκτίμηση.

¹¹⁰¹ Κατ' εκτίμηση.

¹¹⁰² Κατ' εκτίμηση.

¹¹⁰³ Κατ' εκτίμηση.

¹¹⁰⁴ Γιάννη Αδάμου, 1996, όπ.π. σ. 138. Γνωρίζουμε μόνο ότι λειτουργούσε σχολείο, τα άλλα στοιχεία που σημειώνονται είναι κατ' εκτίμηση.

¹¹⁰⁵ Όπ.π. υποσημείωση 1104.

*(Πιν. 19^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στο διαμέρισμα των χωριών του Βοίου
της περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1912-1913*

Απογραφή 1912-1913					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός		Σχολεία	Μαθητές/ριες	Λάσκαλοι
	Χριστ.	Μωαμεθ.			
1. Ασπρόκαμπος	72	-	Δημοτική Σχολή	12	1
2. Κουσκό	419	-	Δημοτική Σχολή	36	1
3. Σπάτα	220	-	Δημοτική Σχολή	29	1
4. Τσούρχλι	450	350	Αστική Σχολή	54	1
			Παρθεναγωγείο	52	1
5. Ντοβρούνιστα	450	350	Δημοτική Σχολή	41	1
6. Στεζάχι	425	-	Αστική Σχολή	80	1
7. Βαντσκό	730	-	Αστική Σχολή	61	2
8. Πηκρηβινίτσα	654	-	Δημοτική Σχολή	89	1
9. Μεγάλο Σειρήνι	404	180	Κοινό Σχολείο	37	1
10. Ραντοβίστι	500	-	Δημοτική Σχολή	59	1
11. Λείφι	100	-	1 Κοινό Σχολείο	13	1
12. Βελιά	395	-	Δημοτική Σχολή	28	1
13. Ραντοσίνιστα	809	-	Δημοτική Σχολή	57	1
14. Βιβίστι	130	-	Δημοτική Σχολή	19	1
15. Τσιράκι	260	-	Δημοτική Σχολή	24	1
16. Ντουτσκό ¹¹⁰⁶	500	-	Δημοτική Σχολή	80	1
17. Μπίσιοβο	380	-	Δημοτική Σχολή	45	1
18. Μαγέρη	320	-	Αστική Σχολή	56	1
19. Τρτσκό	103	-	Δημοτική Σχολή	20	1
20. Λούντζι	510	-	Αστική Σχολή	79	2
ΣΥΝΟΛΟ	7831	880	21	971	23
<p>Δεν λειτουργούσε σχολείο στους οικισμούς <i>Κονισκιότι, Μηλιά, Σούμπινο, Κριθαράκια, Βίτσι, Μικρό Σειρήνι, και Τριβένι</i>. Ο πληθυσμός τους ανερχόταν γύρω στους 1347 κατοίκους σύμφωνα με την απογραφή (855 χριστιανοί +492 μωαμεθανοί=1347) (107+173+447+15+20+70+515=1347). Έτσι ο συνολικός πληθυσμός των χωριών προς Βόιο ανερχόταν γύρω στους 9178 κατοίκους (7831+1347=9178).</p>					

¹¹⁰⁶ Κατ' εκτίμηση.

(Πιν. 20^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης στο διαμέρισμα των χωριών προς το Βόιο

Απογραφή 1873					Απογραφή 1902					Απογραφή 1912				
Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δ.	Δαπ.	Πλ.		Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Πλ.		Σχ.	Μαθ.	Δασ.
					X	M				X	M			
9319	13	285	13	6800	7513	1600	23	682	23	7831	1347	21	971	23
					9113					9178				

Παρατηρούμε ότι :

Κατά την απογραφή του 1873-1874 στα χωριά προς Βόιο λειτουργούσαν 13 σχολεία όπου φοιτούσαν 285 μαθητές, δίδασκαν 13 δάσκαλοι και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν συνολικά στα 6800 γρόσια. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 22. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 3 % περίπου. Κατά την απογραφή δεν συμπεριλήφθηκαν τα χωριά *Τριβένη, Τσιράκι, Ντουτσκό, Μπίσιοβο, Μαγέρη, Τρτσκό, και Λούντζι* γιατί ανήκαν στον καζά Ανασελίτσης.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων: Στο σύνολο των 13 σχολείων που λειτουργούσαν, τα 2 ήταν Αλληλοδιδασκτικά και τα 11 ήταν Κοινά, και ανήκαν στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Κατά την απογραφή του 1902 (πιν. 18^{ος}) ο αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 23, ο αριθμός των μαθητών στους 682 μαθητές και οι δάσκαλοι που δίδασκαν ανέρχονταν στους 23. Σε αυτή την απογραφή συμπεριλήφθηκαν και τα χωριά που ανήκαν στον καζά Ανασελίτσης. Διαπιστώνουμε ότι λειτουργούσαν 10 σχολεία

παραπάνω (πιν. 20^{ος}) και δίδασκαν 10 δάσκαλοι επιπλέον, ενώ ο αριθμός των μαθητών διπλασιάστηκε. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 30. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 7,4 % περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 23 σχολείων που λειτουργούσαν, ο 1 ήταν Αστική Σχολή, τα 7 Δημοτικές Σχολές και τα 15 ήταν Γραμματοδιδασκαλεία. Και τα 23 ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

Τέλος κατά την απογραφή του 1912 (πιν. 19^{ος}) τα χωριά προς το Βόιο αριθμούσαν 21 σχολεία, φοιτούσαν 971 μαθητές και δίδασκαν 23 δάσκαλοι. Διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των σχολείων παρέμεινε σχεδόν σταθερός(πιν. 20^{ος}) σε σύγκριση με την απογραφή του 1902, ενώ ο αριθμός των μαθητών αυξήθηκε σημαντικά και ανέρχονταν από σε 971 μαθητές. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 42 περίπου. Το ποσοστό μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν 10,5 % περίπου, δηλ. αυξήθηκε σημαντικά σε σύγκριση πάντοτε με την απογραφή του 1902.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 23 σχολείων που λειτουργούσαν, τα 5 ήταν Αστικές Σχολές, τα 13 Δημοτικές σχολές, τα 2 ήταν Κοινά και 1 ήταν Παρθεναγωγείο. Και τα 21 ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

ΧΩΡΙΑ ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ

(Πιν. 21^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης στο διαμέρισμα των χωριών του καζά
Καλαμπάκας της περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1873-1874

Απογραφή 1873-1874
Δεν διαθέτουμε στοιχεία γιατί οι οικισμοί κατά την απογραφή του «Ηπειρωτικού Συλλόγου το 1873-1874 ανήκαν στον καζά Καλαμπάκας και Ελασσόνας. Οι οικισμοί ήταν οι ακόλουθοι : Γεωργίτσα, Κατάκαλη, Τσαπουρνιά, Σμιάτζι, Δεσκάτη, Καλαπόδι, Καλαποδάκι, Νουπηνίτζα, Αγία Παρασκευή, Άγιος Γεώργιος, Ποτζούκι και Τζούκα.

(Πιν. 22^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης των χωριών του καζά Καλαμπάκας
της περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1902

Απογραφή 1902				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Γεωργίτσα	304	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
2. Κατάκαλη	104	Γραμματοδιδασκαλείο	16	1
3. Τσαπουρνιά	304	Γραμματοδιδασκαλείο ¹¹⁰⁷	30	1
4. Σμιάτζι	170	Γραμματοδιδασκαλείο ¹¹⁰⁸	20	1
ΣΥΝΟΛΟ	882	4	81	4
Οι υπόλοιποι οικισμοί (Δεσκάτη, Σμιάτζι, Καλαπόδι, , Νουπηνίτζα, Αγία Παρασκευή, Άγιος Γεώργιος, Ποτζούκι και Τζούκα) παραλείφθηκαν γιατί ανήκαν στον καζά Ελασσόνας. Ο πληθυσμός τους υπολογίζεται γύρω στους 4250 κατοίκους (3500+170+50+100+100+100+100+130=4250). Έτσι ο συνολικός πληθυσμός του διαμερίσματος ήταν γύρω στους 5132 κατοίκους. (882+4250=5132).				

¹¹⁰⁷ Κατ' εκτίμηση

¹¹⁰⁸ Κατ' εκτίμηση

(Πιν. 23^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης των χωριών του καζά Καλαμπάκας της περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1912-1913

Απογραφή 1912-1913				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Γεωργίτσα	135	Κοινό	12	1
2. Κατάκαλη	244	Δημοτική	20	1
3. Τσαπουρνιά	378	Αστική	39	1
4. Σμιάτζι	150	Δημοτική	18	1
5. Δεσκάτη	3500	Αστική	338	7
ΣΥΝΟΛΟ	4407	5	427	11
Οι υπόλοιποι οικισμοί (Καλαπόδι, , Νουπηνίτζα, Αγία Παρασκευή, Άγιος Γεώργιος, Ποτζούκι και Τζούκα) παραλείφθηκαν γιατί ανήκαν στον καζά Ελασσόνας. Ο πληθυσμός τους υπολογίζεται γύρω στους (50+ 100+100+100+100+130+=580κατοίκους. Έτσι ο συνολικός πληθυσμός του διαμερίσματος ήταν γύρω στους 4987 κατοίκους. (4407+580=4987)				

(Πιν.24^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης των χωριών του καζά Καλαμπάκας της περιφέρειας Γρεβενών

Απογραφή 1873-1874					Απογραφή 1902				Απογραφή 1912-1913			
Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Δαπ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.
-	-	-	-	-	5132	24	81	4	4987	5	427	11

Παρατηρούμε ότι :

Κατά την απογραφή του 1873-1874 από τον «*Ηπειρωτικό Σύλλογο*» οι οικισμοί δεν συμπεριλήφθησαν στην απογραφή γιατί ανήκαν στον καζά Ελασσόνας και Καλαμπάκας.

Κατά την απογραφή του 1902 (πιν. 23^{ος}) τα μόνα στοιχεία που έχουμε είναι για τους οικισμούς της Γεωργίτσας και της Κατάκαλης. Τα στοιχεία για την Τσαπουρνιά και το Σμιάτζι είναι κατ' εκτίμηση. Ο αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 4, ο αριθμός των μαθητών στους 81 μαθητές και οι δάσκαλοι που δίδασκαν ανέρχονταν στους 4. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 15,5, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 15 μαθητές. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 3,5 % περίπου, αναλογία πολύ μικρή σε σύγκριση με τα άλλα διαμερίσματα της περιφέρειας Γρεβενών.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων: Στο σύνολο των 2 σχολείων που λειτουργούσαν και τα 4 ήταν Γραμματοδιδασκαλεία και ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

Τέλος κατά την απογραφή του 1912 (πιν. 23^{ος}) έχουμε στοιχεία για τους οικισμούς της Γεωργίτσας, Κατάκαλης, Τσαπουρνιάς, Σμιάτζι και Δεσκάτη. Τα χωριά αριθμούσαν 5 σχολεία, φοιτούσαν 427 μαθητές και δίδασκαν 11 δάσκαλοι.

Σ' αυτήν την απογραφή συμπεριλήφθηκε και ο οικισμός της Δεσκάτης. Εδώ όμως θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η Δεσκάτη ήταν πολύ μεγαλύτερη σε πληθυσμό (3500 κ.) συγκριτικά με τους άλλους οικισμούς, πράγμα που είχε ως φυσικό επακόλουθο να εμφανίζει ένα μεγαλύτερο αριθμό μαθητών και δασκάλων που ανέρχονταν στους 338 μαθητές και στους 7 δασκάλους. Συνεπώς δεν είναι συγκρίσιμα τα στοιχεία.

BENTZIA

*(Πιν. 25^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης των χωριών των Βεντζίων της
περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1873-1874*

Απογραφή 1873-1874					
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (άνδρες)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι	Δαπάνες
1. Πιστικό	90	Κοινό	15	1	200
2. Κοπρίβα	150	Κοινό	20	1	300
3. Πυλωρί	100	Κοινό	15	1	300
4. Βαρεσιά	90	Κοινό	20	1	300
5. Ξεαρχος	130	Κοινό	20	1	600
6. Παλιόκαστρο	350	Κοινό	40	1	500
7. Σφίλτζι	125	Κοινό	20	1	300
8. Παλαιοχώρι	92	Κοινό	15	1	350
9. Σαρακίνα	205	Κοινό	30	1	200
10. Τορνίκι	110	Κοινό	15	1	200
11. Χολένιστα	140	Κοινό	20	1	400
ΣΥΝΟΛΟ	1582 (1582*3=4746κατ.)	11	230	11	3650
<p>Δεν λειτουργούσαν σχολεία στους οικισμούς : Γκοστόμι, Λοντσίσινο, Βούρμποβο, Αγγαλαίοι, Νησινίκος, Γουρνάκι, Παλαιοτούρνικο, Τόριστα, Μπουρνέσι, Κολοκυθάκι, Βαίπεσι (100+20+40+40+30+75+65+50+40+70+50=580*3=1740 κάτοικοι). Έτσι ο συνολικός αριθμός των κατοίκων των Βεντζίων ανερχόταν γύρω στους 6486 κατοίκους (4746+1740=6486 κάτοικοι). Ο αριθμός αυτός εκτιμάται και πάλι ως υπερβολικός συγκρινόμενος με την απογραφή του 1902 και 1912. Ίσως έχει γίνει το ίδιο λάθος κατά την απογραφή του «Ηπειρωτικού Συλλόγου» που προαναφέρθηκε. Γι' αυτό υπολογίζουμε τον πληθυσμό γύρω 3500 κατοίκους.</p>					

(Πιν. 26^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης των χωριών των Βεντζίων της
περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1902

Απογραφή 1902				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Κοπρίβα	260	Δημοτική Σχολή	40	1
2. Βαρεσιά	100	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
3. Ξεάρχος	160	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
4. Βαήπεση	46	Γραμματοδιδασκαλείο	15	1
5. Σφίλτζι¹¹⁰⁹	275	Γραμματοδιδασκαλείο	25	1
6. Παλαιοχώρι	315	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
7. Σαρακίνα¹¹¹⁰	325	Γραμματοδιδασκαλείο	20	1
8. Τορνίκι	203	Γραμματοδιδασκαλείο	17	1
ΣΥΝΟΛΟ	1684	8	172	8

Δεν λειτουργούσε σχολείο σύμφωνα με την απογραφή στους οικισμούς : Γκοστόμι, Πιστικό, Πυλωρί, Παλιόκαστρο, Γουρνάκι, Χολένιστα, Λουτσίστινο, Βούρμποβο, Αγαλλαίοι, Νησίνικος, Τόριστα, και Κολοκυθάκι. Ο πληθυσμός των οικισμών ανερχόταν στους 2344 κατοίκους όπου οι 1344 ήταν χριστιανοί και οι 1000 μωαμεθανοί. {Οι οικισμοί Νησίνικος(300 μωαμεθανοί.) και Τόριστα (600 μωαμεθανοί.) ήταν αμιγής μουσουλμανικοί ενώ οι Αγαλλαίοι μικτός(40 χριστιανοί + 100 μωαμεθανοί.)}. (85+70+140+470+130+255+23+94+40+37=1344 χριστιανοί)(100+300+600=1000 μωαμεθανοί) Έτσι ο συνολικός πληθυσμός των οικισμών των Βεντζίων ανερχόταν στους **4028** κατοίκους (1684+2344=4028)

¹¹⁰⁹ Κατ' εκτίμηση.

¹¹¹⁰ Κατ' εκτίμηση.

(Πιν. 27^{ος}) Πίνακας εκπαιδευτικής κατάστασης των χωριών των Βεντζίων της περιφέρειας Γρεβενών κατά την απογραφή του 1912-1913

Απογραφή 1912-1913				
Όνομα οικισμού	Πληθυσμός (χριστιανοί)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
1. Κοπρίβα	303	Κοινό	15	1
2. Πυλωρί	95	Κοινό	9	1
3. Παλιόκαστρο	450	Δημοτικό	44	1
4. Σφίλτζι	270	Κοινό	14	1
5. Παλαιοχώρι	275	Δημοτικό	32	1
6. Σαρακίνα	300	Δημοτικό	20	1
7. Γουρνάκι	118	Κοινό	12	1
ΣΥΝΟΛΟ	1811	7	146	7

Δεν λειτουργούσαν σχολεία σύμφωνα με την απογραφή στους οικισμούς : Γκοστόμι, Πιστικό, Βαρειά, Εξαρχος, Βαήπεση, Τορνίκι, Χολένιστα, Λουτσιστίνο, Βούρμποβο, Αγαλλάιοι, Νησίνικος, Τόριστα και Κολοκυθάκι. Ο πληθυσμός των οικισμών ανερχόταν στους 2344 κατοίκους (85+70+140+470+130+255+23+94+40+37=1344 χριστιανοί) + (100+300+600=1000 μωαμεθανοί)= 2344 κάτοικοι. Έτσι ο συνολικός πληθυσμός των χωριών των Βεντζίων ανερχόταν στους 4155 κατοίκους (1811+2344=4155)

(Πιν. 28^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης στο διαμέρισμα των Βεντζίων της περιφέρειας Γρεβενών

Απογραφή 1873-1874					Απογραφή 1902				Απογραφή 1912-1913					
Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.	Δαπ.	Πλ.	Σ	Μαθ.	Δασ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δασ.		
(6486) ¹¹¹¹	11	230	11	3650	χ.	Μ.	8	172	8	Χ.	Μ.	7	146	7
3500					3028	1000				3155	1000			

Παρατηρούμε ότι :

Κατά την απογραφή του 1873-1874 στα χωριά στο διαμέρισμα των Βεντζίων λειτουργούσαν 11 σχολεία όπου φοιτούσαν 230 μαθητές, δίδασκαν 11 δάσκαλοι και

¹¹¹¹ Εκτιμάται ως υπερβολικός. Ο αριθμός των κατοίκων υπολογίζεται γύρω στους 3500 κατοίκους.

η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν συνολικά στα 3650 γρόσια. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 20,9, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 21 μαθητές περίπου. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 6,5 % περίπου

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 11 σχολείων που λειτουργούσαν, όλα ήταν Κοινά και ανήκαν στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Κατά την απογραφή του 1902 (πιν. 26^{ος}) ο αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 8, ο αριθμός των μαθητών στους 172 μαθητές και οι δάσκαλοι που δίδασκαν ανέρχονταν στους 8. Διαπιστώνουμε (πιν. 28^{ος}) ότι μειώθηκε ο αριθμός των σχολείων, των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 21. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 4,2 % περίπου.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων : Στο σύνολο των 8 σχολείων που λειτουργούσαν, το 1 ήταν Δημοτική Σχολή και τα 7 ήταν Γραμματοδιδασκαλεία. Και τα 8 ανήκαν στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Τέλος κατά την απογραφή του 1912(πιν. 27^{ος}) τα χωριά στο διαμέρισμα των Βεντζίων αριθμούσαν 7 σχολεία, φοιτούσαν 146 μαθητές και δίδασκαν 7 δάσκαλοι. Διαπιστώνουμε ότι (πιν. 28^{ος})ο αριθμός των σχολείων μειώθηκε από 8 σε 7, καθώς και ο αριθμός των εκπαιδευτικών από 8 σε 7σε σύγκριση με την απογραφή του 1902 και ο αριθμός των μαθητών από 172 σε 146. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 20,8 , δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 21 μαθητές περίπου. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν 3,5 % περίπου, δηλ μειώθηκε περίπου κατά 0,7 % σε σύγκριση πάντοτε με την απογραφή του 1902.

Όσον αφορά το είδος των σχολείων που λειτουργούσαν στο διαμέρισμα των Βεντζίων : Στο σύνολο των 7 σχολείων που λειτουργούσαν, τα 3 ήταν Δημοτικές σχολές και τα 4 ήταν Κοινά. Και τα 7 ανήκαν στη στοιχειώδη βαθμίδα.

Παρακάτω δίνονται συγκριτικοί πίνακες της εκπαιδευτικής κίνησης των διαμερισμάτων της περιφέρειας Γρεβενών σύμφωνα με την απογραφή του 1873-1874 του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*», την απογραφή του 1902 του Προξενείου Ελασσόνας και την απογραφή του 1912-1913 της Ελληνικής Κυβέρνησης.

(Πιν. 29^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής κίνησης των διαμερισμάτων κατά την απογραφή του 1873-1874

Απογραφή 1873-1874					
Όνομα διαμερίσματος	Πληθυσμός (κάτοικοι)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι	Δαπάνες (γρόσια)
Βλαχοχώρια	6540	6	1100	10	18.000
Γρεβενά	1440	1	80	2	5000
Κουπατσοροχώρια	8433	10	245	10	6300
Χάσια	3500	6	150	6	3160
Χωριά Βοΐου	9319	13	285	13	6800
Χωριά του καζά Καλαμπάκας	-	-	-	-	-
Βέντζια	3500	11	230	11	3650
ΣΥΝΟΛΟ	32732	47	2090	52	42910

Παρατηρούμε ότι κατά την σχολική χρονιά 1873-1874 στην περιφέρεια Γρεβενών λειτουργούσαν 47 σχολεία όπου δίδασκαν 42 δάσκαλοι, φοιτούσαν 2090 μαθητές και η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στα 42.910 γρόσια. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 49, 7, δηλ σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 50 μαθητές περίπου. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 5 % περίπου.

(Πιν. 30^{ος}) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής κίνησης των διαμερισμάτων κατά την απογραφή του 1902

Απογραφή 1902				
Όνομα διαμερίσματος	Πληθυσμός (κάτοικοι)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
Βλαχοχώρια	7110	11: 7 ελ.+4 ρ.	740 : 623 ελ.+ 117 ρ.	24 : 13ελ.+11ρ.
Γρεβενά	1855	5 : 3ελ.+1 ρ. + 1 μ.	298 : 223 ελ.+30 ρ. + 45 μ.	16 : 7 ελ. +8 ρ. + 1 μ.
Κουπατσοχώρια	6272	19	613	19
Χάσια	3463	9	176	9
Χωριά Βοΐου	9113	23	682	23
Χωριά του καζά Καλαμπάκας	5132	4	81	4
Βέντζια	4028	8	172	8
Σύνολο	36973	79	2762	103

Παρατηρούμε ότι σύμφωνα με την απογραφή του 1902 στην περιφέρεια Γρεβενών λειτουργούσαν 61 σχολεία από τα οποία τα 3 ήταν ρουμάνικα, δίδασκαν 82 δάσκαλοι από τους οποίους οι 9 ήταν ρουμανίζοντες και φοιτούσαν 2257 μαθητές από τους οποίους οι 97 φοιτούσαν σε ρουμάνικα σχολεία.

Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών συνολικά ήταν 1 προς 27,5, δηλ σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 28 μαθητές περίπου. Στα ρουμάνικα σχολεία η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 10,7, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 11 μαθητές περίπου. Στα ελληνικά σχολεία η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 29,58, δηλ. σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 30 μαθητές περίπου.

Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 7,8 %. Το ποσοστό φοίτησης των ελληνοφρονούντων στα ελληνικά σχολεία ήταν το 7,7 %, ενώ των ρουμανίζοντων ήταν το 9,8 %.

(Πιν. 31) Συγκεντρωτικός πίνακας εκπαιδευτικής κίνησης των διαμερισμάτων κατά την απογραφή του 1912-1913

Απογραφή 1912-1913				
Όνομα διαμερίσματος	Πληθυσμός (κάτοικοι)	Σχολεία	Μαθητές/ριες	Δάσκαλοι
Βλαχοχώρια	8758	14 : 9ελ. +5 ρ.	1248 : 1025 ελ. +223 ρ.	39 : 18 ελ. + 21 ρ.
Γρεβενά	2000 (3000 το χειμώνα)	5: 3 ελ. +1ρ.+1μ.	483: 391ελ.+47ρ.+45μ.	14: 9ελ.+4ρ.+1μ.
Κουπατσοχώρια	7887	16	696	17
Χάσια	4175	11	254	11
Χωριά Βοίου	9178	21	971	23
Χωριά του καζά Καλαμπάκας	4987	5	427	11
Βέντζια	4155	7	146	7
ΣΥΝΟΛΟ	42140	79	4225	122

Παρατηρούμε ότι κατά τη σχολική χρονιά 1912-1913 στην περιφέρεια Γρεβενών λειτουργούσαν 76 σχολεία όπου δίδασκαν 95 δάσκαλοι και φοιτούσαν 3830 μαθητές. Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών ήταν 1 προς 39,8, δηλ σε κάθε δάσκαλο αντιστοιχούσαν 40 μαθητές περίπου. Το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 9,5 %.

Παρακάτω δίνεται συγκριτικός πίνακας (πιν.32^{ος}) της εκπαιδευτικής εξέλιξης των διαμερισμάτων της περιφέρειας Γρεβενών σύμφωνα με την απογραφή του 1873-1874 του «*Ηπειρωτικού Συλλόγου*», την απογραφή του 1902 του Προξενείου Ελασσόνας και την απογραφή του 1912-1913 της Ελληνικής Κυβέρνησης.

(Πιν. 32) Συγκριτικός χρονικός πίνακας εκπαιδευτικής εξέλιξης διαμερισμάτων της περιφέρειας Γρεβενών

Όνομα οικισμού	Απογραφή 1873					Απογραφή 1902				Απογραφή 1912			
	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δ/οι	Δαπ.	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	δ/οι	Πλ.	Σχ.	Μαθ.	Δ/οι
Βλαχοχώρια	6540	6	1100	10	18000	7110	11	740	22	8758	14	1248	39
Γρεβενά	1440	1	80	2	5000	1855	5	298	12	3000	5	483	14
Κουπατσοροχώρια	8433	10	245	10	6300	6272	19	613	18	7887	16	696	17
Χάσια	3500	6	150	6	3160	3463	9	176	8	4175	11	254	11
Χωριά Βοΐου	9319	13	285	13	6800	9113	23	682	14	9178	21	971	23
Χωριά καζά Καλαμπάκας	-	-	-	-	-	5132	4	81	2	4987	5	427	11
Βέντζια	3500	11	230	11	3650	4028	8	172	6	4155	7	146	7
ΣΥΝΟΛΟ	32732	47	2090	52	42910	36973	79	2762	82	42140	79	4225	122

Παρατηρώντας τον προηγούμενο πίνακα μπορούμε να διατυπώσουμε τα παρακάτω γενικά συμπεράσματα :

Ο αριθμός των σχολείων από το 1873 -1912 αυξήθηκε σταδιακά από 47σε 79, αύξηση 68 % .

Το ποσοστό των σχολείων στο σύνολο των οικισμών ανερχόταν το 1873 στο 44 %, δηλ. σε συνολικά 106 οικισμούς λειτουργούσαν 47 σχολεία. Πριν την απελευθέρωση το ποσοστό ανέβηκε στο 74,5 %, δηλ. σε 106 οικισμούς λειτουργούσαν 79 σχολεία.

Ο αριθμός των μαθητών από 2090 που ήταν ανερχόταν πριν την απελευθέρωση στους 4225, αύξηση 102 %.

Η αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών βελτιώθηκε και από 1 προς 40 που ήταν κατέβηκε σε 1 προς 34,5.

Όσον αφορά το ποσοστό φοίτησης στο σύνολο του πληθυσμού από 6,3 % που ήταν ανερχόταν πριν την απελευθέρωση στο 10 % .

Εξετάζοντας κανείς προσεκτικά την έρευνα στην περιφέρεια Γρεβενών και λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνον τα αριθμητικά στοιχεία αλλά και άλλες παραμέτρους, όπως την εμφάνιση των πρώτων σχολείων, το είδος των σχολείων, τις αμοιβές των δασκάλων, τις περιουσίες των σχολείων, τη συνοχή και διάρκεια της παρεχόμενης εκπαίδευσης κλπ. διαπιστώνει ότι τα *Βλαχοχώρια* παρουσιάζουν μία σαφή υπεροχή στον τομέα της παιδείας, με την *Σαμαρίνα* να ξεχωρίζει ανάμεσα στα άλλα χωριά. Από πολύ νωρίς διαπιστώνει κανείς τη λειτουργία σχολείων σ' όλους τους οικισμούς, τα οποία συνέχιζαν να λειτουργούν έως την απελευθέρωση. Αυτό οφειλόταν τόσο στη σαφή υπεροχή του πληθυσμού όσο και στο ανώτερο κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο των κατοίκων που τους προσέφερε η κτηνοτροφία, το εμπόριο και οι μικρές βιοτεχνίες.

Τα χωριά προς το *Βόιο* ακολουθούν, παρουσιάζοντας μία αξιόλογη εκπαιδευτική κίνηση, καθώς οι κάτοικοι είχαν κατανοήσει από νωρίς την αξία της εκπαίδευσης λόγω των μαστόρων που ταξίδευαν στα μεγάλα αστικά κέντρα εκείνης της εποχής.

Μετά έρχονται η πόλη των *Γρεβενών* με τα *Κουπατσοροχώρια*, όπου η *Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου* του Σπηλαιού ήταν αρωγός της παιδείας όχι μόνο στο Σπήλαιο αλλά σ' όλη την ευρύτερη περιοχή.

Ακολουθεί η περιοχή των *Χασίων* και τελευταίο έρχεται το διαμέρισμα των *χωριών της Καλαμπάκας*, με εξαίρεση τη *Δεσκάτη*, μαζί με το διαμέρισμα των *Βεντζίων*. Στα *Βέντζια* ξεχωρίζει η *Ιερά Μονή του Οσίου Νικάνορα* για την εκπαιδευτική αλλά και την εθνική της δράση. Συνέβαλε οικονομικά και υποστήριξε την παιδεία της ευρύτερης περιοχής με εξαίρεση το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αι. όπου διαπιστώνεται μία χαλάρωση της δράσης της.

Μέσα από τη λεπτομερή παρουσίαση της εκπαιδευτικής κίνησης των οικισμών της περιφέρειας Γρεβενών της χρονικής περιόδου 1830-1912 διαπιστώνει κανείς ότι καταβάλλονταν φιλότιμες προσπάθειες. Οι κάτοικοι μέσα από το υστέρημά τους είχαν διακαή πόθο να μορφώσουν τα παιδιά τους και έκαναν ό,τι

περνούσε από το χέρι τους για την επίτευξη αυτού του στόχου. Οι συνθήκες διδασκαλίας ήταν πολύ δύσκολες για τους δασκάλους και για τους μαθητές, καθώς διέθεταν μηδαμινά παιδαγωγικά και οικονομικά μέσα.

Οι δάσκαλοι στην περιοχή των Βλαχοχωριών προσπαθούσαν να ανταποκριθούν στα εκπαιδευτικά και εθνικά τους καθήκοντα μέσα σ' ένα κλίμα εκφοβισμού και εθνικού ανταγωνισμού, διακινδυνεύοντας πολλές φορές ακόμη και τη ζωή τους προκειμένου να φανούν αντάξιοι του χρέους τους.

Παρατηρώντας κανείς προσεκτικά τα στοιχεία των αρχείων, διαπιστώνει ότι οι οικονομικές απολαβές των εκπαιδευτικών στην πλειονότητά τους ήταν πολύ μικρές, καθώς πολλές φορές χορηγούνταν όχι μόνο σε χρήμα αλλά και σε τρόφιμα. Επίσης διαπιστώνεται μία κινητικότητα των δασκάλων από οικισμό σε οικισμό, γεγονός που οφειλόταν μάλλον στην αδυναμία της σχολικής επιτροπής να ανταποκριθεί στις οικονομικές της υποχρεώσεις.

Τα σχολεία λειτούργησαν αποκλειστικά μέσα στα πλαίσια της ελληνικής εκπαίδευσης και παιδείας, με εξαίρεση τα ρουμάνικα σχολεία στο διαμέρισμα των Βλαχοχωριών. Ως φορείς της εκπαίδευσης ξεχωρίζουν : 1)η Εκκλησία, 2)οι Ενορίες και τα Μοναστήρια, 3)οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι, 4)οι τοπικές επιτροπές, 5)το Προξενείο Ελασσόνας, 6) ο «*Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*» και 7) η ιδιωτική πρωτοβουλία

Ανακεφαλαιώνοντας θα λέγαμε ότι η παιδεία στην περιφέρεια των Γρεβενών κατά την ύστερη τουρκοκρατία είναι όχι μόνο φανερή αλλά και αρκετά διαδεδομένη, καταβάλλοντας γενναιόδωρες προσπάθειες να φανεί αντάξια του προορισμού της.

VII. Αντιστοιχία παλιάς - νέας ονομασίας οικισμών¹¹¹²

1. **Αβδέλλα** – Αβδέλλα
2. **Αγγαλαίοι** – Αγαλαίοι
3. **Αγία Παρασκευή** – Παρασκευή
4. **Άγιος Γεώργιος** – Άγιος Γεώργιος
5. **Αράπι** – Δήμητρα
6. **Ασπρόκαμπος** – Ασπρόκαμπος
7. **Βαντσκό** – Κυδωνιές
8. **Βάρεσια** – Βάρης
9. **Βαήπεση** – Δαφνερό
10. **Βελιά** – Οροπέδιο
11. **Βέντζι** – Κέντρο
12. **Βιβίστι** – Εκκλησιές
13. **Βίτσι** – Λόχμη
14. **Βοδινσκό** – Πολυνέρι
15. **Βούρμποβο** – Ιτέα
16. **Βραβόνιστα** – Καληράχη
17. **Βράσ(τ)νο** – Ανάβρυτα
18. **Γεωργίτσα** – Γεωργίτσα
19. **Γκοστόμι** – Πόρος
20. **Γκοτζίστινο** – Λαγκαδάκια
21. **Γκριντάδες** – Αμιλιανός
22. **Γουρνάκι** – Νεοχώρι
23. **Δέλνο** – Πρόσβορο
24. **Δημηνίτσα** – Καρπερό
25. **Δισκάτα** – Δεσκάτη
26. **Ελευθεροχώρι** - Ελευθεροχώρι
27. **Έξαρχος** – Έξαρχος

¹¹¹²Αποστόλου Ι. Παπαδημητρίου, 2002, όπ.π. σ. 452, 453

28. **Ζάλοβο** – Τρίκωμο
29. **Ζαπανταίοι** – Λαγκαδιά
30. **Ζηγκόστι** – Μεσόλακκος
31. **Καλαμίτσι** – Καλαμίτσι
32. **Καλόχι** – Καλόχι
33. **Κάστρο** – Κάστρο
34. **Κατάκαλη** – Κατάκαλη
35. **Κηπουριό** – Κηπουριό
36. **Κολοκυθάκι** – Κολοκυθάκι
37. **Κονισκίοτι** – Ελεύθερο
38. **Κοπλάρι** – Μυρσίνι
39. **Κοπρίβα** – Κνίδη
40. **Κοσκό** – Ταξιάρχης
41. **Κοσμάτι** – Κοσμάτι
42. **Κρασιά** – Κρασιά
43. **Κρέουση** – Άνοιξη
44. **Κριθαράκι** – Κριθαράκι
45. **Κρύφτσι** – Κιβωτός
46. **Λαβανίτσα** – Μικρολίβαδο
47. **Λάβδα** – Λάβδα
48. **Λείψι** – Λείψι
49. **Λεπενίτσα** – Περιβολάκι
50. **Λιμπίνοβο** – Διάκος
51. **Λούντζι** – Καλλονή
52. **Μαγέρη** – Δασύλλιο
53. **Μάνεση** - Ανθρακιά
54. **Μαυραναίοι** – Μαυραναίοι
55. **Μαυρονόρος** – Μαυρονόρος
56. **Μεσολούρι** – Μεσολούρι
57. **Μηλιά** – Μηλιά
58. **Μοναχίτι** – Μοναχίτι
59. **Μπάλντινο** – Καλλιθέα
60. **Μπίσιοβο** – Κυπαρίσσι
61. **Μπόζοβο** – Πριόνια

62. **Μπούρα** – Δοξαράς
63. **Νησινίκος** – Νησί
64. **Ντόβρανη** – Έλατος
65. **Ντοβράτοβο** – Βατόλακκος
66. **Ντοβρούνιστα** – Κληματάκι
67. **Ντουτσκό** – Δοτσικό
68. **Παλαιοχώρι** – Παλαιοχώρι
69. **Παλαιοχώρι Περατινό** – Σταυρός
70. **Παλιόκαστρο** – Παλιόκαστρο
71. **Παλιοκόπρια** – Δασάκι
72. **Περιβόλι** – Περιβόλι
73. **Πηγαδίτσα** - Πηγαδίτσα
74. **Πηκρηβηνίτσα** – Αμυγδαλιές
75. **Πισκό** – Πιστικό
76. **Πιτσούγγια** – Δασοχώρι
77. **Πλέσια** – Μελίσσι
78. **Πυλωρί** – Πυλωροί
79. **Ραντοβίστι** – Ροδιά
80. **Ραντοσίνιστα** - Μέγαρο
81. **Ράτσι** – Αγάπη
82. **Σαμαρίνα** – Σαμαρίνα
83. **Σαρακίνα** – Σαρακίνα
84. **Σειρήνι Μεγάλο** - Σειρήνι Μεγάλο
85. **Σειρήνι Μικρό** - Σειρήνι Μικρό
86. **Σέλισμα** – Διασελάκι
87. **Σιαργκαναίοι** – Πανόραμα
88. **Σίντσα** – Τριφύλλι
89. **Σίτοβο** – Σιταράς
90. **Σμιάτζι** – Παλιουριά
91. **Σμίξη** – Σμίξη
92. **Σνίχοβο** – Δεσπότης
93. **Σούμπινο** – Κοκκινιά
94. **Σπάτα** – Πολύδεντρο
95. **Σπήλαιον** – Σπήλαιο

96. **Στεζάχι** – Αηδόνια
97. **Σφίλτζι** – Χρώμιο
98. **Τίστα** – Ζιάκας
99. **Τόριστα** – Ποντινί
100. **Τορνίκι** - Παναγιά
101. **Τούσι** – Αλατόπετρα
102. **Τραπεζίτσα** – Τραπεζίτσα
103. **Τριβένι** – Σύδεντρο
104. **Τρτσκό** – Τρίκορφο
105. **Τσιούκα** – Γήλοφος
106. **Τσούριακας** – Αετιά
107. **Τσηράκι** – Άγιος Κοσμάς
108. **Τσούργλι** – Άγιος Γεώργιος
109. **Φιλί** – Φελλίον
110. **Φιλιππαίοι** - Φιλιππαίοι
101. **Χολένιστα** - Δίπορο

VIII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδαμίδη Κ. Αλέξανδρου, 1988, «*Τα Αηδόνια και το Δασάκι Γρεβενών*», εκδ. Συλλόγου Αηδονιστών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988.

Αδαμίδη Κ. Αλέξανδρου, 1989 «*Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών*», εκδ. Φιλοπροοδευτικής ένωσης Δασυλλιωτών 'Η Αγία Παρασκευή', Θεσσαλονίκη 1989

Βακαλόπουλου Αποστόλου, 1937, «*Ιστορικά έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*», Θεσσαλονίκη, εκδ. Γρηγόρης Παλαμάς.

Βακαλόπουλου Αποστόλου, «*Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*», Θεσσαλονίκη 1969.

Βακαλόπουλου Αποστόλου, «*Ιστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912*», εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1983σ.11.

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, «*Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894), Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*», εκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 173-177.

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, «*Νεώτερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912) από τη γένεση του νεοελληνικού κράτους ως την απελευθέρωση*», Θεσσαλονίκη 1986, εκδ. Μπαρμπουνάκη, σ. 51.

Βακαλόπουλου Α.Κωνσταντίνου, «*Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*», εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1988 σ.129.

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, 1992, «*ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*» *Ιστορία του βόρειου Ελληνισμού*, εκδόσεις : αφοί Κυριακίδη, εκδ. Γ' Θεσσαλονίκη 1992.

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, «*Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*», εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σ.240.

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, «*Ιστορία της Ελλάδος*» Επίτομη-Συνθετική, Από τη Γένεση του Νέου Ελληνισμού (1204) στη Σύγχρονη Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 2005, εκδ. Αντ. Σταμούλη.

Βλάχου Ν.Β., «*Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1890*», Αθήνα, 1935.

Βούρη Σοφία, «*Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια*», η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας (1878-1904), Αθήνα 1992, εκδ. Παρασκήνιο.

Γεωργόπουλου Γρ. Αχιλλέα, 2006, «*Διαλυμένοι οικισμοί του νομού Γρεβενών (16^{ος} – 20^{ος} αι.)*», Γρεβενά, 2006.

Γιομπλάκη Θ. Αθανασίου, 1978, «*Η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης*», (Κωνσταντινούπολις 1871-1924, Θεσσαλονίκη 1924-1977), том Α' , Θεσσαλονίκη 1978.

Γκατζιάνα Ι. Νικολάου, 1980, «*Ο Ταξίαρχης Γρεβενών*», Θεσσαλονίκη, 1980.

«*Γρεβενά*», 2004», Ταξιδιωτικός οδηγός, Τοπική Ένωση δήμων και κοινοτήτων νομού Γρεβενών, εκδ. Ζαρζώνη, Θεσσαλονίκη, 2004.

Δάρδα Ν. Αναστασίου, «*Η Εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας ως αυτοάμυνα του ελληνισμού*», Θεσσαλονίκη 1995.

Ενισλείδου Χρήστου Μ., «*Η Πίνδος και τα χωριά της, Σπήλαιον –Γρεβενά – Σαμαρίνα* », Αθήνα 1996, εκδ. Εκδοτική Αθηνών.

Ευαγγελίδου Ε. Τρύφωνος, 1936, «*Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*», (Ελληνικά Σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καπποδιστρίου), τομ. 1^{ος}, Αθήνα, εκδ.: Α.Π. Χαλκιοπούλου, 1936

Ευαγγέλου Μαγδαληνή, 1997, «*Η Εκπαιδευτική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία (1912-1914)*». Στο «*Η Εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*», Πρώτη προσέγγιση και καταγραφή, Τερζή Ν.Π.& Ζιώγου, Σ. (επιμ.), Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη

Ευαγγελίδου Ε. Τρύφωνα, 1936, «*Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*», τομ. 1^{ος}, εκδ. Α.Π. Χαλκιοπούλου, Αθήνα 1936.

Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα (εκδ.-επιμ.), 1998, «*Το Οικομενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους, Κείμενα-πηγές: 1830-1914*», εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1998.

Ηλιάδου – Τάχου Σοφίας (2001). *Η εκπαίδευση στη δυτική και βόρεια Μακεδονία (1840-1914)*. Θεσσαλονίκη : Ηρόδοτος.

«*Ιστορίας Μνήμες και παρουσίες τιμής*», 1977, Θεσσαλονίκη, 1977, εκδ : ΜΦΑ.

Κακαφίκα Γ. Αθανασίου, 1995, «*Ιστορία της περιφέρειας Γρεβενών*», εκδ. Τζιαμπίρης – Πυραμίδα, Θεσσαλονίκη, 1995.

Κακαφίκα, Γ. Αθανασίου, 2002, «*Μέγαρο*», εκδ. Εκπολιτιστικός – λαογραφικός Σύλλογος Μεγάρου Θεσσαλονίκη, 2002

Καρακίτσιου Ανδρέα, χ.χ. «*Πυλωροί, Σώμα Μνήμη και Ιστορία*», εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών.

Κολτσίδα Μιχ. Αντωνίου, 2001, «*Η Εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας*», Θεσσαλονίκη, εκδ. Αφοί Κυριακίδη.

Κρυστάλλη Κώστα, 1948, «*Οι Βλάχοι της Πίνδου*», Άπαντα, τ. Γ' «Τα Γιάννενα», Εκδ. Ιωάννινα

Λαμπρίδου Ι., 1880, «*Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*», Α' μέρος, εκδ. Γεωργίου Κιούση, Αθήνα.

Λαμπρίδη Ιωάννου, 1880, «*Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*», Β' μέρος, Αθήνα, Εκ του τυπογραφείου Ν. Ρουσόπουλου

Λάσκαρη Μ.Θ., «*Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1878*», Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1978.

Λιόλιου Χρ. Χρίστου, 1982, «*Οδοιπορικό στα χωριά της Φιλουριάς Χασιών του νομού Γρεβενών*» (*Επιγραφές-Τοπωνύμια-Ιστορία*), 1982.

Λιούφη Ν. Παναγιώτη, 1924, «*Ιστορία της Κοζάνης*», Αθήνα, εκδ. Βάρτσου Ιωάννου, 1924.

Μπαδεμά Στεργίου, 1986, «*Ελεύθερο Γρεβενών*», Θεσσαλονίκη 1986

Μπατζή Δ. Γεωργίου, 1999, «*Το Δοτσικό Γρεβενών*», εκδ. Μορφωτικού Συλλόγου Των απανταχού Δοτσηκωτών η «Σκουρζιά», Δοτσικό 1999

Μπίρκα Κώστα, 1978, «*Αβδέλλα*», εκδ. Ιωλικός Αθήνα 1978

Μπονίδη Κυριάκου, 1996, «*Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1864-1914)*», εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996.

Μπονίδη Θ. Κυριάκου, 1997, «*Η δραστηριότητα των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1869-1914*», στο : Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, Τερζή Ν.Π. & Ζιώγου, Σ. (επιμ.), Θεσσαλονίκη, εκδ : αφοι Κυριακίδη.

Νασίκα Αθ. Γρηγορίου, 1971, «*Η Σμίξη*», Αθήνα : 1971,

Νικολαΐδου Ελευθερία, 1995 «*Η ρουμάνικη προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*», τ. Α' (μέσα 19^{ου} αι, - 1900), εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995.

Παπαδήμα Δ. Γεωργίου, 2006, «*Τα χωριά Αιμιλιανός (Κριτάδες), Ανθρακιά (Μάνεσι - Συκαμινοφόρος), Μελίσσι (Πλέσια) – Άγιοι Θεόδωροι*» Συμβολή στην ιστορία των, εκδ. Νομαρχιακής αυτοδιοίκησης Γρεβενών, εκτύπωση : Τσαρτσιάνης Αθανάσιος, Ωραιόκαστρο, Θεσσαλονίκη, Αιμιλιανός, 2006.

Παπαδημητρίου Απόστόλου Ι., 2002, «*Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*», τομ. Α' Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2002.

Παπαδόπουλου Στεφάνου, «*Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*», Θεσσαλονίκη 1970, εκδ. Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών.

Παπαδόπουλου Στεφάνου Ι., «*Εκπαιδευτική και Κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*», εκδ. Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1970.

Παπαδόπουλου Στεφάνου, 1977, «*Ιστορίας μνήμης και παρουσίες τιμής*», εκδ. της ΜΦΑ (1871), Θεσσαλονίκη, 1977.

Πουκιεβίλ Φραγκίσκου, χ.χ. , «*Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία*» (*Άνοιξη του 1806*), Εισαγωγή- Μετάφραση- Σχόλια : Γιάννης Τσάρας, Θεσσαλονίκη, χ.χ.

Νιγδέλη Π., «*Η Ιστορία της Μακεδονίας*», στο *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τόμος τεσσαρακοστός, εκδ. Πάπυρος.

Ράχου Αθανασίου Μ., «*Τα Γρεβενά*», *Ιστορική Μελέτη*, (850 π.Χ. – 17/1/1822), α' μέρος, Δράμα 1952, Τυπογραφείο, Αναστ. Λ. Καλφαδήμου.

Σακελλαρίου, Β.Μ. (επιμελητής), «*4000 χρόνια ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*», Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1982.

Σαράντη Κ.Π. Θεοδώρου, 1977, «*Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών*, Αθήνα

Σιούλα Γ. Αθανασίου, 2003, «*Χλαποί, Τόριτζα, Κάστρο Χλάπων, Πριόνια (Μπόζοβο)*», Λιβανάτες : 2003

Σπανού Κώστα , 1991, «*Ενθυμήσεις και επιγραφές από την περιοχή της Δεσκάτης (1585-1914)*», εκδ. Εξωραϊστικού Μορφωτικού Συλλόγου της Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο. Δ.), Λάρισα, 1991.

Στεφανή Ι. Θανάση, 1990, «*Το χωριό μου, ο Σιταράς*», Θεσσαλονίκη 1990

Στεφανή, Ι. Αθανασίου, 2001, «*Το Κηπουργιό στην ιστορική του πορεία*», Θεσσαλονίκη 2001.

Σχοινά, Θ. Νικολάου, 1886, «*Οδοιπορικοί Σημειώσεις*» Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας. Αθήνα : 1886

Τζήκα Θωμά Δημητρίου, 1999, «*Το Τρίκορφο Γρεβενών*», εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών, Γρεβενά 1999.

Τζημουράκα Χρήστου Φωτίου, 1979, «*Καλλονή*» Νομού Γρεβενών, Θεσσαλονίκη 1979.

Nicholas Hammond, «*Το θαύμα που δημιούργησε η Μακεδονία*», μεταφ. Φ.Κ. Βώρος, Αθήνα 1995, εκδ. Παπαδήμα..

Wace J.B. Alan – Thompson S. Maurice, 1989 (1914), «*Οι νομάδες των Βαλκανίων*», μετ. Καραγιώργος Πάνος, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη.

Χανιώτη Νικολάου Δημητρίου, 1978, «*Η Καλλιθέα Γρεβενών*», Αθήνα: 1978.

Χατζηϊωάννου Μαρία Χριστίνα, 2000, «*Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία*», Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα

Περιοδικά :

Αγγελόπουλου Αθανασίου, 2004, «*Σχολεία κρυφά και φανερά*», στο Ημερολόγιο Κοζάνης, έτος 29^ο, τομ. 19^ο, Κοζάνη 2004.

Αδαμίδη Αλέξανδρου, 1991, «*Η Παιδεία στη Δυτική Μακεδονία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*», στο «Χρονικά», Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας, τομ. Η', Θεσσαλονίκη 1991.

Αδάμου Γιάννη, 1993, «*Η Σαμαρίνα*» (Από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας 1882 – 1912).

Δελιαλή Ευθυμίου Αρχιμ., 1925, «*Η ιερά μονή της Ζάμπουρδας και η Ιερατική Σχολή*», στο «Μακεδονικό Ημερολόγιο» (Σφενδόνη), 1926, σσ. 103-105.

Δρόσου Χρήστου Γ. Δρόσου, 1999, «*Σύντομη αναδρομή στην ιστορία του Τσουρχλίου - Γρεβενών*», στο «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Ι' (1999) Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης.

Ιωακείμ ο Σερβίων και Κοζάνης, 1936, «*Η ιερά μονή του οσίου Νικάνορος*» στο «Μακεδονικό Ημερολόγιο», 1936, σσ. 249-253

Λαζάρου Αχιλλέα, 1993, «*Βαλκάνια και Βλάχοι*», εκδ. Παρνασσός, Αθήνα 1993.

Μυλωνά Μανώλη Γ., 2004, «*Τύποι σχολείων, κανονισμοί σχολείων, και προγράμματα μαθημάτων ως πηγή για τη γνωστική και επαγγελματική διάσταση της εκπαίδευσης στον υπόδουλο ελληνισμό το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*», Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος ΙΕ' (2004), Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης

Ντίνα Κωνστ. Δ., 1980 , «*Το τοπωνυμικό της Σαμαρίνας Γρεβενών*», στο περ. «Μακεδονικά» έτος 20^ο

Παπαδημητρίου Αποστόλου, 1995, «*Η ρουμάνικη προπαγάνδα*», Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος ΣΤ' (1995), Εκδ. Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Κοζάνη 1995.

Παπαδημητρίου Ι. Αποστόλου, 2001 «*Παπασερβερή – Ιστορία των Γρεβενών*», Δυτικομακεδονικά Γράμματα, Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, τομ. 12^οs

Παπαθανασίου Θωμά, 1997, «*Το Κατάστιχο της Ιεράς Μονής των Ταξιαρχών των Παμμεγιστών Ταξιαρχών του χωριού Ταξιάρχης Γρεβενών*» Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος Η' (1997), Εκδ. Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Κοζάνη 1997. σσ. 203-207.

Πέτρου Γιάννη. 1997, «*Το χωριό Σπήλαιον Γρεβενών*», περ. «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», εκδ.: Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, τομ. Η' (1997) σσ.209 -219.

Συμεωνίδα Χ.Π. , 1966, «*Σαμαρίνα*». Στο περ. «Μακεδονικά» έτος 7^ο (1966-67)

Χατζικυριάκου Γεωργίου, 1928, «*Η εν Μακεδονία Εκπαίδευσις κατά τους επί Τουρκοκρατίας Χρόνους*», στο Μακεδονικό Ημερολόγιο (Σφενδόνη), 1928, σσ. 117-124.

«Εθνολογική Στατιστική» των εν Μακεδονία, βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, έτος Δ', στο Μακεδονικό Ημερολόγιο, (1911) Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών, έτος Δ', 1911, Αθήνα.

«Επαρχία Σισανίου και Σιατίστης», στο Μακεδονικό Ημερολόγιο (1913) Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών, έτος ΣΤ', 1913, Αθήνα

«Η δισθήκη του οσίου Νικάνορος του Θεσσαλονικέως», στο Μακεδονικά τομ. Δ,' 1955-1960 σσ. 416-425.

«Το πρωτότυπο της διαθήκης του οσίου Νικάνορος του Θεσσαλονικέως και τέσσερα άλλα ανέκδοτα έγγραφα», στο «Μακεδονικά», τομ. Μ', 1969, σσ. 243-252.

Εγκυκλοπαίδειες Λεξικά :

Δουβίτσας Βασίλης (συντ.), Εγκυκλοπαίδεια Δομή, τ. 17^{ος} «Μακεδονία – Από την αρχαιότητα έως τους ελληνοιστικούς χρόνους», εκδ. Δομή, Αθήνα 2002-2005.

Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, εκδ. Πάπυρος, τόμος, 34, 48, 61.

Τεγόπουλος – Φυτράκης, «Μείζον Ελληνικό Λεξικό», επιμ.: Βασιλική Μανδάλα, Ευγενία Μακρυγιάννη, εκδ. Γ', εκδ. Αρμονία Α.Ε., Αθήνα 1997.

Συνέδρια :

Αναγνώστου Ε. 1953, «Η ιστορία του Α' Δημοτικού Σχολείου Δεσκάτης», στο «Πρακτικά Ιστορικής και Λαογραφικής Ημερίδας Δεσκάτης», Απρίλιος 1995, εκδ. Εξωραϊστικού Μορφωτικού Συλλόγου της Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο. Δ.), Λάρισα 1995, σσ. 97-101.

Κολτσίδα Μ. Αντωνίου, 2002, «Η εκπαίδευση των βλαχόφωνων κοινοτήτων στην επαρχία Γρεβενών πριν το 1912». Στο «Γρεβενά, Ιστορία – Τέχνη – Πολιτισμός»,

Πρακτικά συνεδρίου 2002, έκδοση : Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, επιμ. Παπανικολάου Μ. Μιλτιάδη, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.

Παπαντώνη Ευθυμίου, 1995, «*Η Εκπαίδευση στη Δεσκάτη έως το 1960*», στο «Πρακτικά Ιστορικής και Λαογραφικής Ημερίδας Δεσκάτης» όπ.π. σσ 79-96.

Σπανού Κώστα, 1994, «*Ιστορικά στοιχεία για τη Δεσκάτη και τους γύρω οικισμούς*», στο «Πρακτικά Α' Συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών, 7-8 Αυγούστου 1993», Γρεβενά 1994 σσ. 325-333.

Σπανού Κώστα, 1995, «*Ιστορικά της Δεσκάτης και της γύρω περιοχής*», στο «Πρακτικά Ιστορικής και Λαογραφικής Ημερίδας Δεσκάτης», Απρίλιος 1995, εκδ. Εξωραϊστικού Μορφωτικού Συλλόγου της Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο. Δ.), Λάρισα 1995, σσ. 33-77.

Παπανίκου Στεργίου & Ρόιδου Κωνσταντίνου, 1994, «*Η παιδεία στα Γρεβενά*», στο «Πρακτικά Α' Συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών, 7-8 Αυγούστου 1993», Γρεβενά 1994, σσ.396-410.

Αρχεία

ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φακ. 57 («Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους»)

ΙΑΜ / ΓΔΜ, φακ. 6 /4 «Έκθεση Σακελλάρη»

ΑΠΕ, Αδάμου Γιάννη, 1993, «*Η Σαμαρίνα*» (από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας 1882-1912), Ελασσόνα, εκδ. εφημερίδας «*Η μικρά της Ελασσόνας*».

ΑΠΕ, Αδάμου Γιάννη, 1994, «*Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912*», Κοζάνη, εκδ. Συνδέσμου γραμματών και Τεχνών Ν. Κοζάνης

ΕΠΕΤΗΡΙΣ : «*Του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*», εν Κωνσταντινουπόλει, έτος Α' 1872, 1873, Κωνσταντινούπολη 1873, εκ του τυπογραφείου Α. Κορομηλιά, 1873.

ΕΠΕΤΗΡΙΣ : «*Του εν Κων/πόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*» εν Κων/πόλει έτος Β' 1873-1874, Κων/πολη 1875, τύποις Βουτυρά και Σι/ας.

«*Κατάλογος μελών της ΜΦΑ*», εν Κωνσταντινουπόλει, Μεγάλη οδός του Πέρα, αρ. 312, Τύποις Καγιόλ, 1874.

Σιγάλα Σεργίου, 1991, «*Ιερά μονή Οσίου Νικάνορος και το κειμηλοφυλάκιο αυτής*», Γρεβενά, 1991.

Σιγάλα Σεργίου (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμη (1888-1896)*», Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών.

Σιγάλα Σεργίου (Μητροπολίτου Γρεβενών), 2004, «*Ο κώδικας αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου*» (1874-1888), Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του Πνευματικού Δικαστηρίου (1882-1887). Γρεβενά, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Γρεβενών.

«*Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις Βιλαετιοίς Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895*», εν Θεσσαλονίκη, 1896.

Εφημερίδες :

Εφημερίδα «*Αγών*» 1989, Δημοσιογραφικόν όργανον Ηπειρωτών και Μακεδόνων, «*Κατάστασις της ελληνικής παιδείας. – Στατιστική πληθυσμού, Σχολείων και μαθητών*», Αθήνα, 30 – 4 – 1899, έτος Α' , αρ. 2 (2-4-1899), 4,

Εφημερίδα «*Ερμής*», αρ. 63 (16-12-1875), Θεσσαλονίκη.

Εφημερίδα «*Φάρος*», 29-1-1908, αρ. 769 Θεσσαλονίκη

Εφημερίδα «*Φάρος*» 7-2-1908, αρ. 773, Θεσσαλονίκη.

Προσωπικές συνεντεύξεις

Παπαδημητρίου Ι. Αποστόλου.

Πέτρου Γιάννη.

Δρόσου Ζαχαρία.

Παράρτημα :

(εικ. 1^η : Το χωριό Αβδέλλα. Από την Αβδέλλα καταγόταν οι πρωτεργάτες της ρουμάνικης προπαγάνδας.)

(Εικ. 2^η : Η Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Σπηλαιίου, υπήρξε αρωγός της παιδείας σε όλη την ευρύτερη περιοχή. Στη μονή λειτουργούσε σχολείο καθ' όλο το διάστημα της Τουρκοκρατίας).

(Εικ.3^η : Το Δημοτικό Σχολείο Σαμαρίνας. Χτίστηκε μάλλον το 1910.)

(Εικ. 4^η : Η Ιερά Μονή του Οσίου Νικάνορα, ξεχώρισε για την εκπαιδευτική της δράση στην ευρύτερη περιοχή των Βεντζιίων).

(Εικ. 5^η : Το Δημοτικό Σχολείο στο Βαντσκό, χτίστηκε το 1859 και είναι το παλαιότερο σωζόμενο στο νομό Γρεβενών).

